

ACTA MVSEI NAPOCENSIS 26 - 30

PREISTORIE — ISTORIE VECHÉ — ARHEOLOGIE

I/2

1989 — 1993

ACTA MVSEI NAPOCENSIS 26 - 30

PREISTORIE — ISTORIE VECHE — ARHEOLOGIE

1989 — 1993

I/2

CLUJ-NAPOCA, 1994

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Dorin Alicu, Ioan Glodariu, Eugen Iaroslavschi, Gheorghe Lazarovici
(redactor responsabil), Ștefan Matei.

Sorin Cocîș și Constantin Pop (secretari de redacție)

FONDATOR: Acad. CONSTANTIN DAICOVICIU

ACTA MVSEI NAPOCENSIS
Publicația Muzeului Național
de Istorie a Transilvaniei.
Orice corespondență se va adresa:
Muzeul Național de Istorie
al Transilvaniei.
3400, Cluj-Napoca,
Str. Constantin Daicoviciu nr. 2.
Tel. 19.56.77; 19.17.18.

ACTA MVSEI NAPOCENSIS
Publication du Musée National
d'Histoire de la Transylvanie.
Toute correspondance sera envoyée
à l'adresse:
Musée National d'Histoire de la
Transylvanie.
3400 Cluj-Napoca, rue Constantin
Daicoviciu no. 2, ROUMANIE.
Tel. 19.56.77; 19.17.18.

1 DECEMBRIE

VOLUM DEDICAT
CELEI DE A 75-A ANIVERSĂRI
A MARII UNIRI
1918 • 1993

PRECIZARE

Începînd din anul 1993, *Acta Musei Napocensis* se va edita anual în câte două volume, purtând însă aceeași numerotare:

I. *Preistorie — istorie veche — arheologie*, incluzând articole din preistorie — inclusiv arheologie medievală timpurie;

II. *Istorie*, cuprinzând lucrări de la evul mediu până la epoca contemporană. Articolele, indiferent de problematica tratată, vor fi trimise la adresa menționată.

Colegiul de redacție

Cluj-Napoca, 1993

CUPRINS

CONTENTS — INHALT — SOMMAIRE

COLOCVIUL NAȚIONAL "DACIA ÎN TIMPUL LUI TRAIAN"

SILVIU SANIE, Certains aspects de la situation politique et démographique de la Dacie d'est dans la période Domitien-Trajan	11
IOAN GLODARIU, Sarmizegetusa Regia durant le règne de Trajan	19
EUGEN IAROSLAVSCHI, Vestiges romains dans la zone de la Sarmizegetusa Dace	27
GELU FLOREA, Archaeological observations concerning the Roman conquest of the area of the Dacian Kingdom's capital	33
VIRGIL MIHĂILESCU-BÂRLIBA, Războaiele daco-romane și descoperirile monetare	39
<i>Les guerres daco-romaines et les découvertes monétaires</i>	44
CONSTANTIN C. PETOLESCU, Les légats de la Dacie sous Trajan	45
IOANA BOGDAN-CĂTĂNICIU, Fortifications de terre trajanes en Dacie et dans le nord de la Mésie Inférieure	49
EUGEN CIZEK, Le <i>Saeculum Traiani</i> , apogée de la culture et de la civilisation romaines	67

STUDII

VIORICA CRIȘAN, Despre situația demografică în estul Transilvaniei în secolele II î.e.n. — I e.n.	79
<i>About the demographic situation in the East of Transsylvania in II B.C. — I A.D. centuries</i>	89
GÉZA FERENCZI — ISTVÁN FERENCZI, Se poate identifica hidronimul antic <i>Sargetias</i> cu râul Vîrghiș din estul Transilvaniei?	91
<i>Peut-on identifier le hydronyme Sargetias à la rivière de Vîrghiș dans l'est de la Transylvanie?</i>	103
ELISABETH BOULEY, Le culte de Némésis et les jeux de l'amphithéâtre dans les provinces balkaniques et danubiennes	105
DOINEA BENEĂ — ADRIAN BEJAN, Viața rurală în sud-vestul Daciei în secolele II-IV (II)	127
MIRCEA RUSU, Tezaurul de la Vrap a aparținut principelui slav Acamir al Belziției?	149
<i>Le trésor de Vrap a-t-il appartenu au prince slave Acamir de Belzitzia?</i>	159
GÉZA FERENCZI, Contribuții la problema descifrării unor cuvinte scrise cu caractere runice maghiare și considerații asupra originii scrisului runic maghiar	161
<i>Ein Beitrag zur Entzifferung einiger mit ungarischen Kerbschriftmerkmalen geschriebenen Wörter und Betrachtungen über die Herkunft der ungarischen Kerbschrift</i>	168

NOTE ȘI DISCUȚII

GHEORGHE LAZAROVICI — ZOIA MAXIM — PAUL GYULAI, Descoperiri arheologice în comuna Săvădisla (jud. Cluj) și cîteva probleme privind epoca neolitică și a bronzului <i>Découvertes archéologiques dans la commune de Săvădisla (dép. de Cluj) et quel- ques problèmes concernant l'époque néolithique et du bronze</i>	171 185
GEORGETA EL SUSI, Studiul faunei din așezarea neolitică de la Iclod (jud. Cluj) <i>Die Fauna aus der năolithischen Siedlung von Iclod (Kreis Cluj)</i>	187 203
EUGEN KESSLER, Prezența galinaceelor (ord. Galliformes, cl. Aves) printre resturile scheletice colectate din situri arheologice de pe teritoriul României <i>The presence of Gallinaceous species (ord. Galliformes, cl. Aves) in the archaeo- logical sites of Romania</i>	205 220
GHEORGHE LAZAROVICI — ZOIA MAXIM — VIORICA CRIȘAN — JÁNOS PÁL, Ceramica pictată de la Ciucsîngiorzu (jud. Harghita) <i>La céramique peinte de Ciucsîngiorzu (dép. de Harghita)</i>	221 226
DIANA RUS — LUCIAN TARCEA — ZOIA MAXIM, Gropi rituale din epoca bronzului la Tureni — Poderei. Date osteologice <i>Des fosses rituelles de l'Âge du bronze à Tureni — Poderei. Les données ostéolo- giques.</i>	229 238
VIORICA CRIȘAN, Obiecte din cupru și bronz aflate în colecțiile mu- zeelor din județul Harghita <i>Copper and bronze objects in the collections of the museums from Harghita dis- trict</i>	239 250
AUREL RUSTOIU, O verigă cu capete petrecute și înfășurate din ceta- tea dacică de la Costești (jud. Hunedoara) <i>Ein Ring mit übereinandergelegten um den Ring gewickelten Enden aus der da- kischen Burg von Costești (Kreis Hunedoara)</i>	251 261
VIOREL MORARU — HRISTACHE TATU, Posibile fortificații dacice din val de piatră și pământ la Pui și Federi (jud. Hunedoara) <i>Possible Dacian fortifications from stone and eart walls at Pui and Federi (Hune- doara district)</i>	263 267
SORIN COCIȘ, Fibule romane din Muzeul de Istorie a Transilvaniei (II) <i>Römische Fibeln aus dem Museum für Geschichte Siebenbürgens (II)</i>	269 290
ADELA PAKI, Epigraphica minora (I)	291
CONSTANTIN POP — CRISTIAN GĂZDAC, Piese sculpturale inedi- te în Muzeul de Istorie a Transilvaniei <i>Pièces sculpturales inédites dans le Musée d'Histoire de la Transylvanie</i>	301 309
NICOLAE GUDEA, Despre un opaiț de lut bizantin creștin din Muze- ul de Istorie din Cluj-Napoca <i>Eine byzantinisch-christliche Tonlampe aus dem Historischen Museum in Cluj- Napoca</i>	311 314

I/2

RAPOARTE DE SĂPĂTURI

GHEORGHE LAZAROVICI — ZOIA MAXIM — RODICA PINTEA, Cercetări arheologice la Livada <i>Recherches archéologiques à Livada</i>	317 331
GEORGETA EL SUSI, Resturile de faună din aşezarea neolitică de la Livada (jud. Cluj) <i>Les restes fauniques de l'établissement néolithique de Livada (dép. de Cluj)</i>	333 336
GHEORGHE LAZAROVICI — ZOIA MAXIM, Şantierul arheologic Iclod (campania 1989) <i>Die archäologische Ausgrabung von Iclod (1989).</i>	337 363
FLORIN GOGĂLTAN, Săpături de salvare la Tureni — <i>Carieră</i> , judeţul Cluj (1985-1986) <i>Rettingsgrabungen in Tureni — Carieră, Kreis Cluj (1985—1986)</i>	365 387
SORIN COCIŞ, Sondajul arheologic de la Huedin — “Bolic” <i>Le sondage archéologique de Huedin-“Bolic”</i>	389 395
TIMOTHY ALLEN, Interim report on two seasons of excavations of a burial enclosure in the east cemetery of Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Romania, 1982—1984	397
MICHAEL DAWSON, Ulpia Traiana Sarmizegetusa: <i>Extra Muros</i> 23 excavations 1982—1984. An interim opinion	401
HADRIAN DAICOVICIU — DORIN ALICU — SORIN COCIŞ — ALEXANDRU DIACONESCU — CONSTANTIN POP — CORIOLAN OPREANU — ADELA PAKI, Săpăturile arheologice din 1984 de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa	409
DORIN ALICU — CONSTANTIN POP — SORIN COCIŞ, Săpături arheologice la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (1985—1989)	435
IUDITA WINKLER — MIHAI BLĂJAN, Aşezările rurale romane de la Mediaş (jud. Sibiu) <i>Die römischen ländlichen Ansiedlungen von Mediasch (Kreis Sibiu)</i>	459 476
SORIN COCIŞ — ADELA PAKI, Cercetările arheologice de la Suceag (jud. Cluj). Campanie din 1989. Cuptoarele de ars ceramică (sec. III-IV) <i>Les fouilles archéologiques de Suceag (dép. de Cluj) 1989. Les fours de potiers du IIIème — IVème siècles.</i>	477 494
DORIN ALICU — SORIN COCIŞ — ADELA PAKI, Raport privind cercetările arheologice efectuate în satul Miceşti, judeţul Cluj <i>Compte rendu sur les recherches archéologiques du village de Miceşti, dép. de Cluj</i>	495 512

MUZEOLOGIE. RESTAURARE — CONSERVARE. OCROTIREA PATRIMONIULUI MUZEAL

AURELIA IGNA, Probleme ale conservării și restaurării faunei mumificate. <i>Problems of conserving and restoring of the mummified fauna.</i>	515 524
CORNEL MARIAN — AURORA ROTARIU — TRANDAFIR FIAT — LIVIU DĂRĂBAN — VLADIMIR ZNAMIROVSKI — SO- RIN COCIȘ, Analiza prin activare cu neutroni a unor monede de argint romane din tezaurul de la Cluj-Napoca, str. V. Deleu <i>Neutron activation analysis on some Roman silver coins of Cluj-Napoca, street V. Deleu hoard</i>	525 532

MISCELLANEA

FACKO TRAORE, Cercetări etnoarheologice asupra ceramicii și olări- tului tradițional din satul Mante (Republica Mali) <i>Recherches ethnoarchéologiques au céramique et poterie traditionnelle du village de Manta (République du Mali)</i>	535 550
GHEORGHE LAZAROVICI — FACKO TRAORE, Un procedeu tehnolo- gic de arderea ceramicii întâlnit din preistorie până în zi- lele noastre — un studiu etnoarheologic <i>Un procédé technologique du brûlement de la céramique du préhistoire à nos jours — une étude ethnoarchéologique.</i>	553 556
SORIN COCIȘ — ADELA PAKI, Bibliografia Daciei romane (III). 1972—1976	557

RECENZII

JOACHIM WEISSHAER, <i>Die deutschen Ausgrabungen auf der Pevkakia — Magula in Thessalien. I. Das späte Neolithikum und das Chalkolithi- kum. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Archäologie der Mit- telmeer-kulturräume. Bonn, 28, 1989 (Gheorghe Lazarovici)</i>	579
NICOLAE GUDEA, <i>Porolissum Res Publica Municipii Septimii Porolissensi- um. Editura Sport-Turism, București, 1986 (Constantin Pop)</i>	582
... SEIA, <i>Quaderni dell'Istituto di Storia Antica. Università degli Studi di Palermo, 1, Palermo, 1984 (Viorica Bolindeț)</i>	585
RADU ARDEVAN, <i>Beneficiarii. Kolloquium über eine römische Heeres- charge (3-5 decembrie 1990, Österburken)</i>	585
RADU ARDEVAN, <i>Al XI-lea Congres internațional de numismatică</i>	587
GHEORGHE LAZAROVICI, <i>Sinpozionul al V-lea de arheometrie</i>	589
ADELA PAKI, <i>Cel de-al X-lea Congres Internațional de Epigrafie Greacă și Latină (Nîmes, 4-10 octombrie 1992)</i>	591
NICOLAE LASCU (1908-1988) (Radu Ardevan)	592
Dr. HEINZ MENZEL (1914-1989) (Dorin Alicu)	594
EUGEN CHIRILĂ (1921-1991) (Radu Ardevan)	595
PRESCURTĂRI BIBLIOGRAFICE — ABRÉVIATIONS BIBLIOG- RAPHIQUES	597

RAPOARTE DE SĂPĂTURI

CERCETĂRI ARHEOLOGICE LA LIVADA

Cu prilejul lucrărilor de îmbunătățiri funciare (din 1988—1989) și a altor lucrări agro-industriale care afectează mari suprafețe de pe teritoriul satului Livada, comuna Iclod, au fost studiate colecțiile muzeale și școlare din zonă în vederea identificării și amplasării obiectivelor arheologice, a perimetrării lor, s-au efectuat lucrări de prospectare arheologică (periegheze, analize pedologice, luare de mostre, cartări).

Acest cercetări au dus la îmbogățirea hărții arheologice a zonei cu noi puncte și rezervații arheologice sau au permis localizarea unor obiective vechi, cunoscute din repertoriul arheologic al județului Cluj (RepCluj 1992, 255). Unele dintre aceste obiective au fost amenințate direct de lucrările agro-industriale care se desfășoară în zonă, altele sunt în perimetrul unor lucrări viitoare. Săpături s-au făcut doar în obiectivul 4, în așezarea Starčevo-Criș. În lipsa unor fonduri de subvenționare a lucrărilor arheologice unele obiective au fost distruse în întregime, altele au fost puternic afectate.

Din cercetările întreprinse au fost identificate obiective arheologice (fig. 1B) în punctele:

Ob. 1. Halta Livada, în spatele stației (fig. 1/1);

Ob. 2. La ieșirea din sat spre Gherla (fig. 1/2;10);

Ob. 3. "La Furci", între Livada și Băița, în plantația cu hamei, la IAS Gherla; (fig. 1/1;10);

Ob. 4. La Ferma zootehnică Livada (fig. 1/4);

Ob. 5. Pe malul Someșului, între Iclod și Băița au fost semnalate urmele unor așezări romane, materiale inedite în MIT, adunate de Gh. Lazarovici, în anii 1968—1970, cedate lui I. Mitrofan.

Ob. 6. Între Iclod și Livada a fost identificată recent, de prof. A. Bulbuc și elevii de la Șc. Gen. Iclod, o așezare neolitică, fiind, probabil, cea pomenită de M. Roska (RepCluj, p. 255). Stațiunea a fost localizată greșit în repertoriul Jud. Cluj (RepCluj 1992, fig. 139, ob. 1), acolo fiind hotarul cu Băița și nu cu Iclodul (fig. 1/6);

Ob. 7. Drumul roman dintre Livada și Băița (RepCluj, 1992, 255).

*

* *

Ob. 1). "Halta Livada" (fig. 2A). Pe dreapta pâ râului Sărăzăii, între calea ferată (la 40 m de la marginea grădinii de la Haltă), sat (la colțul casei din sud-vest și 120 m de casa de la sud) și pâ râu (la 80 m de pâ râu, în spatele gării, în dreptul km CFR 38+4) (fig. 4A), se află o zonă mai înaltă care coboară spre zona mlăștinoasă de la gura pâ râului Sărăzăii. Zona se află la limita lucrărilor de îmbunătățiri funciare, teritoriul așezării fiind doar în parte afectat de proiectatele lucrări de canalizare și desecare. Analizele pedologice ale IEELIF indicau în zonă un procent mai ridicat de fosfor și potasiu decât media zonei.

Lucrările agricole adânci au afectat straturile superioare ale unei așezări neolitice. Din loc în loc, plugul a scos la suprafață pete de culoare mai neagră, conținând cărbune, oase de animale, chirpici și ceramică, marcând existența unor complexe de locuit aflate la adâncimea de 30—40 cm. Nu au fost executate sonde, deși erau necesare.

Ceramica descoperită la suprafață este lucrată din pastă roșcată și gălbuie, bine arsă, fiind de obicei fără decor (inv. P. 113368-385). Factura ceramicii, la unele categorii, are în amestec pleavă și mîl, fiind bine arsă, iar altele nisip și mîl (inv. P. 113382). Această categorie ne indică un orizont de la finele neoliticului mijlociu, avînd analogii între descoperirile de la Cluj-Napoca din mai multe puncte (Arhive, Biblioteca Academiei I/II, P-ța Ștefan cel Mare, P-ța Baba Novac (LAZAROVICI 1985—1986, p. 1011—1018; 1991, p. 104—108) și la Zau de Câmpie, așezarea B, niv. I/II (LAZAROVICI 1986, p. 17 și urm.), la Iclod în nivelul I (LAZAROVICI 1991a și bibl.). Lipsa slipului, a angobei albe sau roșii poate fi un accident datorat solului acid, pasta cu mîl nu păstrează asemenea slip. Această caracteristică este una din problemele pe care le ridică această stațiune. Formele ceramice nu pot fi întregite, iar decorul este sărac, păstrându-se doar o incizie lată (inv. P. 113415).

Încadrarea cronologică și culturală a acestor materiale poate fi atribuită complexului cultural Cluj — Cheile Turzii — Lumea Nouă — Iclod. Lipsa indicațiilor privind: speciile ceramicii pictate, a decorului incizat de aspect vincian (specific pentru Lumea Nouă) și a decorului "turdășan" sau "tisoid" ne indică grupul Cluj — Cheile Turzii, iar ca moment cronologic etapa de formare a grupului Iclod (deși materialele de acolo sunt de altă factură). Clarificarea acestor probleme necesită o săpătură. În bazinul Someșului Mic materiale similare sunt la Mintiu Gherlii (materiale inedite în MIT și la școala din Mintiu).

Alte materiale neolitice descoperite aici, sunt cele de bună factură Iclod II/III. O caracteristică a ceramicii este pasta cu nisip cuarțos, aspră, bine arsă (inv. P. 113346; P. 113377; P. 113484; P. 113591; P. 113797) (LAZAROVICI — KALMAR 1988; 1989; 1990). Unele din aceste materiale ar putea aparține chiar etapei de sinteză Iclod — Petrești, sesizată la Liteni, Cluj, Zau de Câmpie și în ultimul nivel de la Baci (str. Nouă) (KALMAR — MAXIM 1991).

Alături de ceramica neolitică au fost descoperite materiale de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului, avînd o pastă nisipoasă, amestecată cu cioburi pisate, de culoare gălbuie, neagră la interior, uneori cărămidie la exterior (inv. P. 112079). Asemenea materiale se întîlnesc în descoperirile Noua, numeroase în această zonă (Iclod — *Pămîntul Vlădiciei*, morminte și bordeie; și Iclod — *Tabla Popii*: LAZAROVICI — KALMAR 1989; BULBUC 1985—1986, 413—414; fig. 4, 9; 1987—1988, 530—531).

Ob. 2). La ieșirea din Livada, spre Gherla, lângă tabla indicatoare a localității (pe o terasă mijlocie, aflată pe stînga văii Sărăzării, terasă tăiată de șosea și calea ferată, terasă care însă coboară și în lunca Someșului), lucrările agricole au erodat, spre marginile terasei straturile cu depuneri arheologice (fig. 1—2). La suprafața solului, pe pante, apar materiale arheologice, lucrate cu mîna și la roată. Materialele aparțin mai multor epoci: 1) neolitic timpuriu, cultura Starcevo — Criș de faza IIB (pastă semifină, gălbuie, cu pleavă și mîl cu slipul picat, inv. P. 113380, — 328; 2) epoca bronzului din a) cultura Wietenberg (inv. P. 112416, — 419, — 422, — 424, — 425, 428, P. 112218—221, — 329), b). etapa tîrzie a bronzului, din vremea culturii Noua; 3) perioada hallstattiană (inv. P. 113416—418, — 423, — 426, — 431); 4) epoca dacică și daco — romană; 5) epoca prefeudală (secolul VIII—IX, inv. P. 113427) și 6) perioada medievală timpurie (secolele XII — inv. P. 112023, — 089).

Ceramica Starcevo-Criș de aici continuă evoluția celei din obiectivul 4 avînd analogii în descoperirile de faza IIB, ale culturii pentru care cea mai caracteristică stațiune este cea de la Basarabi (NICA 1971). După cît se pare ambele stațiuni sunt rezultatul unei evoluții locale, din cadrul procesului de neolitizare petrecut în vecinătatea unor stațiuni, cum sunt cele de la Gura Baciului (pentru Livada) sau Cîrcea (pentru Basarabi).

Arăturile adânci și lucrările pentru plantația de hamei au distrus o mare parte din așezare. Noile materiale descoperite, aparținând epocii bronzului, au fost cedate pentru publicare lui M. Rotea.

Ob. 3). "La Furci" este denumirea terasei înalte, care domină șoseaua și drumul Iclod — Gherla. Pe această terasă tradiția populară localiza un loc de execuție din evul mediu. Tot acolo ne-au fost semnalate urme arheologice, încă de la începutul cercetărilor noastre din zona Iclod (1976), printre care și câțiva tumuli funerari — pe unul dintre aceștia ar fi fost instalată spânzurătoarea medievală (fig. 1—2).

Cu ocazia lucrărilor la plantația de hamei, efectuate de către IAS Gherla, și a arăturilor adânci, în unele gropi de stâlpi au apărut materiale preistorice. Precizăm că în anii următori, la montarea altor stâlpi, sub terasa înaltă, între drum și pârâu au fost descoperite noi materiale arheologice.

Cercetările pe terasa de sus, efectuate de colective de la Muzeele din Cluj și Gherla, au dus la identificarea unei întinse așezări, aflată pe limita terasei, pe ultimele trei șiruri de stâlpi ai plantației. Săpăturile foarte adânci (—0,60 m), care afectează straturile superioare, au dus la distrugerea unor sărace complexe arheologice, marcate prin pământ de culoare neagră, având în compoziție bucăți de chirpici, cărbune și puține materiale arheologice atipice.

Materialele aparțin perioadei de sfârșit a epocii bronzului și primei vârste a fierului. Pe terasa mai joasă, formată prin îndelungate lucrări agricole au fost descoperite materiale din epoca bronzului, și acestea atipice, nepermițând precizarea cărei civilizații îi aparțin. Din epoca neolitică sunt unele materiale similare celor din ob. 1.

Pe terasa de jos ceramica are aceeași factură ca la ob. 1, având urme de slip verzui, picat, sau urme de angobă albă în interior (inv. P. 113396—401). Aceasta ne indică clar un orizont de început al grupului Iclod, faza Iclod I (vezi mai sus bibl.), vreme în care se păstrează încă elementele etapei Cluj — Cheile Turzii — Lumea Nouă. În zonă a fost descoperit și un gratoar, trapezoidal, de silex (inv. P. 112025).

*

* *

Ob. 4). "Ferma Zootehnică Livada" (fig. 1, 2, 3, 4). La începutul lunii octombrie 1988, în cadrul unor periegeze, au fost identificate resturile unei locuiri neolitice timpurii, marcate din descoperiri de oase de animale și fragmente ceramice, aparținând culturii Starčevo-Criș (5.500 — 4.500).

Materialele proveneau de la groapa fudației unui stâlp de beton, de la colțul de sud-est al grajdului 1 aflat în construcție (fig. 3A). În momentul descoperirii materialelor arheologice, stâlpul de beton a fost deja montat așa încât nu s-au putut face observații arheologice și stratigrafice. Cu acel prilej, au fost cercetate și gropile altor stâlpi de beton de la grajdul 1 și 2. Așezarea se întinde spre est, până pe marginea pârâului Sărăzii, sub drum și calea ferată. Muncitorii, care au săpat gropile de stâlpi, au afirmat că materialele au fost descoperite într-un strat de pământ negru-brun, amestecat cu oase (fig. 4B).

Săpătura de salvare a început prin cercetarea pământului scos din groapa șanțului, trasat de constructori, prilej cu care au fost descoperite mai multe fragmente ceramice, între care și o unealtă de silex.

De ambele părți ale stâlpului au fost deschise două secțiuni una (S1), în formă de "L" cu 5 carouri, lungă de 6 m, lată de 2m; alta (S2), cu dimesiunile de 6 x 2 m. Astfel a putut fi observată stratigrafia terasei mijlocii a Someșului pe care se întind cele două așezări neolitice (vezi și ob. 1) (fig. 3).

Stratigrafia (fig. 4).

— 0—0,30 m humus recent, pământ negru amestecat cu brun, provenit de la scurgerile de pe terasele Dealului Pietri. În unele gropi de stâlp s-au găsit resturile unui drum cu pietre, posibil, un drum vechi (hașur = h1);

— 0,30—0,70/90 m strat negru, mai gros spre marginea terasei, mai subțire spre amonte. În partea dintre grajdul 1 și pâraul Sărăzii, în strat, sunt urmele unui strat de cultură neolitic (h2);

— 0,90—1,10 m strat brun, având în partea superioară depuneri aparținând culturii Starcevo-Criș (h3). Din acest strat pornesc gropile, bordeiul și albierele, fără a se putea delimita clar adâncimea de la care pornesc;

— 1,10—1,60 strat galben fără urme arheologice (h4).

În zona săpăturii se constată că evoluția naturală a solului a fost schimbată parțial de intervențiile antropice. Stratul mijlociu, solul negru, cu aspect de cernoziom, este mai gros prin adăugarea depunerilor stratului de cultură neolitic. În acest strat, spre baza lui, apar depuneri Iclod I. Îngroșarea stratului se petrece spre est, fiind semnalate două complexe arheologice: un bordei și niște albieri, provenind, probabil, de la locuințe semiadâncite (fig. 4).

În această situație, pentru prima dată, într-o stațiune neolitică timpurie, avem o observație privind dinamica evoluției solului. În stratul brun sunt depunerile Starcevo-Criș (mileniul VI î.Ch.), pe când la baza celui negru sunt cele de tip Iclod. La Iclod, în partea superioară a brunului, sunt materiale de la finele neoliticului mijlociu și începutul neoliticului târziu (prima parte a mileniului IV î.Ch.) (vezi bibliografia privind stratigrafia LAZĂROVICI — KALMAR 1988; 1989; 1990; 1991; LAZĂROVICI 1991; 1991a și pentru analizele pedologice și datări de sol LAZĂROVICI — PICIU 1987—1988; 1990).

În unele din gropile de stâlp, de la grajdul 2 (fig. 3B) la adâncimea de — 0,30 m au apărut atât fragmente ceramice Starcevo-Criș, de fază IC/IIA (retardare din IC), cât și o toartă nisipoasă, cărămizie, cu pastă de tip Iclod III. Asemenea toarte sunt foarte rare în grupul Iclod (inv. P. 113553).

Bordeiul 1 a fost parțial distrus de partea de vest a gropii de stâlp. Adâncimea de la care pornește bordeiul este greu de precizat exact, fiind undeva între 0,50—0,60/0,70 m, coborând până la 1,40—1,50 m de la suprafața actuală a solului. Marginile bordeiului erau albiate. Dimensiunile bordeiului nu pot fi precizate exact, mai bine de o treime a lui fiind distrusă de șanțurile și gropile fundației. Dimensiunile sale la gură ar fi $4/5 \times 3 \times 0,70/0,80$ m. În conținut avea pământ negru-brun amestecat cu resturi de cărbune, chirpici, multe oase și fragmente ceramice (fig. 4—5).

La est de bordeiul 1 a fost semnalat un alt complex, un bordei sau o albiere, care, spre sud nu avea, o margine sigură, ci doar spre nord-est. Asemenea albieri au fost sesizate și la sud-est de bordei, în colțul casetei 2. Tot acolo, au fost semnalate și alte albieri care ar putea fi de la complexe mai târzii.

Materialul arheologic, (în curs de cercetare statistică) constă din oase de animale mari (dinți, coaste, capete de femur, calcanee ?) de la vite sau cerb, fragmente ceramice, câteva unelte din silex și obsidian.

Uneltele au un caracter microlitic, dimensiunile lor, în medie, fiind cuprinse între 1—2 cm lățime și 1—3 cm lungime (fig. 3B), fiind lucrate din următoarele materiale:

— obsidian, negru-cenușiu, mat, cu patină, ce pare "oxidat", prin care s-au confecționat unelte microlitice (lame, trapez, așchii) (fig. 5/1—4), unele fiind rețușate (fig. 5/1);

— silex: gălbui—alburii (răzuitor fig. 5/5); gălbui, unsuros, cel mai numeros, din care s-au confecționat lame (fig. 5/6—8) și așchii, unele mai mari, dar

sub 3 cm, deci cele mai multe sunt microlite (fig. 5/11—12); un silex galben (trapez) (fig. 5/10);

— opal (vârf de săgeată) (fig. 5/14);

— cuarțit sau cuarț beta, o lamă transparentă (fig. 5/9).

Reținem atenția, la unele piese, cu o scobitură făcută intenționat pentru a servi ca răzuitoare. Asemenea piese apar pe trapeze (fig. 5/3, 10), aschii (fig. 5/2) sau pe lame (fig. 5/16). Asemenea piese apar, uneori, în nivelele epipaleolitice din Grecia: în peștera Franchti (KOZŁOWSKI 1982, 4/3—4), la Argissa Magula (KOZŁOWSKI 1982, 143, 6/11 cu rețuse). După caracterul lor microlitic (fig. 3B), tradiția epipaleolitică este neîndoiebnică (TELLENBACH 1983, 3/18, 5/15, 7/18—22, 28, 8/32—34, 37—38, 12/2116/29, 33, 19/81, 24/32, 34/30) aparținând, mai ales, etapei a III-a a neoliticului preceramic. Aceasta nu înseamnă că este vorba de o adevărată tehnică a neoliticului preceramic, lipsind la noi elementele caracteristice.

Cele mai multe piese s-au găsit la adâncimea de —0,80—0,90 m, în vecinătatea bordeiului 1, într-o albiere. Unele piese au rețuse fine, altele au urme de folosire. Gruparea lor în albierea din S2, c. 2/3 poate fi întâmplătoare sau poate indica un loc de cioplire a uneltelor, caz similar întâlnit la Cluj—Stăvilar (KALMAR — MAXIM 1987—1988, fig. 4).

Ceramica apare grupată mai ales, la două adâncimi — 0,60 și — 0,90 m și mai rar în complexe.

Ceramica cunoaște două categorii: 1) fină, cu slip brun, monocromă, amestecată cu multă pleava, arsă slab, fără decor; 2) semifină. De cele mai multe ori, la ambele specii, slipul este picat. În partea superioară a stratului apare și o ceramică mai nisipoasă, mai slab arsă, netezită, având foarte rar câte un decor alveolar aflat pe buza sau în interiorul buzei.

Evoluția materialului pe adâncimi:

— la 0,60 m, principala categorie este ceramica roșie, monocromă fiind însă și specii de gălbui cu slipul picat;

— la 0,75 m, în secțiunea 2 (fig. 7/1—8; 8), în caroul (prescurat c.) c. 1, sunt materiale Iclod II. În c. 3 apar fragmente de funduri scurte, fragmente cu proeminențe și slip. Aspectul este de fază Starcevo-Criș II, alfat în proces de retardare culturală (fig. 7—8). Mai apar și câteva materiale de fază Iclod II/III;

— la 0,90 m, în groapa II (fig. 7/9—20), au fost descoperite 42 de fragmente; în S1, c. 1 este o ceramică cu pasta moale, având slip roșu, picat în genul celui de la Basarabi și o ceramică nisipoasă, caracteristică pentru etapa IIB a culturii Starcevo-Criș. În c. 2 apar proeminențe, un buton gen Gura Baciului I/II și fragmente ceramice cu pictură sau angobă brună, mată, cu slip brun sau roșu, parțial picat. În c. 5 (fig. 9/4) sunt categorii grosiere, de culoare cărămidă și gălbuie. În S1 c.5 apare o pastă gălbuie, arsă slab cu cioburi pisate în pastă; în c. 2, pe unele fragmente, există un slip brun, de tradiție Gura Baciului Ib — Ic; mai apare o ceramică brun — gălbuie cu degresant din cioburi pisate (inv. P. 113483); precum și două fragmente ceramice aparținând grupului Iclod, fază III;

— la 1,05 m, în S1 (fig. 9), în c. 1 apare un fragment de fund inelar (fig. 9/2), proeminențe ascuțite, fragmente ceramice cu slipul picat sau cu alveole (fig. 9/16), toate sunt în genul celor de la Gura Baciului (mai departe GB) II. În c. 2 sunt: fragmente cu slip brun, lustruit; cu slip roșu picat; și altele din pastă nisipoasă, de aspect GB I/II. În c. 3 ceramica are un slip brun picat, dar apare o ceramică roșie, monocromă și unele fragmente cu proeminențe conice (fig. 9/10);

— la 1,20 m, în S2 (fig. 6), în c.1 ceramica are slip brun-roșcat, picat: unele buze sunt alveolate, (aparținând culturii Starcevo-Criș și un ciob Iclod); în c.2 ceramica este de calitate bună, apar toarte mici, perforate, slipul este brun închis, gen GB I/II; uneori suprafața vaselor a fost netezită cu un cap de băț; în c.3 apa-

re o specie monocromă cu slipul picat și pastă moale, gen GB II; în c.5 ceramica are slip roșu, angobă sau pictură roșie gen GB Ic/Ia, la altele pasta moale fiind amestecată cu măr gen Basarabi (NICA 1971), de fază Starčevo-Criș IIB.

În groapa II ceramica fină are un slip brun, gros, parțial căzut, gen GB I/II; mai apar fragmente cu slipul subțire, alb, murdar, din aceeași fază ca mai sus; în același complex apar și fragmente cu slip roșu, picat; mai există o ceramică neagră-cenușie, cu slip brun sau gălbui; ceramică Starčevo-Criș, faza IIA/IIB; mai apare un fragment cu cioburi pisate în pastă, cu buza marcată de incizie, (Lippenrad), ceramică caracteristică pentru etapa IV-a a culturii Starčevo-Criș.

După trăsăturile materialului socotim că această stațiune se încadrează în grupa de descoperiri zise "monocromă". După factură, stațiunea aparține unei locuiri secundare, care se dezvoltă dintr-o așezare de tip Gura Baciului, ca rezultat al unui proces de difuziune. Prezența, încă, a slipului brun și roșu leagă descoperirea de fenomenele ce încep în etapa GB I/II, în etapa Starčevo-Criș IC/IIA. Prezența unor elemente Gura Baciului II — cum sunt proeminențele pe buză, alveolele pe buză sau la exteriorul ei (fig. 9/12, 15—16, 8/7—8), ornamentele alveolare (fig. 7/12—15; 8/15—17); existența unor forme globulare (fig. 6/8—9, 7/10, 8/5, 18; 9/2, 12) — este un indiciu de vechime. Reținem în același timp apariția unor forme deschise, ca în GB II. Mai reținem frecvența rară a decorului alveolar sau alcătuit din ciupituri, lipsa inciziei și a barbotinei. Acestea marchează, clar, o evoluție a stațiunii dintr-o comunitate gen Gura Baciului I/II. Evoluția are loc în cursul fazei Starčevo-Criș IIA, poate și în faza IIB, precizarea exactă, în cazul stațiunilor secundare, fiind dificilă.

Socotim, deci, că în timpul culturii Starčevo-Criș, la Livada are loc o evoluție locală, marcând, poate, un de proces de neolitizarea unor comunități epipaleolitice sau mezolitice.

Ceramică "monocromă", în cultura Starčevo-Criș, este cunoscută doar în fazele timpurii, în acel orizont numit Gura Baciului I (VLASSA 1972; 1972a; 1980; GARASANIN 1978, 38—42; 1979, 103), din fazele I și II ale culturii Starčevo-Criș (LAZAROVICI 1977, 31—42; 1979, 15—25, 39—46; 1984). În multe părți apar asemenea materiale sub termenul de "monocrom", dar se înțeleg lucruri diferite (vezi LAZAROVICI 1983, 13 și urm.). Astfel, în Serbia, în zona Svetozarevo apar asemenea descoperiri (VENTIĆ 1990, 93). Asocierea de materiale, atât cât o vedem în acest stadiu al cercetărilor, arată o dezvoltare locală, contemporană cu faza a II-a de la Gura Baciului, dezvoltându-se din ceramica de tip Gura Baciului I, lipsind ceramica pictată de acest fel până în prezent.

Stațiunea de la Livada este importantă pentru înțelegerea momentului și a procesului de neolitizare, din aceste zone nordice ale țării, ea alăturându-se descoperirilor de la Țaga, Coldău, Dragu, Dej ș.a. (KALMAR 1983; 1987; 1990). Singurele date statistice pe care le avem de la Gura Baciului (LAZAROVICI — KALMAR 1991; LAZAROVICI — KALMAR — NICA 1992) și Zăuan (LAZAROVICI 1992) nu sunt suficiente pentru comparații cu Livada deoarece ambele stațiuni sunt în evoluție, iar cea de la Livada este în involuție. Cele mai bune analogii, pentru acest fenomen, sunt cele de la Basarabi, dar acelea sunt ceva mai târzii (NICA 1971; 1984; LAZAROVICI 1979, p. 27, 44, 46; 1984, 51, 64).

GHEORGHE LAZAROVICI — ZOIA MAXIM — RODICA PINTEA

LISTA BIBLIOGRAFICĂ

- BULBUC, A. 1985 — 1986 Noi descoperiri și cercetări arheologice de suprafață în hotarul comunei Iclod (II), *ActaMN*, XXII—XXIII, p. 411—417.
- BULBUC, A. 1987 — 1988 Noi descoperiri și cercetări arheologice de suprafață în hotarul comunei Iclod (III), *ActaMN*, XXIII—XXIV, p. 529—532.
- KALMAR, Z. 1987 Neoliticul timpuriu din Bazinul someșan și legăturile sale, *ActaMP*, XI, p. 57—71.
- KARLMAR, Z. 1990 *Le processus de néolithisation dans le nord-ouest de la Transylvanie, Rubane et Cardial, Actes du Colloque de Liege*, nov. 1988, Ed. D. Cahen — J. Guilaîne, Liège, p. 13—20.
- KOZLOWSKY, J. 1982 *La néolithisation de la zone balkano-danubienne au point de vue de industries lithiques, Origin CSIEFC, Warszawa—Krakow*, 11—110.
- GARAȘANIN, M. 1978 *La neolithisation dans sud-est et dans centre de la Peninsule Balkanique, Godisnjak*, XIV, 1978, 31—44.
- LAZAROVICI, G. 1977 *Gornea-Prestorie, Caiete Banatica*, 5, Reșița.
- LAZAROVICI, G. 1979 *Neoliticul Banatului, Bibliotheca Musei Napocensis*, IV, Cluj-Napoca.
- LAZAROVICI, G. 1980 *Câteva probleme privind sfârșitul neoliticului timpuriu din nord-vestul României, ActaMN*, XVII, p. 13—30.
- LAZAROVICI, G. 1983 *Neoliticul timpuriu din zona Porților de Fier (Clisură), Banatica*, VII, p. 9—34.
- LAZAROVICI, G. 1984 *Neoliticul timpuriu în România, ActaMP*, VIII, p. 49—104.
- LAZAROVICI, G. 1987—1988 *Sincronisme Vinča A — Starčevo-Criș, ActaMN*, XXIV—XXV, p. 17—26.
- LAZAROVICI, G. 1991a—c *Cultura Vinča în România, Timișoara*, 1991, p. 14—15, 17—18, 19—22, 49, 95—114.
- LAZAROVICI, G. 1992 *ActaMP*, XVI, 97-102.
- LAZAROVICI, G. 1992a *Über das Frühneolitikum aus dem süd-ost Europas (I-Teil Rumänien)*, sub tipar.
- LAZAROVICI, G. 1992a *Über das Frühneolitikum aus dem süd-ost Europas (II-Teil Jugoslawien)*, sub tipar.
- LAZAROVICI, G. 1992a *Über die Siedlung und Bestattungen aus Gura Baciului, comunicare la Simp. internațional, Constanța*.
- LAZAROVICI, G. 1992b *Venus de Zăuan. Despre credințele și practicile magico-religioase în preistorie, partea III, comunicare la muzeul din Zalău*.
- LAZAROVICI, G., KALMAR, Z. 1985—1986 *Prospecțiuni și cercetări arheologice de salvare pe teritoriul municipiului și județului Cluj, ActaMN*, XXII—XXIII, p. 725—752.
- LAZAROVICI, G., KALMAR, Z. 1986 *Șantierul arheologic Iclod (1983—1984), Apulum*, XXIII, p. 25—41.
- LAZAROVICI, G., KALMAR, Z. 1987, *Șantierul arheologic Iclod. Campania 1985, Apulum*, XXIV, p. 9—39.
- LAZAROVICI, G., KALMAR, Z. 1988, *Săpăturile arheologice de la Iclod. Campania din 1986, Apulum*, XXV, 1988, 9—47.
- LAZAROVICI, G., KALMAR, Z. 1989 *Șantierul arheologic Iclod. (Campania 1987), Apulum*, XXVI, p. 55—68.
- LAZAROVICI, G., KALMAR, Z. 1990 *Șantierul arheologic Iclod. Campania 1988, Apulum*, sub tipar.
- LAZAROVICI, G., KALMAR, Z. 1991 *Șantierul arheologic Gura Baciului. Campania din 1990, m.s.*
- LAZAROVICI, G., KALMAR-MAXIM, Z., NICA, M. 1992 *Șantierul arheologic Gura Baciului, m.s.*

- LAZAROVICI, G., LAKÓ, E. 1981, *ActaMN*, XVIII, 1981, p. 13—43.
- LAZAROVICI, G., NEMETI, I. 1983 *ActaMP*, 7, 1983, p. 17—60.
- LAZAROVICI, G., PICIU, T. 1987—1988 *Analize pedologice preliminare în așezările neolitice din Transilvania și Banat*, *ActaMN*, XXIV — XXV, p. 925—935.
- LAZAROVICI, G., PICIU, T. 1990 *Preliminary pedological analyses at some archaeological stations in the provinces of Transylvania and Banat*, *Archaeometry in Romania*, Bucharest, p. 161—180.
- LAZAROVICI, G., PICIU, T. 1991 *Analizele pedologice de la Gura Baciului*, comunicare la cel de al III-lea Simpozion Național de Arheometrie, Cluj-Napoca.
- LAZAROVICI, G., PICIU, T. 1992 *Analizele pedologice de la Gura Baciului, Probleme și perspective*, comunicare la Simpozionul Național de Arheometrie (V), Cluj-Napoca.
- NICA, M. 1971 *O așezare de tip Starčevo-Criș la Basarabi*, *SCIV*, 22, 4, 1971, p. 5—33.
- REPCLUJ 1992 (= RepCluj) *Repertoriul arheologic al județului Cluj*, *Bibliotheca Musei Napocensis*, IV.
- EL SUZI G. 1989 — 1993 *Analiza materialelor faunistice de la Livada*, *ActaMN*, XXVI, 1989—1993, infra p. 333-336.
- TELLENBACH, M. 1983 *Materialien zum Präkeramischen Neolithikum in Süd-Ost-Europa. Typologisch-stratigraphische Untersuchungen zu lithischen Gerätschaften*, *BerRGK*, 64, p. 21—137.
- VENTIC, S. 1990 *The Earliest Settlements of the Vinča Culture (Proto-Vinča) in the Morava Valley, Vinca and its World*, Belgrad, p. 91—97.
- VLASSA, N. 1966 *Cultura Criș în Transilvania*, *ActaMN*, III, p. 9—47.
- VLASSA, N. 1922 *Cea mai veche fază a complexului cultural Starčevo-Criș în România*, *ActaMN*, IX, p. 19—38.
- VLASSA, N. 1972a *Eine frühneolithischen kultur mit bemalter keramik der vor Starčevo-Körös Zeit in Cluj — Gura Baciului, Siebenbürgen*, *PZ*, 47, 2, p. 174—197.
- VLASSA, N., 1976 *Neoliticul Transilvaniei. Studii, articole, note*, *Bibliotheca Musei Napocensis*, III, Cluj-Napoca.
- VLASSA, N. 1980 *Din nou despre poziția stratigrafică și cronologică a orizontului Gura Baciului I, Marisia*, X, p. 691—697.
- VLASSA, N. 1981 *Nocheinmal über die chronologhischen und stratigrapischen position der Gura Baciului, I*, Köln, m.s.
- VLASSA, N. — DAICOVICIU, H. 1974 *Istoria Clujului*, Cluj, 1974, p. 7—19.

Prescurtări uzuale

c. = carou

h = hașur

GB = Gura Baciului

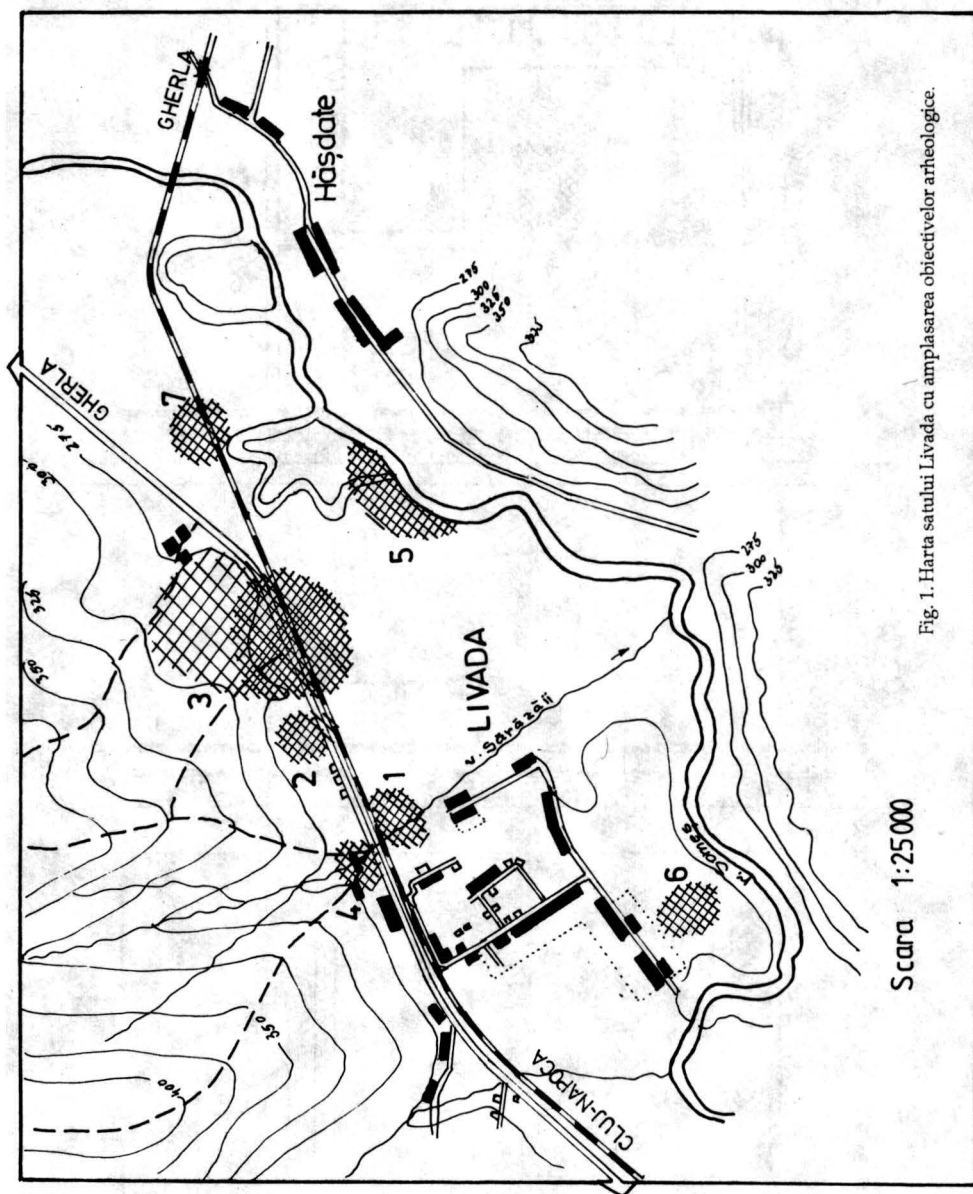

Fig. 1. Harta satului Livada cu amplasarea obiectivelor arheologice.

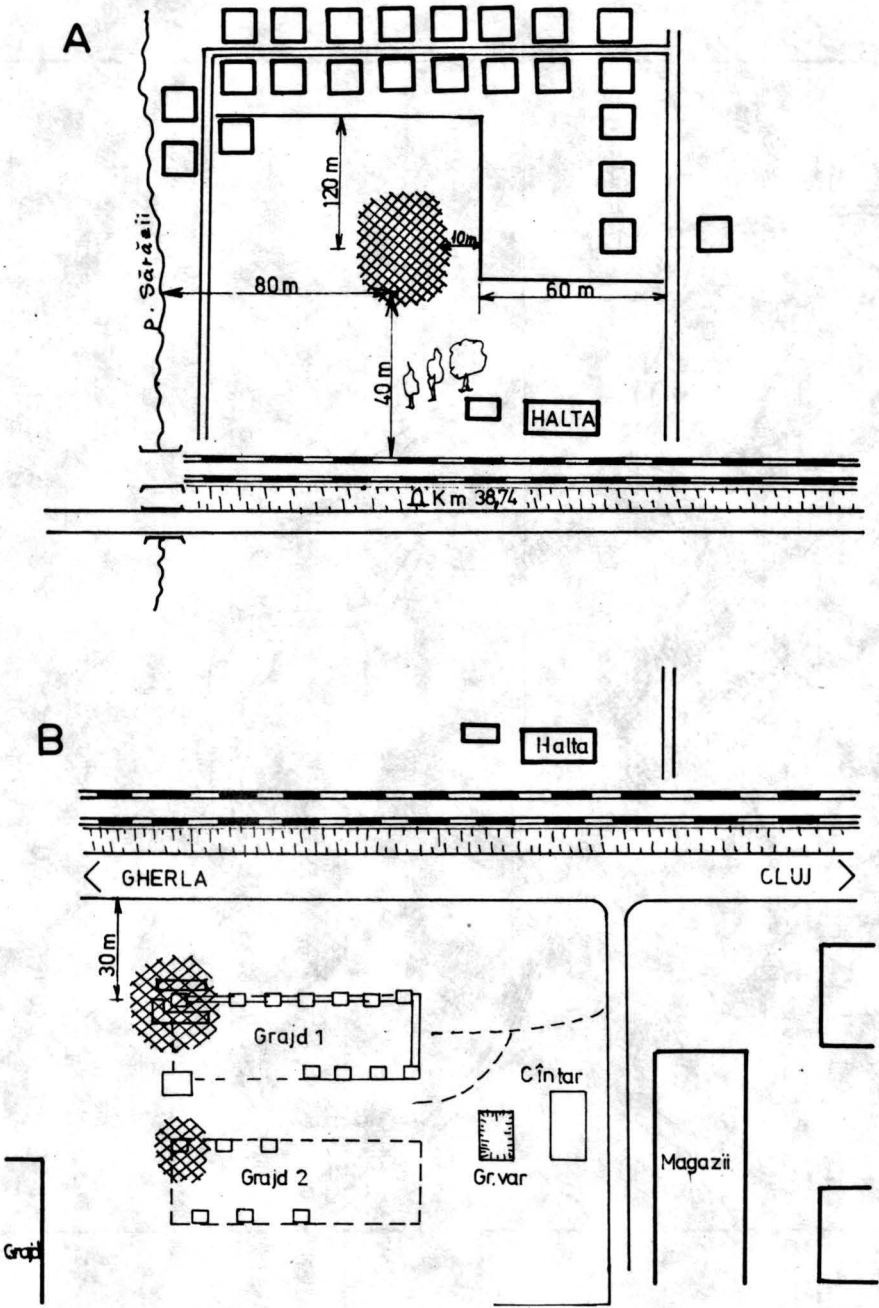

Fig. 2. Schița obiectivelor 1 și 4 de la Halta Livada.

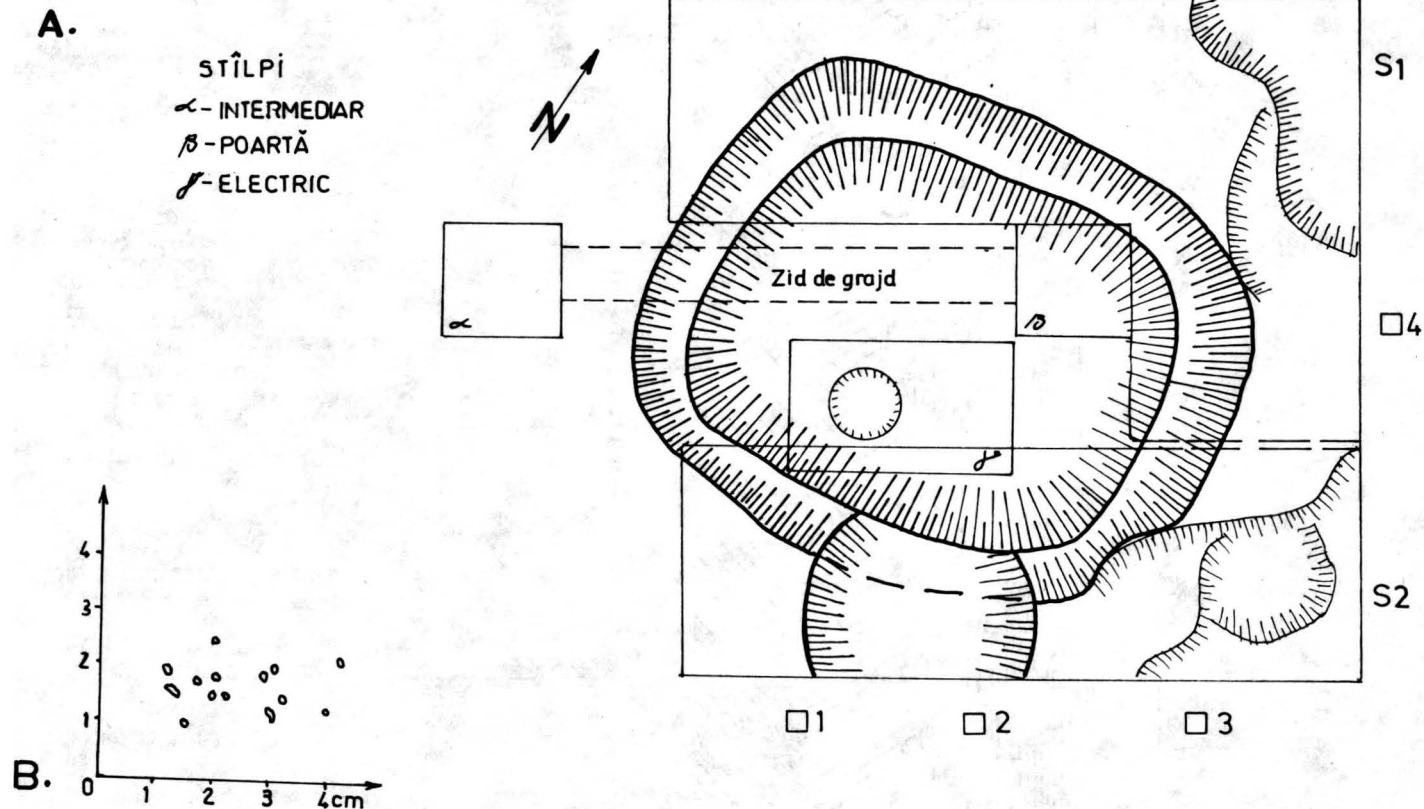

Fig. 3. A. Livada — ob. 4: A. Planul săpăturii și al complexelor Starčevo-Criș; B. diagrama metrică a uneltelor cioplite.

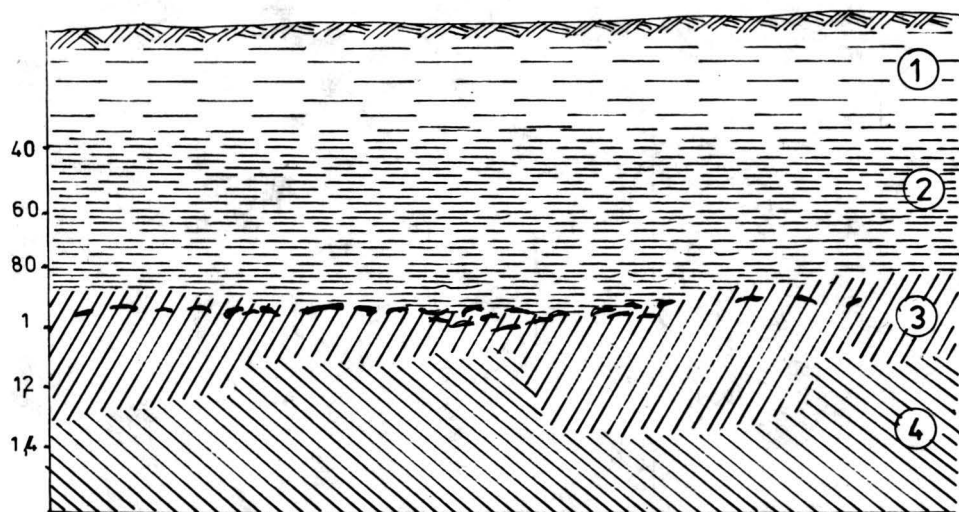

Fig. 4. Livada — ob. 4. Profilul sud-estic al secțiunii 2.

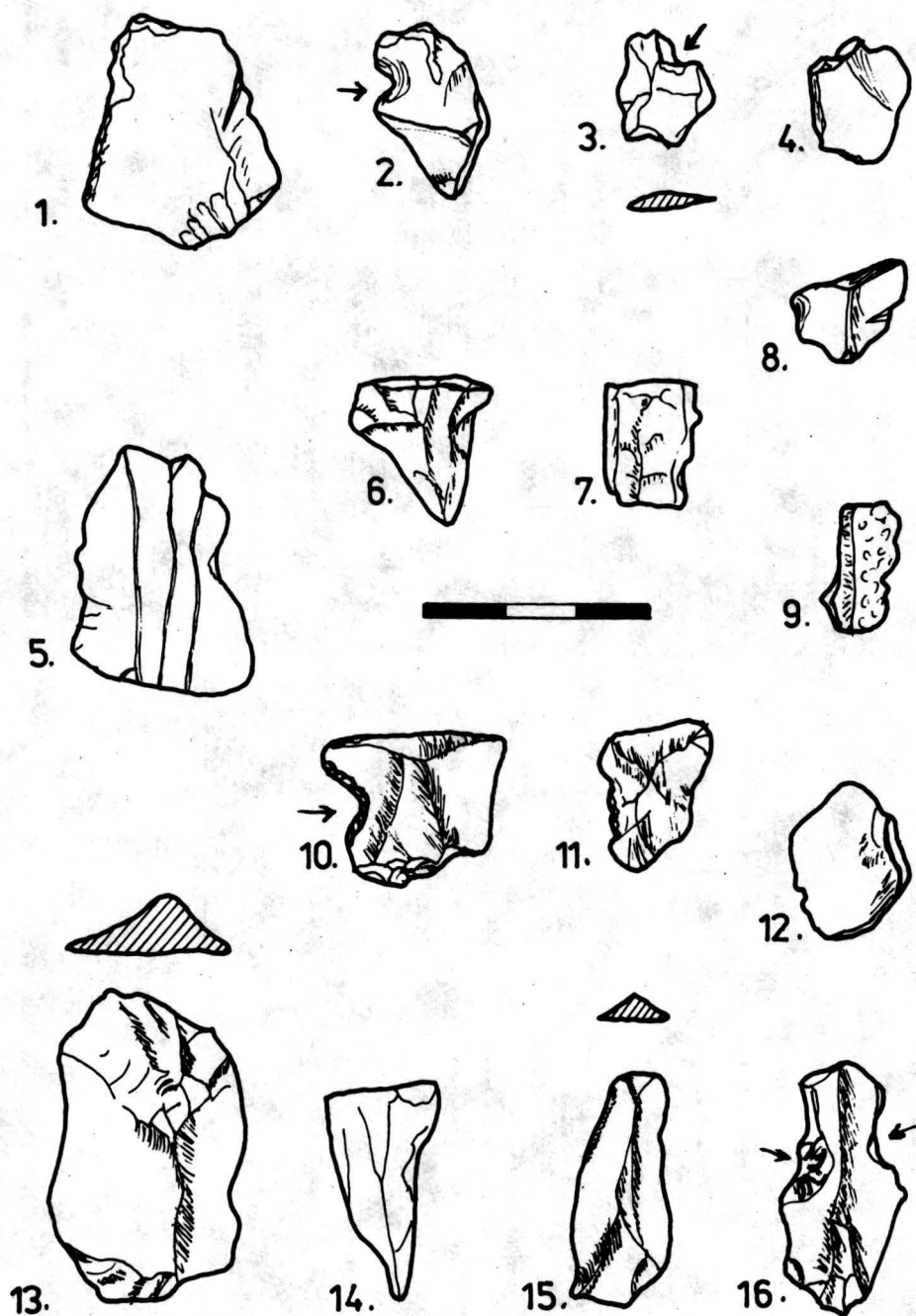
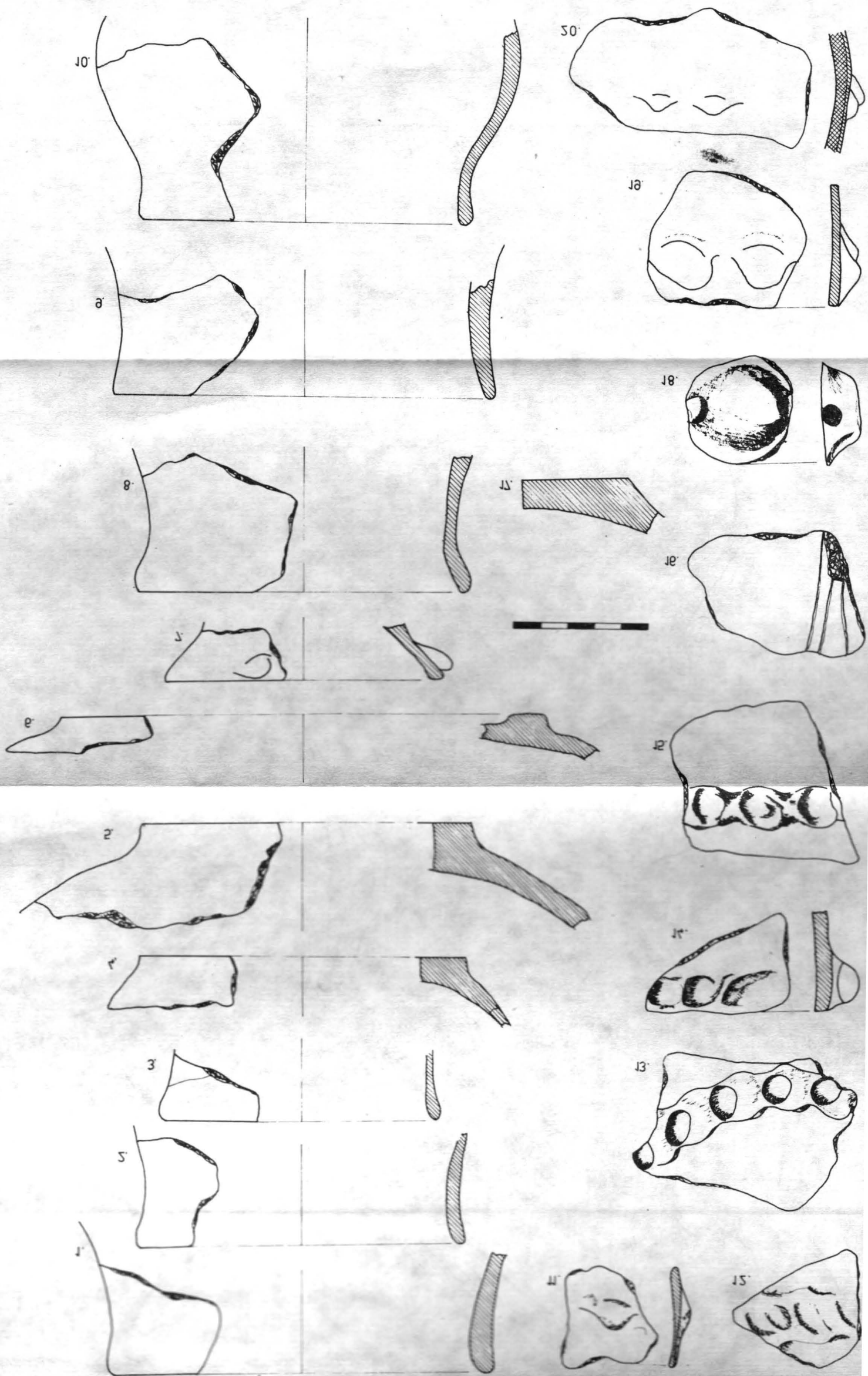

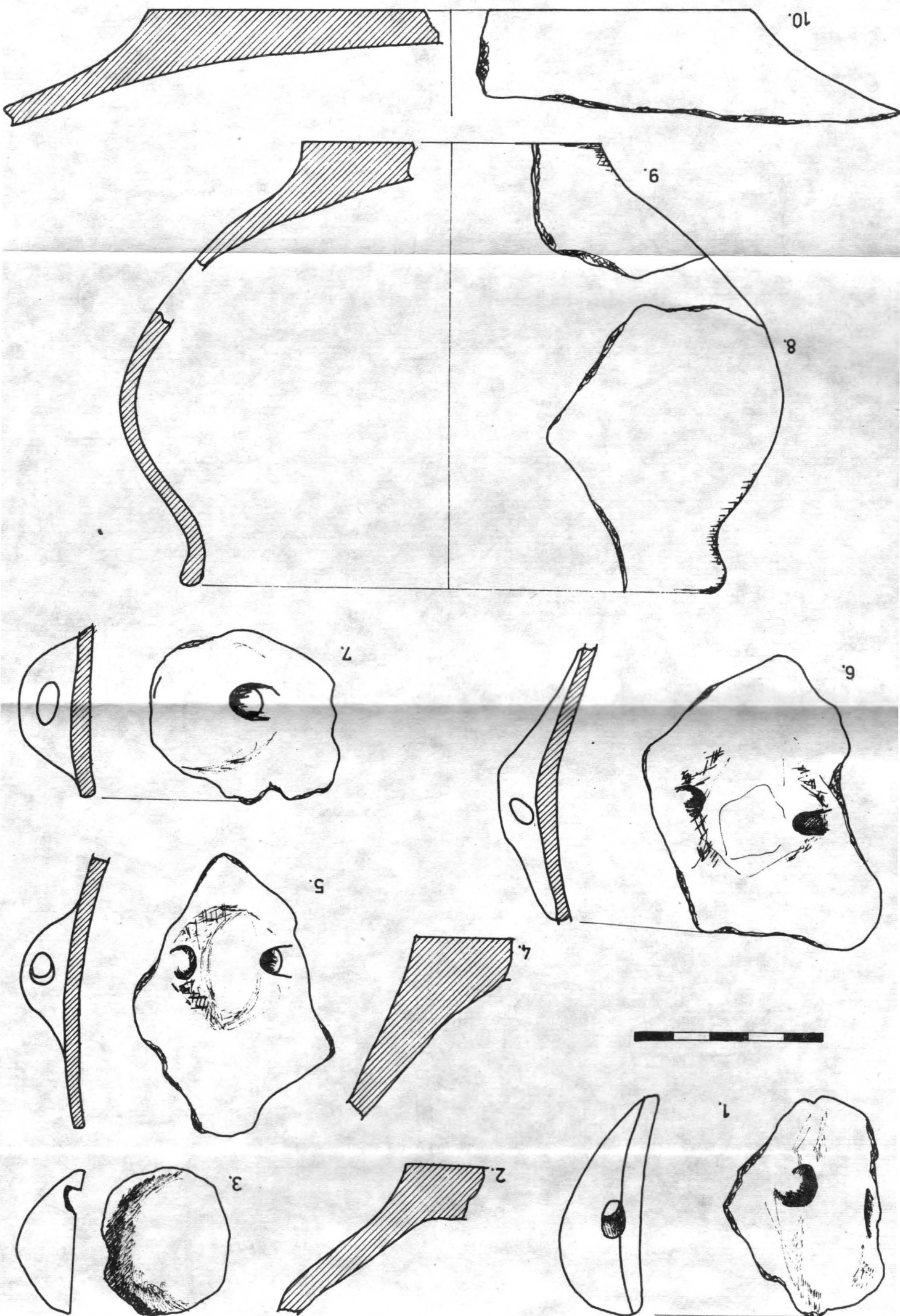
Fig. 5. Livada — ob. 4. Unelte de silix și obsidian.

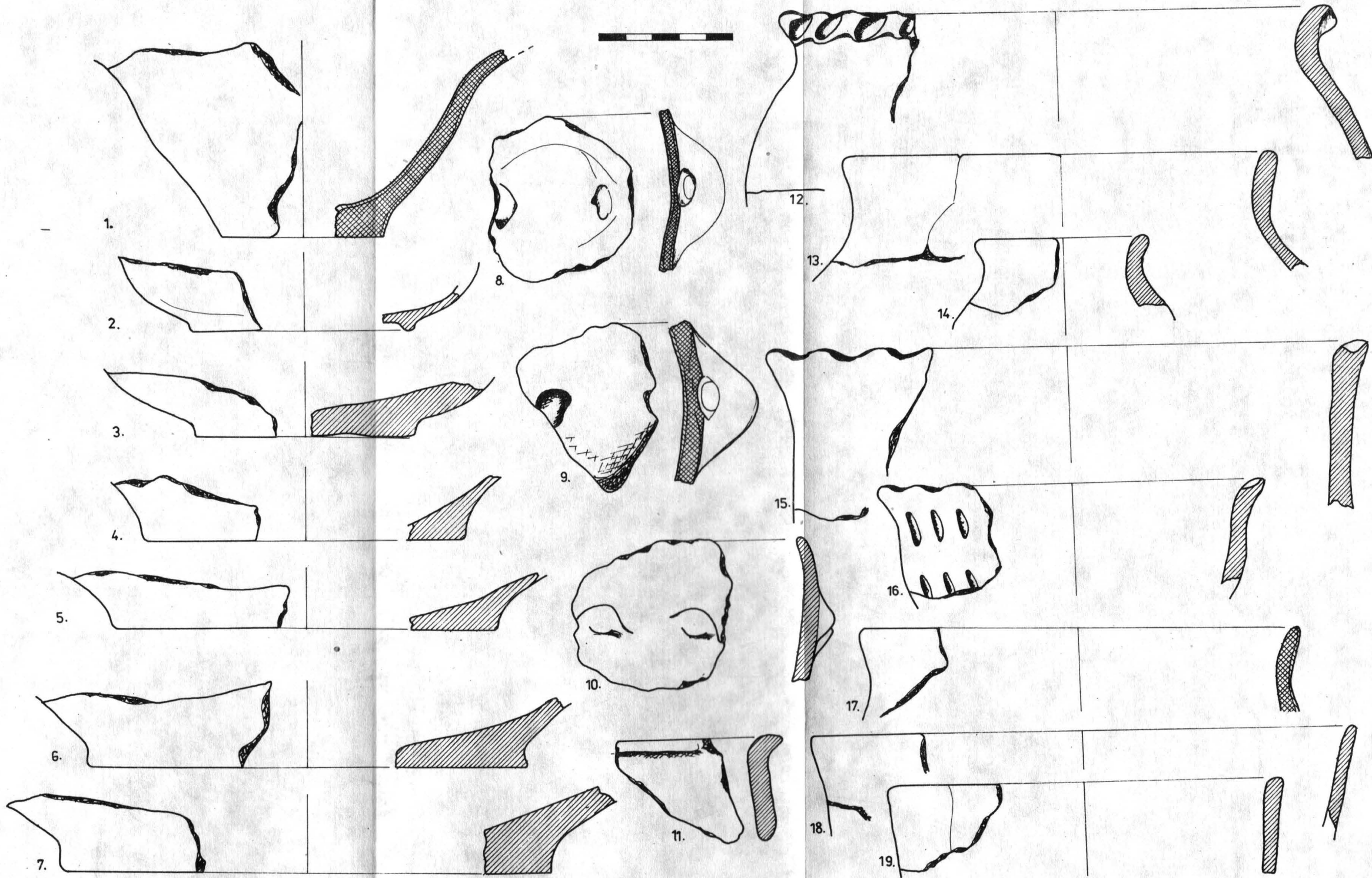

Fig. 11. Lăvada — aspecte din timpul săpăturilor.

Fig. 7. Livada — ob. 4. Cerámica de la — 0,75 — 0,90 m.

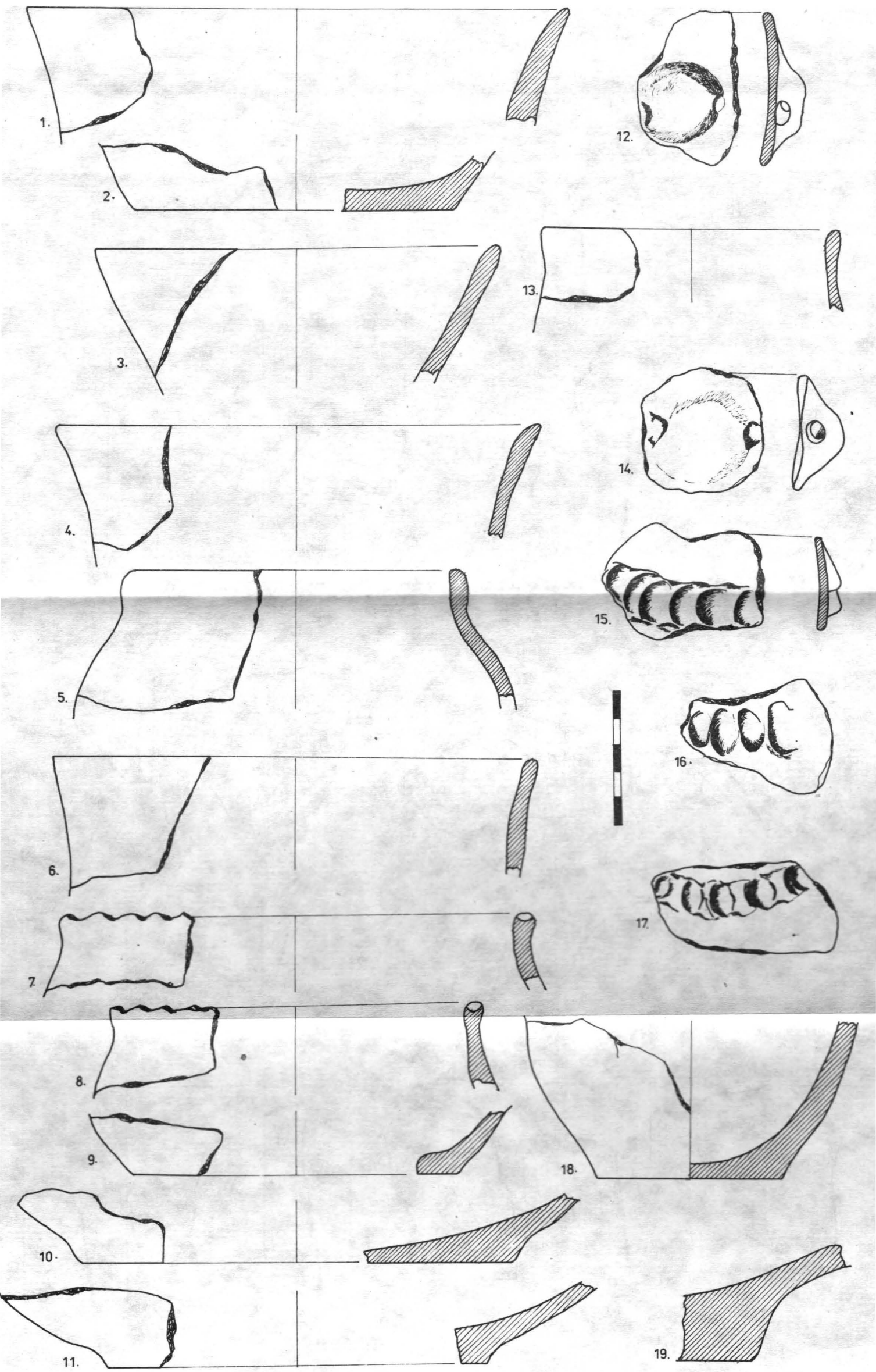

Fig. 8. Livada — ob. 4. Ceramica de la —0,75 m.

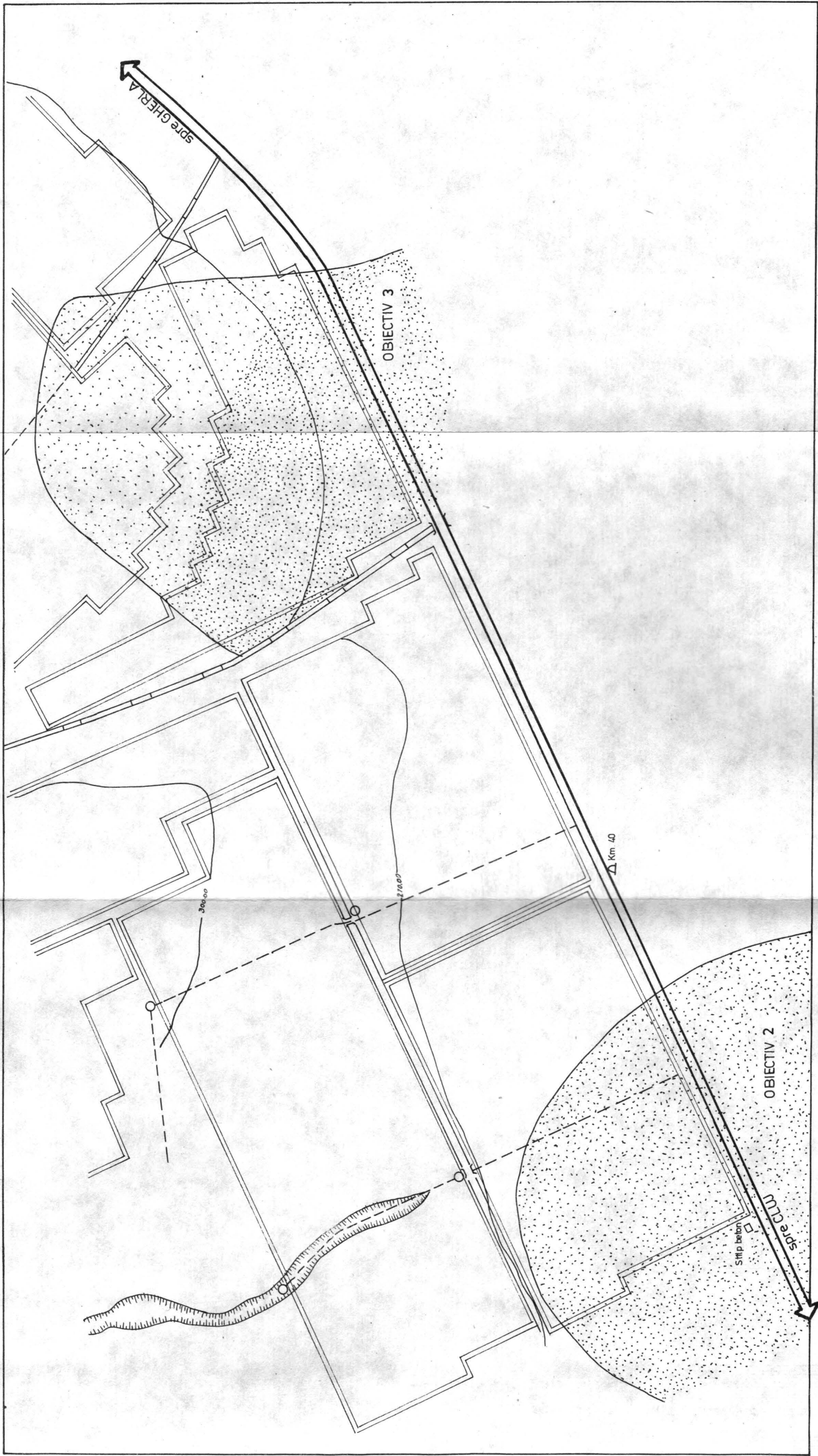

Fig. 10. Livada — amplasamentul obiectivelor 2 și 3.

RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES À LIVADA (Résumé)

Les explorations de surface et les fouilles de sauvetage entreprises dans le périmètre de certains grands objectifs agraires — industriels ont conduit à l'identification de quelques vestiges archéologiques.

Les trouvailles les plus anciennes appartiennent à la civilisation Starčevo-Criș et proviennent de l'objectif no. 4 = La Ferme zootechnique. La poterie découverte comporte dans sa structure des traces de matière organique et du limon; par conséquent, l'engobe — très mince ou plus épaisse — tombe assez facilement, ne subsistant plus que le biscot du vase. L'existence d'un slip brun et rouge à quelques espèces céramiques, le mélange de balle avec du limon, la rareté des ornements pincés ou imprimés, les formes globulaires (mais parfois quasi très allongées) des vases, le manque des incisions et de la barbotine — tout nous détermine à incadrer l'établissement dans la IIe phase de la civilisation Starčevo-Criș.

Nous pensons que cet établissement fait preuve d'un processus de diffusion culturelle autour de la frontière septentrionale de la civilisation Starčevo-Criș; il doit signifier la néolithisation de certaines communautés épipaléolithiques et il semble avoir en lieu dans l'horizon chronologique Gura Baciului II. On a découvert aussi quelques éléments de l'étape précédente (Gura Baciului I), mais il s'agit d'un emprunt par des communautés qui ne connaissaient pas assez bien encore la technologie de la confection de la céramique. Des pareilles découvertes ont été maladroitement nommées "monochromes". L'industrie lithique de cette civilisation présente encore des traits microlithiques ou de tradition épipaléolithique, quelquesfois aussi du néolithique précéramique.

Dans l'objectif no. 3 furent mises au jour des fragments de poterie Starčevo-Criș, aussi que certains matériaux (céramique à engobe blanche, confectionnée d'une argile comportant un mélange de balle fine avec du sable fin) appartenant au complexe culturel Cluj — Cheile Turzii — Lumea Nouă — Iclod. C'est une bonne preuve pour l'évolution du néolithique développé dans le Nord de la Transylvanie.

Des vestiges, datant du néolithique tardif, ont été surpris dans les objectifs 1—3; ils appartiennent à diverses phases du groupe culturel Iclod. D'ailleurs, ce sont des endroits situés à seulement 2 km distance du grand site éponyme d'Iclod.

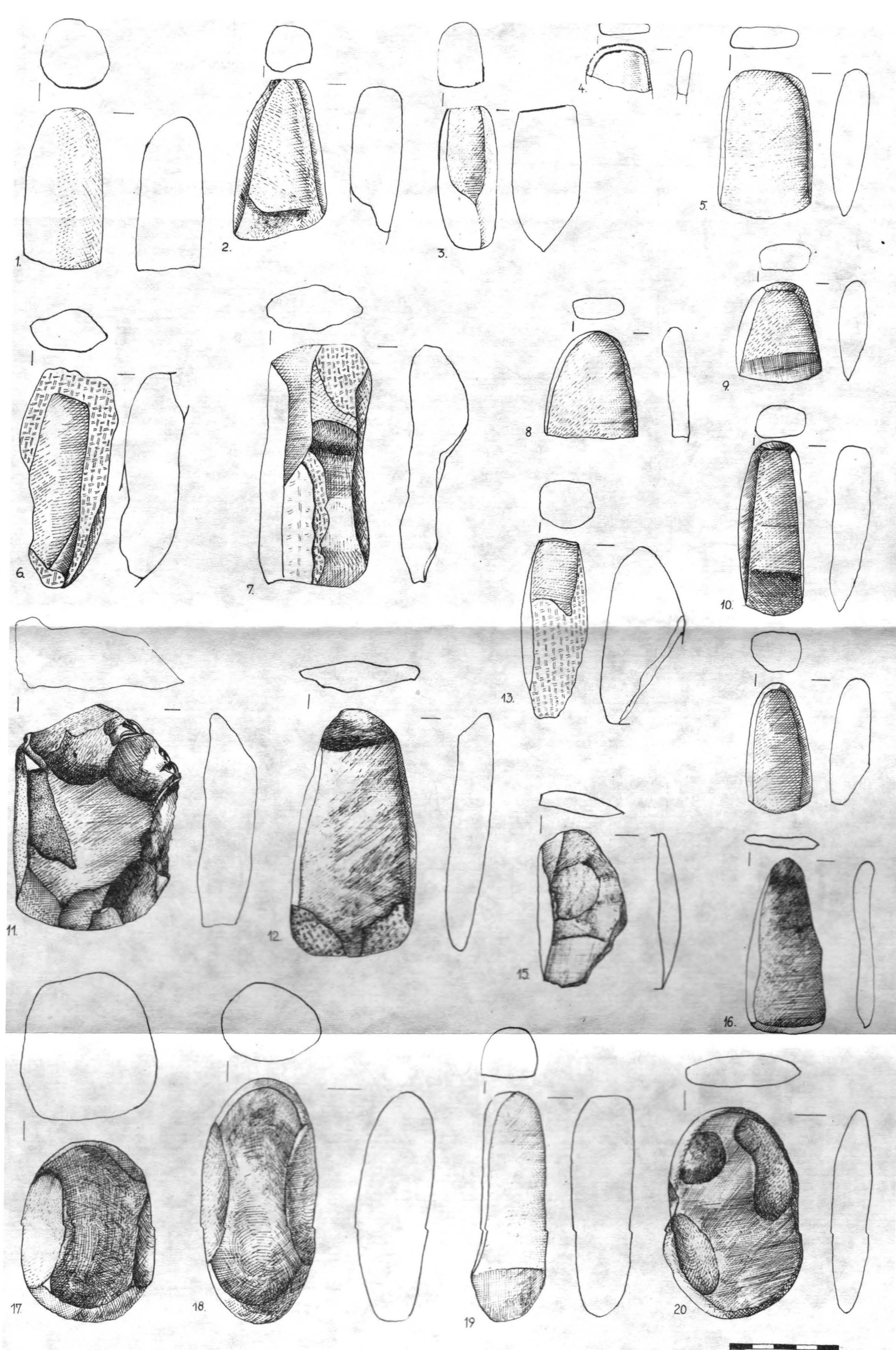

Fig. 8. Unelte șlefuite.

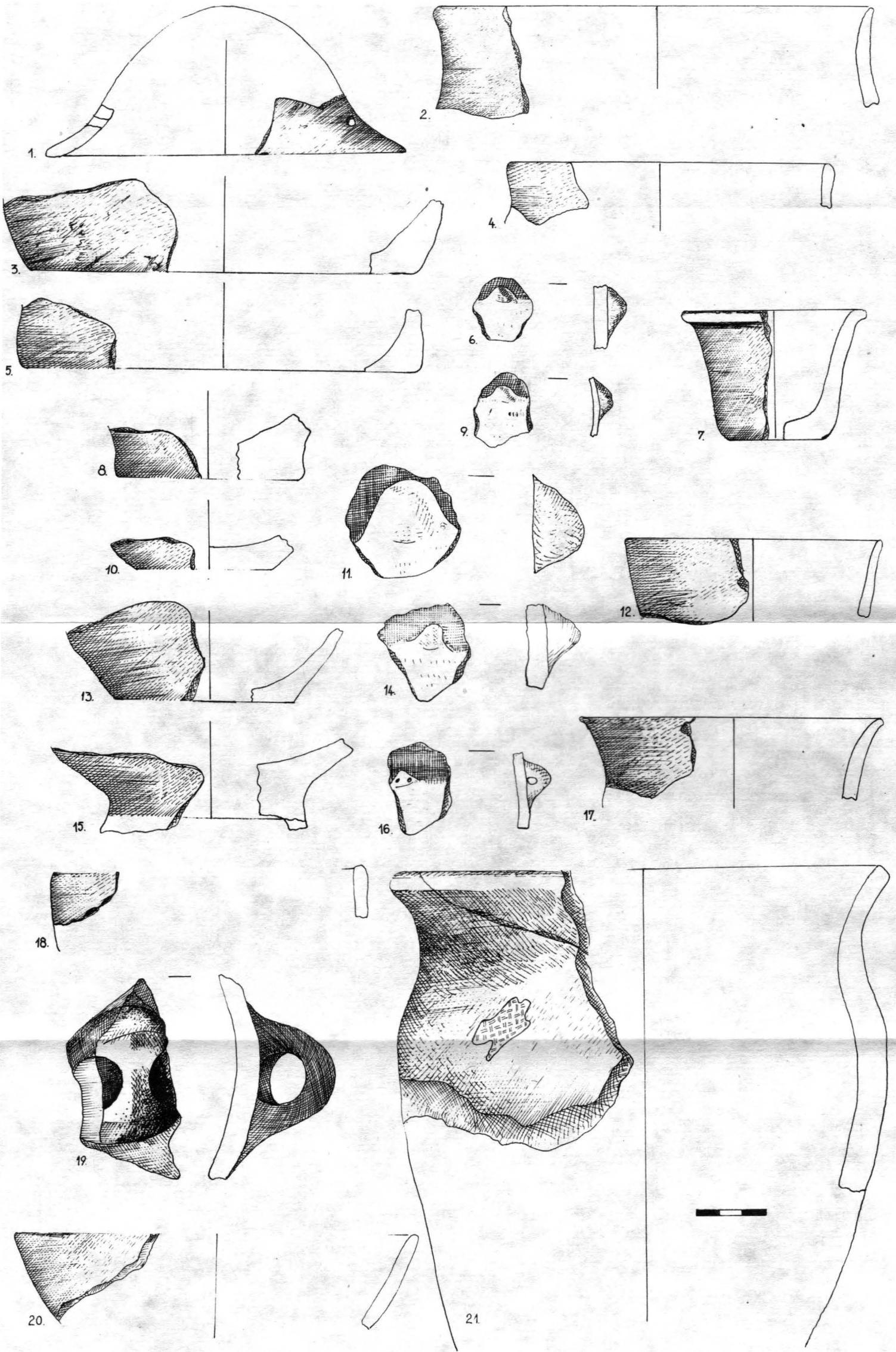

Fig. 9. Ceramica pe nivele și complexe: 1—4) fragmente de la —0,40 m; 6—16) ceramică de la —0,60 m; 17—0,90 m; 21) din bordeiul 66; 19—20) platforma 67; 18) din groapa 70.

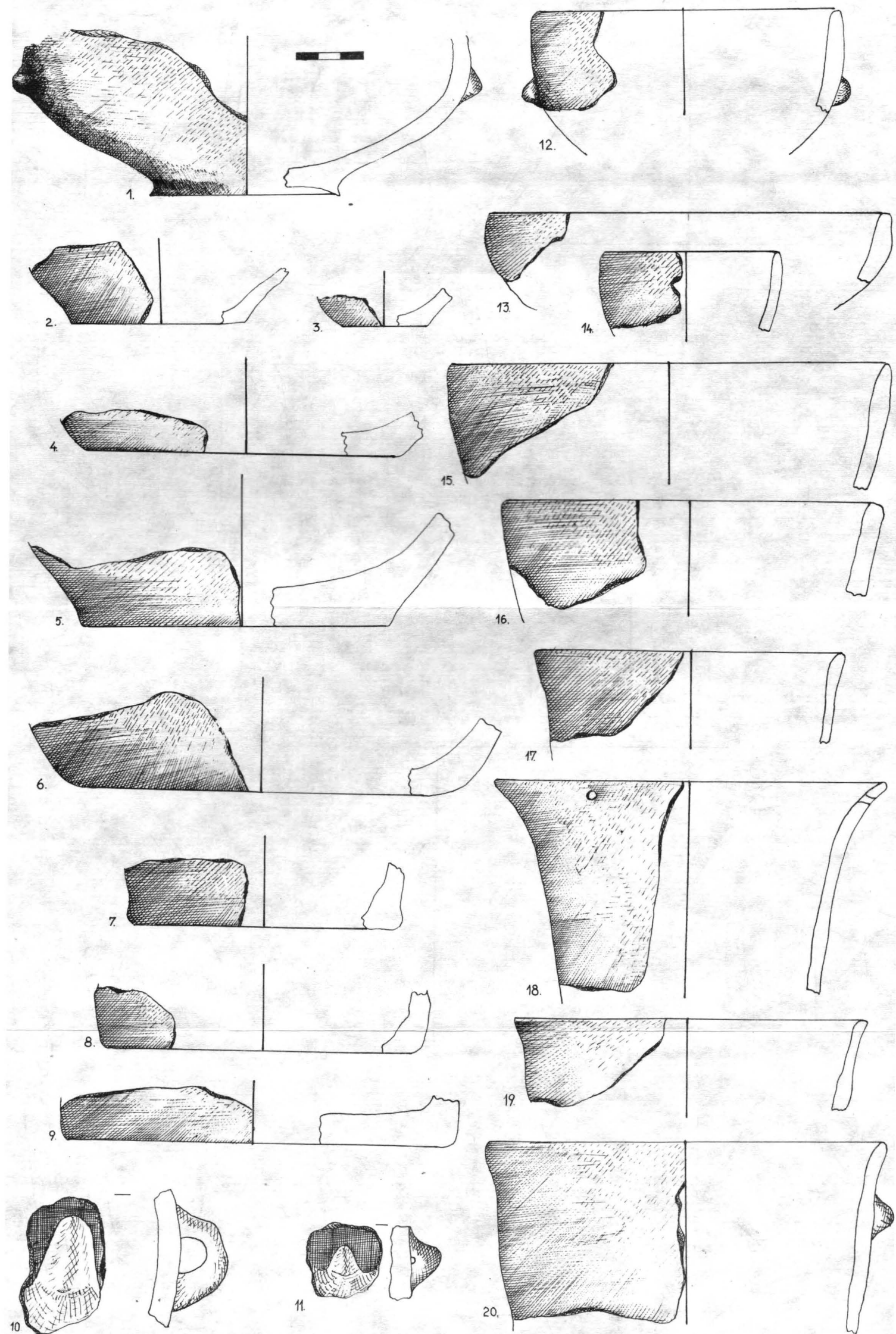

Fig. 10. Framente ceramiche (—0,80 m).

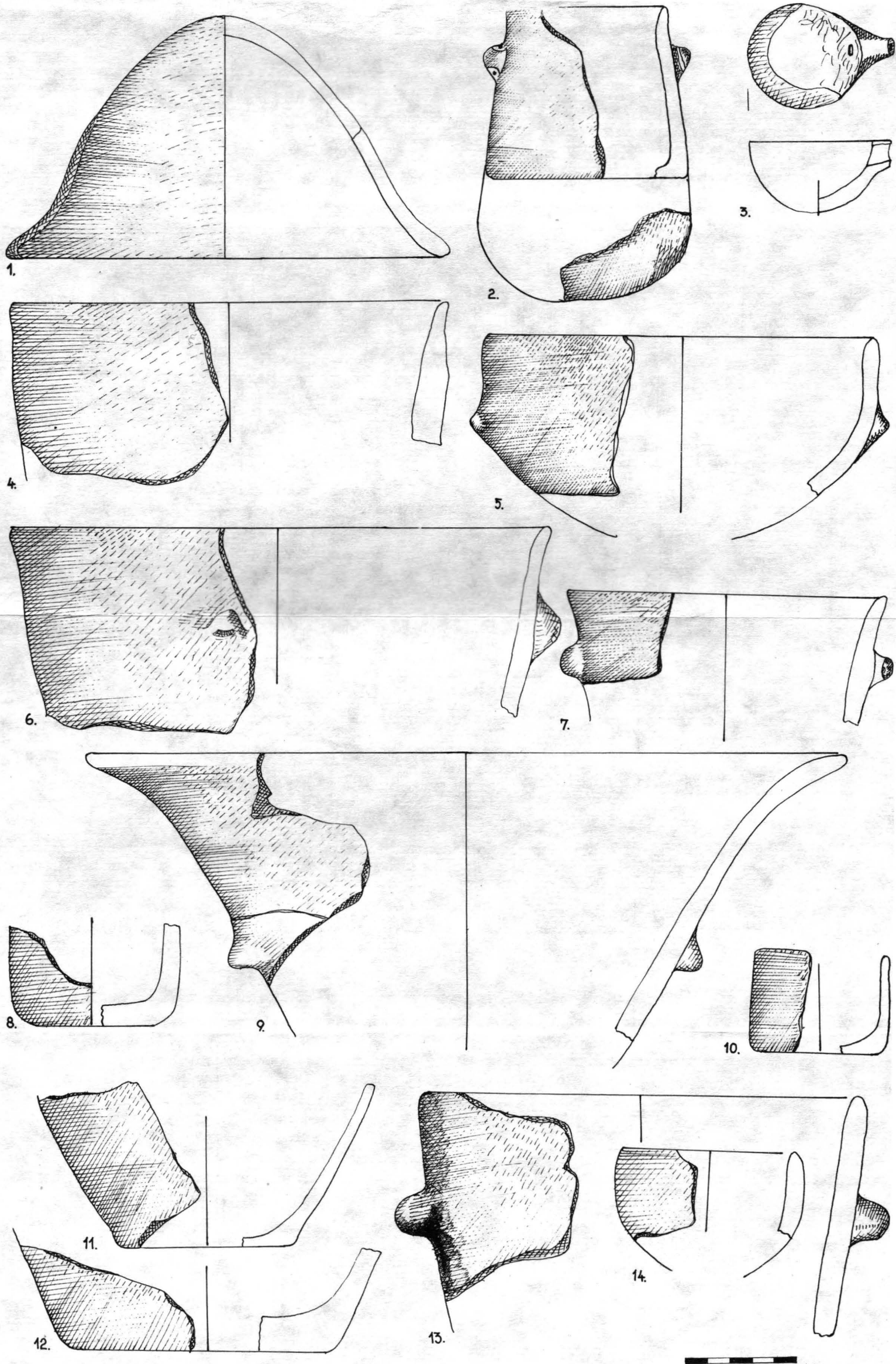

Fig. 11. Fragmente ceramice Iclod II: 1—2, 4—7) de la —0,90 m; 8—14) de la -1,05 m; 3) din groapa 70.

RESTURILE DE FAUNĂ DIN AȘEZAREA NEOLITICĂ DE LA LIVADA (JUD. CLUJ)

Materialul încredințat spre cercetare¹ cumulează circa 262 de fragmente și provine dintr-o locuință (L₁), ce cuprinde o groapă (G₂) și din stratul de cultură. În ceea ce privește starea de conservare a resturilor prelevate, aciditatea crescută a solului a corodat oasele, în special, pe cele provenind de la animale tinere (mai ales, epifizele), împiedicând o determinare exactă a multor fragmente. Este relativ însemnată cantitatea de oase (22) purtând doar mențiunea vită/bour/cerb (tabelul 1). În general, lista faunei este redusă, lipsesc, spre exemplu, canidele sau o serie de specii sălbatice (carnivore mici). Oricum eșantionul fiind sărac, nu reușește decât parțial să ilustreze fauna din zonă.

Repartiția materialului în stratul de cultură și complexe

Tabel 1

	B ₁	G ₂	—0,60	—0,90	—1,05	—1,10— 1,50	Total frg.	Număr indivizi	%
Bovine	16	3	2	5	18	32	76	9	38,8
Ovicaprine	1	2		1	1	8	13	4	22,2
Suine	2				1	3	6	2	16,6
Cerb	5					10	15	3	16,6
Bos/cerb	5			2		15	22		
Coaste	15				10	51	76		
Așchii	10	3		8	13	20	54		
Total:	54	8	2	16	43	139	262	18	100

Câteva oase sunt carbonizate (4 fragmente recoltate din S₂C₁, —1,10—1,50) sau prezintă o pigmentație roșiatică (un rest de ovicaprin din L₁). Cea mai importantă acumulare de resturi provine de la adâncimea —1,10—1,50, S₂C₁, cantitatea de material din locuință fiind redusă. Materialul din G₂ îl completează pe cel din L₁, groapa neavând o destinație aparte.

¹ Săpături Gh. Lazarovici, căruia îi adresăm mulțumiri pentru materialul încredințat; vezi supra p. 317-324

Datele metrice prevelate de materialul de la Livada

Tabel 2

		Bovina	Ovicaprine	Cerb
AXIS-St.	față cran.	107*		97,5
OMOPLAT	diam. mic	67,5*		
HUMERUS	lț. trohlee	91*		
	lț. distală	101		
	lț. diafiză	45		
COXAL	diam. acetab.			56;62,5
TIBIE	lț. distală	75**	26,5	56,5
	DAP distal	58,5	19	
METATARS	lț. prox.	53; 57,5		
	DAP prox.	53; 57; 53,5		
	lț. distală	62,5; 63,5		
	DAP distal	67,5		
ASTRAGAL	lg. laterală	71,5	26 ^(o) ; 28,5 ^(o)	
	lg. mediană	64,5	24,5	
	lț. maximă	44,5	16,5	
CALCANEU	lg. maximă	172,5*		
	lț. maximă	64; 55,5		
PH I	lg. maximă	65		
PH II	lg. maximă	41; 48*		

* bour; ** sutura evidentă.

Cele 76 oase de *bovine* provin de la minimum 9 indivizi, sacrificați în mod egal, pe grupe de vârstă: trei sub 2,5 ani, doi între 2—2,5 ani, unul între 2,5—3 ani, altul între 3—3,5 ani și ultimii doi peste 4 ani. Aceștia doi par să fie bouri. Cele câteva dimensionări executate, indică o populație de proporție relativ mare, bine individualizată de cea sălbatică.

Materialul *ovicaprinelor* aparține la patru exemplare sacrificate, după cum urmează: unul între 9—12 luni, următorul puțin peste 1,5 ani, al treilea peste 2 ani, pentru al patrulea neputându-se preciza vârsta.

Porcului domestic îi aparține doar un fragment de radius, provenind de la un subadult (lățime diafiză 15 mm), restul materialului aparține unui *mistreț* subadult.

Cele 15 oase de *cerb* provin de la un individ tânăr (omoplat, cu lățimea colului de 28,5 mm) și doi adulți.

*

* *

Se poate concluziona că bovinele asigurau baza alimentară a comunității, fiind exploatată o populație mixtă vită/bour, urmând în ordine descrescătoare ovicaprinele. Se remarcă exploatarea, în egală măsură, a cerbului și suinelor. O

comparație cu Gyálar² și Röske-Ludvár³, unde raportul vită/ovicaprine (pe număr de resturi) este de 30,3/63,5 și, respectiv, 17,9/76,4%, indică la Livada un procent favorabil bovinelor. Menționăm că și cele două situri dispun de loturi faunistice reduse: 275 și 393 oase.

O comparație cu Gura Baciului⁴ pare să indice ponderi asemănătoare pentru bovine și ovicaprine, cu deosebirea că la Livada cerbul are un procentaj mai mare, fiind în schimb inexistente grupul "alte specii", deci, avem spectre asemănătoare. De fapt și arealul de amplasare al celor două situri este identic, ambele fiind situate în Depresiunea Transilvaniei, ceea ce oferea posibilități de exploatare a unor specii de mamifere, similare, dacă nu identice.

GEORGETA EL SUSI

² S. Bökönyi, *ActaArchHung*, 33, 1—4, 1981, p. 24, tab. 3.

³ *Ibidem*.

⁴ Al. Bolomey, *SCIVA*, 27, 4, 1976, p. 473, fig. 3.

LES RESTES FAUNIQUE DE L'ÉTABLISSEMENT NÉOLITHIQUE DE LIVADA (DÉP. DE CLUJ) (Résumé)

Le matériel analysé contient 262 restes et provient d'un logement (L_1), une fosse (G_2) attachée à celui-ci et de la couche de culture (tab. 1).

Les bovins assuraient la base alimentaire de la communauté, en suivant en ordre décroissant les ovicaprins. On remarque l'exploitation également du cerf et des suins. Une comparaison avec Gyálaret et Röske-Ludvár, où le rapport bovins/ovicaprins est 30,3/63,5% et respectivement 17,9/76,4%, indique à Livada un procentage favorable aux bovins. Une comparaison avec Gura Baciului indique des pourcentages similaires pour les bovins et les ovicaprins, avec la différence que à Livada le cerf est représenté par un pourcentage plus grand, soyaient inexistant le group "autres espèces", donc nous avons des spectres similaires. En fait, l'aréal de l'amplacement des deux sites est identique, dans la Dépression de Transylvanie, ce-que offre des possibilités de l'exploitation des espèces de mammifères, similaires si non identiques.

ȘANTIERUL ARHEOLOGIC ICLOD (Campania 1989)

Cercetările din campania anului 1989 s-au concentrat în zona de nord-est a stațiunii, în zona dintre calea ferată și șosea. Săpăturile au continuat planul cercetărilor anterioare pentru delimitarea întinderii sistemului de fortificație, a întinderii cimitirelor neolitice și a intensității de locuire în diferite zone, precum și prospectările, analizele, prelucrările de arheometrie¹ (vezi lista bibliografică a stațiunii și grupului Iclod, lucrări pe care nu le mai cităm la diferite referiri despre cercetările anterioare).

În acest scop a fost cercetată, sistematic, întreaga suprafață adunându-se toate materialele arheologice de la suprafață, marcându-se locul descoperirii și trecându-se pe plan. În acest fel am obținut o hartă privind răspândirea materialelor (fig. 1).

Săpătura a fost amplasată de la limita nord-estită a răspândirilor de materiale arheologice mergând spre centrul stațiunii. Secțiunea deschisă (S 41) avea lungimea de 40 m, lățimea de 2m, coborând până la adâncimea de —1,20 —1,40 m. În zona șanțului s-a ajuns până la —3 m adâncime. Capătul de vest al secțiunii se găsea la 40 m de borna km 36 dintre Iclod și Livada, la 6 m de drum, paralel cu acesta. Marcarea carourilor s-a făcut de la est la vest, din 2 în 2 m. Adâncimile de săpare au fost din 20 în 20 cm, în unele locuri s-a mers pe nivele de 10 cm.

COMPLEXELE

În caroul 4 au fost semnalate resturile unei gropi (G 66 numerotarea continuă pe cea din cercetările anterioare, vezi lista bibl.), la —0,60 —0,75 m, având o formă ovală, aparținând unui orizont Iclod III. Adâncimea de la care pornea nu putea fi precizată exact. Între obiecte amintim un bol tronconic. Nivelul de la care pornea groapa aparține unei etape târzii, Iclod III (fig. 3/2, 4; fig. 16).

Bordeiul prefeudal (Bp = bordeiul 67) a fost semnalat în caroul (prescurtat c.) 8—9, delimitat de la -0,55/0,60 m, coboară până la -0,90 m. Bordeiul a fost săpat pe o lățime de 1,07 m având lungimea de 3,2 m, iar adâncimea de 0,45 m. Spre colțul nord-estic avea o vatră de foc situată la cca 40 cm de perete, amenajată pe fundul bordeiului (fig. 18). Dimensiunile ei erau de 50 x 60 cm. În bordei au fost găsite puține materiale arheologice din vremea sa. Reținem atenția cu 6—8 fragmente de la 2—3 vase. În umplutura bordeiului s-au găsit numeroase fragmente ceramice neolitice, provenind din stratul de cultură neolitic și cărbune provenind de la suprastructura sa. Umplutura bordeiului constă din pământ negru amestecat cu galben. Din aceasta rezultă că pământul rămas de la săparea bordeiului se găsea undeva pe marginea lui, în apropiere, ajungând în umplutura la scurtă vreme, imediat după abandonare.

Abandonarea bordeiului a avut loc în urma unui incendiu care lasă urme pe câteva pietre din gresie, dar care totuși nu a fost prea puternic și nu a afectat pământul din vecinătate. Ne gândim la suprastructura din lemne și alte materii organice fără a fi folosit chirpiciul. Fundul bordeiului a fost netezit, uneori umezit și netezit, dar nu a fost însă lipit cu lut. De altfel, pământul în care era săpat era galben încât, uscat fiind, asigură o podea curată, ușor de întreținut. Din date rezultă că este o locuință parțial adâncită, scopul adâncirii fiind acela de a avea o

¹ Expediție organizată în septembrie 1989, cu participarea colegei Biró Katalin, litolog de la Institutul de Arheologie din Budapesta, Iuliu Bobos, geolog de la I.P.E.G., Gh. Lazarovici și Z. Kalmar.

podea uscată și o temperatură constantă. Pământul scos a fost depus, după cât se pare, în spatele unor pereți de lemn. Pietrele arse provin de la acoperiș unde asigurau stabilitatea paielor sau a trestiei.

În c. 9, în profilul nordic, a fost semnalată o groapă lată de 1,10 m, nemarcată, adâncă de 35 cm, pornind din nivel Iclod II/III (fig. 3/1).

Platforma 68 a fost semnalată în c. 12 la —0,60 m, având materiale de fază Iclod II/III (fig. 3/3). Între obiectele mai deosebite amintim un mic topor trapezoidal.

Platforma 69, în c. 15, a fost semnalată la —0,80 m, având materiale de fază Iclod I/II, II. Aceasta era formată dintr-o aglomerare de chirpici, ceramică, oase și pietre (fig. 3/5). Platforma suprapunea marginea șanțului neolitic ceea ce arată că șanțul funcționase doar înaintea ridicării construcției. Dintre piesele deosebite, amintim un cap de figurină animalieră, un vas întregibil cu profilul "S", mai multe materiale ceramice de fază Iclod I/II.

Groapa 70, în c. 16, semnalată la adâncimea de —0,80 m cobora până la —1,20 m și avea o formă ovală (fig. 3/5). Dintre obiectele mai importante, amintim un biberon (fig. 9/3) și un fragment de castron (fig. 9/8). Posibil, ca piesele să facă parte din conținutul unui bothros, o groapă de cult, dacă ne gândim la prezența biberonului și a vasului cu baza patruleteră, piese ce apar mai rar în complexe.

Platforma 71, în c. 20, parțial preparată, conținea materiale de fază Iclod I, I/II.

ȘANȚUL DE APĂRARE, în c. 13—15, avea gura ceva mai largă. În umplutura șanțului semnalăm prezența unei mari cantități de ceramică și resturi menajere. Tot acolo au fost descoperite fragmente de silozuri aflate în poziție secundară. Între c. 14/15 se afla fundul șanțului neolitic. Marginea interioară, spre așezare, pornea de la —0,80 m, cea exterioară fiind mai jos la —1,25 m. O anumită pigmentare și un mal mai înalt al pământului la interior ne determină să ne gândim dacă nu am surprins, la interior, urmele unui val de pământ. Existența a anume pigmentate de galben și negru, dar observațiile arheologice nu ne permit a afirma clar dacă a fost sau nu o bază de val. Prezența unei locuințe mai târzii ne-a împiedicat a sesiza mai clar situația. Urmărim de mai mulți ani existența unui asemenea val, dar situații clare nu am sesizat decât în campania precedentă, în zona porții și acela nu îl putem declara val, având înălțimea doar de 40 cm. Prezența unei găuri pentru stâlpi ne determină să ne gândim la un asemenea val și eventuale garduri din stâlpi și pari pe marginea șanțului (fig. 4), dar acesta ar putea aparține și locuinței.

Existența șanțului pentru gardul de stâlpi, aflat la circa 6—8 m distanță de marginea șanțului, arată imposibilitatea acceptării unui val între șanț și gard ceea ce ar fi permis obținerea unei vizibilități peste gard.

Umplutura șanțului, de jos în sus, constă din pământ negru la bază, gros de circa 50 cm, urmat de un strat subțire (de 2—3 cm), negru cu pietriș brun, strat care credem că s-a scurs la scurtă vreme după săpare, într-o fază când șanțul încă funcționa. Aceasta ar admite existența unui val din a cărui parte superioară s-ar fi scurs mai ușor, fără a fi, totuși, un argument prea sigur. Pietrișul provenea din săparea ultimului metru din zona fundului de șanț unde se găsesc asemenea straturi geologice. În continuare, în sus, urma un strat negru-brun, despărțit la partea superioară tot de un strat subțire (de pământ mai negru, tot cu pietriș), deasupra căruia se găsea un strat galbui-brun de circa 20 cm și un altul negru-brun, la fel de gros. Toate straturile sunt albiaste. Aceasta presupune o umplere a lor treptată, cu multă materie organică (foarte probabil vegetație de apă, șanțul fiind, în sezonul umed, umplut cu apă). Un strat de cultură (marcăj 6a) acoperea șanțul marcând un nivel de locuire posterior dezafectării șanțului. Urmează un strat, gros de circa 50 cm, pigmentat, apoi un strat cu resturi menajere foarte bogate, cu materiale de fază Iclod II/III și III.

Din studiul materialelor din șanț rezultă că acesta funcționa în vremea fazei

Iclod I și parțial I/II, după care se extinde locuirea și se va umple natural. În vremea fazei Iclod II/III este desființat fiind folosit, peste tot, ca groapă pentru resturi menajere. Deasupra urmează depuneri de fază Iclod târziu și prefeudale.

MORMINTELE. *Mormântul 42* a fost descoperit în c. 17—18, la adâncimea de 0,75—0,80 m (fig. 6). Scheletul, care taie marginea unui complex de locuire de fază Iclod II, aparține unei etape post Iclod II. Poziția sa este întins pe spate cu brațele deasupra corpului, fața și bărbia răsturnate spre stânga. S-a păstrat doar partea inferioară a scheletului, craniul, câteva fragmente de coaste din cutia toracică și vreo patru vertebre. Un fragment de claviculă se găsea în poziție secundară. Un fragment de craniu se afla undeva lângă umărul stâng. Lungimea este de 1,45 m, la care s-ar adăuga călcâiele. Fragmentele de craniu deranjate ne lasă impresia unei mutilări intenționate. Această observație este întărită de exemplul scheletului lui M 41, din campania precedentă, la care un fragment de craniu se găsea depus în laba mâini stângi.

Inventarul funerar constă din un vâscior cu profil "S", aflat lângă cotul stâng, precum și 2 piese din obsidian situate deasupra umărului stâng, de aceeași parte a craniului. Piese se aflau pe fundul gropii și în interiorul gropii. De altfel, în fazele târzii sunt mai puține vase și mai multe unelte de silix, șist sau obsidian.

Mormântul 43 a fost descoperit în colțul secțiunii 41, în c. 20, la adâncimea 0,90 m (fig. 6). Lungimea scheletului era de circa 1,50 m, la care se mai adăuga călcâiele. Poziția este întinsă pe spate, cu capul răsturnat spre dreapta. Brațul drept era pe abdomen, stângul avea antebrațul adus la umăr, peste braț. La schelet am constatat o îndoire a coloanei vertebrale, ceea ce presupune ca individul era mai lung decât groapa, care i s-a săpat, și, deci, a fost ușor înghesuit. Lipit de cap se găsea un vâscior de tip "S". Lângă cotul drept se afla o frumoasă piesă, o măciucă-ciocan, foarte frumos șlefuită, perforată perfect, cu urme fine de parcă gaura ar fi fost strunjită. Și acest schelet taie un complex de locuire, datând din etapa târzie.

UNELTELE. După unele cercetări, făcute în balastierele din zona 1), rezultă că materiile prime pentru confecționarea uneltelor au fost aduse dintr-o zonă mai îndepărtată, deoarece nici unul dintre materialele de unelte cioplite nu se regăsesc în balastiera din zonă.

Uneltele din corneene nu au fost încă studiate aprofundat, în zona fiind doar anumite depozite de tuf vulcanic (la Șoimeni, Dej ș.a.). Un studiu asupra provenienței corneenelor este în lucru de I. Mârza și Z. Maxim. Alte materii prime din care s-au confecționat unelte sunt: jaspuri (fig. 7/1, 5), calcedonii (fig. 7/2—3, 6—10, 14—15) și opaluri (fig. 7/4, 7, 12—13, 16).

În funcție de tip și funcționalitate, observăm prezența lamelor cu retușe, unelte specializate (fig. 7/1, 7—10, 13), a burghiilor (fig. 7/7—8 și, probabil, 15), a unor piese componente de la seceri, cât este de presupus după luciul păstrat pe anumite părți (fig. 7/3, 16), gratoare duble, folosite ca răzuitoare (fig. 7/3—4) și răzuitoare (fig. 7/7, 11).

Uneltele șlefuite sunt lucrate din diferite roci, cele mai multe de proveniență locală, provenite din aluviunile albiei majore a Someșului Mic. Rocile sunt variate (gresii, calcare, tufuri vulcanice, andezite, bazalte, amfibolite etc), toate fiind însă în proporție scăzută, dacă le raportăm la cele cioplite, nedepășind 0,3—2% din totalul uneltelor, după statistici făcute pe loturi mai mari din zonă (STOICOVICI 1985, 105—110; KALMAR 1985, 93—103).

După formă, întâlnim următoarele tipuri de unelte șlefuite:

- topoare dreptunghiulare plate (fig. 8/5) sau mai înalte (fig. 8/14);
- topoare trapezoidale plate (fig. 8/8—9, 12, 16) sau înalte (fig. 8/2);
- fragment de topor vâlătuc (fig. 8/1);

— pietre cu urme de prelucrare sau în curs de prelucrare (fig. 8/4, 6—7, 11, 15), simple pietre cu diferite întrebuințări (lustruit, netezit, lovit, zdrobit: fig. 8/19);

— zdrobitor (fig. 8/17—18);

— o piesă mai interesantă este un topor îngust înalt (fig. 8/3), ce ne amintește de mult pomenitele tășuri de riindea. Ideea ni se pare verosimilă deoarece, în anul precedent, a fost descoperită o asemenea piesă, având tășul potrivit pentru săparea unor canale semirotunde (LAZAROVICI—KALMAR 1989, fig. 15/10; 19/9).

CERAMICA. Bogăția acesteia se remarcă deși nu este răspândită uniform pe adâncimi sau în lungul secțiunii. Remarcăm creșterea cantității de material în spre centru stațiunii, spre vest. Aglomerările de ceramică și chirpici marchează complexe, în special, acele "platforme". O situație statistică completă nu există încă, datele fiind în lucru. Statisticile de care dispunem sunt aproximative, ele au fost făcute pe materialele tipice, pe baza unor atribute.

Pe adâncimi, situația materialului ceramic se prezintă astfel:

— 0,40 — 0,45 m. Până la acest nivel de săpare nu au apărut complexe, straturile au fost deranjate de lucrările agricole, dovadă fiind o mare răspândire de obiecte și ceramică de la suprafața solului (fig. 1). Culorile predominante la ceramică sunt cele cărămizii, mai rare sunt cele gălbui și brune, acestea din urmă fiind mai nisipoase. Arderea bună a unor vase ne sugerează influențe ale culturii Petrești, "șocului Vinca C" sau ambelor fenomene. Dintre formele specifice grupului Iclod, amintim un fragment de capac (fig. 9/1), oale cu gura largă (fig. 9/2, 4) și fragmente de la vase de provizii (fig. 9/3).

— 0,45 — 0,65 m. Predominantă la acest nivel, este ceramica cărămizie amestecată cu nisip fin, fără slip, dar mai apar și unele categorii făinoase (din cauza amestecului cu măr). Formele de vase sunt cele obișnuite: strachină plată, tronconică, cu 1—2 proeminențe conice pe corp (fig. 9/6, 9, 11, 14), câteodată perforate. Din specia fină predominantă sunt amforele (toarele provin de la ele). Unele din tipurile de vase (vasul cilindric, tip A vezi LAZAROVICI 1977, fig. 8; 1991, 31) sunt din pastă cărămizie. Mai rar sunt cele care au în amestec nisip cuarțitic (P. 112591). Ceramica gălbuie arsă uniform poate marca influențe exercitate de cultura Petrești, care acum apare în zonă. O asemenea categorie se cunoaște și în faza Iclod I/II, fără însă să putem preciza dacă poate fi pusă în legătura cu cultura Petrești. Acestea ar marca, poate și fenomene de retardare, fapt sesizat și în alte epoci (în trecerea de la: Starcevo—Criș la Vinca, de la Vinca la Liniar, de la cultura Starcevo-Criș la grupe liniare sau la cele cu ceramică pictată etc.)

— 0,80m. Orizontul se caracterizează printr-o mai mare cantitate de ceramică din care predominantă este specia cărămizie. La acest nivel nu apar încă fragmentele cu slip roșu sau alb. Ceramica roșie are două subgrupe: a) roșie la interior, la care predomină vasele de provizii, urmată de amfore, iar la specia semifină dominante sunt vasele cilindrice și cupele cu picior. La specia fină dominante sunt vasele cu profil "S". Unele au nuanțe gălbui-roșcate, amintindu-ne de materialele de la Cluj-Piața Ștefan cel Mare, de faza Iclod I/II, nefiind la fel de bine arse; b) ceramica cenușie la interior, mai numeroasă la speciile semifine au ca forme: cupa, vasul de provizii, vasul "S" ș.a. Specia uzuală este de culoare brună, având flecuri roșii, ceea ce ne arată că aceasta este specia de gătit, apărând urmele unor arderi secundare de la folosire. Formele sunt castronul tronconic, oala, vasul borcan. Decorul constă din proeminențe conice. Ceramica brun-roșcată, nisipoasă are în amestec nisip cuarțitic și arderea este bună, fiind o caracteristică a fazelor târzii. Cea mai frecventă formă ale acestei specii este oala cu partea inferioară semisferică, fund drept, iar cea superioară dreaptă. Ceramica cenușie este fără slip sau lustru. Vase sunt mici și mijlocii, fine, cu funduri concave ceea ce subliniază apartenența lor la vasele cu profil "S". Reținem atenția cu două fragmente de vase din pastă brună, de bună calitate din c. 19 (inv.P.

112588—589), piese ce aparțin orizontului Iclod I, unul, având slip alburii, ce ne amintește de orizontul Cluj — Cheile Turzii — Lumea Nouă. Acestea socotim că sunt în poziție secundară la acest nivel stratigrafic, neasociindu-se cu alte materiale.

—0,90 m. La această adâncime cantitatea de materiale ceramice se reduce, în schimb, se îmbunătățește calitatea. Nu se poate vorbi de vreo categorie dominantă. Amintim o proeminență în formă de creastă provenind de la un vas de provizii (inv.P. 112491). În c. 13 sesizaseam, la această adâncime, înmulțirea vaselor de fază Iclod I/II, caracteristică fiind prezența slipului roșu sau brun lustruit, arderea mai bună și nisipul cu amestec fin.

1—1,15 m. Predominantă la această adâncime este ceramica cărămidie, pastă bună nisipoasă (în amestec nisip cu mică). Materialul aparține fazei Iclod I/II.

1,20m. Materialele apar doar sporadic, doar în câteva carouri, numai în interiorul șanțului neolitic. În umplutura șanțului, de la această adâncime în jos, apar numai materiale de fază Iclod I și I/II. Reținem atenția cu o specie de culoare gălbuie ca pielea, cenușie la interior (inv.p. 113241). Pe un fragment de amforă se păstrează urmele unui slip roșu-vișiniu pe fund (P. 113239). În c. 13 apare un grup de materiale Iclod I. Remarcăm prezența slipului lustruit, de cele mai multe ori picat. Tot acum, apar fragmente din pastă bună cu angobă alburie de la vase cilindrice (inv. P. 112575), castron tronconic (inv. P. 112.580), un capac de vas (inv. P. 112.582), materiale de factură Iclod I.

Făcând o analiză de clusteri (pentru metodă vezi, DUMITRESCU—LAZAROVICI 1989, pe tipurile de funduri, obținem grupele de clusteri de mai jos (fig. 13).

Dintre aceste tipuri se detașează, în figura de mai jos, forma B cu cea mai mare frecvență de apariție, dar ea nu evoluează, în același fel cu celelalte, în raport de adâncimi. La o altă extremă se găsește tipul E. Din clusteri apropiați fac parte tipurile D și I și Q, U, 3, 6, 7, piese cu frecvențe rare. Tipurile N și A, cu materiale mai bogate, sunt în clusterii învecinați.

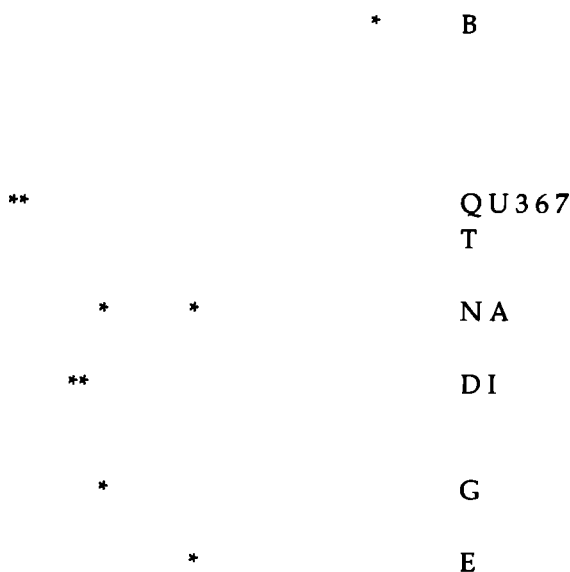

Fig. 13 Clusterii tipurilor de funduri.

Supunând aceluiași analize buzele de vase din catalogul formelor (după care se fac codificările pentru baza de date) am obținut următorii clusteri ai tipurilor de buze în raport de adâncimi (mai jos, fig. 14). Aceștia arată gradul de împrăștiere al materialelor codificate, în raport cu felul în care apar grupate pe adâncimi.

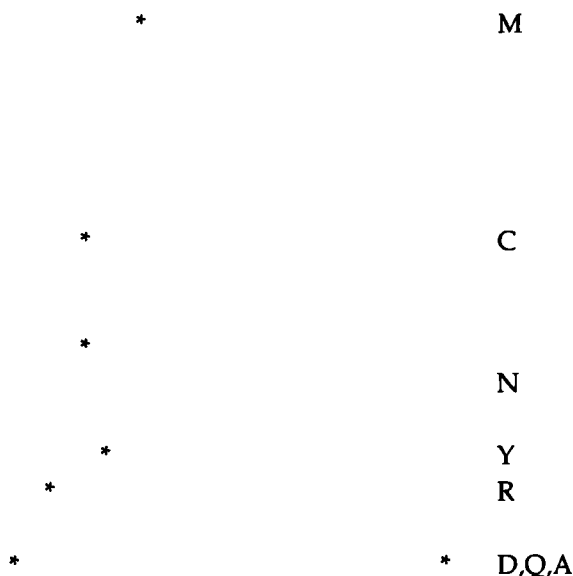

Fig. 14 Clusterii buzelor de vase.

Analizate din punctul de vedere al clasificării ierarhice, a identității de situații care apar între două linii, în urma clasificărilor, am obținut dendrograma de mai jos, ce reflectă grupele luate două câte două și intensitatea corelației dintre ele.

Din dendrogramă rezultă ierarhia de clasificare, grupele de funduri și corelația lor, ca prezență sau absență. Cea mai strânsă corelație (circa 80%) este între grupa G și Q, E și T, ceva mai slabe sunt D cu U, N cu 3, 6 cu 7 în 60% și 51% pentru A cu B și N cu 3. Necorelată este o grupă din partea de sus a tabelului D și U și o altă grupă A, B, N, 3, 6, 7 în partea de jos a tabelului. Observarea tabelului, de mai jos, permite și alte analize (vezi fig. 15).

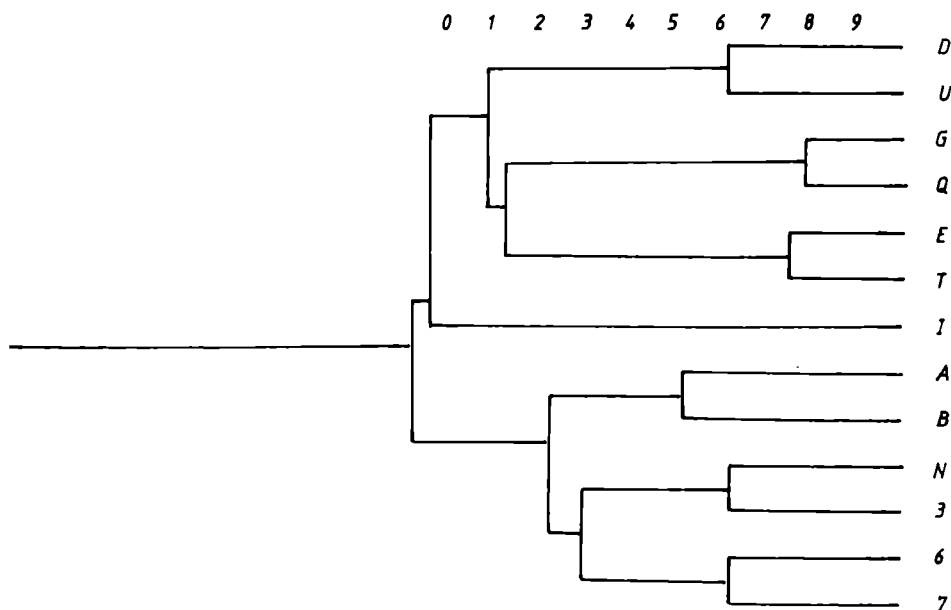

Fig. 15 Dendrograma fundurilor în raport de adâncimi.

Cea mai apropiată corelație în situația de mai jos este între motivele G și A, specificăm corelație, nu asemănare, subînțelegându-se și lipsa unor elemente nu numai prezența lor. Dendrograma reflectă și alte corelații.

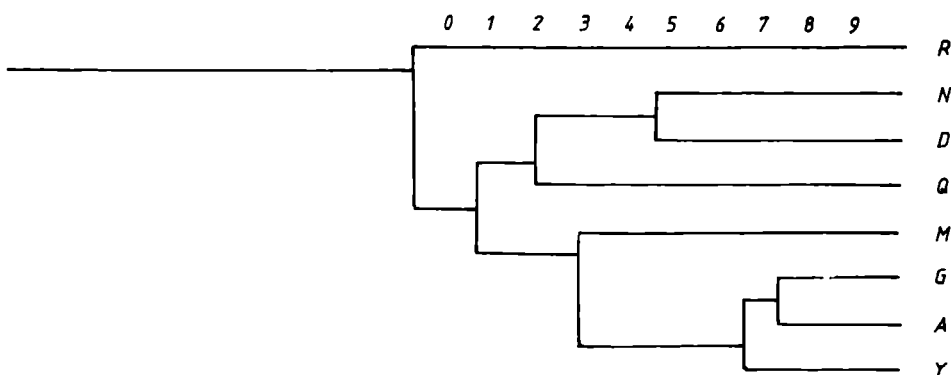

Fig. 16 Dendrograma tipurilor de buză în raport de adâncimi.

Dintre formele deosebite, amintim o căniță cu buza răsfrintă (fig. 9/7), un tip de pahar (fig. 9/12) și altele (fig. 9/8, 10, 13). De la ceramica semifină ne rețin atenția vasele cu profil "S" și un fragment de cupă (inv. P 112180).

ordinea linilor (= a adâncimilor) 10(B), 12(6), S(A), 4(E), 2(I), 3(G), 11(O), 5(Q), 7(U), 1(D), 9(N), 6(T), 13(7); ordinea coloanelor (=tipurile de funduri de vase): 10(1,10), 18(2,80), 1(0,35), 3(0,45), 16(1,40), 11(1,15), 19(z.M42) 12(1,20), 15(1,35), 9(1,40), 14(1,30), 5(0,75), 7(0,90), 17(1,80), 4(0,60), 6(0,80), 13(1,25), 2(0,40), 20(g.42), 8(1), 21 passimus.

matricea seriată

	>	s	<	>	>	>	M	>	>	>	<	<	>	S	<	>	>	<	G	>	<
B	1	2	6	1	3	14	2	0	0	13	3	7	1	1	13	7	0	0	0	0	1
6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
A	0	0	1	1	5	3	0	2	1	6	3	2	4	0	8	8	1	1	0	0	1
E	0	0	0	0	0	1	1	0	0	5	2	6	1	0	16	11	2	0	0	1	1
I	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	1	0	0	3	7	0	0	0	1	0
G	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	1	6	2	0	8	8	0	0	1	2	0
O	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0
Q	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
U	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
D	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	6	0	1	1	0	1
N	0	0	0	0	0	2	0	0	0	1	0	2	2	1	6	3	2	1	0	3	3
T	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	2	0
7	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0

După cum rezultă din serie, nici pentru funduri nu există o evoluție constantă a tipurilor de fonduri în raport de adâncimi, anomaliile sunt marcate creșterea cu <, scăderea cu >. Alura curbei este însă similară, diferențe sunt la —0,30 m și —1,30 m.

În c. 19—29 au mai apărut materiale la adâncimea de 1,40 m, fiind caracteristice pentru Iclod I și I/II. Unele vase au angobă roșie picată, vase cu slip picat au urme de lustru. Solul acid a distrus de cele mai multe ori slipul.

În concluzie, în privința materialului reținem atenția cu următoarele:

— locuirea începe cu materiale Iclod I, deși sporadic apar și materiale mai vechi, aparținând fazei mijlocii a complexului Cluj — Cheile Turzii— Lumea Nouă;

— nu există, în imediata vecinătate a șanțului, complexe de locuire Iclod I;

— trăsăturile caracteristice pentru Iclod I sunt cele cunoscute (LAZAROVICI 1986, 19—22) deși materiale bogate nu sunt. Cele mai numeroase au fost descoperite pe fundul șanțului în secțiunea 40, în campania anului 1988 (LAZAROVICI—KALMAR 1989).

Dintre obiectele și fragmentele ceramice mai deosebite, amintim câteva piese:

În c. 17 la —0,75 m a apărut un fragment din pastă roșu-gălbui, cu slip brun, arsă uniform, cu o factură caracteristică pentru Iclod I/II. Piesa provine de la un fund, probabil de amforă sau castron, având decor în partea inferioară din apăsări triunghiulare, în forma unor “dinți de lup”. Asemenea decor nu este caracteristic pentru grupul Iclod, deși factura este de bună calitate. Motivul este dintre cele caracteristice pentru cultura Precucuteni.

Asemenea materiale apar, în special, în faza Precucuteni I la Traian-Dealul Viei (MARINESCU 1974, fig. 30/2, 32/6, 33/2), la Esterghin (MARINESCU 1974, 31/4) pe o altă pastă diferită de cea de la Iclod și la Traian, acestea din urmă fiind similare, în unele privințe. Asemenea decor mai apare și în faza Precucuteni II, deși mai rar, la Ghigoști-Trudești (MARINESCU 1974, 52/16). Pentru Iclod

suntem tentați să considerăm piesa ca influență directă pe care comunități de tipul celor de la Esterghin o exercită asupra comunităților Iclod.

Asemenea influențe ar putea veni din spre sud-estul Câmpiei Transilvaniei, zonă în care lipsesc însă cercetări sistematice. Descoperirile de la Zau de Câmpie nu au confirmat însă o asemenea ipoteză. De altfel, caracterul restrâns al cercetărilor și materialul inedit nu permite concluzii mai ample. Influențele ar trebui căutate, poate, în fenomenele care însoțesc extinderea spre nord a culturii Petrești, nu însă în fazele cele mai timpurii.

SCĂUNELUL (TRONUL?). Această piesă se adaugă numeroaselor jucării pentru copii sau făcute de copii. Prin forma sa este însă un unicat în aria grupului Iclod (LAZAROVICI 1991, p. 35). Dimensiunile foarte mici (lungimea = 32 mm, lățimea = 25 mm, înălțimea = 25 mm) indică clar că este vorba de o jucărie (inv. P. 91767). Detaliile, asupra cărora cel care a modelat piesa, ne sugerează existența unui model, în mărime naturală, care a fost cu grijă copiat. Forma sa este neîndoiebnică a unui tron, deoarece ne vine foarte greu să ne imaginăm executarea unui scaun, de o asemenea formă, prin cioplire, cu sculele de atunci. Ca o ipoteză socotim că imită un tron în lut. Asemenea tronuri sunt larg cunoscute în civilizațiile preistorice (WEINBERG 1951, 121—124, 126; GRBIC 1954, 16—17, fig. 3; GLISIC 1957, 316, 1/6; TASIC 1960, 28; X/3; GARASANIN, D. 1968, fig. 1, 3—4; SANDARS 1968(1985), 248; MARINESCU 1974, 259, 78/2, 84/6—8; EBERT RLV, VI, 30; GIMBUTAS 1984, 72, fig. 25; 80, 33, 206—212; 1989, pl. 29—10, 12, fig. 10, 22, 40, 112, 177, 215, ș.a.; BANFFY 1986, 153—154; LAZAROVICI 1990—1991, 27, fig. 5—7), mai ales, la acest orizont cronologic. Cultura Vinca, în faza C, cunoaște cei mai mulți idoli pe tron (PETROVIC 1984, 25, 19—20; & 1984a 18/19; GARASANIN, M. 1979, supracoperta XXXII/1—4, XXXIII/14). La acestea, am aminti modele de sau părți de tronuri care au o formă asemănătoare piesei de la Iclod, unele fiind inedite, rezultate din cercetările noastre sau colaboratorilor (la Parța, colecția Agotha: la Branișca, cu Vinca C, inedit, MNITr, inv. P. 76655 și idolul sau inv. P. 76.656), figurine pe tron sau tronuri mai apar la: Trușești PETRESCU—DÎMBOVIȚA 1963; GIMUTAS 1985, fig. 45; Sesklo, în neolitic Ibidem, 144, fig. 96; Kamilarî și Vounas civilizația minoică (KARAGHEORGHI 1977, 42; RUTKOWSKI 1972, 199; LAZAROVICI 1990—1991, p. 14 ș.a.).

Legat de reprezentarea tronului, imagini de tron sau simboluri asociate, amintim o piesă de la Parța (fig. 17/6—7) (inv. P. 32.864, nivel 7a = Cultura Banatului IB = Vinca B1, inedit, în Muzeul Banatului Timișoara, piesă ce amintește de tron și prin forma sa (?) asupra căreia nu insistăm acum prea mult, simbolurile sale fiind însă deosebite, necesitând un studiu aprofundat prin asocierea simbolurilor ce apar pe figurine, altare, vase ș.a.).

ZURGĂLAUL. O altă jucărie, de lut, în formă de pară, goală în interior, are 4—5 pietricele care prin agitare scot un mic sunet. În partea superioară, cea îngustă, avea o mică proeminență perforată, care permitea introducerea unei sfori, foarte probabil, pentru agățat. Piesa nu a fost modelată foarte fin, de altfel fiind goală în interior modelarea fiind dificilă. Peretele subțire, modelat și cu intenția de a putea străbate prin el sunetul, nu permite a se insista prea mult asupra piesei. Dimensiunile piesei sunt: înălțimea 5 cm, grosimea 4 cm; lucrată din pasta fină, având arderea cu flecuri.

Această piesă are analogii în câteva exemplare din cultura Cucuteni din Moldova de est la: -Novye Rusesaty I, lângă Chișinău, (GIMBUTAS 1984, 205, fig. 155). Piesa este în forma unui clopot, cu față stilizată (fig. 17/7). O bună analogie este și în descoperirea de la Vîhvaținți, Cucuteni târziu (fig. 17/8) (GIMBUTAS 1984, 185, fig. 154). Piesa are forma unui corp uman, este goală în interior și are 5 pietricele, ca și piesa noastră, fiind însă mai bine și mai fin lucrată. Ambele piese aveau câte o gaură pentru a fi introdusă o sfoară și purtate, poate, la gât de copii.

— Zorlențu Mare, jud. Caraș-Severin (LAZAROVICI 1979, XX/G 11). Un fragment de idol în formă de clopot, cu față, cu pântecul gol, în care era posibil să fi fost pietricele aparținând culturii Vinča, faza B1/B2.

— Zorlențu Mare, fragment de idol, perforat, în parte gol în interior în care are o pietricică. Piesa are un decor în care este stilizată o figură umană (LAZAROVICI 1979, XXI/C 9). Cultura Vinča, faza B2.

— Zorlențu Mare, fragment de cap poliedric, perforat și gol în interior, cu o pietricică în interior (LAZAROVICI 1979, XXI/C 6). Cultura Vinča, faza B2.

Unele dintre exemplele de sus au fost puse de M. Gimbutas (1984, 201 și urm.) în legătură cu o divinitate a vegetației, a fertilității. Cercetătoarea americană dezvoltă mai multe idei, unele sunt legate de forma de pântec, care are în interior oul magic, oul procreator. Problema care se pune este când se trece de la funcțional la magic, dacă este o trecere, dacă forma este dată de funcționalitate sau ea păstrează, conține în ea anumite simboluri. Exemple etnoarheologice vin să întărească ideea existenței unei puternice vieții spirituale la unele comunități, cazul cu tribul Dogon, a cărei viață spirituală este plină de magie și simboluri (FACKO 1988). Același lucru se poate spune despre cultura Vinča, nu însă și despre cultura Cluj — Cheile Turzii — Lumea Nouă — Iclod (LAZAROVICI 1991, 100 și urm.) în care aceste manifestări sunt mai sărace, viața spirituală îmbrăcând alt dinamism.

*

* *

CONCLUZII

Cercetările la sistemul de fortificație au confirmat direcția, întinderea, păstrarea unui gard de stâlpi masivi în interior, aflați la 6—8 m interior, posibilitatea existenței unui sistem de val (?) din loc în loc, posibilitatea și prezența unor stâlpi sau garduri suplimentari pe marginea șanțului.

Săpăturile au adus noi dovezi privind întinderea în zona de răsărit a stațiunii a sistemului de fortificații completând imaginea asupra sistemului de apărare (LAZAROVICI 1990). Numărul așezărilor fortificate se înmulțește, de asemenea, cunoștințele noastre despre aceste sisteme. Noile cercetări de la Parța au identificat noi sisteme de fortificare, fiind cunoscute acolo mai multe șanțuri și palisade, lucru ce trebuie verificat în viitor și la Iclod. De altfel, în urmă cu doi ani semnalăm existența unei palisade exterioare șanțului (LAZAROVICI—KALMAR 1987, p. 56, fig. 1, 2 = șanțul 3 p. 60; reconstrucția LAZAROVICI 1990, fig. 10). Pentru problematica șanțurilor neo-eneolitice, vezi Simpozionul de la Văneș de la Germania, 1988 (JahrmDV, 73, 1990).

Așezarea de pe valea Texas. La limita de est a stațiunii se află un pârâu, care desparte acum ferma de vite, numită de copii "Texas", termen reținut de săteni și intrat în toponimie. Pârâul a fost canalizat, iar cercetarea noastră s-a axat de-a lungul acestui canal. Scopul cercetării a fost de a verifica dacă sunt depozite geologice de corneene (sist menilitic), întrucât în depunerile superioare ale văii sunt depozite de tufuri vulcanice. Nu au fost sesizate ocurențe de corne, în schimb, pe o lungime de 500—600 m, au fost sesizate urmele noi locuiri preistorice, de-o parte și alta a micii văi. În pământul scos și împrăștiat, din canalul văii, au fost descoperite fragmente ceramice din următoarele epoci și perioade:

- Coțofeni
- bronz
- prefeudal
- preistoric, atipic

Silexurile de la Butioș. În repertoriul lui M. Roska este pomenită o stațiune neolitică între Iclod și Livada, în hotarul satului Livada (ROSKA 1941, p.; RepCluj

1989, p. 237). O vreme am fost tentați să identificăm această informație ca referitoare la stațiunea de la Iclod, ea fiind în hotarul satului Iclod, în vreme ce cu toate căutările noastre între Iclod și Livada nu am găsit în ultimii 5 ani decât două silexuri și un fragment preistoric, atipic, aflate în spatele fermei lui Butioș. În primăvara acestui an avem informația că elevii de la cercul "Prietenii Muzeului" din Iclod au descoperit o stațiune neolitică în acea zonă (materiale inedite la Iclod, informații amabile Aurel Bulbuc, de la Muzeul din Iclod). Este foarte posibil ca stațiunea de la Livada, (vezi supra-articol cu Livada) amintită de Roska, să fie aceeași cu cea semnalată de elevi. La identificarea ei vom putea stabili care este rostul uneltelor de silex descoperite la Butioș, lipsind acolo alte materiale (ceramice, silex, chirpici).

GHEORGHE LAZAROVICI—ZOAIA MAXIM

BIBLIOGRAFIA STAȚIUNII ȘI GRUPULUI ICLOD

BOBOȘ, I. 1988 *Identification of some old surce of raw material by mineralogical and metallographical analysis, First Romanian Conference, Bucharest, 1988*, p. 87—100.

BOBOȘ, I. AVRAM, P. 1990 *Mineralogical and petrographical analysis of the lithic tools from the neolithic settlement of Iclod, Archaeometry in Romania, Bucharest, p. 147—160.*

BULBUC, A. 1985—1986 *Noi descoperiri și cercetări arheologice de suprafață în hotarul comunei Iclod, ActaMN, XXII—XXIII*, p. 411—417.

DĂRĂBAN, L. CHEREJI, L., BRATU, C., MORARIU, V.V. 1988 *Gama ray backscattering and proton magnetometer prospection in Archeology. A comparative evaluation of the methods, First Romanian Conference. On the Application of Phisics Methods in Archaeology, Cluj-Napoca 5—6 november 1987, Bucharest — Romania, 1988*, p. 59—72.

DUMITRESCU, D., LAZAROVICI, G., 1990 *Fuzzy Divisive Clustering in Archaeology, Archaeometry in Romania, Bucharest, 1990*, p. 87—91.

FRENTIU, M., LAZAROVICI G. 1988 *Methods for Automated Classification use in Archaeology. An Application to the Neolithic graves and ornaments, First Romanian Conference, Bucharest, 1988*, 131—146.

IORDACHE, O., ISOPESCU, R., FRANGOPOL, P.T., 1990 *A method for clustering and classification of archeological data, Archaeometry in Romania, Bucharest, 1990*, p. 87—91.

KALMAR, Z., STOICOVICI, E. 1990 *Petrographic and metric analysis of the lithic tools from the neolithic settlement of Iclod, Archaeometry in Romania, Bucharest, 1990*, p. 87—91.

KALMAR—MAXIM, Z. 1991 *Sinteze Iclod—Petrești, Cultura Vinča în România, Timișoara, 1991*, p. 137—140 și voci p. 214—230.

LAZAROVICI, G. 1976 *Das neolithische Friedhof von Iclod, Nice, 1976.*

LAZAROVICI, G. 1977 *Sfârșitul culturii Vinča—Turdaș în Câmpia Transilvaniei, StComC, II*, p. 211—230.

LAZAROVICI, G. 1977a *Periodizarea culturii Vinča în România, Banatica, IV*, p. 19—44.

LAZAROVICI, G. 1977b *Inventarul a două morminte neolitice de la Cluj-Napoca, ActaMN, XIV*, p. 23—28.

LAZAROVICI, G. 1979 *Neoliticul Banatului, Bibliotheca Musei Napocensis, IV, Cluj-Napoca, index, s.v. Iclod.*

LAZAROVICI, G. 1981 *Die Periodisierung der Vinča—Kultur in Rumänien, PZ, 56, 2*, p. 169—196.

LAZAROVICI, G. 1983 *Şantierul arheologic Iclod (1977—1981)*, MCA, Bucureşti, p. 50—61.

LAZAROVICI, G. 1984 *Neoliticul timpuriu în România*, ActaMP, VIII, p. 49—104.

LAZAROVICI, G. 1986 *Neoliticul târziu din nord-vestul României. Sălajul, Clujul, Bihorul*, ActaMP, X, p. 15—16.

LAZAROVICI, G. 1987 *Şocul Vinca C în Transilvania*, ActaMP, XI, p. 37—38.

LAZAROVICI, G. 1987a *Săpăturile arheologice de la Cluj-Piaţa Baba Novac*, ActaMN, XXIV, 1987.

LAZAROVICI, G. 1990 *Über neo- bis äneolithische Befestigungen aus Rumänien*, JahrMDV, 73, p. 93—117.

LAZAROVICI, G. 1991 *Grupul şi staţiunea Iclod — Die Gruppe und Station Iclod*, Cluj (42 p., 28 fig.).

LAZAROVICI, G. 1991a *Iclod, Pământul Vlădiciei, jud. Cluj, Cultura Vinca în România*, Timişoara, 1991, p. 133—136.

LAZAROVICI, G. 1991b *Complexul Cluj — Cheile Turzii — Lumea Nouă — Iclod*, *Cultura Vinca în România*, Timişoara, 1991, p. 100—132.

LAZAROVICI, G., BULBUC, A. 1982 *Descoperiri arheologice în hotarul comunei Iclod*, *Apulum*, XXI, p. 161—166.

LAZAROVICI, G., KALMAR, Z. 1982 *Discuţii pe marginea legăturilor cronologice şi culturale între grupul Iclod şi cultura Tisa*, ActaMN, XVIII, 1982, p. 221—245.

LAZAROVICI, G., KALMAR, Z. 1985—1986 *Prospecţiuni şi cercetări Cluj*, ActaMN, XXII—XXIII, p. 725—752.

LAZAROVICI, G., KALMAR, Z. 1986 *Şantierul arheologic Iclod (1983 — 1984)*, *Apulum*, XXIII, 25—41.

LAZAROVICI, G., KALMAR, Z. 1987 *Şantierul arheologic Iclod. Campania 1985*, *Apulum*, XXIV, p. 9—39.

LAZAROVICI, G., KALMAR, Z. 1988 *Săpăturile arheologice de la Iclod. Campania 1986*, *Apulum*, XXV, p. 9—47.

LAZAROVICI, G., KALMAR, Z. 1990 *Şantierul arheologic Iclod. Campania 1987*, *Apulum*, XXVI, p. 55—68.

LAZAROVICI, G., KALMAR, Z., ARDEVAN, R. 1984 *Aşezarea neolitică de la Cluj — Piaţa Ştefan cel Mare, Marisia, XIII—XIV*, p. 15—22.

LAZAROVICI, G., KALMAR, Z., DRAŞOVEAN, F., LUCA, S. 1985 *Complexul neolitic de la Parţa, Banatica, VIII*, p. 7—71.

LAZAROVICI, G., PICIU, T. 1990. *Preliminary pedological analyses at some archaeological stations in the provinces of Transylvania and Banat*, *Archaeometry in Romania*, Bucharest, p. 87—91.

LUPŞE, I. LAZAROVICI, G. 1986 *Aplicarea unor metode moderne de clasificare, prelucrare şi interpretarea unor date arheologice*, *Laboratorul de cercetări interdisciplinare, Sesiunea de comunicări*, Cluj-Napoca, 1985, p. 109—126.

LUPŞE, I. 1987 *Utilizarea conceptelor statisticii matematice în arheologie*, Cluj-Napoca, p. 49—59, 71—76.

LAZAROVICI, G. şi NEMETI, I. 1983 *Neoliticul dezvoltat din nord-vestul României (Sălajul, Sătmarul, Bihorul)*, ActaMP, VII, p. 17—60.

MORARIU, V.V., SALVAN, P. FRANGOPOL, T.P., 1990 *Dimensional Analysis of Ancient Pottery, Archaeometry in the Romania*, Bucharest, p. 111—126.

ROSKA, M. 1942 *Erdély régészeti repertórium. I. óskor*, Cluj.

STOICOVICI, E. 1984 *Studiul mineralogico-petrografic al materialului neolitic de la Iclod, jud. Cluj*, ActaMN, XXI, p. 691—701.

VLAŞA, N. 1967 *Unele probleme ale neoliticului Transilvaniei*, ActaMN, IV, p. 403—423.

VLAŞA, N. 1976 *Neoliticul Transilvaniei, Studii, articole, Note.*, Cluj-Napoca.

ALTE PRESCURTĂRI

BANFFY, E. 1986 *PZ*, 61, 2, p. 152—157.

EBERT RLV, VI, *Reallexikon de Vorgeschichte*.

TRAORE, F. 1984—1993, *Cercetări etnoarheologice asupra ceramicii și olăritului tradițional din satul Manta (Republica Mali)*, *ActaMN*, XXVI—XXX, 1989—1993, p.3

GARAȘANIN, D. 1968 *Neolit Centralnog Balkana*, Belgrad, p. 241—163.

GARAȘANIN, M. 1979 *Praistoria Jugoslavenskih Zemalja*, Sarajevo.

GIMBUTAS, M. 1985 *The Goddesses and Gods of Old Europe*, London.

GIMBUTAS, M. 1989 *The Language of the Goddess*, ed, Harper & Row.

GLISIC, J. 1957 *Kratak izvestoj sa sondajnih rekognosciraia muzeia*, *GlasMKiM*, II, p. 315—320.

GRBIC, M. 1954 *A Neolithic Statuete of Novi Becej*, *Archlug*, I.

KARAGHEORGHIS, J. 1977 *La grande deese de Cypre et son culte*, Lyon.

MARINESCU, S. 1974 *Cultura Precucuteni în România*, București.

PETRESCU—DÎMBOVIȚA, M. 1963. *PZ*, 1—2, 1963, P. 172—185.

PETROVIĆ, J. 1984 *Gomolava*, Novi Sad.

PETROVIĆ, J. și colab., 1984a *Praistorijske kulture na tlu Vojvodine*, Novi Sad

RUTKOWSKI, B. 1972 *Cult Place in the Aegean Worold*, Wroclaw — Warscha-wa — Krakow — Gdansk.

RUTKOWSKI, B. 1986 *The Cult Place of the Aegean*, New Haven — London.

SANDARS, N. K. 1968/1985 *Prehistoric Art in Europe*, ed. II, 1985.

TASIĆ, N. 1960 *Zavrsna istraživanja na preistorijskom naselju kod Valaca*, *GlasMKiM*, IV—V, 1960, p. 11—82.

WEINBERG, S.S. 1951 *Neolithic Figurines and Aegean Interrelations*, *AJA*, 55, 2, p. 121—133.

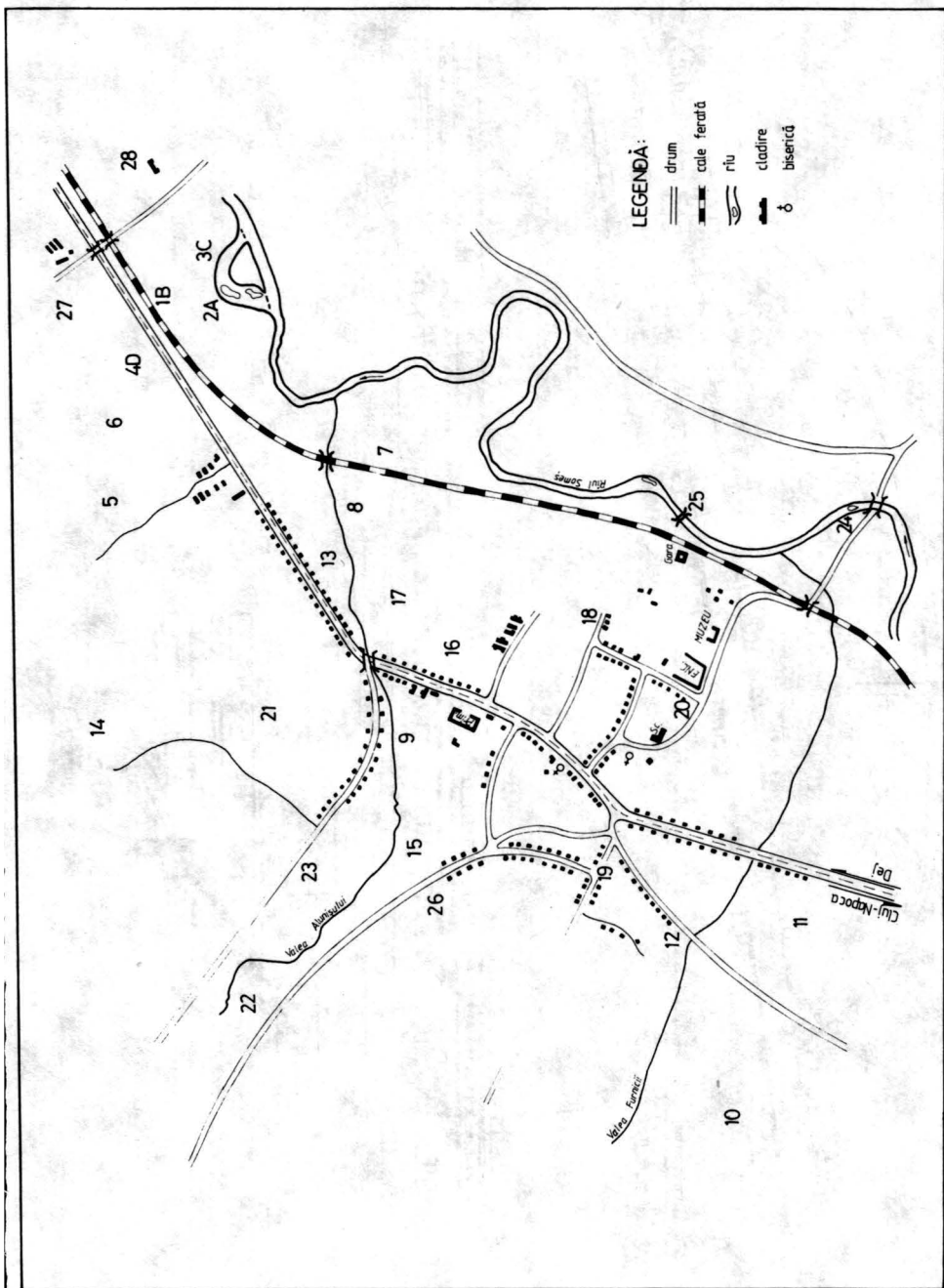

Fig. 1. Harta zonei arheologice Iclod.

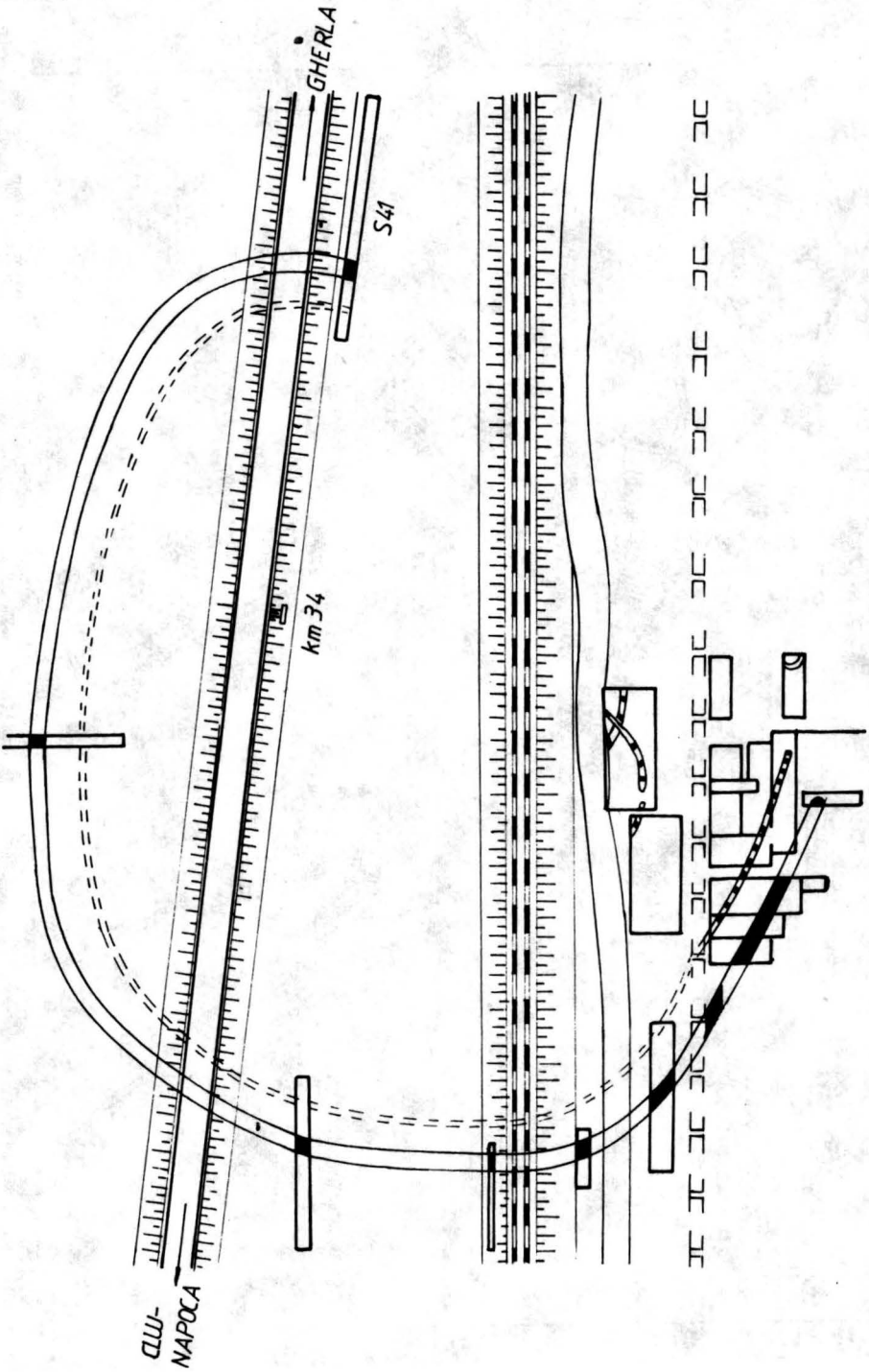
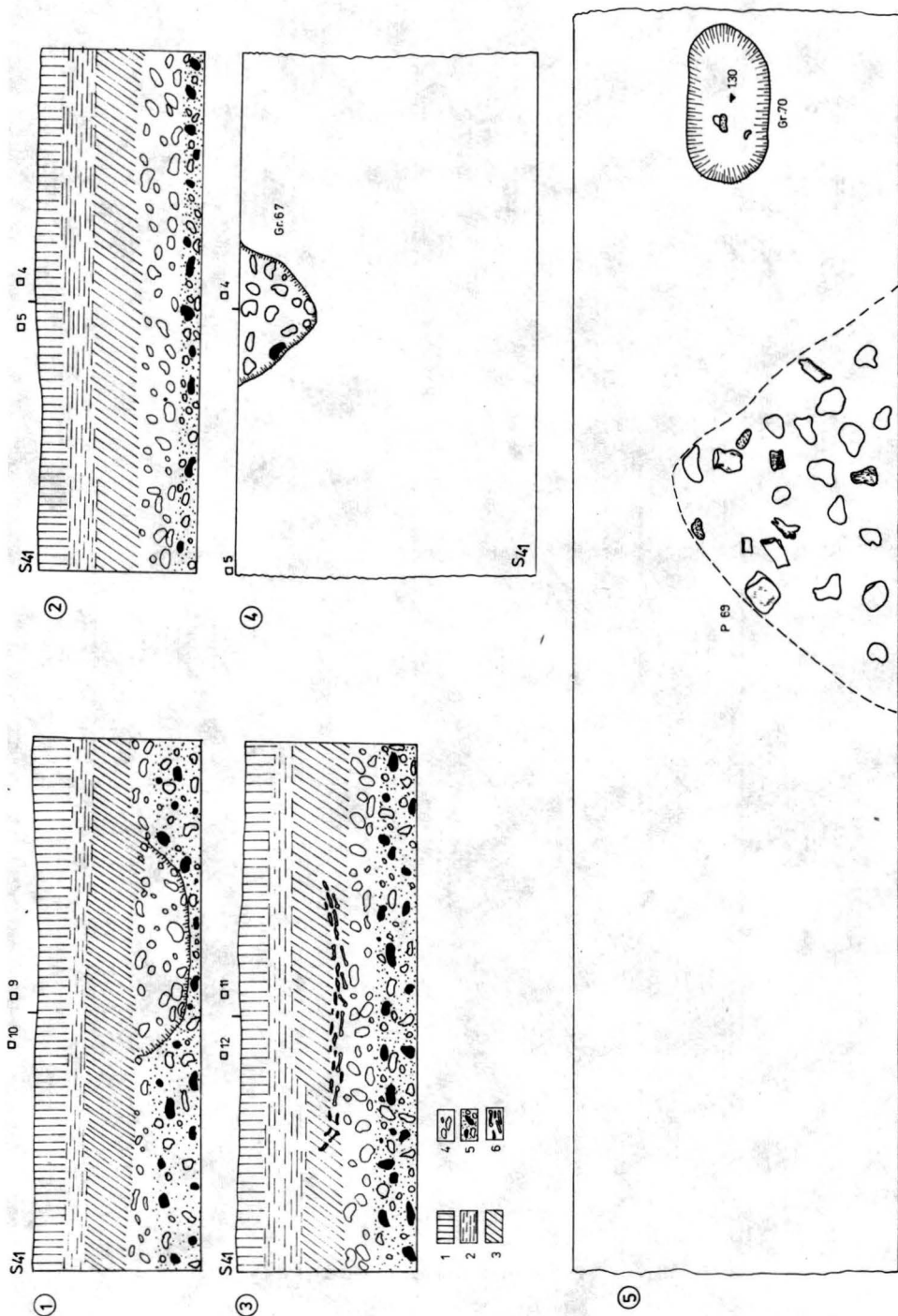

Fig. 2. Schița amplasării secțiunilor la nord de calca terată cu traseul șantului și palisadelor.

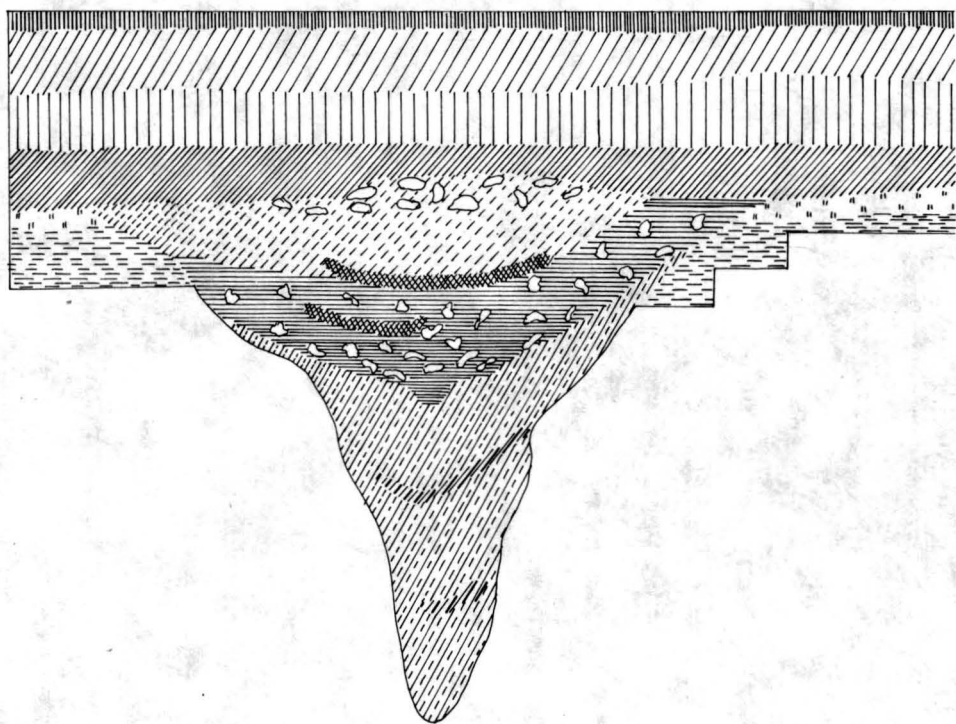
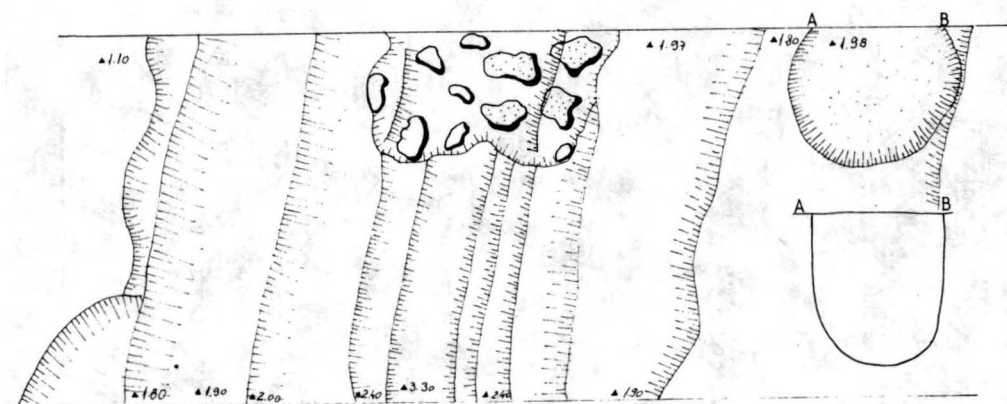

Fig. 4. Plan și profil în zona șanțului neolitic.

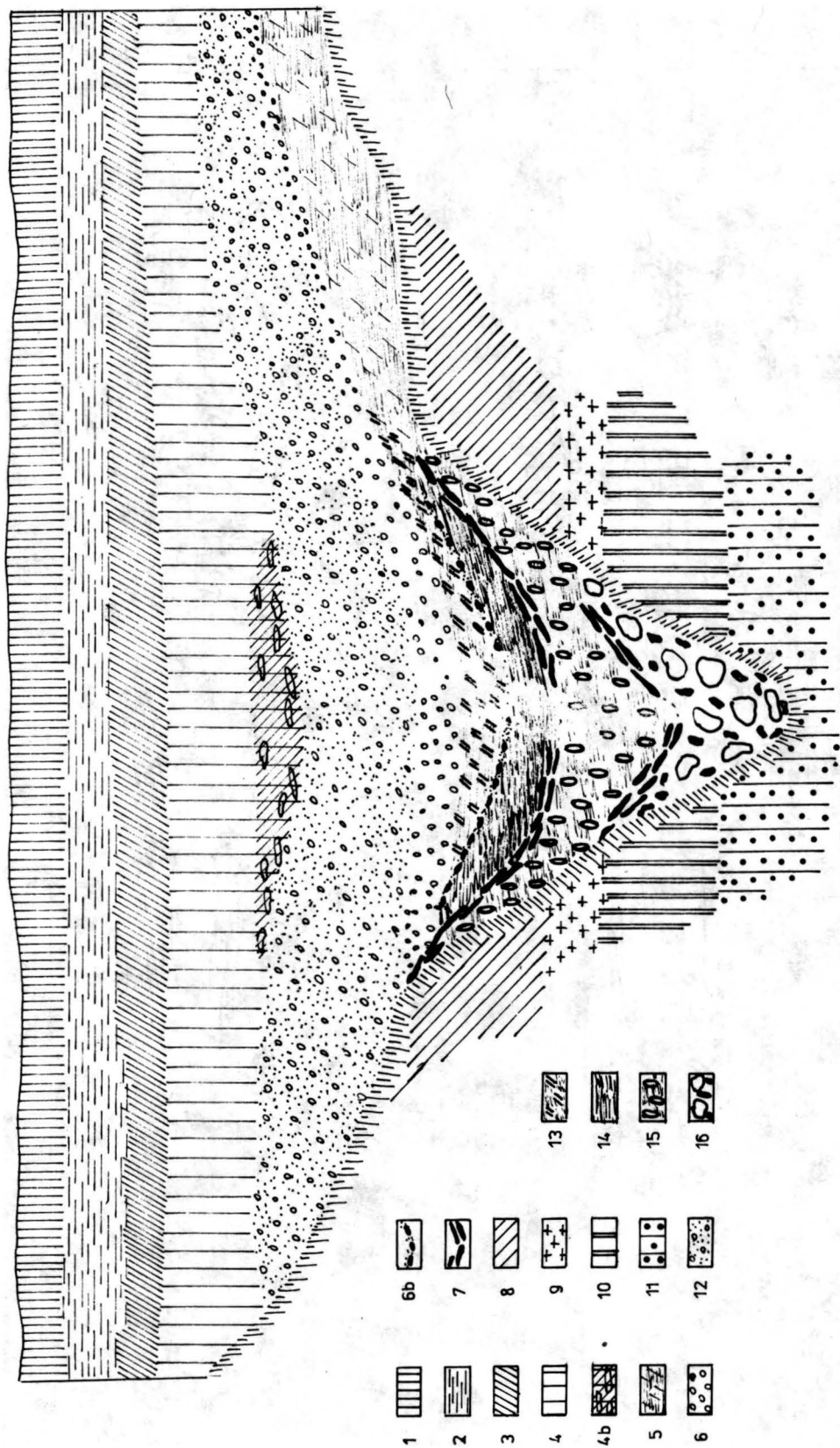

Fig. 5. Profil prin șanțul neolitic (c. 13—15).

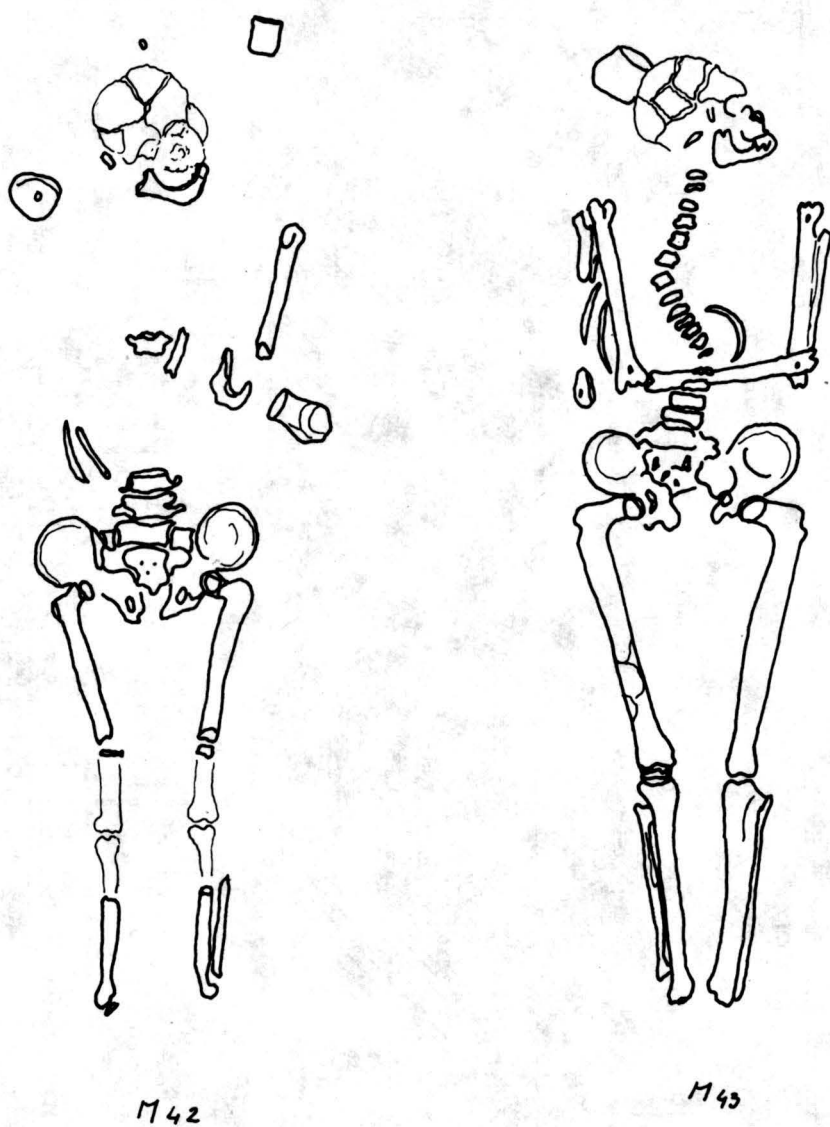

Fig. 6. Mormintele M42—M43.

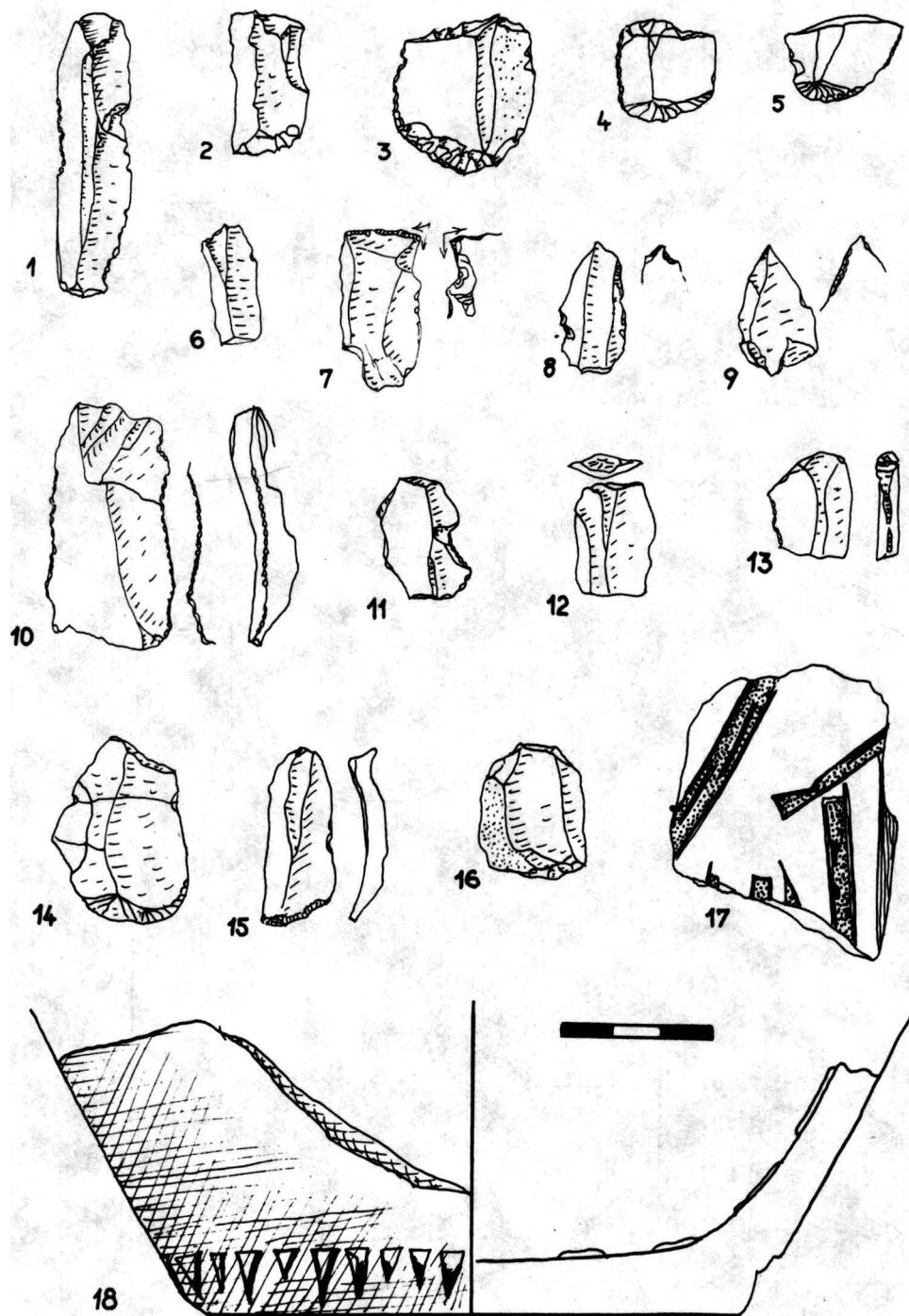

Fig. 7. Unelte cioplite; 17—18) ceramică Precucuteni.

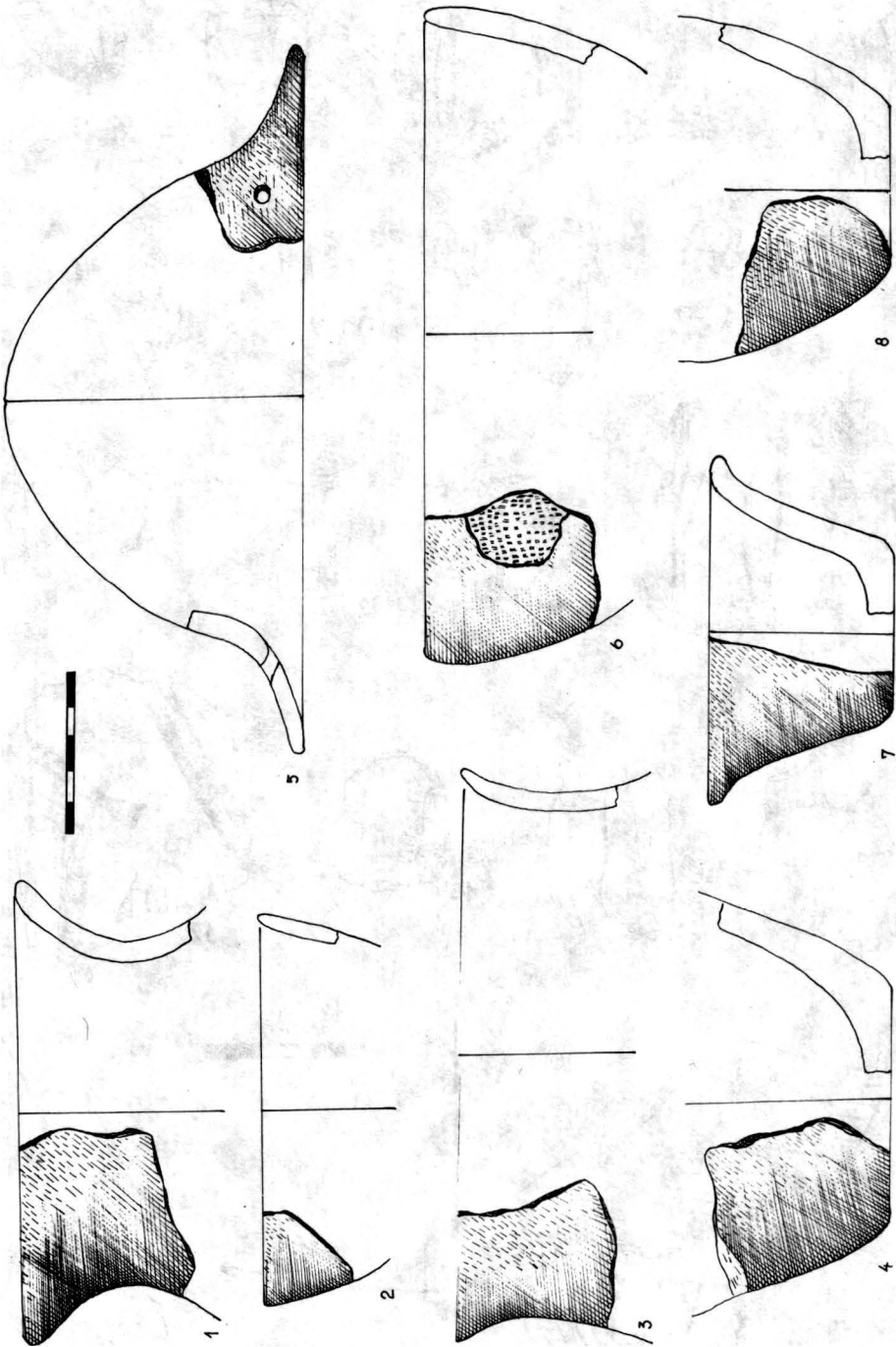

Fig. 12. Fragmente ceramice Iclod I/II de la —1,20 m.

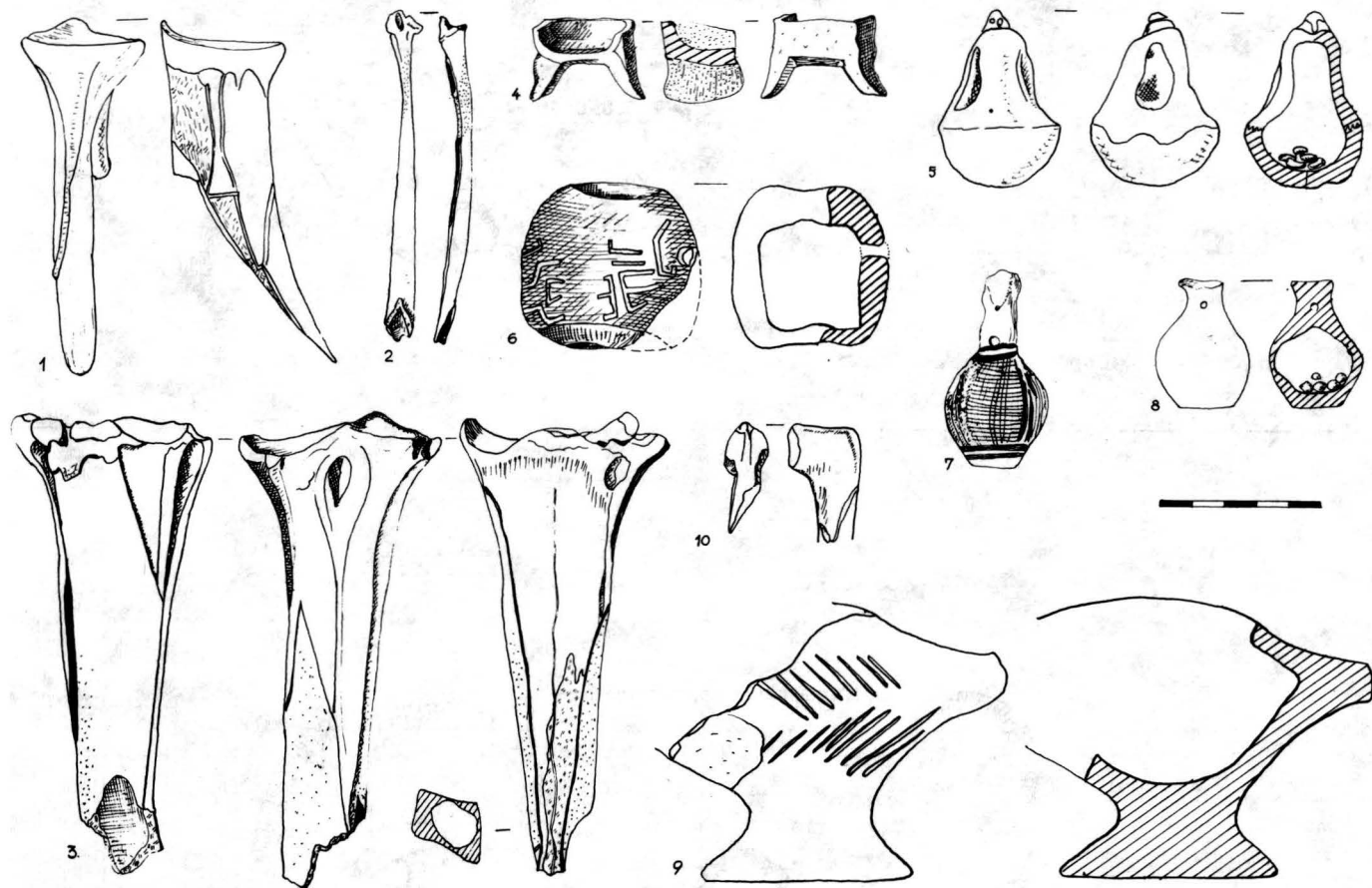
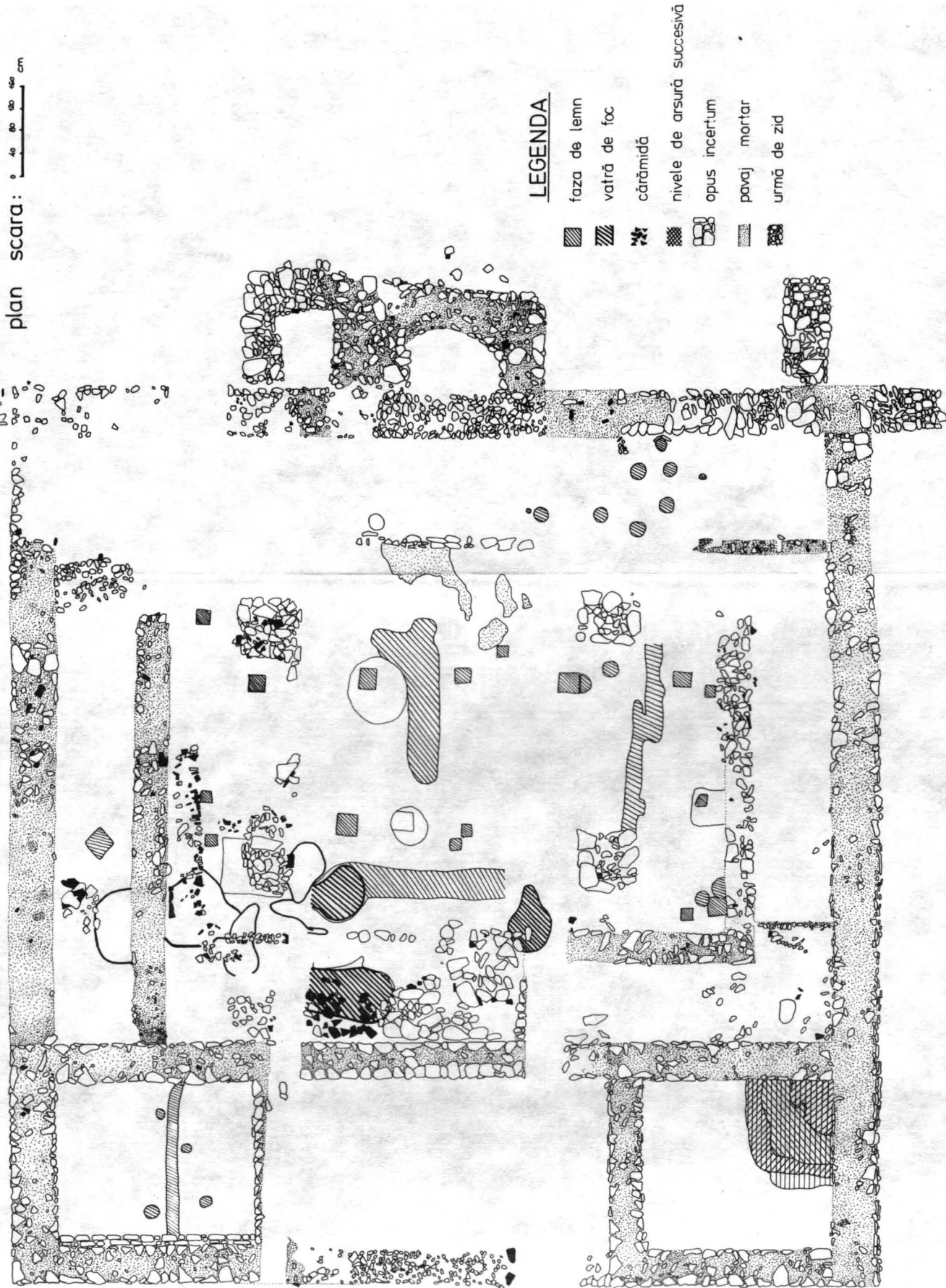
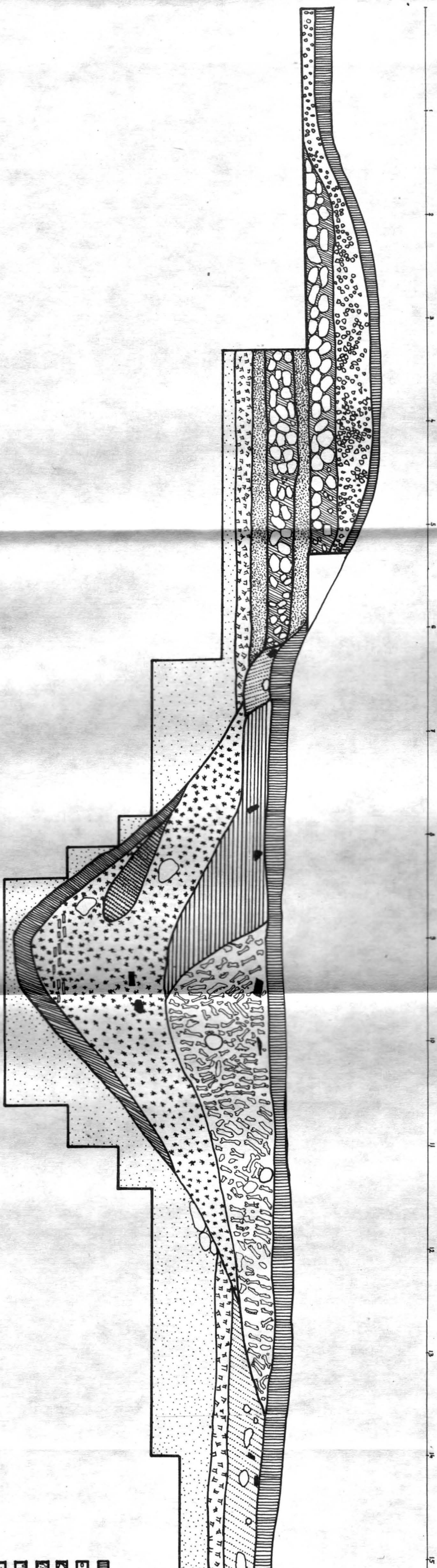

Fig. 17. Iclod 1—3) oase de animale prelucrate; 4) scăunel — tron; 5) zurgălău; 10) picior de idol; 6-9) Pațja; 7—8) Novye Rusesaty și Vihvâinți (după GIMBUTAS).

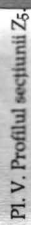
plan scara: 0 40 80 120 160 cm

scara 1:20

scara 1:20

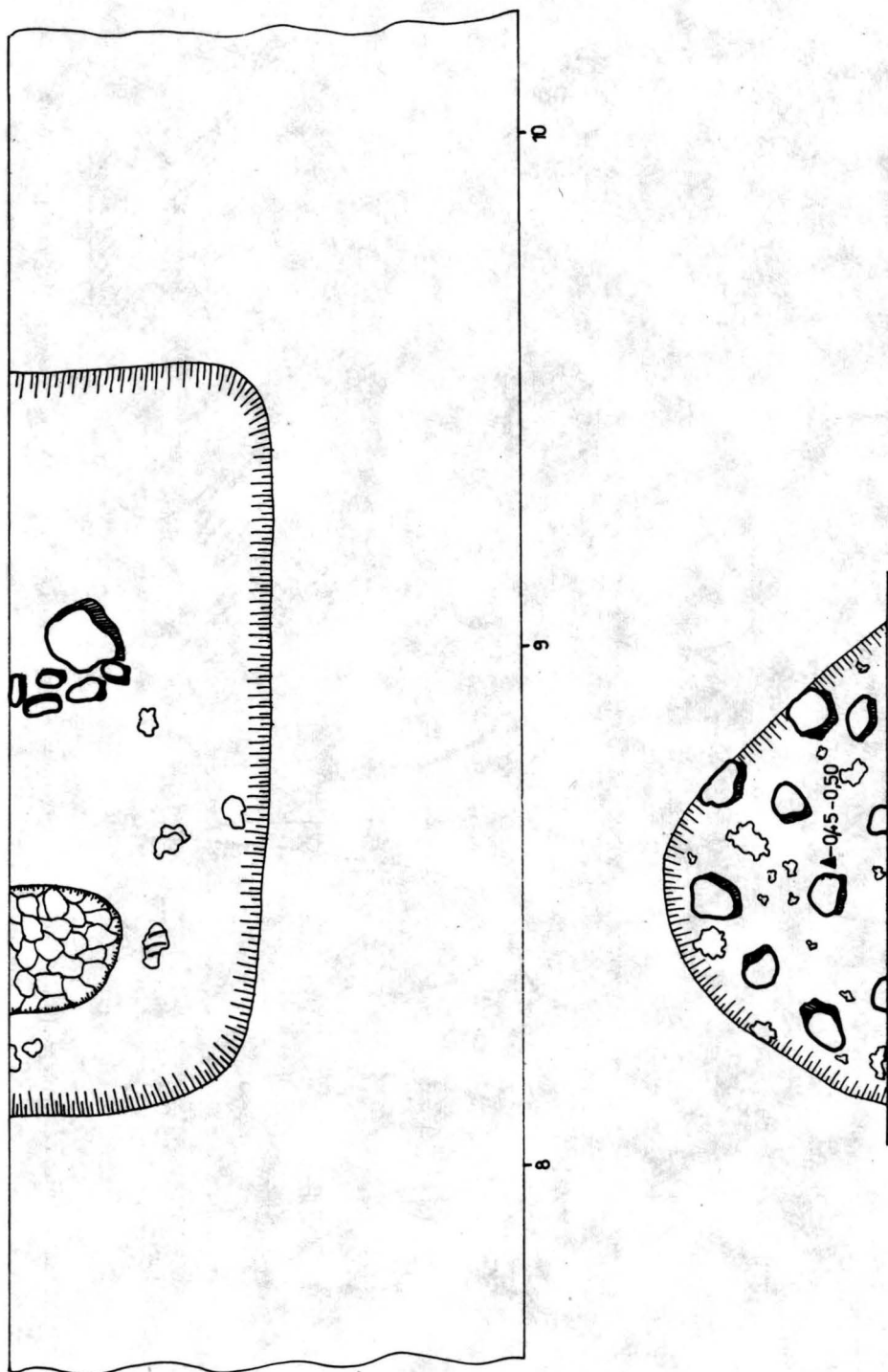

Fig. 18. Icoad, planul bardeului preceudal.

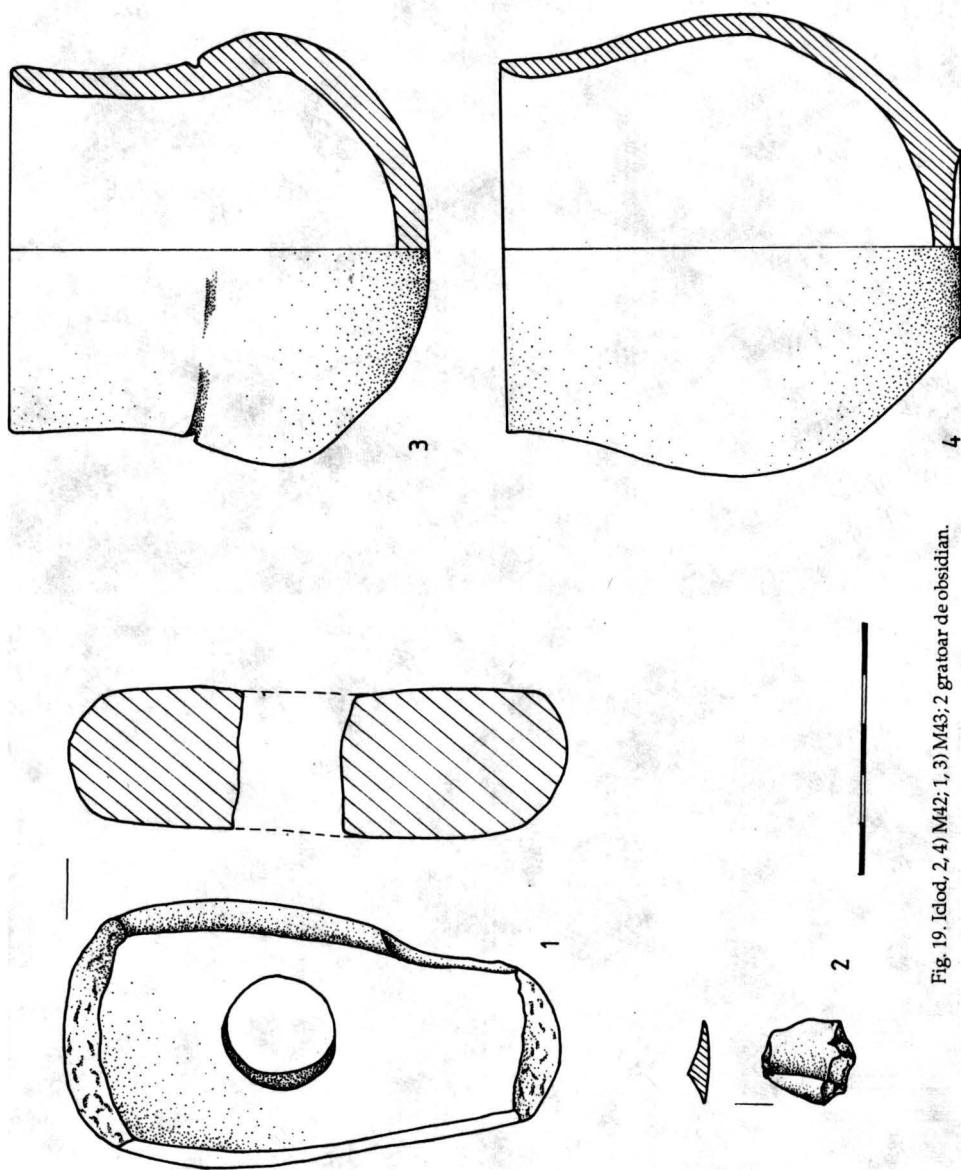

Fig. 19. Idod, 2, 4) M42; 1, 3) M43; 2 gratoar de obsidian.

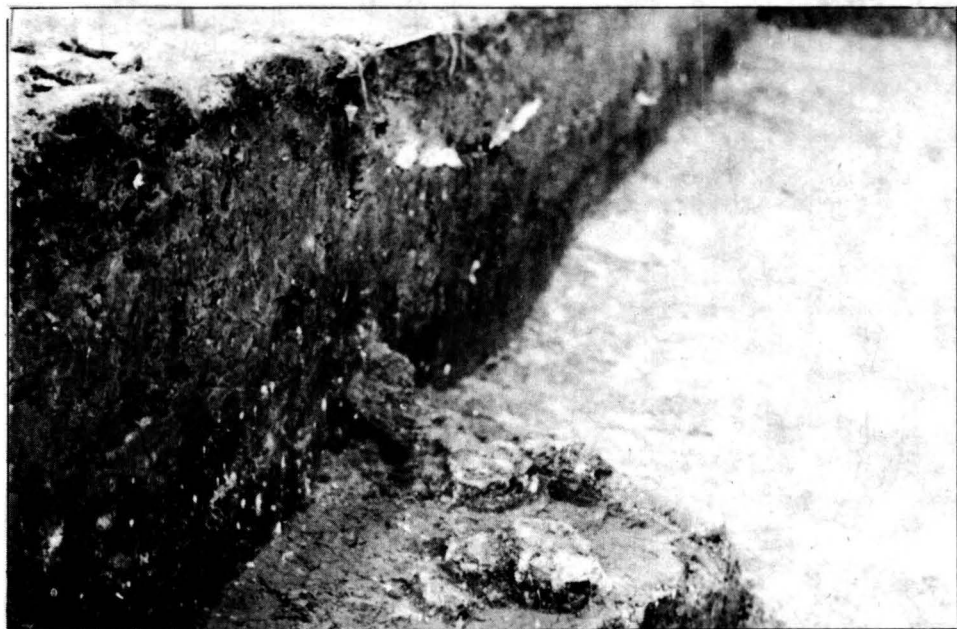

Fig. 20. Iclod, S41 și bordeiul prefeudal.

DIE ARCHÄOLOGISCHE AUSGRABUNG VON ICLOD (1989)

(Zusammenfassung)

Die Ausgrabungen des Jahres 1989 konzentrierten sich auf die östliche Extremität der neolithischen Siedlung. Die geöffnete Sektion (S 41 von 40 x 2 x 1,5/3 m) bestätigte die Existenz des neolithischen Grabens in der östlichen Zone der Siedlung. Der Graben wurde in der Phase Iclod I angelegt und benützt, später in der Etappe I/II aufgegeben und schliesslich in der Phase Iclod II/III und III in eine Abfallgrube verwandelt. Die Ausmassen des Grabens betragen 2,40 m Tiefe, 5 m Breite am Oberflächenrand und 2 m in der Zone in der die grösste Tiefe beginnt. Der Graben umringt eine Befestigung welche in der Richtung OW eine Länge von 120 m aufweist, wobei allerdings nicht festgestellt ist ob es sich dabei um die grösste Länge oder Breite handelt.

Ausser dem Befestigungsgraben wurden zwei neolithische Komplexe entdeckt, beide Reste von Oberflächenwohnungen, sowie eine Wohngrube. Die vormittelalterliche Wohngrube, 3,2 m lang und 0,45 m tief, hatte in der nord-östlichen Ecke, etwa 40 cm von der Wand entfernt einen Feuerherd (von cca 50 x 60 cm). In der Wohngrube wurden wenige archäologische Fundstoffe entdeckt; wir erwähnen 6—8 Bruchstücke von 2—3 Gefässen. Die Zerstörung der Wohngrube geschah in einem Brand welcher auf einigen Sandsteinen Spuren hinterliess. Der Grund der Grube war geglättet, manchmal mit Lehm bestrichen. Die Wohngrube war eine teilweise vertiefte Wohnung.

Der Wehrgraben war am Oberflächenrand etwas breiter. In seiner Auffüllung entdeckten wir eine grosse Menge Tonscherben, häuslichen Abfall sowie Bruchstücke von Silos in sekundärer Position. Seit einigen Jahren verfolgen wir die Existenz eines Walls in Inneren der Siedlung aber eine klare Situation haben wir erst in der vorigen Ausgrabungskampagne erhalten. Die Anwesenheit einer Vertiefung für einen Pfahl berechtigt uns an einen Wall und eventuelle Anlage mit Pfählern und Pfosten zu denken (Abb. 4). In der Auffüllung sind sämtliche Schichten muldenförmig gelagert. Dies setzt eine stufenweise Ablagerung voraus mit viel organischer Materie (wahrscheinlich Wasserpflanzen welche in nassen Perioden im Graben gediehen). Am Boden des Grabens und in seiner unteren Hälfte wurden Fundstoffe der Phase I der Iclod-Gruppe entdeckt. In der Auffüllung gibt es Fundstoffe der Phase Iclod II/III und III. Der Graben umschliesst eine Befestigung von 129 m in der Richtung OW von der man jedoch nicht mit Sicherheit behaupten kann ob sie die maximale Länge oder Breite darstellt.

Die Gräber. M 42 im Carré 17—18, mit 0,75—0,80 m. Das Skelet durchschneidet den Rand eines Wohnkomplexes der Phase Iclod II gehört also einer späteren Etappe als Iclod II an. Der Tote wurde auf den Rücken gebettet, mit den Armen auf dem Körper, Gesicht und Kien nach links gewendet. Es ist nur der untere Teil des Skelettes erhalten sowie der Schädel, einige Rippenfragmente des Brustkorbes und vier Wirbeln. Ein Stück aus dem Schulterblatt wurde in sekundärer Position entdeckt. Ein Schädelbruchstück lag in der Nähe der linken Schulter. Die Länge des Skelettes ist 1,45 m. Das Grabinventar besteht aus einem kleinen Gefäss mit "S"-Profil, neben dem rechten Ellbogen sowie zwei Obsidian-

stücken über der linken Schulter und auf derselben Seite des Schädels gelagert. Die Fundstücke befanden sich auf dem Boden des Grabes und im Inneren der Skelettgrube.

Das Grab 43 wurde in der Ecke der Sektion 41, im Carré 20 in einer Tiefe von 0,90 m entdeckt (Abb. 6). Die Länge des Sklettes war etwa 1,50 m zu dem wir noch die Fersen rechnen. Rückenlage, Kopf nach rechts gewendet. Der rechte Arm lag auf dem Unterleib, der linke Unterarm war über dem Oberarm zur Schulter geführt. Das Skelett weist eine Krümmung der Wirbelsäule auf, was darauf hinweist dass der Tote grösser was als das Grab das man ihm grub. An den Kopf gelehnt befand sich ein kleines Gefäss vom Typ "S". Neben dem rechten Ellbogen lag ein interessantes Fundstück, eine Hammerkeule, sehr schön geschliffen, genau durchlöchert, mit feinen Spuren, wie auf der Drehbank bearbeitet. Auch dieses Skelett durchschneidet einen Wohnkomplex aus derselben Periode wie der vorhergehende.

Bei den Oberflächenforschungen welche in der Zone vorgenommen wurden, entdeckte man eine vorgeschichtliche Siedlung in der "Valea Texas" (Texas-Tal). Hinter der Farm des Butioş wurden mehrere Werkzeuge aus Horn entdeckt, Keramik fehlte jedoch. Die Forschungen in dieser Zone wurden mit der Absicht unternommen eine neolithische Siedlung zu identifizieren die von M. Roska zwischen Iclod und Livada lokalisiert wurde und zwar in der Markscheide des Dorfes Livada. Nach den neuesten Informationen die wir von Lehrer Aurel Bulbuc bekamen, wurde die von Roska erwähnte Siedlung von Schülern zwischen Iclod und Livada identifiziert.

Die archäologischen Forschungen die im Flussbecken der Kleinen Someş unternommen wurden, hatten den Zweck die Informationen zu überprüfen nach denen die Rohstoffe für die Herstellung der neolithischen Werkzeuge aus den Schottergruben der Someş stammen können. Die bisherigen Forschungen haben noch zu keinen aufschlussreichen Ergebnissen geführt, werden aber fortgesetzt.

SĂPĂTURI DE SALVARE LA TURENI-CARIERĂ, JUDEȚUL CLUJ (1985—1986*)

Extinderea frontului de lucru în zona carierei de piatră de la Tureni a dus la deranjarea și, în parte, la distrugerea unor obiective arheologice, situate într-o mică albiere a terasei aflate la intrarea în Cheile Turului (fig. 1). În urma unei sesizări către

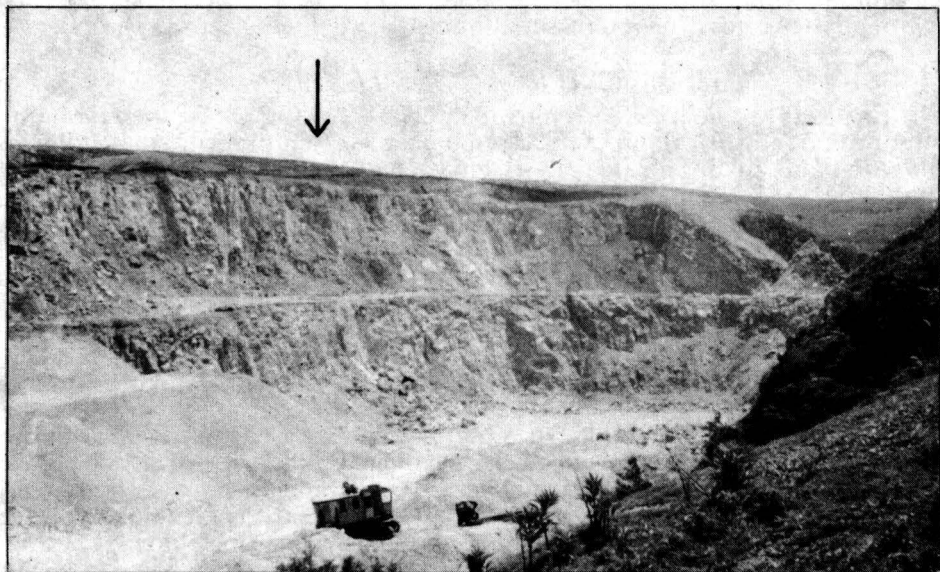

Fig. 1. Cariera de piatră de la Tureni și locul descoperirilor de epoca bronzului.

Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, în toamna anului 1985 s-au efectuat aici primele săpături de salvare de către Tudor Soroceanu. Campania din vara anului 1986, avînd un colectiv condus de Gheorghe Lazarovici, și-a propus o cercetare sistematică pe baze interdisciplinare a zonei etno-arheologice din Munții Petrindului¹. Cu această ocazie, au continuat cercetările în punctul "Carieră". În toamna anului 1986, ca rezultat al reluării lucrărilor de excavație în cariera Tureni, sînt distruse noi complexe și amenințate altele. Drept urmare a acestui fapt, în urma sugestiei și cu ajutorul dat de Tudor Soroceanu, am efectuat aici, în perioada 15—20 noiembrie 1986, o săpătură de salvare².

* Materialul ne-a fost cedat spre publicare de către T. Soroceanu, căruia îi mulțumim și pe această cale pentru generozitatea dovedită. Articolul a fost redactat în 1989 (în 1992 a fost doar adus la zi cu bibliografia) și predat inițial revistei *Sargetia*. Un scurt rezumat a apărut în 1990, F. Gogăltan, *Probleme ale locuirii de epoca bronzului de la Tureni-Carieră, județul Cluj, Symposia Thracologica*, 8, 1990, p. 110

¹ Gh. Lazarovici, Z. Kalmar, *Prospecțiuni și cercetări arheologice de salvare pe teritoriul municipiului și județului Cluj, AștiaMN*, XXII—XXIII, 1985—1986, p. 723—752.

² Pe atunci toți studenții, la aceste săpături au participat și colegii S. Mitu, A. Rustoiu, G. Florea, C. Cosma, D. Marta, H. Pop, săpături conduse de Gh. Lazarovici.

I. DESCRIEREA SĂPĂTURILOR

În toamna anului 1985, pentru a stabili ce s-a mai păstrat din gropile distruse de înaintarea carierei și a descoperi alte eventuale complexe, a fost deschisă caseta A, avînd dimensiunile de 20 x 3 m (fig. 2). Cu această ocazie s-a putut preciza, cu aproximație, conturul gropilor 2, 3, 5, 6 și cerceta conținutul lor. În plus, au fost descoperite trei noi complexe, *in situ*, gropile 1, 4, 6. Caseta B, cu dimensiunile de 10 x 3 m, deschisă în toamna aceluiași an, s-a dovedit a fi lipsită de orice urme arheologice.

În vara anului 1986 suprafața cercetată a fost extinsă prin deschiderea casetelor C (10 x 3 m) și D (20 x 3 m). Un singur complex — groapa 8 — s-a adăugat descoperirilor anterioare. Datorită intensificării activității extractive la cariera Tureni, în toamna anului 1986, s-a deschis un nou front, lung de peste 100 de metri. În profilul rezultat *ad-hoc* s-au conturat noi complexe arheologice (fig. 2). Din motive obiective, ne-am mărginit numai la a goli aceste gropi (gropile 9—16).

II. DESCRIEREA COMPLEXELOR³

Groapa 1: se află în caseta A între metri 28,5—29,9 (fig. 2). Ea are o formă relativ rotundă (fig. 3/1a), un profil ușor bombat, iar fundul relativ plat, adîncindu-se în pămîntul de culoare gălbui (steril) pînă la 1,18 m de la nivelul actual al solului (fig. 3/1b). Nu a conținut material ceramic, ci doar pietre de diferite dimensiuni.

Groapa 2: s-a conturat în caseta A între metri 19,5—30,8 (fig. 2). Aceasta pornea de la baza straturilor de culoare negru și de consistență granuloasă, avînd în profil o formă aproximativ trapezoidală, cu unul din colțuri rotunjit (fig. 3/2). Groapa conținea, pe lîngă cioburi atipice, aparținînd epocii bronzului (neilustrate la noi, dar diferențiate prin pastă, culoare, slip, de restul materialului ceramic) și cioburi aparținînd culturii Coțofeni, dovedite în poziție secundară și în alte gropi (fig. 4/1—7).

Groapa 3: distrusă în bună parte (fig. 2) (din ea s-a păstrat doar porțiunea adîncită în pămîntul de culoare galbenă, steril din punct de vedere arheologic, s-a dovedit a fi de dimensiuni considerabile: 2 metri lățime (în caseta A între metri 23,5—25,5) și 1,40 m adîncime. Forma sa neregulată, cele două lentile de culoare galbenă, dovedind, credem, surparea la un moment dat a pereților gropii (fig. 3/3). În ceea ce privește materialul ceramic s-a constatat o situație identică cu cea din groapa 2, cioburile, aparținînd culturii Coțofeni (fig. 4/8—11), aflîndu-se în poziție secundară.

Groapa 4: a apărut în caseta A între metri 21,5—23 (fig. 2). Are o formă ovală (fig. 4/3a), cu profil bombat, colțurile rotunjite și fundul relativ plat (fig. 3/4 b). Inventarul gropii era alcătuit din pietre de diferite dimensiuni, oase de animale (puține la număr) și material ceramic. Pe lîngă materialul ceramic aparținînd culturii Wietenberg (fig. 5/3—4), există și cioburi de tip Coțofeni (fig. 5/1—2).

Groapa 5: a fost identificată în caseta A între metri 16,9—19 (fig. 2). Această groapă, de mari dimensiuni, a avut o formă, probabil, ovală (fig. 3/5 a), în profil fiind aproximativ trapezoidală, însă cu colțurile rotunjite. Fundul gropii este relativ plat (fig. 3/5 b). Pe lîngă materialul ceramic caracteristic culturii Wietenberg (fig. 5/5—6, 8), semnalăm un tipar din gresie pentru turnat brice de bronz (fig. 5/7 a-b).

Groapa 6: forma acestei gropi, bogăția materialului ceramic, o individualizează în cadrul complexelor cercetate la Tureni—*Carieră*. Nu se poate stabili cu exactitate diametrul ei (fiind o groapă dublă), dar oricum avea dimensiuni con-

³ Materialul arheologic de la Tureni, punctul *Carieră*, se află inventariat la Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, sub numerele de inventar P. 92691—P. 92870.

siderabile (fig. 2). Lăţimea maximă este de 2,25 m, iar adâncimea, cât s-a mai păstrat, de 1,50 m. În profil are o formă neregulată (fig. 3/6). Materialul ceramic este caracteristic culturii Wiitenberg (fig. 6—10).

Groapa 7: s-a conturat în caseta A între metri 25—26,5 (fig. 2), avînd o formă neregulată în profil. A conţinut o aşchie de silex (fig. 11/1), foarte puţin material ceramic (fig. 11/2—3) şi un schelet de copil (vezi descrierea materialului).

Groapa 8: a fost surprinsă în caseta D între metri 10—11,8, pe o mică porţiune, restul fiind distrus de înaintarea carierei (fig. 2). În porţiunea cercetată nu s-a găsit material ceramic. Întregirea sa este ipotetică.

Groapa 9: în "profilul" realizat în urma lucrărilor de excavaţie la carieră, această groapă s-a conturat între metri 2—3,8 (după noua măsurătoare) (fig. 2). A avut în profil o formă bombată, cu colţurile rotunjite şi fundul relativ plat, adîncindu-se în pămîntul galben, steril, pînă la 0,90 m, de la nivelul actual al solului (fig. 3/7). A conţinut foarte puţin material ceramic, în întregime atipic.

Groapa 10: între metri 12—13,2 (fig. 2), la circa 0,50 m de la nivelul actual al solului, a fost observată în profil o nouă groapă, din care s-a păstrat o mică porţiune. Aceasta se prezenta sub forma unei lentile de pămînt negru-cenuşos, lată de circa 0,30 m. Presupunem că este vorba de o groapă de formă trapezoidală, cu colţurile rotunjite şi fundul plat. Acest tip de groapă ar explica forma lentilei ce reprezintă porţiunea cuprinsă între fundul gropii şi peretele ei. Nu a conţinut material ceramic.

Groapa 11: situată între metri 23,7—24,8 (fig. 2), groapa pornea de la baza stratului de pămînt negru granulos, adîncindu-se în pămîntul de culoare brun pînă la 1,10 m. Are o formă trapezoidală în profil, fundul fiind relativ plat (fig. 3/8). Groapa a conţinut puţin material ceramic atipic, aparţinînd epocii bronzului şi cîteva bolovani de mari dimensiuni.

Groapa 12: din această groapă, ca şi în cazul gropii 10, s-a păstrat doar o mică porţiune între metri 28,5—30,4 (fig. 2). Lentila, de culoare neagră-cenuşoasă, are o lăţime de 0,70 m şi se află la o adîncime de 0,80 faţă de nivelul actual al solului (fig. 3/9). În ceea ce s-a mai păstrat din groapă s-a găsit material ceramic atipic, aparţinînd epocii bronzului.

Groapa 13: are o formă trapezoidală în profil, cu colţurile rotunjite şi fundul plat (fig. 3/10). Gura gropii se afla între metri 47,9—48,9 (fig. 2). La bază avea o lăţime de 1,70 m, iar adîncimea de 1,40 de la nivelul actual al solului. Cu toate că avea dimensiuni considerabile şi se afla în imediata apropiere a unor gropi "bogate", nu a conţinut material arheologic (cel puţin în bucata golită de noi).

Groapa 14: s-a conturat între metri 49,5—51,3 (fig. 2), avînd o adîncime de 1,85 m. Partea superioară a gropii avea pereţii evazaţi dînd impresia unei pîlnii, fundul era plat (fig. 3/11). Această groapă a conţinut cantitatea cea mai mare de material ceramic descoperit la Tureni—Carieră (fig. 11—15). Pe lîngă cioburi s-a mai găsit cenuşă, cărbune, oase de animale (în cantităţi reduse), precum şi bolovani de dimensiuni mari.

Groapa 15: s-a conturat între metri 52,2—54,1 (fig. 1), avînd o adîncime de aproximativ 2 m de la nivelul actual al solului. Pereţii gropii sînt puţin evazaţi, colţurile rotunjite, iar fundul relativ plat (fig. 3/12). Deşi are dimensiuni considerabile, materialul ceramic este puţin, dar reprezentativ atît pentru forme, cît şi pentru ornamente (fig. 16/1—7). Nu am depistat urme de cenuşă sau cărbune.

Groapa 16: această groapă a fost surprinsă între metri 56,7—58,4 (fig. 2), din ea păstrîndu-se o mică lentilă de pămînt negru-cenuşos, ca în cazul gropilor 10 şi 12. Nu a conţinut material ceramic.

Pe terenul aflat deasupra carierei, în periegezele făcute de Gh. Lazarovici, V. Căţănaş şi T. Soroceanu, în toamna anului 1985, ca şi în cele efectuate de noi în 1986, au fost descoperite o serie de materiale ceramice aparţinînd epocii bron-

zului, ce au o legătură directă cu complexele analizate mai sus. Acestea provin din gropi și au fost colectate în urma excavatorului ce pregătea terenul în vederea exploatarei rocii în cariera de la Tureni. Am considerat utilă și publicarea lor (fig. 16/8—13).

III. ANALIZA MATERIALULUI ARHEOLOGIC

Studierea materialului ceramic din complexele descoperite în punctul Tureni-Carieră, permite schițarea câtorva trăsături ale produselor olăriei de aici. Luând în considerare arderea, compoziția pastei, gradul de finisare al suprafețelor și, într-o oarecare măsură, realizarea ornamentelor, distingem trei categorii ceramice: grosieră, semifină și fină.

Ceramica grosieră definește ponderea cea mai mică în cadrul complexelor de la Tureni-Carieră (23,14% dintr-un total de 121 = 100% cioburi analizate). Această categorie ceramică se caracterizează (cel puțin în cazul nostru) printr-o pastă având în compoziția sa nisip cu pietricele sau nisip cu bob mare și pietricele. Suprafața fragmentelor ceramice este, în majoritatea cazurilor, aspră la pipăit, foarte rar netedă. Arderea este, în general, bună, reductantă, nelipsind însă materialul ceramic slab ars. Culoarele predominante sînt cenușiu cu diferite nuanțe (cenușiu-albicios, cenușiu închis) și brun. Gama ornamentelor este săracă, constînd din brîuri aplicate sau organice (fig. 10/7; 12/7, 9—10; 15/1, 3 etc.). Aceste brîuri, la Tureni-Carieră sînt, în general, alveolate, mai rar crestate. Într-un singur caz (fig. 12/13), brîul este ornamentat cu impresiuni dreptunghiulare. De asemenea, pe buza unui singur fragment ceramic (fig. 16/6), există un decor incizat, format din dreptunghiuri cu diagonală trasată⁴. În ceea ce privește forma vaselor, caracterul fragmentar al materialului ceramic nu ne permite o determinare tipologică sigură. Putem totuși presupune diferite tipuri de oale cu buza dreaptă sau răsfrîntă (fig. 15/1—3, 5; 16/6, 7)⁵.

Ceramica semifină este categoria cea mai bine reprezentată la Tureni-Carieră (51,23%). În pasta vaselor s-a folosit, ca degresant, nisip cu bob mare, nisip cu pietricele și foarte rar cioburi pisate. Suprafața vaselor este netedă, rar lustruită (în acest caz s-au deosebit de cele fine printr-o pastă inferioară). Arderea este bună, oxidantă sau reductantă. Coloritul la exteriorul și interiorul vaselor este foarte variat: cenușiu, cărămiziu, brun, negru — toate cu diferite nuanțe. În ceea ce privește ornamentele se constată o preferință atît pentru brîuri îngrijit executate (fig. 10/5; 15/4), un anumit gen de striuri (fig. 11/2—3), cît și pentru caneluri fine (fig. 7/1; 14/8; 16/3), "Zahnstempelung" (fig. 6/6; 11/7, 9—10, 12), spirale în relief (fig. 10/3). Dintre formele ceramice ale acestei categorii, am putut identifica farfurii (fig. 7/3, 6), străchini mai mult sau mai puțin adînci (fig. 10/5—6; 14/14; 16/2—3), castroane (fig. 14/12; 16/13), diverse tipuri de oale (fig. 5/4; 7/5; 9/8; 10/1—2; 15/4; 16/10).

Ceramica fină reprezintă 25,61% din totalul materialului ceramic analizat. Pasta vaselor este de bună calitate, avînd ca degresant nisip sau nisip fin. Supra-

⁴ Pe ceramica de factură grosieră a culturii Wietersberg decorul format din motive geometrice incizate este destul de rar, apărînd, mai cu seamă, în faza a III-a. Pentru vasul nostru, o analogie aproximativă la Dersida, N. Chidișan, *Contribuții la istoria tracilor timpurii din nord-vestul României. Așezarea Wietersberg de la Dersida, Oradea*, 1980, pl. 9/1 f și Șimleu Silvaniei, F. Gogăltan, D. Tamba, *Materiale arheologice aparținînd culturii Wietersberg descoperite la Șimleu Silvaniei*, ActaMP, XVI, 1992, pl. VIII/1.

⁵ Tipuri de oale similare apar în complexele de la Bistrița, I.H. Crișan, *Necropola de incinerare aparținînd culturii Wietersberg-Sighișoara de la Bistrița, Materiale*, IX, 1970, fig. 11/4; Dersida, N. Chidișan, *op.cit.*, pl. 8—9; Ghirbom, I. Aldea, *Șantierul arheologic Ghirbom (com. Berghin, jud. Alba)*. II. *Așezarea Wietersberg de "Sub vii", Apulum*, XIII, 1975, pl. 1/2—8 etc.

⁶ Considerăm necesară prezentarea acestei ceramici de calitate mijlocie drept categorie aparte, avînd în vedere faptul că elementele de compoziție a pastei, arderea, culoarea, ornamentele sînt diferite atît de ceramica fină, cît și cea grosieră. În cadrul complexelor de la Tureni-Carieră, caracteristicile ei o apropie mai mult de lotul de ceramica fină, decît de cel al ceramicii grosiere. De aici, opțiunea noastră pentru termenul de semifină, în loc de mijlocie.

fața cioburilor este, în general, lustruită. Arderea este bună, oxidantă sau reductantă. Vasele, aparținând acestei categorii, au o gamă largă de culori: gălbuni, cafeniu, cărămiziu, brun și negru (toate în diferite nuanțe). În majoritatea cazurilor, fragmentele ceramice sînt ornamentate cu caneluri (fig. 7/2, 4, 7; 13/3; 16/4), împunsături simultane în bandă — "Zahnstempelung" (fig. 6/1—5, 7—8; 11/11, 13—14; 15/5), impresiuni triunghiulare "dinți de lup", încadrate de linii incizate paralele (fig. 6/1—2, 4, 7—8; 16/5, 9)⁷, impresiuni cu unghia (fig. 5/5) etc. Formele ceramice sînt identice cu cele aparținînd categoriei semifine, lipsind doar tipul de vas cu pereții drepecți (vas sac).

Tipuri aparte. Între formele ceramice speciale, menționăm o protomă ce stilizează o pasăre (fig. 13/9), avînd analogii mai mult sau mai puțin apropiate cu protomele de pe altărașul de la Sighisoara-Wietenberg⁸, cu protoma de la Noslac⁹, Derșida¹⁰ și Palatca¹¹. Mai amintim, o greutate de mici dimensiuni, confecționată din lut (fig. 9/2), pentru care nu am găsit corespondențe în mediul Wietenberg, unde există (cel puțin în materialul publicat) doar prototipuri de dimensiuni mai mari. Acestea sînt însă cunoscute în epocă¹². Interesant este obiectul de lut găsit în groapa nr. 6 (fig. 9/1), unic, deocamdată, între formele aparte ale culturii Wietenberg. Nu putem ști dacă este un capac de vas sau o statueta. Un alt tip de vas, destul de rar întîlnit în așezările acestei culturi, este așa numitul vas-cuptor¹³. În gropile de la Tureni-Carieră au fost găsite două fragmente (fig. 9/7; 14/13), provenind de la două vase-cuptor diferite. Tot aici, trebuie prezentat și obiectul realizat din lut fin (fără degresant), găsit în groapa 5 (fig. 5/6). Nu putem preciza ce reprezintă, doar că, interesant credem, în cele trei mici alveole se observă și astăzi foarte clar amprente digitale.

Alte materiale. Pe lângă materialul ceramic, semnalăm un tipar din gresie pentru turnat piese metalice¹⁴ (fig. 5/7a-b) și o sîrmă de bronz răsucită, aparținînd nivelului Wietenberg faza a III-a din așezarea de la Tureni-Podărîi¹⁵.

Nu putem încheia prezentarea materialului arheologic fără a aminti și prezența în groapa nr. 7 a unui schelet de copil. Silixul și cele două cioburi ornamentate cu striuri (singurele piese de inventar ale mormîntului) constituie slabe elemente de datare și încadrare culturală. Poziția scheletului (chircit pe partea stîngă cu capul orientat spre sud) amintește de mormintele de la Obreja¹⁶ și Sibinșeni¹⁷, datate în faza a III-a a culturii Wietenberg. Pe aceste considerente, apreciem că încadrarea mormîntului în această fază de evoluție a culturii Wietenberg, trebuie privită cu anumite rezerve.

⁷ Aceste impresiuni erau realizate în lutul moale cu ajutorul unei unelte de os sau lemn. La Tureni-Carieră am constatat faptul că pe un lot însemnat de vase, împunsăturile triunghiulare erau executate cu aceeași unealtă și, deci, poate, de același olar. O urmărire mai atentă a acestui procedeu de ornamentare ar putea da interesante date cu privire la activitatea atelierelor de olari. Alte discuții la N. Chidioșan, *op.cit.*, p. 53.

⁸ K. Horedt, *Die Wietenbergkultur, Dacia, N.S.*, IV, 1960, Abb. 12/7.

⁹ T. Soroceanu, *Materialien zur Bronze-und Hallstattzeit Siebenbürgens (II)*, *ActaMN*, XXI, 1984, Taf. IX/6.

¹⁰ N. Chidioșan, *op.cit.*, pl. 25/9.

¹¹ Informații T. Soroceanu.

¹² În tell-ul de la Socodor apare o astfel de greutate de mici dimensiuni, D. Popescu, *Cercetări arheologice în Transilvania, I, Materiale*, II, 1956, fig. 20/10.

¹³ Pentru acest tip de vas în aria culturii Wietenberg, vezi N. Boroffka, *Die Wietenbergkultur*, Berlin, 1992, pl. tipologică 14/3, pl. 144/12 (Viștea). În cadrul culturilor învecinate Otomani și Sudu de Sus vasul apare, de asemenea, în fazele evoluate: T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, București, 1978, p. 55, 57, 72.

¹⁴ Este vorba cu multă probabilitate de un tipar pentru turnat brice (*Rasiermesser*). Apartenența la categoria bricelor ne-a fost sugerată de către N. Boroffka, căruia îi mulțumim și cu acest prilej. Pe verso se ascuteau piese de metal, sau de os.

¹⁵ Considerăm utilă amintirea acestei piese de bronz, chiar dacă ea nu face parte din complexele noastre.

¹⁶ T. Soroceanu, *Descoperirile arheologice din epoca bronzului de la Obreja (jud. Alba)*, *ActaMN*, X, 1973, p. 495 sq.

¹⁷ I.H. Crișan, *op.cit.*, p. 154, n. 11.

IV. ÎNCADRARE CRONOLOGICĂ. FUNCȚIONALITATE

Încadrarea culturală și cronologică a complexelor descoperite la Tureni-Carieră poate fi făcută pe baza ceramicii. Tiparul pentru turnat brice ar putea oferi și el o oarecare orientare cronologică, fiindcă în Europa central-estică exemplare apropiate tipologic se datează în Bronz C¹⁸. În Transilvania este, deocamdată, o piesă unică¹⁹, fiind greu de datat exact²⁰. Cert este că aparține culturii Wietenberg, iar faptul că este un tipar, ne dă speranța că în viitor vor apare și piese finite de acest tip.

Revenind la ceramică, atât formele cât și ornamentele sînt caracteristice culturii Wietenberg. Larg răspînditul motiv al benzii umplute cu puncte (*Zahnstempelung*), canelurile dispuse vertical pe umărul vaselor (fig. 7/1), motivul mai rar al spiralei în relief (fig. 10/3), proporția mare a ceramicii fine, sînt elemente ce permit încadrarea în faza a III-a a culturii²¹. Deocamdată este greu să facem și alte precizări, avînd în vedere că sînt publicate puține complexe închise²². Fără a generaliza însă, constatăm că în centrul Transilvaniei la orizontul fazei a III-a, sînt utilizate și alte ornamente, în comparație cu cele folosite de comunitățile Wietenberg de pe valea Crasnei. Aici influențele Otomani sînt evidente²³. Așa cum am mai spus și cu alt prilej²⁴, nu putem ști cu certitudine în acest stadiu al cercetărilor, dacă este vorba de diferențe regionale sau de unele cronologice. Logic, prima ipoteză este de presupus, urmînd a fi demonstrată și prin alte descoperiri.

În ceea ce privește funcționalitatea gropilor de la Tureni-Carieră, ele par a fi la prima vedere, simple gropi menajere sau de provizii. Săparea întregii terase nu a dus la identificarea unei așezări căreia ele să-i aparțină²⁵. Singurele puncte cu material contemporan lor se află în interiorul Cheilor Turului²⁶, pe o tarla în spatele cimitirului reformat și în unele peșteri mici din preajmă²⁷. Distanța destul de mare față de complexe din punctul Carieră, nu credem că le pune într-o legătură nemijlocită. De asemenea, ar fi puțin probabil ca aceste gropi să aparțină unei stîni, greu identificabilă, de altfel, deoarece produsele obținute în stîna nu se țin în gropi, iar cantitatea mare de ceramică fină, tiparul pentru turnat piese metalice nu reprezintă obiecte caracteristice unor activități pastorale comune.

Recent, C. Kacsó, într-o discuție mai largă privind practicile rituale (mai ales, funerare) ale bronzului tîrziu din nordul Transilvaniei, amintește o serie de complexe care au un caracter special²⁸. Pe lângă descoperirile de la Oarța de Sus,

¹⁸ Vezi M. Dusek, *Karpatenländische Hügelgräberkultur*, Inv. Arch. Ceskoslovensko, Heft, 3, Blatt CS 33/2. Pentru date și tipologie, vezi, A. Jockenhövel, *Die Rasiermesser in Mitteleuropa, Prähistorische Bronzefunde*, VIII, 1, München, 1971, p. 33, nr. 5, p. 34 sqq. Un tipar pentru un asemenea brici și la J. Hampel, *A bronzkor emlékei Magyarhonban*, Budapest, I, 1886, Tab. XVII/6.

¹⁹ Briciul descoperit la Otomani, I. Ordentlich, *Poselenia v Otomani in svete poslednith rascopoc*, Dacia, N.S., VII, 1963, p. 138, fig. 16/7, este în realitate un fragment de brâu, T. Bader, *op.cit.*, p. 99. La același orizont, un brici (de alt tip) apare în necropola de la Cruceni, O. Radu, *Cu privire la necropola de la Cruceni (jud. Timiș)*, SCIV, 24, 3, 1973, p. 506, pl. 9/10.

²⁰ Datarea sa în Reinecke Bronz C sau mai tîrziu este puțin probabilă, deoarece exemplarele din aria culturii Pîlîny (relativ învecinată), sunt de alt tip, T. Kemenczei, *Die Spätbronzezeit Nordostungarns*, Budapest, 1984, p. 21, pl. 1/7, 13-14, 17, 27-29; V/7-11, 17; VII/18.

²¹ N. Chidioșan, *op.cit.*, p. 77 sqq.

²² Vezi discuția la F. Gogăltan, D. Tamba, *op.cit.*, p. 63.

²³ N. Chidioșan, *op.cit.*, p. 90 sqq; F. Gogăltan, D. Tamba, *op.cit.*, pl. V/2.

²⁴ F. Gogăltan, D. Tamba, *op.cit.*, p. 63 sq.

²⁵ Până în campania din 1988 s-a săpat cea mai mare parte a terasei. Întrebarea care se pune este aceea, dacă așezarea nu a fost distrusă de înaintarea carierei, fiind salvate doar gropile sale menajere sau de provizii. Lipsa apei în apropiere, vânturile puternice ce bat în tot cursul anului, marginea prăpastiei etc., pledează împotriva unei locuri stabile aici.

²⁶ Gh. Lazarovici, Z. Kalmar, *op.cit.*, p. 732.

²⁷ Materialele se adă la Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei.

²⁸ C. Kacsó, *Contribuții la cunoașterea Bronzului tîrziu din nordul Transilvaniei. Cercetările de la Libotin, Thraco-Decia*, XI, 1990, p. 79 sqq., mai ales, p. 97 sq.

Valea lui Mihai, Rotbav, Baciuc etc., trebuiesc menționate groapa de la Dersida, unde s-au găsit numai buze de vase²⁹ și poate complexul de la Șimleu Silvaniei³⁰.

În sprijinul caracterului deosebit al gropilor de la Tureni-Carieră vin deci următoarele argumente: lipsa unei așezări în apropiere; dispunerea într-o oarecare ordine a gropilor (fig. 2); amplasarea lor pe o pantă bătută de razele soarelui în tot timpul anului (o bună analogie cu depozitele de bronzuri votive)³¹, descoperirea unui mormânt de înhumare în groapa nr. 7; existența unor gropi "bogate" (gropile 6 și 14), ce conțin până la 30 de fragmente din vase diferite; existența în același timp a unor gropi mai mari sau mai mici fără nici o urmă de material arheologic; aflarea unor tipuri ceramice aparte, care au o utilizare fie rituală, fie cu un caracter special; descoperirea în groapa 5 a unui tipar pentru turnat brice de bronz, spart intenționat la depunere.

Fără a putea formula o concluzie definitivă și categorică, înclinăm să atribuim acestor complexe un rol în practicile rituale, legate de activitățile productive ale olarului, păstorului sau a celor ce prelucrează bronzul. În viitor, o analiză mai profundă a unor asemenea complexe ar putea furniza certitudini pentru ceea ce astăzi sînt doar simple ipoteze de lucru.

FLORIN GOGĂLTAN

²⁹ N. Chidioșan, *op.cit.*, p. 21. Autorul consideră acest fapt doar o pură întâmplare.

³⁰ F. Gogăltan, D. Tamba, *op.cit.*, p. 61 sqq.

³¹ T. Soroceanu, Comunicare la sesiunea Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei, 1986.

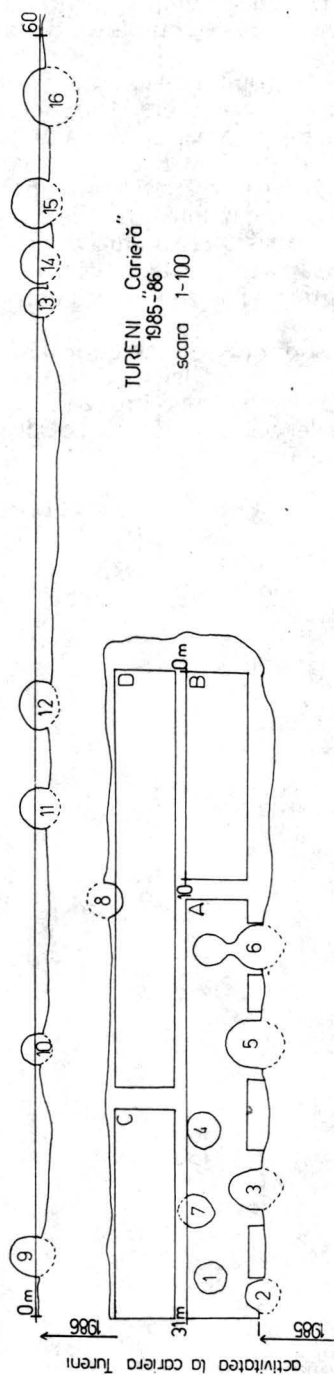

Fig. 2. Plan de situație, Tureni—Carieră 1985—1986.

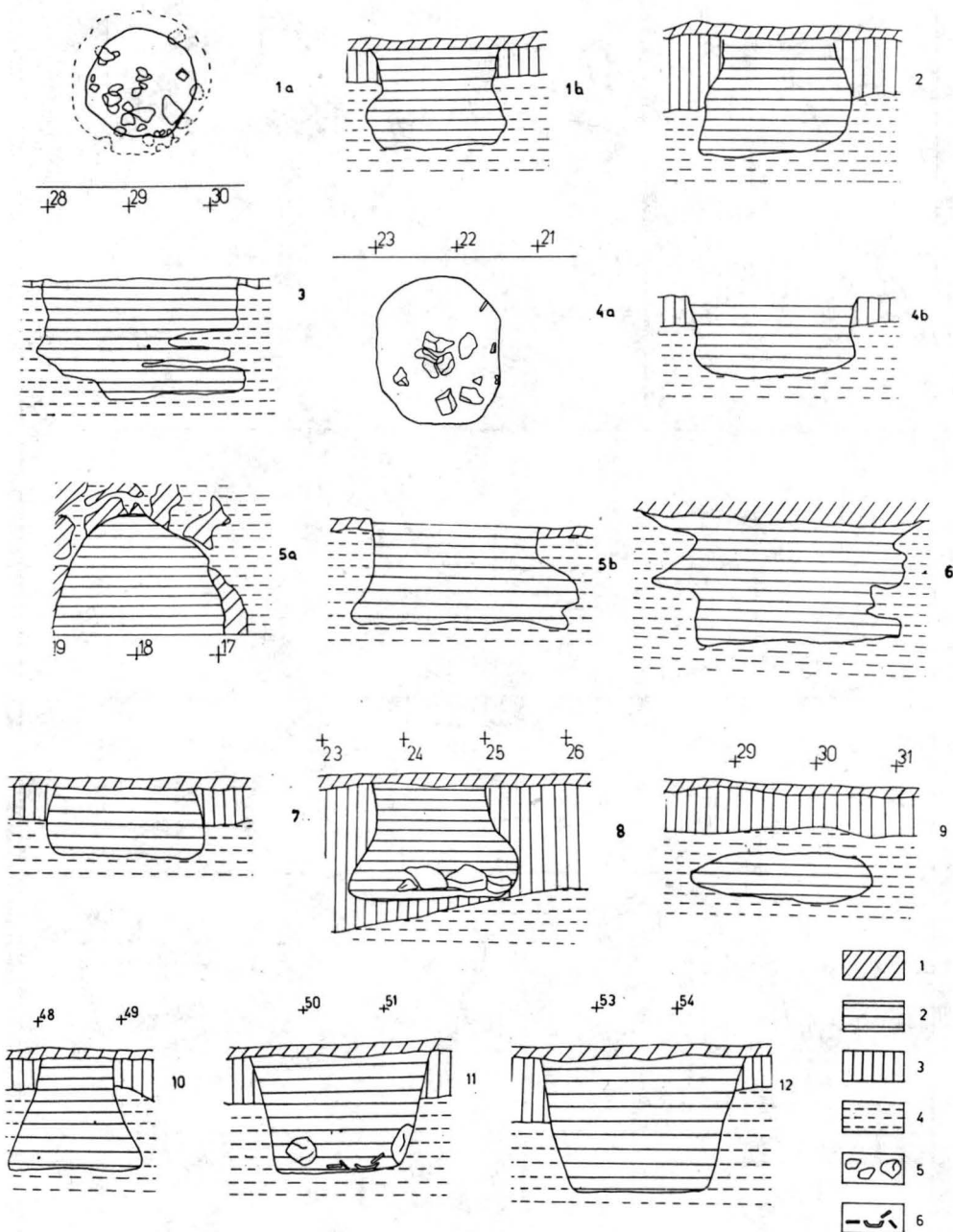

Fig. 3. Profilul și grundul unor gropi: 1 (1a—1b); 2(2); 3(3); 4 (4a—4b); 5 (5a—5b); 6(6); 9(7); 11(8); 12 (9); 13 (10); 14 (11); 15/12. 1. pământ negru-granulos; 2. pământ negru-cenușos; 3. pământ de culoare brun; 4. lut galben; 5. pietre; 6. cioburi.

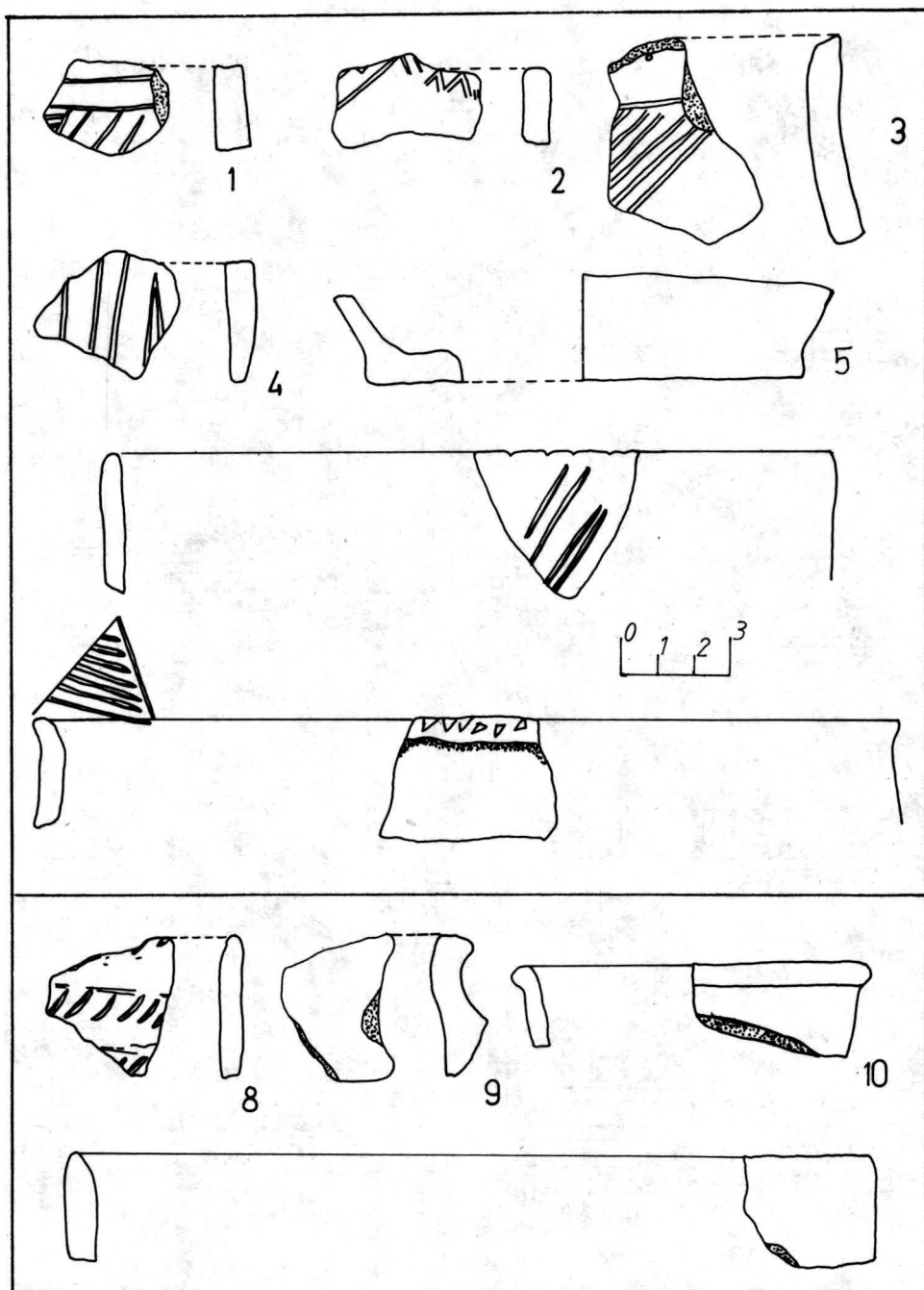

Fig. 4. Tureni—Carieră, groapa nr. 2 (1—7); groapa nr. 3 (8—11).

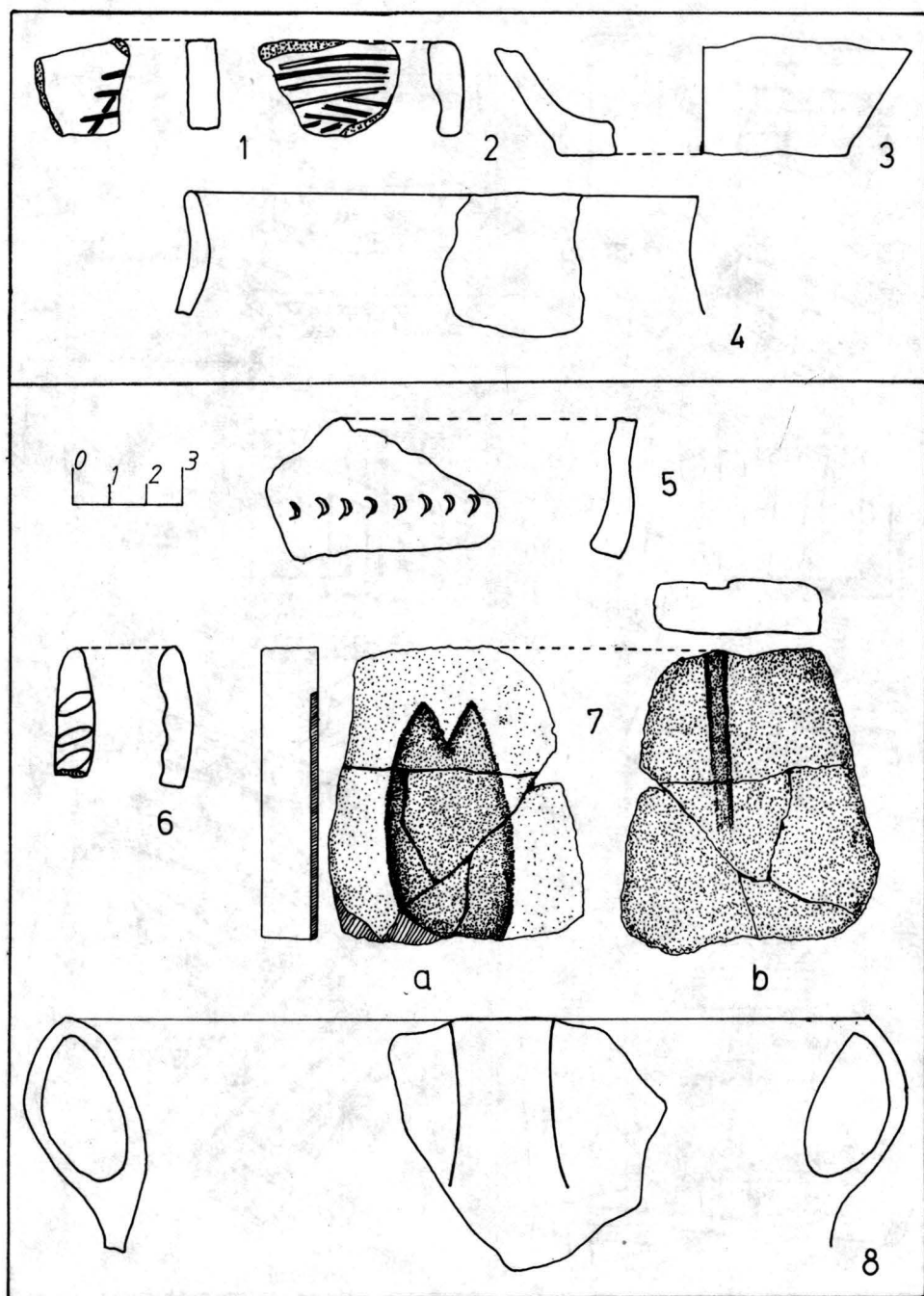

Fig. 5. Tureni—Carienă, groapa nr. 4 (1—4); groapa nr. 5 (5—8).

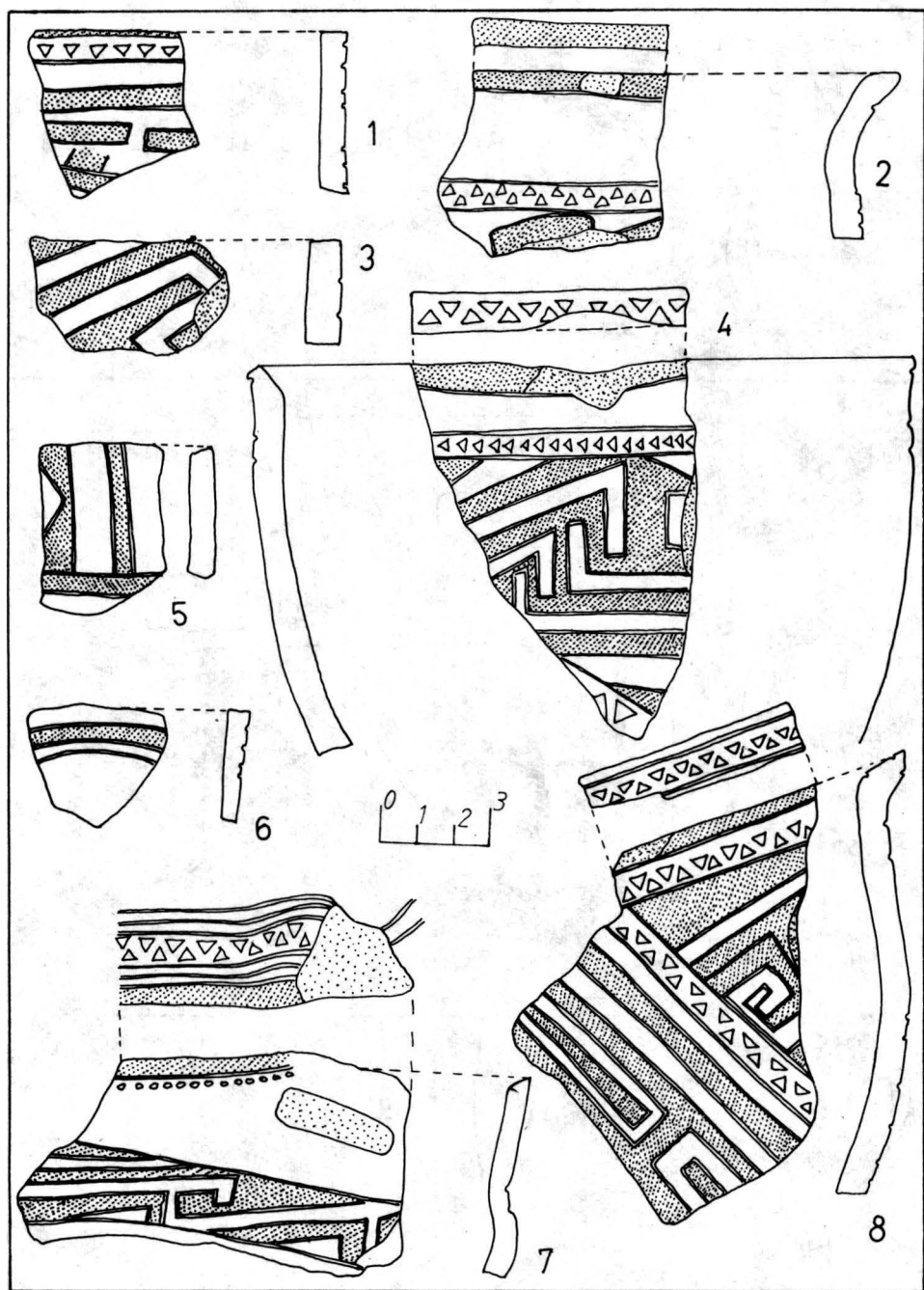

Fig. 6. Tureni—Carieră, groapa nr. 6.

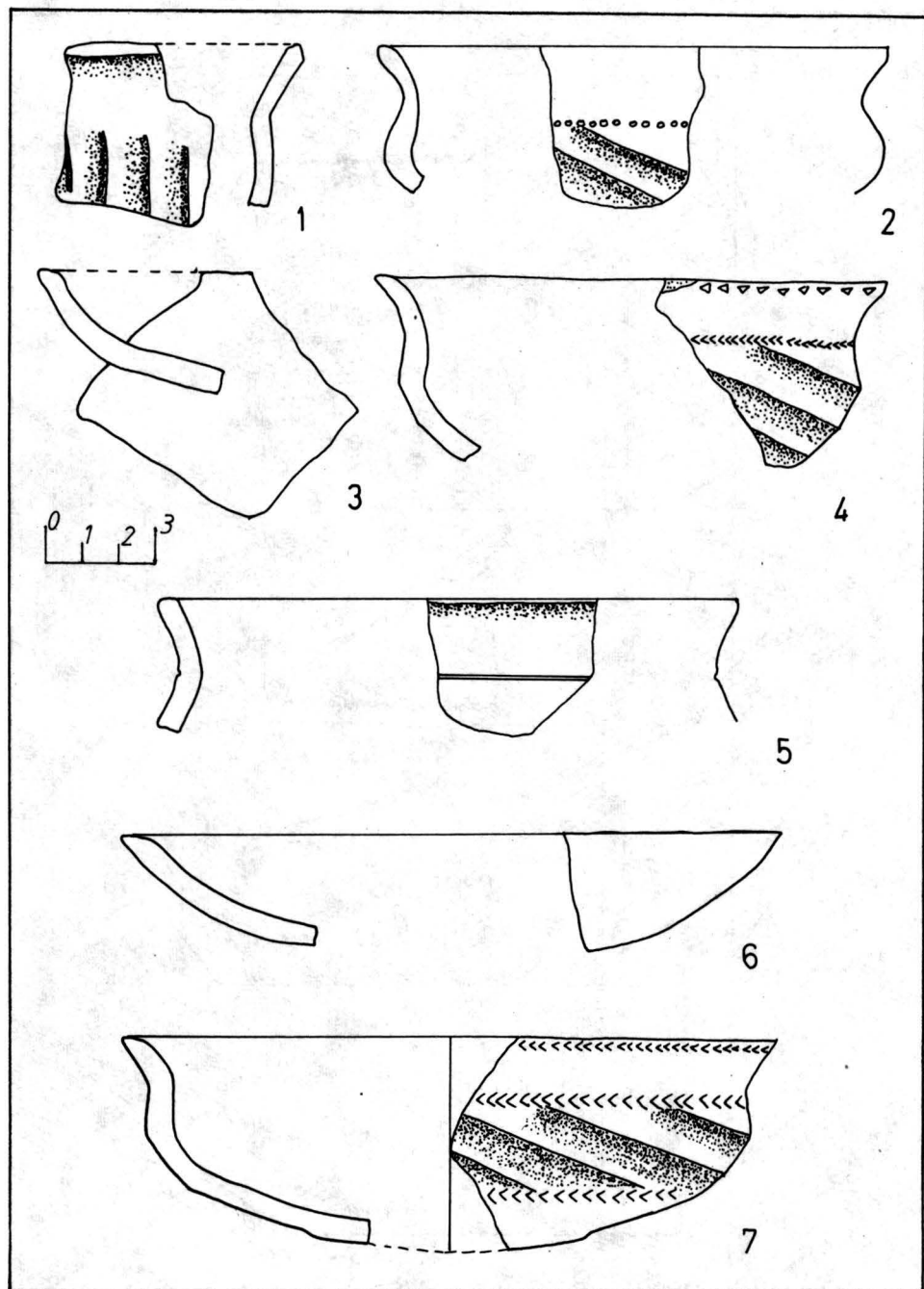

Fig. 7. Tureni—Carieră, groapa nr. 6.

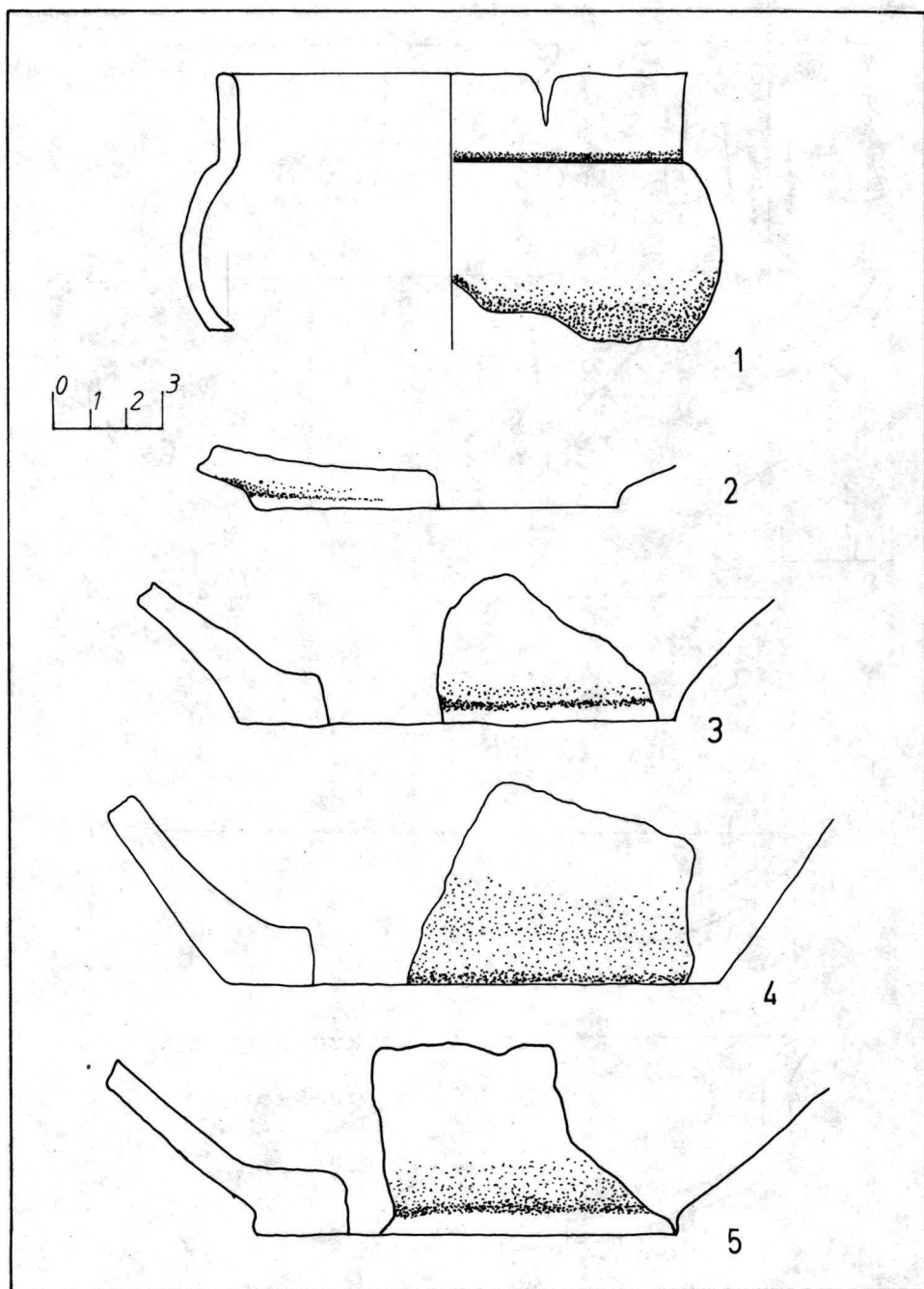

Fig. 8. Tureni—Carietă, groapa nr. 6.

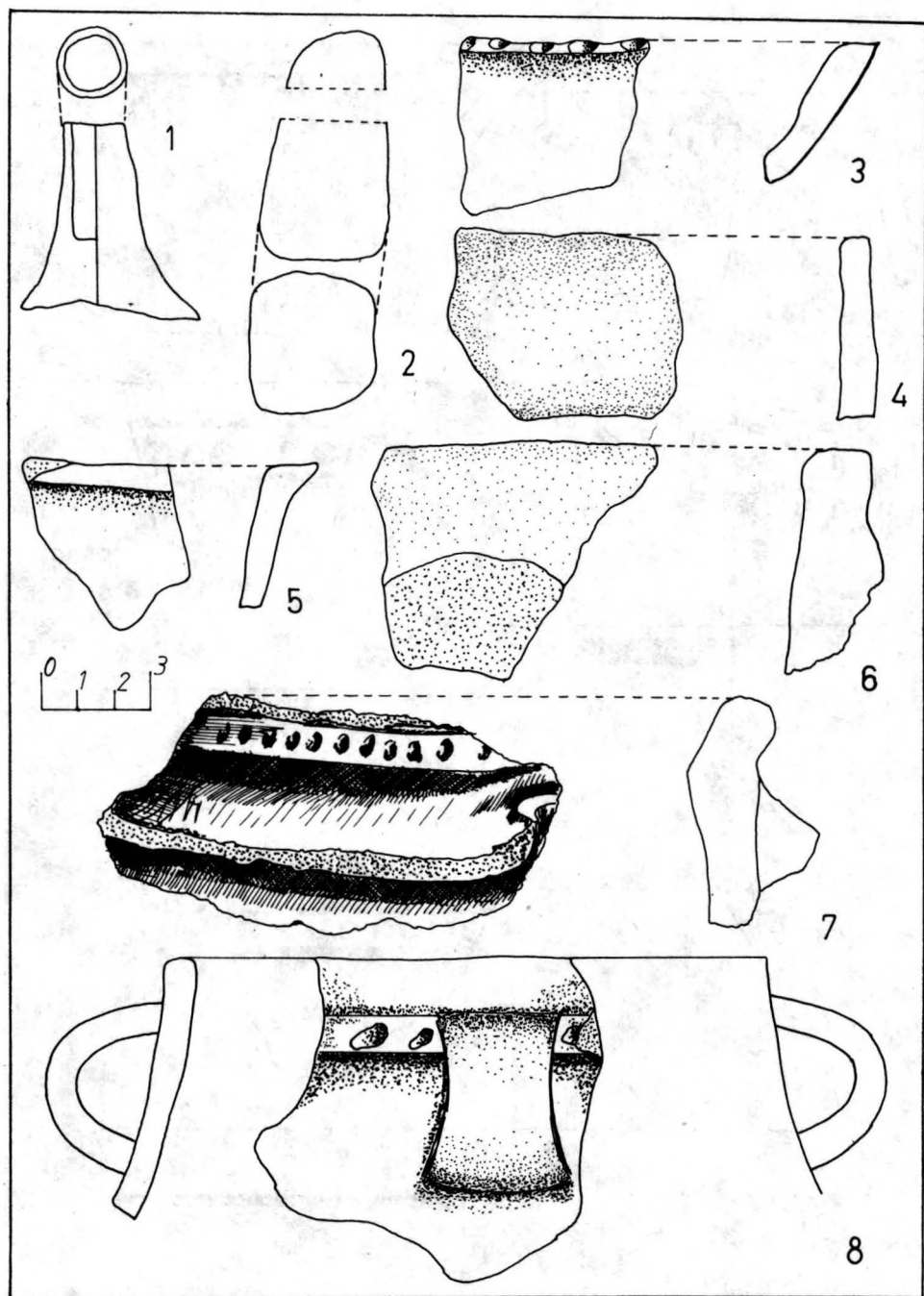

Fig. 9. Tureni—Carieră, groapa nr. 6.

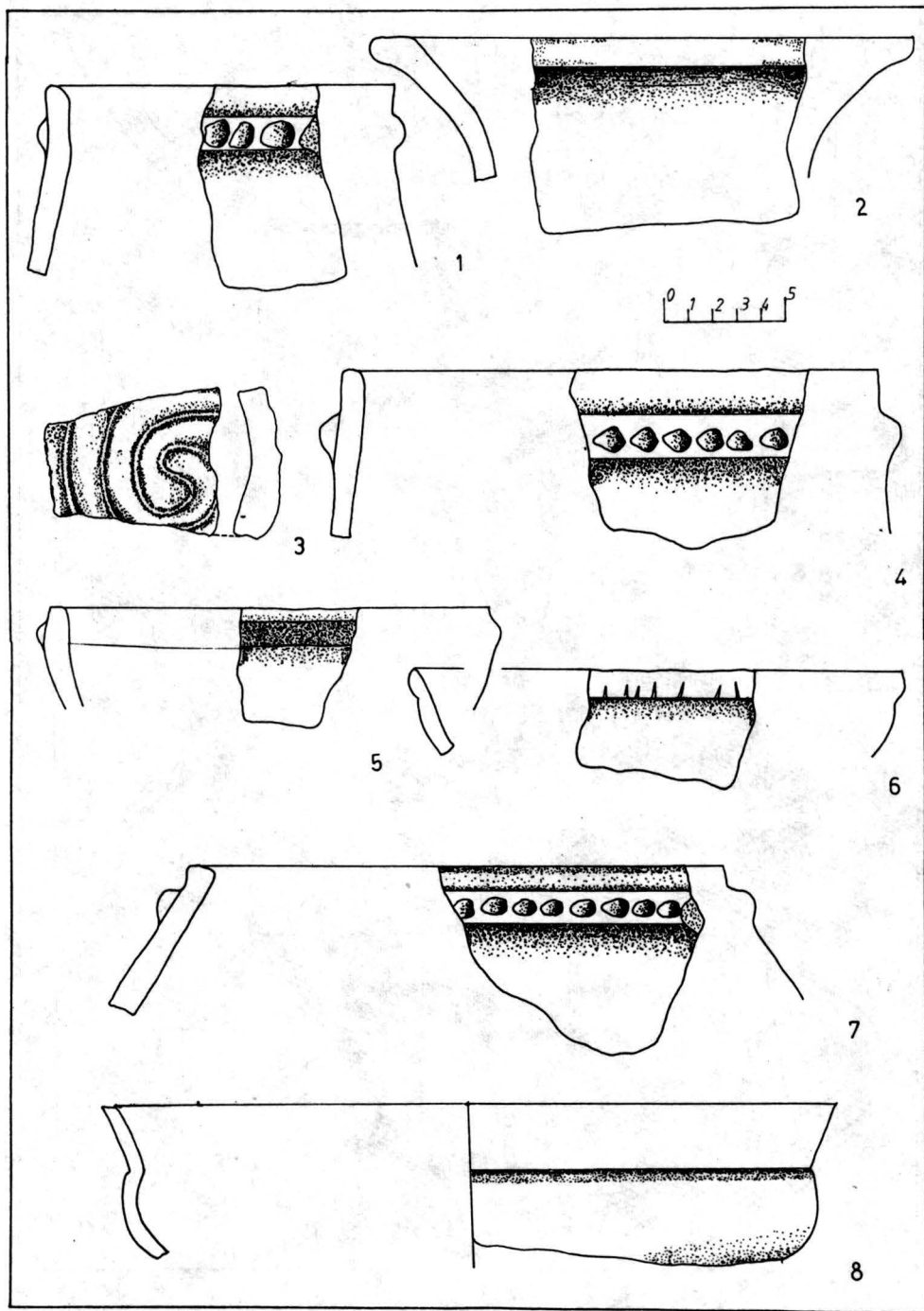

Fig. 10. Tureni—Carieră, groapa nr. 6.

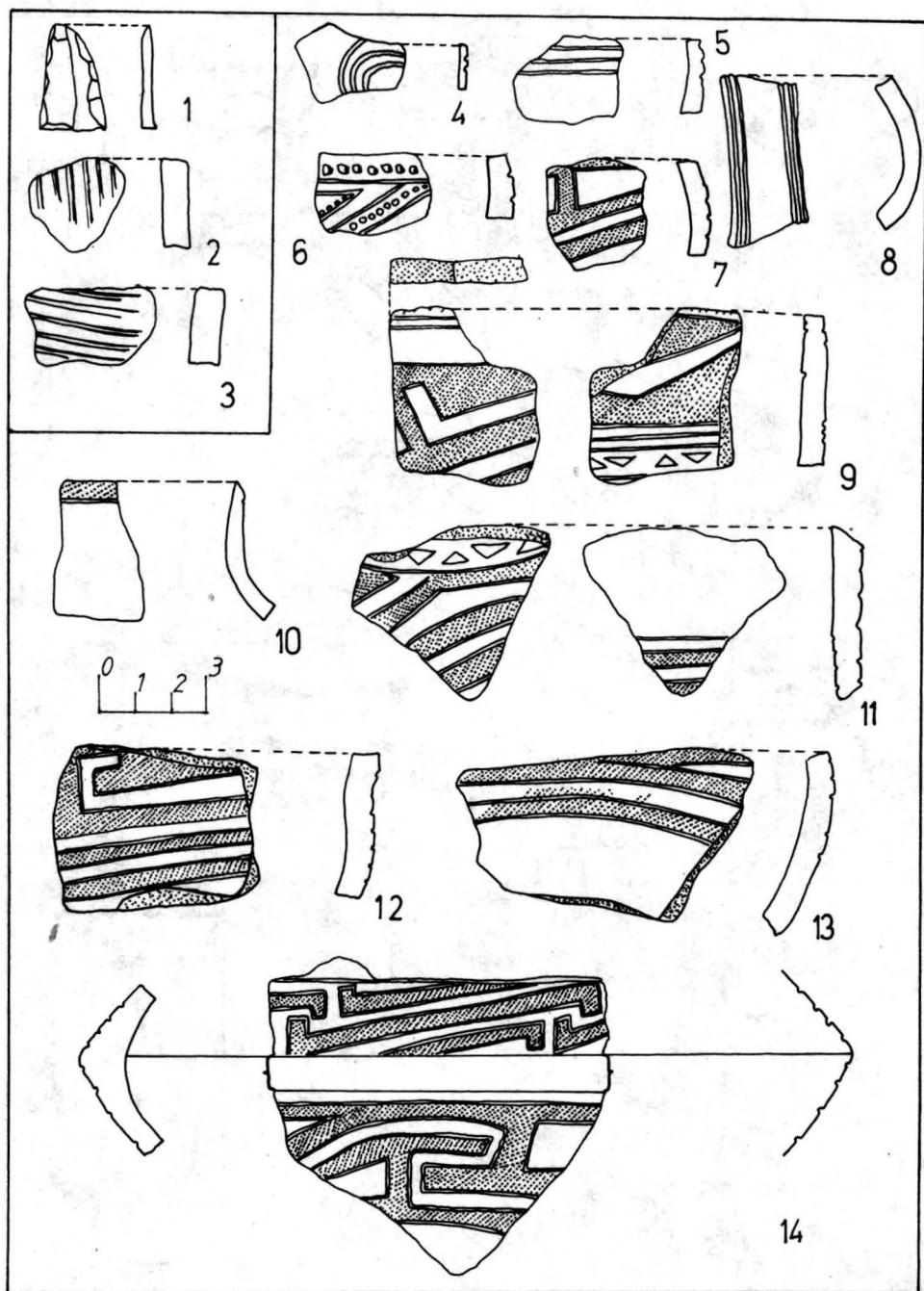

Fig. 11. Tureni—Carieră, groapa nr. 7 (1—3); groapa nr. 14 (4—14).

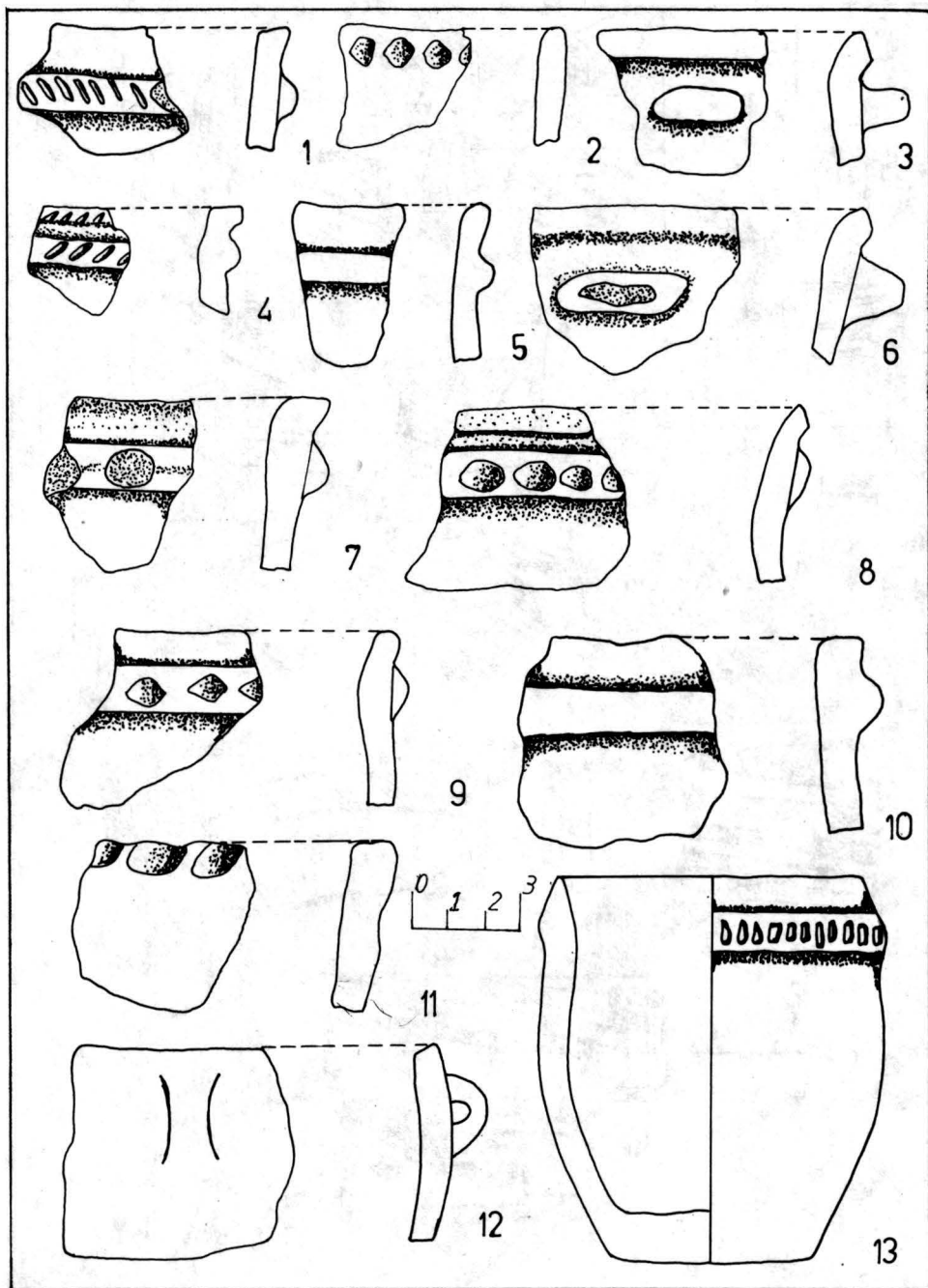

Fig. 12. Tureni—Carieră, groapa nr. 14.

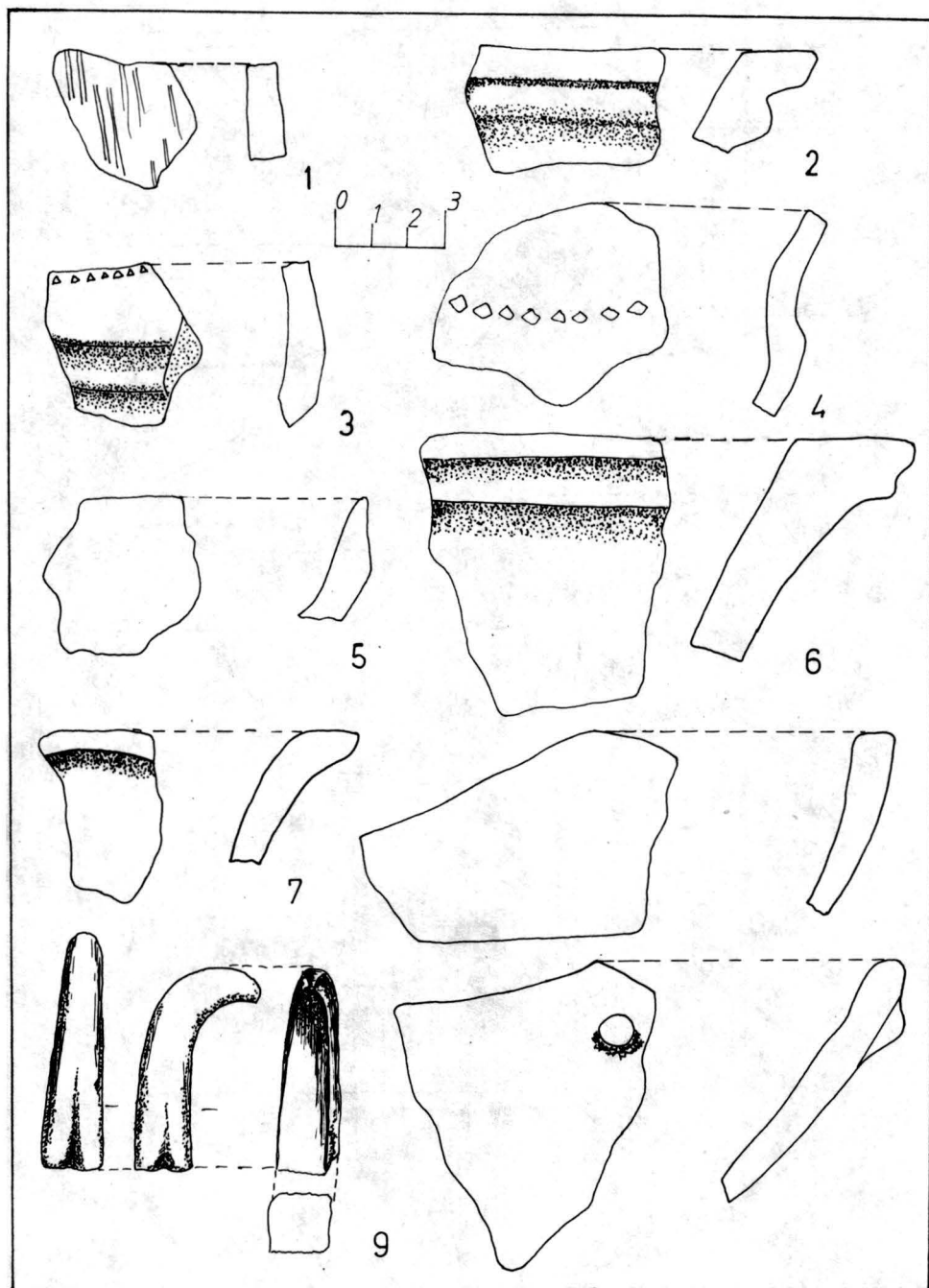

Fig. 13. Tureni—Carieră, groapa nr. 14.

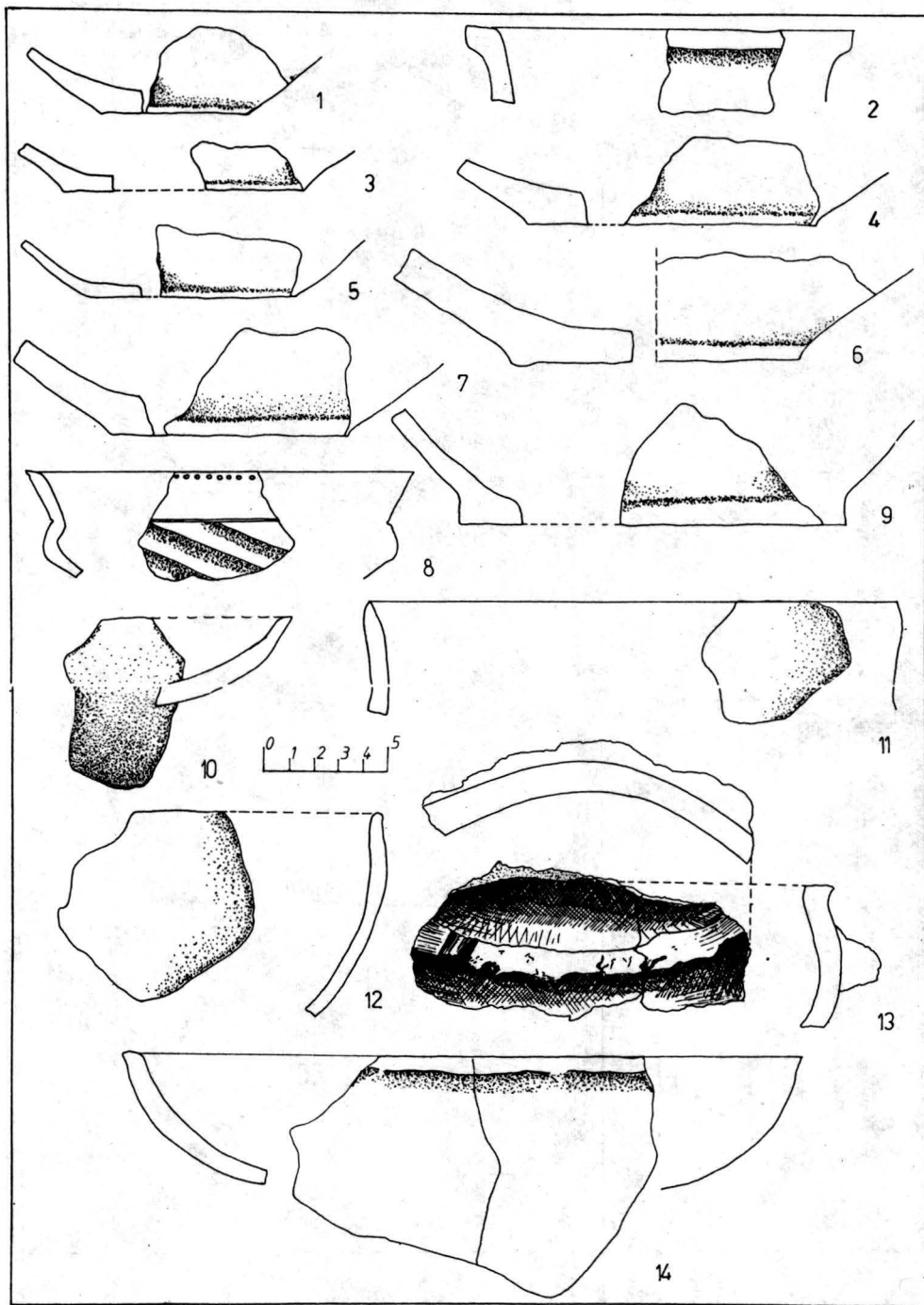

Fig. 14. Tureni—Carieră, groapa nr. 14.

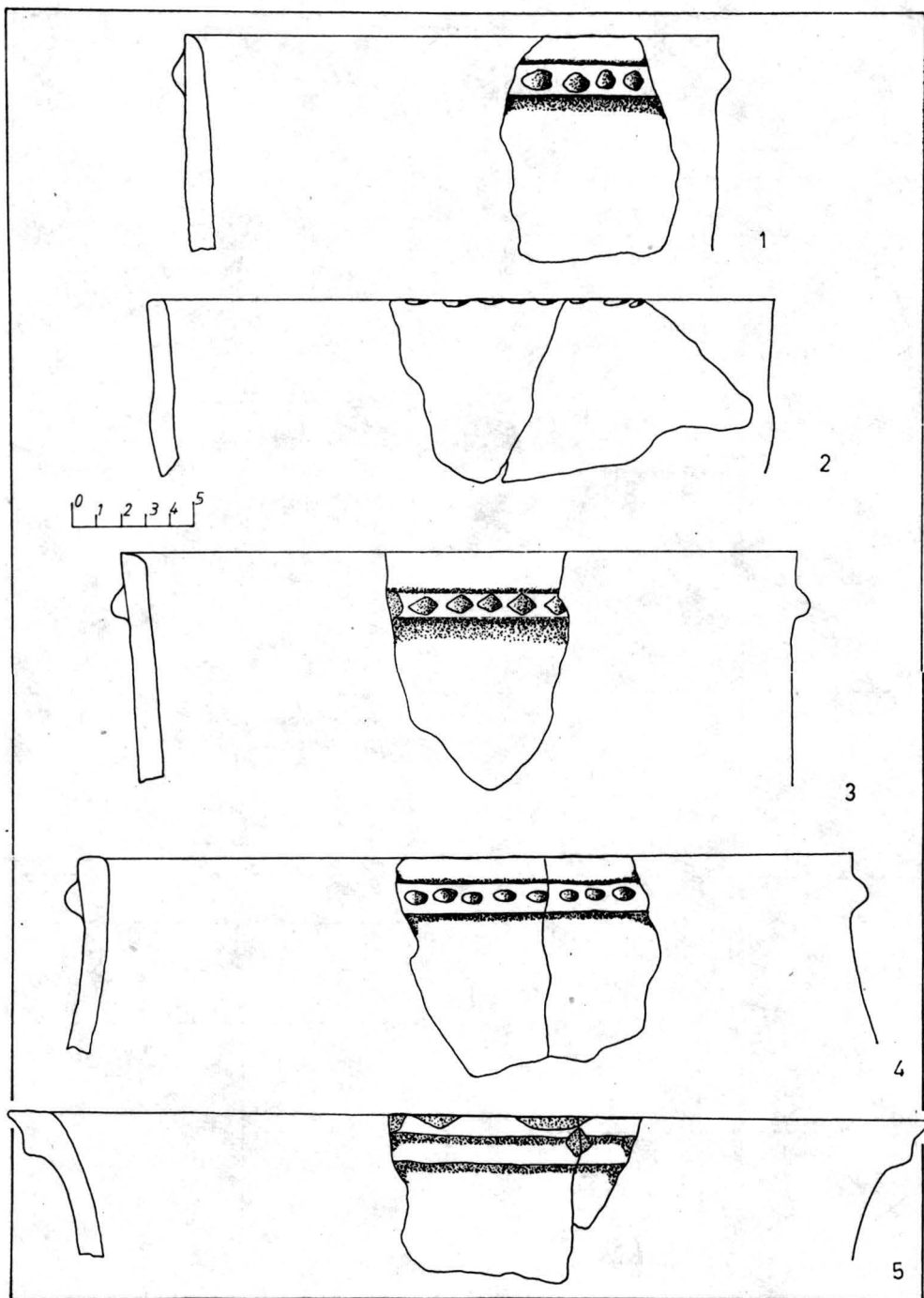

Fig. 15. Tureni—Carieră, groapa nr. 14.

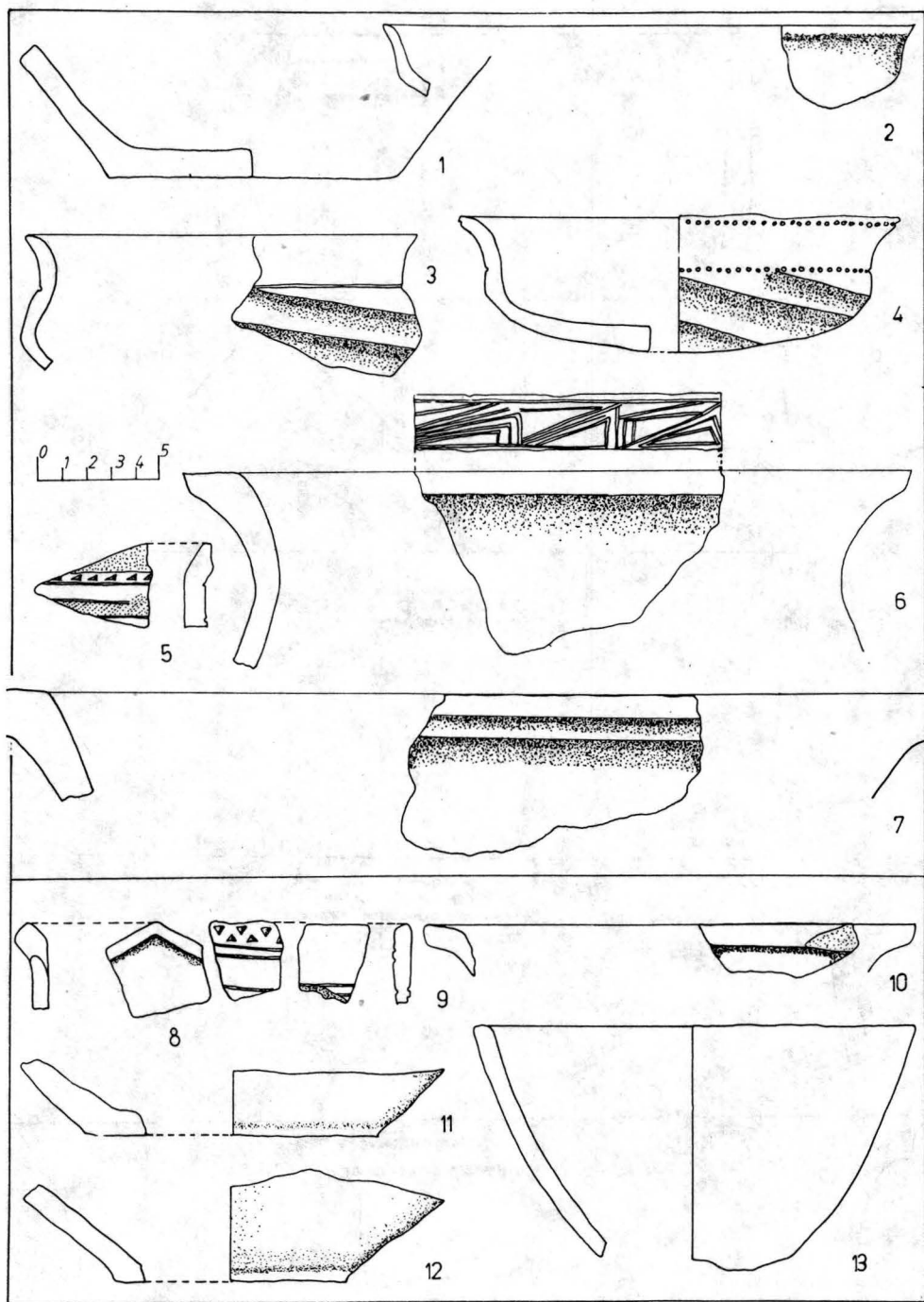

Fig. 16. Tureni—Carienă, groapa nr. 14 (1—7); Deasupra carierei (8—13).

RETTUNGSGRABUNGEN IN TURENI — CĂRIERĂ KREIS CLUJ
(1985—1986)
(ZUSAMMENFASSUNG)

Infolge der Arbeiten am Südfront des Steinbruches von Tureni, wurden mehrere archäologische Komplexe vernichtet. Die nötig gewordenen Rettungsgrabungen förderten 16 Gruben aus Tageslicht die der Träger der Wietenbergkultur zugeschrieben werden können. Aufgrund des ganzen keramischen Materials, sowie der Gusschale für Rasiermesser (aus der Grube nr. 5) neigt der Verfasser zu einer Zeitstellung der Entdeckungen in die III. Phase der Wietenbergkultur.

Was die Zweckbestimmung dieser Gruben betrifft, so können manche Elemente auf eine rituelle Deutung im Rahmen des bronzezeitlichen Leben hinweisen.

SONDAJUL ARHEOLOGIC DE LA HUEDIN — "BOLIC"

La aproximativ 4 km nord-vest de orașul Huedin, se întinde un promontoriu, cunoscut de localnici sub numele de dealul Bolic (fig. I). Botul de deal are un platou vast (13 ha), care a fost înconjurat de un sistem de fortificație în prima vîrstă a fierului. Platoul este denivelat, spre est chiar accentuat, iar pe cele două laturi scurte are doi pîteni cu scopul de a-l flanca, tocmai acolo unde platoul se întîlnește cu cele două șei.

În anii 1960 și 1962 s-au executat cîteva sondaje pentru clarificarea problemelor legate de sistemul de fortificație pe laturile de sud și vest, rezultatele acestor investigații fiind publicate de autori¹.

În toamna anului 1989², cu ocazia unor lucrări de îmbunătățiri funciare în zona Huedin, au fost executate cîteva secțiuni, investigația avînd caracter de salvable, ca urmare a faptului că platoul este teren agricol, arăturile lăsînd urme tot mai puține privind sistemul de fortificație. Cercetările s-au axat pe investigarea laturii de nord și a interiorului fortificației. Cercetarea pe latura de nord și est s-a lovit de două impedimente: șanțul este astupat, fiind cale de acces, o parte chiar împădurită, iar pe latura de est se află gospodăria particulară. Totuși, într-o anumită porțiune a laturii nordice am reușit să executăm o secțiune lungă de 30 m, care nu cuprinde însă șanțul și valul exterior. Secțiunea S3 are următoarea stratigrafie (fig. II): humus modern, urmat de un strat brun-roșcat, care se întinde pe toată suprafața cercetată. În dreptul metrului 5 în acest sol, se văd urmele unei gropi de par, iar în dreptul metrilor 6,30—8,30 au apărut cîteva fragmente ceramice atipice. Între metri 0 și 5,20, sub acest nivel, apare un strat de pămînt ars roșu, ce se subțiază spre șanț. În anumite porțiuni (2,80—5,20), sub acest strat apare un nivel subțire de cărbune. Urmează, apoi, un strat gros de pămînt brun-cenușiu, steril din punct de vedere arheologic. Între metri 5,80—30 stratigrafia este identică. Cum se poate lesne observa, valul este foarte aplatizat pe această latură.

Coroborînd observațiile făcute pe laturile de sud, est³ și nord, ne raliem la concluzia că fortificația a avut două faze de construcție⁴. În prima fază, palisada de lemn a fost incendiată și a ars. Apoi, a fost reconstruit valul și palisada din materialul incendiat, ceea ce explică conținutul "roșu" al valului în faza a doua. În interiorul fortificației, pe latura de nord-vest, s-au executat 8 casete de sondaj (3 x 3 m) fără a se înregistra urme de locuire. Avînd în vedere că între platoul central și cel de est există o diferență de nivel destul de mare, la limita estică a primului s-a executat o secțiune S4 (fig. III), de 15 x 2 m, cu scopul de a verifica dacă nu există o fortificație, eventual, în prima fază, numai pe platoul central. Stratigrafia compusă din humus modern, sol brun-roșcat și brun steril ne arată că nu există fortificație și nici urme de locuire.

Ceramica descoperită (fig. IV/1—6), extrem de fragmentară, nu permite reconstituirea formelor de vase întregi. Ea este de uz comun, din pastă groșieră, poroasă, avînd în componență nisip și pietricele; arderea este slabă. Două

¹ I. Alexa-St. Ferenczi — N. Steiu, *ActaMN*, II, 1965, p. 637—647.

² Mulțumim și pe această cale d-lui Valentin Vasiliev pentru deplasările pe teren, sfaturile și informațiile date.

³ I. Alexa-St. Ferenczi — N. Steiu, *op.cit.*, p. 637—639.

⁴ *Ibidem*.

fragmente, ornamentate cu caneluri, de culoare neagră (fig. IV/1—2) în exterior și cărămidie în interior, par a proveni de la vase bitronconice. Analogii apropiate pentru ceramica de la Bolic apar în așezările de la Ciceu-Corabia⁵, Mediaș⁶, Te-leac⁷.

În concluzie, putem afirma că fortificația hallstattiană a avut două faze de construcție, fiind destul de puțin locuită, folosită, poate, în caz de refugiu.

Cronologic — în stadiul actual de cercetare — fortificația o atribuim Halls-tatt-ului timpuriu. Pentru o datare mai precisă sînt însă necesare săpături de amploare în interiorul așezării, cît și la cele două porți ale fortificației.

SORIN COCIȘ

⁵ V. Vasiliev—C. Gaiu, *ActaMN*, XVII, 1980, p. 52—53.

⁶ E. Zaharia, *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 95—96.

⁷ Informație amabilă V. Vasiliev.

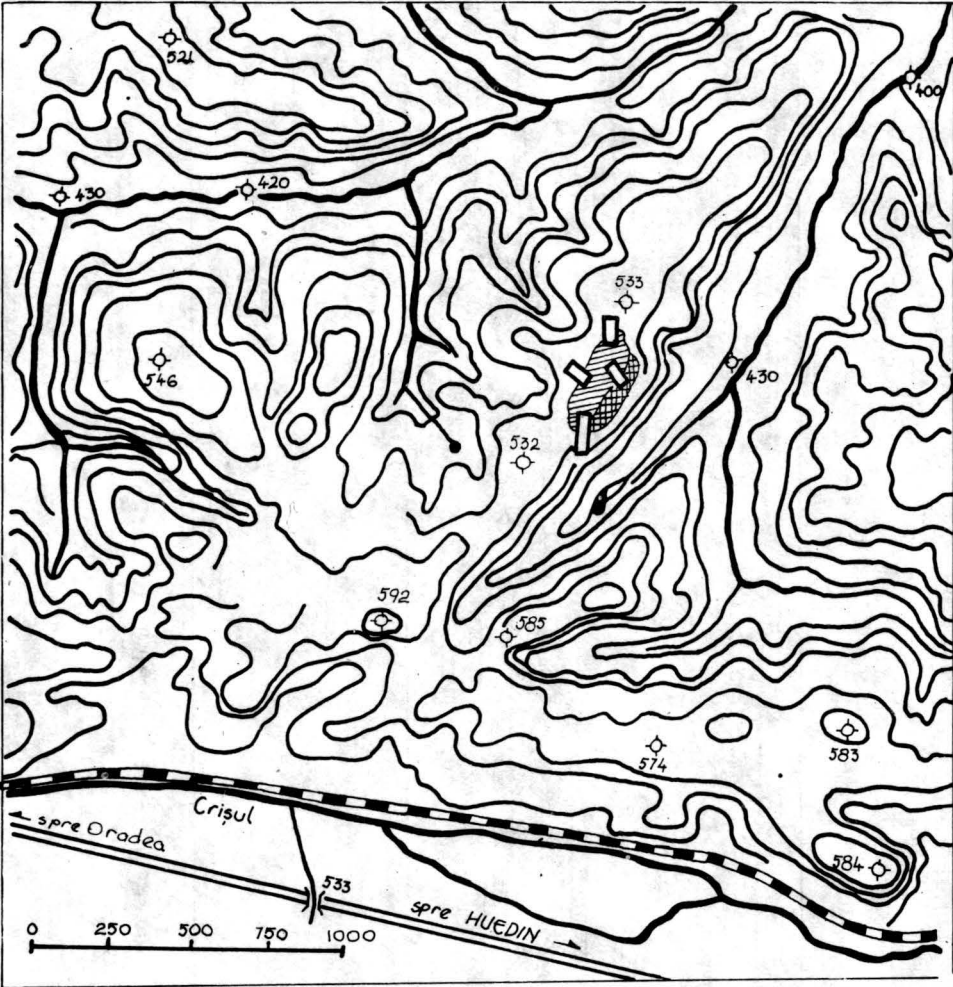

Fig. I. Așezarea de la Huedin.

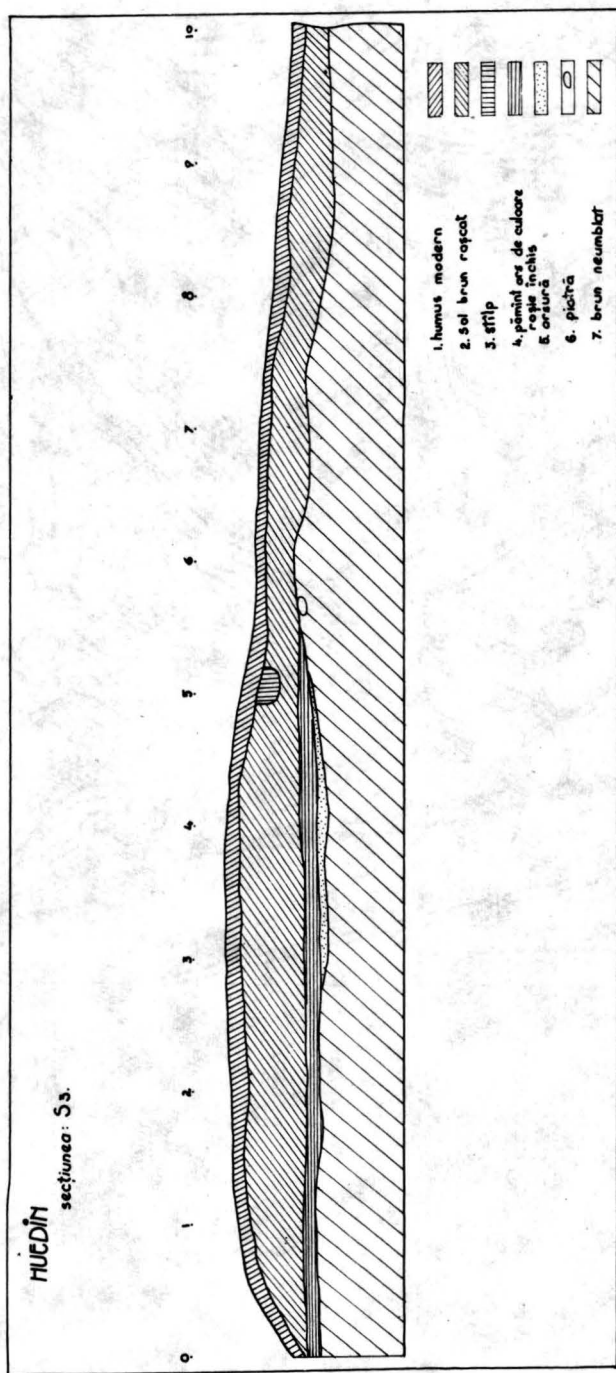

Fig. II. Profilul secțiunii S3.

HUEDIN
secțiunea: S4

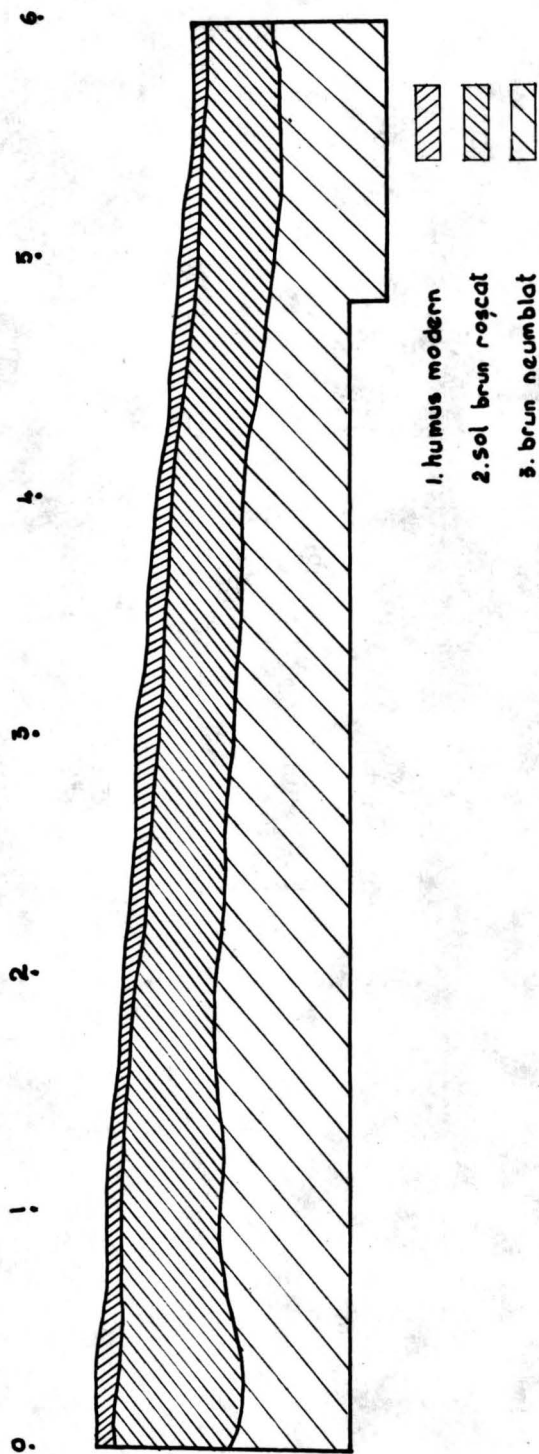

Fig. III. Profilul secțiunii S4.

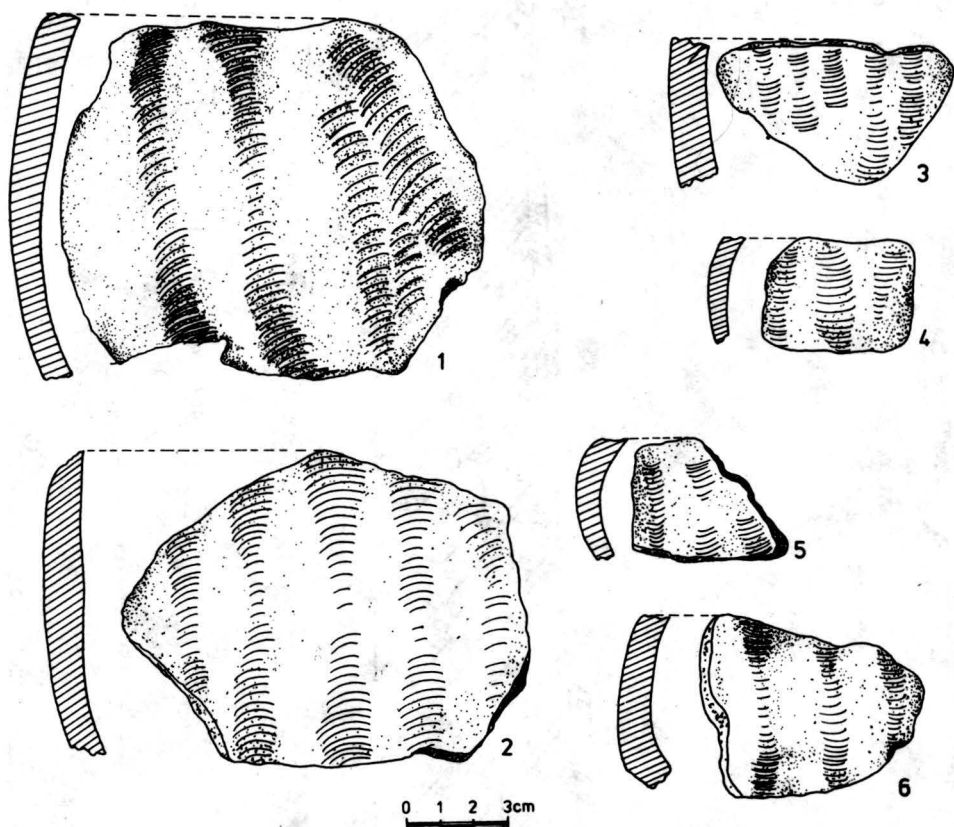

Fig. IV. Ceramică din secțiunea S₃.

LE SONDAGE ARCHÉOLOGIQUE DE HUEDIN — "BOLIC" (Résumé)

Dans la proximité de la ville de Huedin (dép. de Cluj), sur l'endroit appelé "Bolic", on a entrepris en 1989 des recherches archéologiques de sauvetage. L'investigation a eu pour objet une fortification de l'âge de Hallstatt, plus précisément le système de fortification sur le flanc Sud, aussi quelques sondes à l'intérieur.

La recherche a compris encore une comparaison des résultats avec les conclusions des fouilles plus anciennes, surtout concernant l'existence de deux phases de construction. A l'intérieur de la forteresse on n'a pas surpris des traces d'habitation, elle devrait avoir été une simple fortification de refuge.

INTERIM REPORT ON TWO SEASONS OF EXCAVATIONS OF A BURIAL ENCLOSURE IN THE EAST CEMETERY OF ULPIA TRAIANA SARMIZEGETUSA, ROMANIA, 1982—1984

This work was carried out for the Museum and University of Cluj-Napoca as a result of an archaeological exchange with the Oxford Archaeological Unit. I would like to express my thanks of Professor Hadrian Daicoviciu and to Dorin Alicu, director of excavations at Sarmizegetusa, for providing this opportunity. I would also like to thank Liz MacRobert, who supervised in 1983 and is preparing the pottery report, and all the Romanian supervisors, students and local people who assisted on the excavation.

The trench was located in a strip left uncultivated between fields of maize some 400 m east of the Roman colonia and 40 m south-west of the mausoleum of the Aurelii (Daicoviciu-Floca 1952). In 1982 an area 5 m by 12 m was opened up running north-south, and this was extended to 90 m by 12 m in 1983. Part of the 1982 trench was initially excavated by Madelaine Mouron; her discoveries are not described in this report, but the location of two urned cremations is shown on the site plan.

The area including the trench was very stony, and below topsoil a cobbled road was revealed running north-east across the middle. Locals said that the road was still being used within living memory. This road has generally been considered to be Roman but included Medieval sherds in its make-up, and overlay both walls of the burial enclosure and fill of the robbing holes of several of the tombs.

Below this the first season's work uncovered two parallel walls F16 and F13, between which were found the capstones of two substantial tombs, F17 and F25. F17 was orientated north-south, F25 east-west. Both tombs had been robbed in antiquity, the capstones were broken and the backfill of the robbing holes was visible in plan at a higher level than that at which the tombs themselves became apparent. This latter fact suggested that there might have been above-ground markers at one end of the graves. Neither tomb was fully excavated in 1982, but a gold earring found in the backfill of the robbing of F17 indicated that the tombs had been those of wealthy people. The sides of the gravecut of both tombs were burnt above the level of the capstone. The two parallel walls were thought to have been contemporary parts of the enceinte wall of a family burial enclosure, and the more southerly of these, F13, had been interrupted at its east end by a north-south mortared wall F23, possibly belonging to another tomb.

The main objectives of the second season were to establish whether the walls were indeed part of one enclosure, to excavate the two known tombs and see if there were any others in the area between the walls, and to investigate the supposed third masonry tomb F23. The western extension revealed the robber trench of a north-south wall F41, which proved to be the western limit of the enclosure, linking walls F13 and F16. Its foundations were contemporary with those of both other walls. However F13 continued westwards beyond this junction, suggesting that there may be further walled enclosure in this direction. Pottery from the wall foundations has not yet been analysed in detail, but appears to be mid-late second century AD.

Excavation of the two tombs with capstones revealed that in both cases the sides of the grave-cut had been burnt right to the top. There was however no appreciable burning on top of the capstones. When the stones were lifted the tombs below were both constructed of walls of tile bricks laid horizontally, six and seven layers deep. On top of the tile walls and beneath the capstone was up to 10 cms of burnt soil and charcoal, in which were found several coffin nails, and in tomb F25 a gold bracelet. Inside the tombs differed. F25 had been emptied completely, and had only a thin layer of burnt and unburnt soil trodden into the natural clay bottom. The other tomb, F17, contained a thin layer of clean silt below the robber fill, and beneath that a thick deposit of burnt wood, together with a little umburnt soil at the north end. In and on this layer were the smashed fragments of a mirror and quantities of walnuts. At the very south-west corner a pottery lamp remained in situ on top of the burnt layer. Much cremated bone and further coffin nails were found mixed in with the burnt wood on the tomb floor, which in this case consisted of a single layer of tiles.

The north-east corner of tomb F25 overlay the south-west corner of tomb F17. The west wall of 25 had been re-used as part of the east wall of a third tile-built tomb, long axis north-south, sandwiched between F25 and the west wall of the enclosure F41. Whereas both F17 and F25 had been large enough to contain an adult lying down, this tomb, F36, was small. It had no capstone, but on the top of the tile walls were tegulae, both inverted and the right way up, which projected out a little over the interior of the tomb. Further tegulae were found both in the robber fill inside the tomb and in a large robbing hole dug just south of it, and it seems likely that F36 had a tiled roof. There was no sign of burning, and the tomb had been robbed right down to its bottom, which was constructed of large but broken bricks. Several coffin nails did survive around the edges on the floor, but there were no other finds.

North of F36 and F25 and west of F17 was a fourth tomb, F50. This lay east-west and was of similar size to F17 and F25. Its capstone had been broken at both ends, as if two attempts had been made to rob it, but the larger and more successful hole was at the east end. Here two lamps with face-masks on the top and the maker's stamp APRIO were found in the robber fill. These probably derived from the tomb itself, and date to the latter half of the second century AD. Beneath the capstone the top of the tile walls, again 7 courses deep, were covered with burnt soil and charcoal, and again a few nails were found as in tomb F17, silt below the robber fill overlying a thick deposit of burnt wood. A small flagon was found almost complete in the silt layer and on top of the burnt layer, and this had probably been displaced from the tomb. Much cremated was bone found in the burnt layer, but no other finds. In this tomb the burnt layer rested upon a natural clay floor, and as in tombs F17 and 25, there was no sign that the floor itself had been burnt by heat, nor the inner faces of the tile walls.

It would appear from the combined evidence of tombs F17, F25 and F50 that the bodies were placed in a coffin and then cremated. Burning around the edges of the grave-cuts and on top of the tile walls, though not on the floors or on the inner faces of the tomb, would suggest that the bodies were placed on a pyre of wood constructed on top of the walls, and the wood cremated remains allowed to collapse into the tomb bottom, after which the offerings were placed on top of the burnt layer, and the capstones put on to seal them. Burnt charcoal and soil on the top of the tiles suggests that no effort was made to clean up after the fire; this would also explain how the gold bracelet, which had presumably fallen to the side in the fire and was obscured by burnt wood, remained on top of the walls rather than in the bottom of the tomb. Tomb F36 showed no evidence of having held a cremation, and was probably the inhumation burial of a small

child in a coffin. A fifth tomb, lying east-west and with burning on the sides of the grave-cut, was indentified east of F17, but could not be excavated for lack of time.

There are no parallels known to the writer for cremation on top of a tile tomb. However, in situ cremation was common in simple graves at Alba Iulia in Roman Dacia, and one rectangular grave was lined with clay and provided with a shelf halfway up the grave cut, possibly providing a base for the pyre as did these tile walls (Protase, 1958).

The eastern extension, dug to investigate the mortared structure F23, revealed a rectangular platform c. 3 metres by 2 metres, long axis east-west, and about 1 metre deep. It was constructed of large stones interspersed with layers of sandy mortar, and contained the shattered remains of two amphorae. These have not yet been examined. The enclosure wall continued east of the platform, and ran a little way into it on both the east and west sides. The surface of the platform was covered with a thin pink mortar, but this only survived at the edges, as a shallow cut and removed it and the top few centimetres of the platform make-up over the whole of the middle, an area c. 2.4 metres by 1.5 metres. On the west side this cut had gone down into the make-up of the platform for some 60 cms.

However, an attractive explanation would see the platform as the base of a funerary monument abutted by the enclosed wall, and the hollow in its top as created when removing the monument. There are other rectilinear funerary enclosures containing similar platforms in Dacia, notably the enclosure of Draşcovului in the cemetery just north-west of Ulpia Traiana Sarmizegetusa itself (Daicoviciu pp. 229—232) and the mausoleum at Cinciş (Floca). At Cinciş the platform was interpreted as the base of a funerary monument, and two statues found close by were said to be part of the monument. Funerary monuments on similar platforms have survived in situ inside a series of adjacent walled enclosures at Aquileia (Brusin, 1941, *passim*). Possibly fragments of marble found in the backfill of the robbing holes of the tombs derive from such a monument.

The walled family enclosure is the third to be found at Ulpia Traiana Sarmizegetusa. The other two appear to be single discrete enclosures, like that at Shorden Brae (Toynbee, 1971, pp. 92—94). In this case, the continuation of wall F13 west of the linking wall F41 may indicate that this was only one of a series of linked enclosures, as was the case at Aquileia (Brusin, 1941). However it may simply be an enclosure with two compartments, like that excavated at Cinciş in Dacia.

TIMOTHY ALLEN

BIBLIOGRAPHY

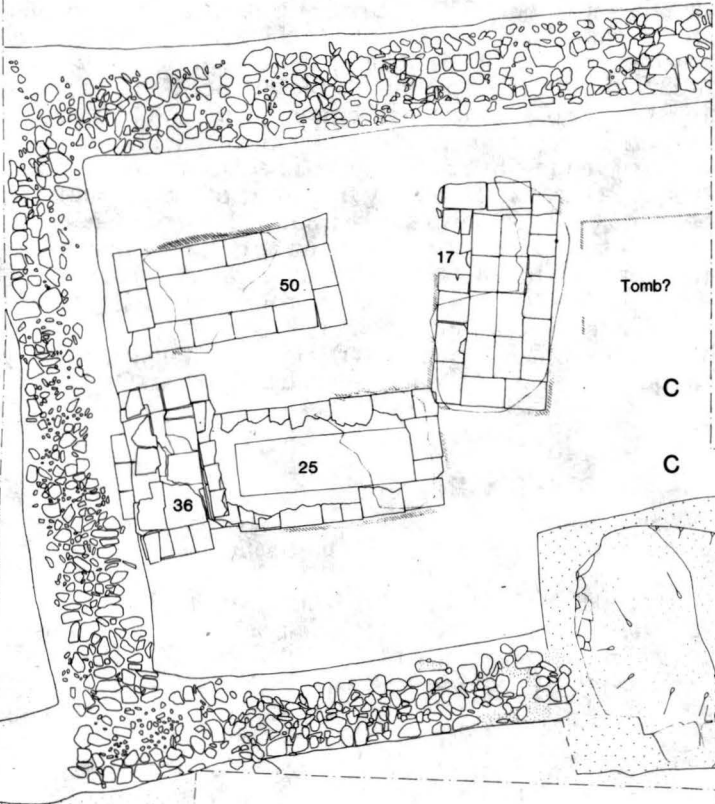
- Brusin, G. 1941, *Nuovi monumenti sepolcrali di Aquileia*.
 Daicoviciu, H., *Monumentul de pe malul stîng al Draşcovului, Sargetia*, XI—XII, 1974—1975, pp. 229—232.
 Daicoviciu, C. — Floca, Oct. 1952, *Mausoleul Aureliilor, Sargetia*, I, pp. 1—23.
 Floca, Oct. *Necropola romană de la Cinciş, ActaMN*, II, pp. 163 and following.
 Protase, D. 1958, *Săpăturile de la Alba Iulia, Materiale*, VII, pp. 407—410.
 Toynbee, J.C.M. 1971, *Death and burial in the Roman world*, pp. 91—94.

COLONIA ULPIA TRAIANA AUGUSTA
DACICA SARMIZEGETUSA

EAST CEMETERY—EXCAVATIONS 1982 & 3

Tomb?

C Later Cremation

Mortar Spread

Rubble Foundation

Tiles of Tomb

Capstone

Burnt Soil

Pink Mortar-Platform Surface

Tomb?

C

C

ULPIA TRAIANA SARMIZEGETUSA: *EXTRA MUROS 23* EXCAVATIONS 1982—1984.
AN INTERIM OPINION

Extra Muros 23 was discovered in 1981 when agricultural drainage operations cut into the walling of supposed Roman adjacent to the Roman colonia Ulpia Traiana Sarmizegetusa. But the site was first brought to the notice of archaeologists in 1982 when two complete pottery oil lamps were discovered by children playing in the ditch near the exposed areas of walling.

A trial excavation by Ion Piso of the University of Cluj-Napoca revealed the remains of substantial mortared stone building into one corner of which had been set a pottery kiln.

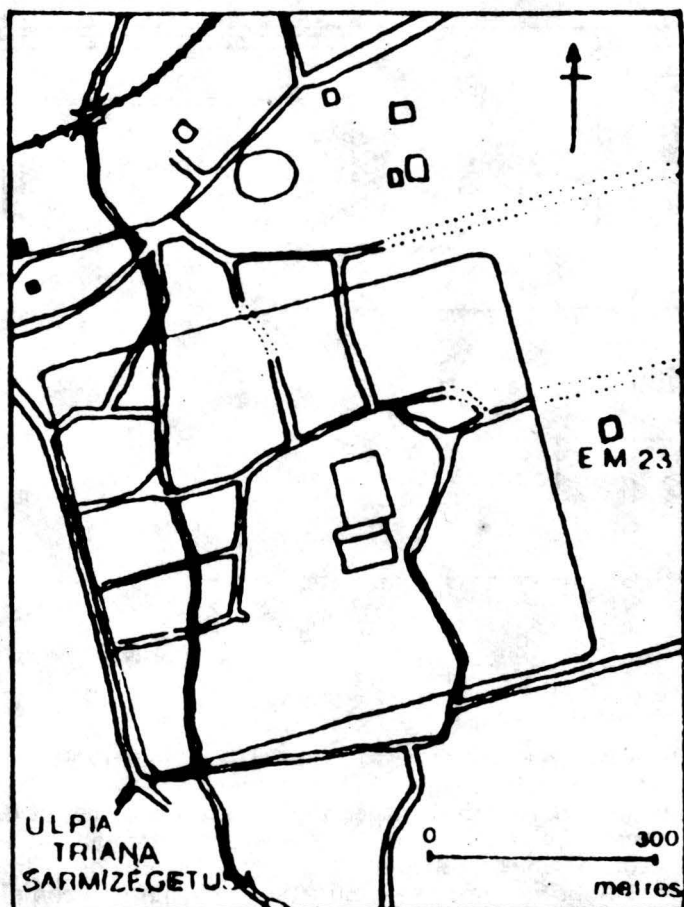

Fig. 1. Location Plan.

In June 1982, as part of an exchange scheme between Romanian and British archaeologists the author was asked by Dorin Alicu of the *Museul de Istorie a Transilvaniei* to extend the excavations of Ion Piso and investigate the relationship between kiln and building. Using a labour force of local Romanian people a trench of 10 m x 5 m was cut around the kiln. By cleaning away topsoil and preliminary investigation of the revealed features it quickly became clear that this area was inadequate and the trench was extended to 10 m x 10 m in June 1983. The following is an account of the results of those excavations.

The excavations:

Extra Muros 23 lies 50 metres east of Colonia Ulpia Traiana Sarmizegetusa — a colonia established by Trajan after his second Dacian War in 107 AD. The site sits on slightly rising ground just beyond the probable remnants of the defensive ditches of the city. Some 40 metres to the north of the site a road, probably Roman in origin, runs from the east gate of the city to join the military way which runs north of the city to give access to, and cross, the Iron Gates Pass.

Visual inspection of the site in the absence of surveying equipment suggests that E.M.23 cuts a substantial rectangular building perhaps 35 m x 35 m. Excavations have revealed that the remains of this building still stand in some places to

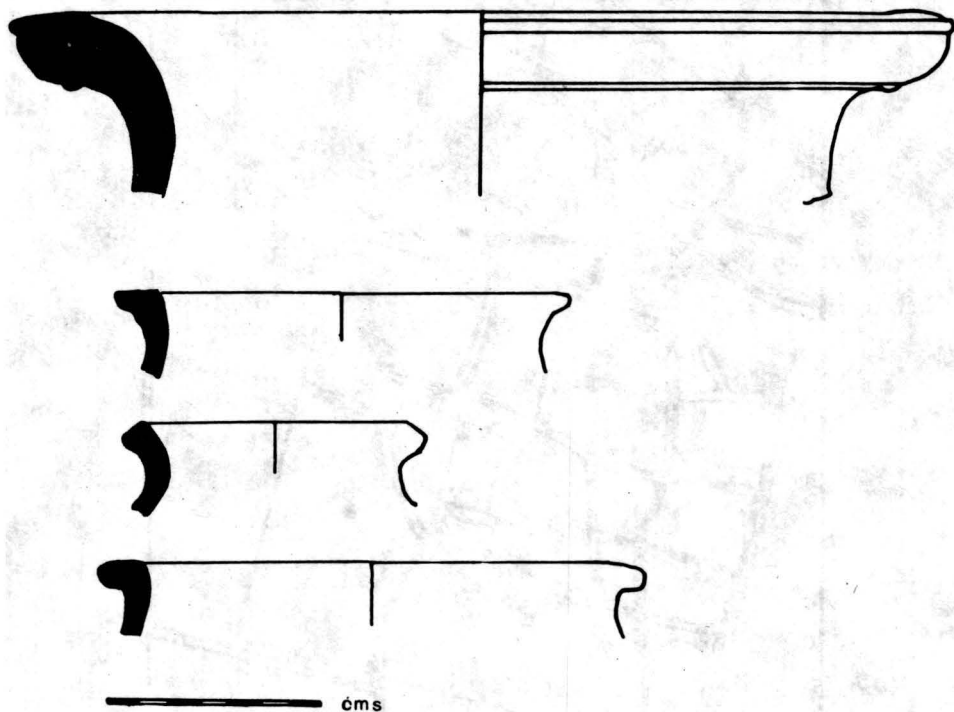

Fig. 2. Profiles of pottery types found in the pits below Extra Muros 23 and tentatively identified as early 6.

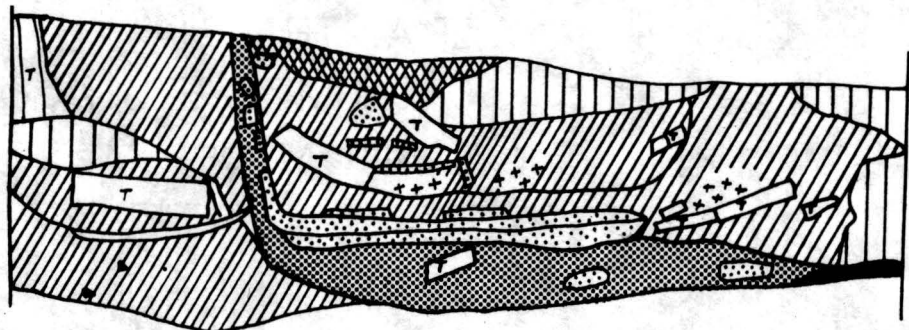
a height of 2 metres from the base of the foundations.

The drainage ditch, which damaged the site, cut the corner of E.M.23 nearest to the city walls. Limited work on the site was concentrated on the area damaged by the ditch which, although at its base had cut deep into natural, revealed in its margins the remains of refuse pits and exposed a complete profile

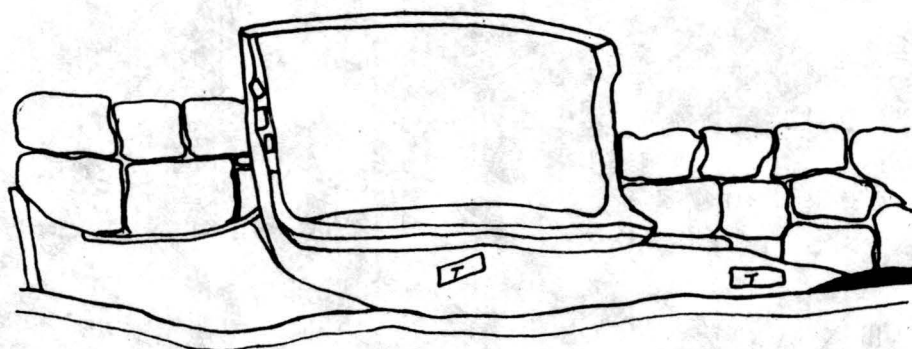
of the building. It was the extent of damage and the availability of time which persuaded me to excavate a 10 m section along the edge of the ditch.

PHASE I

The initial phase of the site was revealed in the base of, and in the section revealed by, the drainage ditch. The areas damaged by the ditch were cursorily examined in poor conditions and the presence of pits noted. It was the sections A — A' und Z — Z' which showed that the site E.M.23 was first used as a refuse area;

0 50
cms

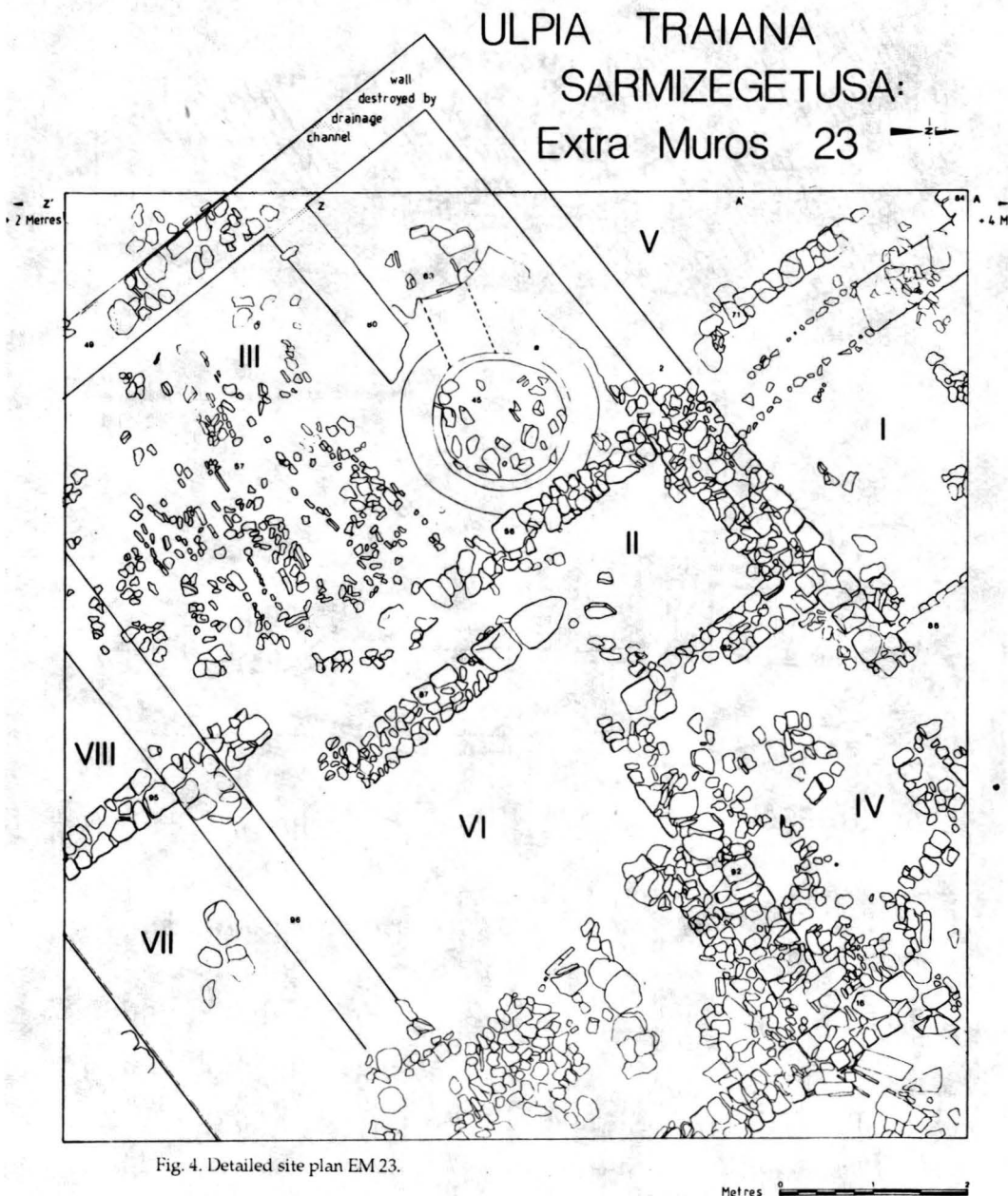

charcoal	solid mortar
burnt clay	orange-grey clay
tile	loam
mortar lumps	red brown clay

Fig. 3. Section (above) and stylised cutaway section of the small oven 103, as excavated.

pits 10 and 42 illustrating the dumping of a variety of organic debris including ox bone boars' teeth as well as pottery sherds and glass fragments. There were no complete pots discovered in the refuse layers but we await complete excavation.

Towards the end of the phase, probably associated with an earlier building on an adjacent site, came the construction of the small mortared wall 36 which appears, from the section, to respect and surround the hearth 44. That the hearth was built before the wall is proved by its cutting layer 40, the charcoal which overlies pit

42. Whether simple pit or hearth, 44 was ringed by flat sherds of amphora and contained many fragments of perhaps five vessels. None of the sherds discovered was either of rim or base and no profile could be devised to date the deposit.

This period of refuse disposal was probably prolonged, a fact suggested by the build up and spread of debris layers 7, 41, 43 and 46.

PHASE II

Phase II of E.M.23 is the period of construction of the first building on the site. When this phase began, with the cutting of foundations, for walls 49 and 2, into pit 7 and through the spread of debris from 7, the small wall 36 and amphora lined pit were still in use. Associated with the building phase II was a sealing layer of clay which was deliberately laid over the refuse layers 7 and 41 between walls 2 and 49.

Walls 2 and 49 were the external walls of EM 23, but as first conceived they appear never to have been completed, for above the clay layer 6 and below the concrete floors of a later building is a layer of destruction debris-identified as layers 5, 11, 51, 14 (see fig. 5).

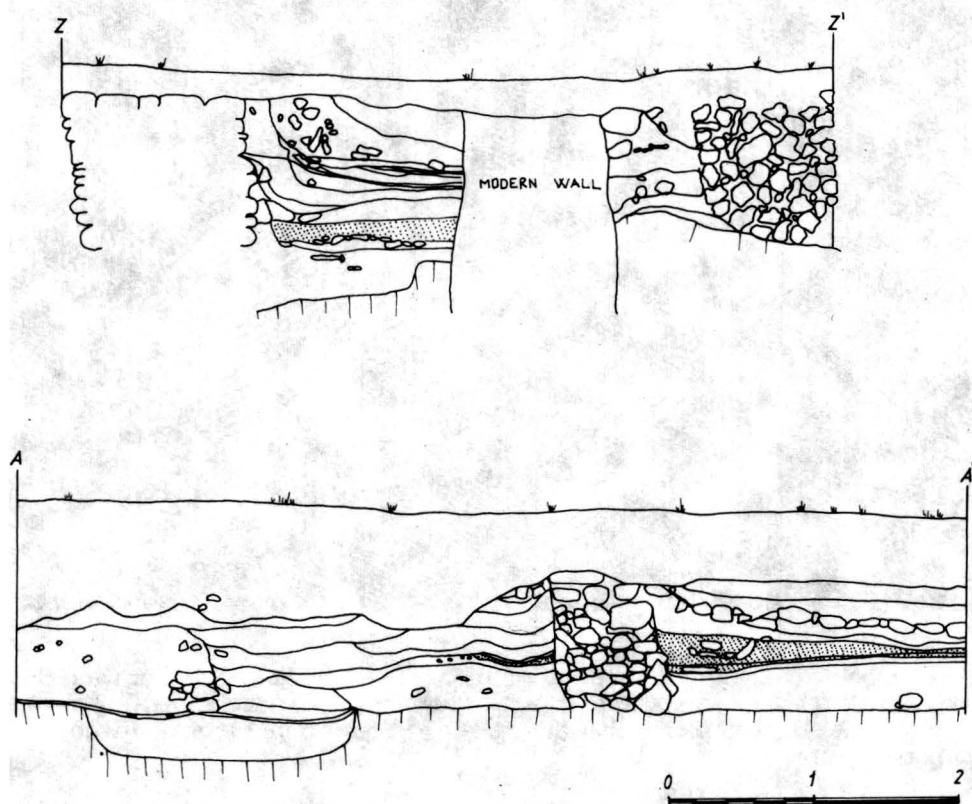

Fig. 5. Extra Muros 23 sections taken from east side of drainage channel.

Containing burnt tile, large quantities of charcoal and very little burnt pottery the nature of the destruction layer implies the burning down of an incomplete building, although complete excavation of the building may reveal that the sealing clay layer 6 was in fact a floor surface and that building was indeed complete.

PHASE III

The destruction of the partially complete building at the end of phase II resulted in a period of abandonment for the site; layers 17, 13, 9, 35, 30 of soil with no occupation debris began to build up and presumably the result of weed growth and windblown dust accumulation. How long the building stood empty is unclear but will doubtless be revealed by further excavation.

After a period of dereliction the site was given a new lease of life and the second part of phase III marks a period of rebuilding. The foundations of walls 2 and 49 are topped by new mortared stone walls and a series of concrete floors laid on pitched stones throughout the building. The construction of the concrete floors and the plastering of the internal faces of the new stone walls appears to indicate a period of considerable affluence for the site of EM 23 — that this period lasted for a long time is suggested by the fact that the internal walls of the building were replastered at least twice and in the case of wall 49 three times (fig. 6,7).

Fig. 6. Before the removed of the concrete floors.

Probably contemporary with this building phase is the capping of walls 88 and 72 with a layer of concrete, in the upper surface of this concrete were observed two steight ridges implying that the walls had been capped to take a wooden superstructure.

PHASE IV

The mortared house of Phase III, as yet, has yielded no clear dating evidence either from inclusions within the walls or concrete floors. What is clear however is that the building was abandoned and decayed sufficiently for a less substantial building of dry stone walling and earthen floors to be built above the ruins. In rooms I, IV, V, an earthen floor overlay the concrete of earlier floors and the capped remains of walls 72 and 88. In the central area, rooms II, III, IV, and VI, the remains of later walls 56 and 87 overlay the grubbed out foundations of earlier walls. Some of the rebuilding in this Phase involved the buttressing of

Fig. 7. After the removed of the concrete floors.

walls 2, 92, 91, and this may imply the need to support some sort of superstructure perhaps more involved than simply a roof.

The major intrusive feature of this period of building, though, was the insertion of the pottery kiln 45, let through the floors of rooms II and III and truncating wall 80. Probably contemporary with the construction of the kiln was the building of wall 87, perhaps as a retaining wall, against which was placed, lying on top of a layer of charcoal debris, a small oven, 103. Subsequent development of the site saw the probable replacement of wall 87 by wall 56 flanking and slightly overlaying the pottery kiln. The building of this wall marked the end of the useful life of oven 103.

Final Phase

So far EM 23 has yielded no unambiguous dating evidence, even the coin of Septimius Severus found set into the latest floor of room IV looks like a residual unless we are to see the entire development of the site take place over just 90 years.

In the Final Phase of the site the kiln was left stacked full with waste pottery; in the upper fill of the kiln which comprised mostly soil and roof tile fragments, were two pilae — circular from an hypocaust — which would imply perhaps later stone robbing whilst the site was at least partially open. Certainly minor stone robbing on the site accounted for the state of the dry stone walls, but the site appears to have suffered no serious robbing a factor that would argue against continued occupation of the surrounding area after the abandonment of EM 23. There is certainly no evidence as yet of mediaeval activity on the site.

DISCUSSION

Although EM 23 has yielded no unambiguous dating evidence the author feels it is possible to offer the following scenario for the development and final demise of the site — but it cannot be stressed too strongly that such a scenario will almost inevitably change as research and excavation at the site continue.

In the years immediately following the establishment of the colonia Ulpia Traiana Sarmizegetusa the site was used as a refuse area — probably because it was well away from the city, but equally likely because it was adjacent to another building as yet undiscovered but whose occupants needed somewhere to throw their refuse. This area of shallow pits was soon developed though, presumably at the point at which pressure on the land within the colonia became too great for continued intra mural development. This could have taken place within 10 years of the foundation of the colonia, but as yet there is no evidence to support this.

The first stage in the building of the structure at EM 23 was the sealing of the refuse pits by a layer of yellow clay. Where this clay came from, specifically, is unclear but as the underlying natural is clay it need not have come far. Once sealed the foundations for a substantial building were dug down into the refuse pits an attempt to prevent later subsidence. The first building was never completed for it was destroyed by fire, a fire which may be as a result of the well documented raid by the Iazyges in 168 AD. Later, once the site had stood derelict long enough for weeds; rain and windblow deposition to form a fine dark soil layer across the abandoned site, the building was recommissioned. The structure was finished comprising substantial mortared stone walls, concrete floors and tiled roof.

How long this building survived is not yet clear, a coin of the Emperor Septimius Severus was found in an earthen floor of phase III which covered the concrete floor in room IV, but this is probably a residual deposit. It is clear, however, that the mortared stone building stood for some considerable time before the insertion of the kiln into rooms II and III for at least one wall, 49, had been replastered twice—which could imply a life of over 100 years.

As for the kiln, the date of its use cannot be clearly estimated without some analysis of the pottery it contained and the author looks forward to the academic year 1984/1985 for the commencement of such a study.

Why the kiln went out of use is not clear, but when it was abandoned it was filled with broken and discarded pottery, including two circular pilae from hypocaust, but including no kiln wasters — implying that the potters dump has yet to be found.

Once the kiln had gone out of use the site continued to be occupied for a period, the rough wall 57 was probably built at this time. Soon after this the place was abandoned.

MICHAEL DAWSON

SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE DIN 1984 DE LA ULPIA TRAIANA SARMIZEGETUSA

Cercetările din 1984 s-au desfășurat atât în exteriorul incintei orașului antic cât și în interior. La nord de zidul orașului s-a continuat cercetarea clădirii EM 24, inițiată în 1983 și s-a început dezvelirea unei clădiri aflată la est de Templul Mare (EM 18), notată EM 20. Cu o grupă de elevi, de la un liceu din Cluj-Napoca, s-a efectuat un sondaj la sud de atelierul de sticlărie (EM 21) pentru a stabili existența unui portic pe latura de sud a clădirii. Sondajul a oferit câteva elemente care certifică prezența porticului (baze de coloane, socluri etc.). Dezvelirea integrală a porticului se va efectua în anul 1985. Tot în această campanie au fost demolați murtorii dintre secțiunile S1—S5 din clădirea EM 22 și s-a continuat un sondaj, început în 1983, într-o clădire aflată la est de incinta orașului (EM 23). În interiorul orașului s-a continuat dezvelirea spre vest a clădirii 003.

*Clădirea EM 20.**

În anul 1982 s-au întreprins lucrări de amenajare în vederea integrării în circuitul turistic a Templului Mare (EM 18). Cu acest prilej s-a degajat de pământ latura estică a templului pe o lățime de 4 m. La 1,9 m, spre, est a fost surprins un zid aparținând unei clădiri, notată EM 20. Latura de sud a clădirii se află pe același aliniament cu laturile de sud ale edificiilor EM 18, 19, 21.

În campania din 1984 s-au deschis șase suprafețe, S1-6, cu scopul de a delimita planul clădirii și, eventual, de a-i stabili destinația, dar întinderea destul de mare a edificiului a amânat pentru campaniile viitoare îndeplinirea obiectivelor propuse. S-a stabilit, totuși, lungimea laturii de vest (17,5 m). Latura de sud și cea de nord se prelungesc spre vest pînă la Templul Mare și se adosează la latura de est a acestuia. S-a creat, astfel, un culoar, lung de 15,8 m și lat de 1,9 m, care nu a fost, pare-se, utilizat în antichitate.

Camera nr. 1 (pl. I), aflată în partea de sud-vest a clădirii, a fost surprinsă în suprafețele S1, 4, 5. Încăperea este aproape patrată, cu laturile interioare de 7,6 x 7,4 m. La adâncimea de 46 cm (adâncimile sunt luate pentru întregul edificiu, având ca reper plinta de beton a coloanei de la intrarea în Templul Mare) s-a surprins un pavaj de mortar, gros de 1—3 cm, pe alocuri tasat și în mare măsură distrus. Pe acest pavaj, în partea de nord a încăperii, este așezat primul rând de piatră, aparținând unui canal târziu (medieval?), care rupe zidul de nord a încăperii. Sub pavaj, la o adâncime de 75 cm, apare solul antic care coboară spre nord în pantă naturală. La nivelul solului antic, în apropierea fundației zidului sudic al clădirii și la 1,3 m est de zidul vestic, începe o groapă perfect delimitată spre vest, sud și nord (fig. 1).

Latura de est a gropii se află sub murtorul care traversează camera (vezi profilul 2 S, pl. II). Groapa are următoarele dimensiuni: latura de vest 3,9 m; latura de sud pînă la murtor 2,6 m; latura de nord pînă la murtor 2,5 m; fundul gropii se află la - 1,56 m.

Pe pereții aproape verticali ai gropii s-au găsit bucăți mari de var. Groapa a fost utilizată în antichitate pentru păstrarea sau prepararea varului. După întrebuințare, rămasă o vreme sub cerul liber, pe fundul ei s-a depus un strat de nisip

* La cercetarea acestei clădiri au participat și doi studenți străini: Erich Smith și Olivier Perret, de la Universitatea din Geneva.

Fig. 1. Clădirea EM 20. Groapă de var antică.

argilos, gros de 20—25 cm. Când s-a construit clădirea, groapa a fost umplută cu moloz. Tot molozul a fost utilizat și pentru ridicarea nivelului de călcare în încăperea cu 40—50 cm. Peste acest strat de nivelare, destul de instabil, s-a turnat pavajul de mortar din încăperea. Pe solul antic în suprafața S2 s-au găsit urme de arsură și cărbune, datate cu monete de la Traian și Hadrian. Pentru moment, stratigrafia acestei încăperi este cea mai în măsură să ne ofere date privind cronologia relativă a clădirii. Faptul că zidul de sud al încăperii, respectiv al clădirii, ca, de altfel, și zidul de nord al edificiului se adosează Templului Mare, este un prim indiciu că EM 20 s-a construit mai târziu. Groapa de var a fost utilizată, probabil, cu prilejul construirii Templului Mare. După un timp se construiește EM 20, a cărei nivel de călcare interior este înălțat artificial printr-un strat de umplutură din moloz, piatră, mortar, cărămizi, lut, etc. După ruinarea clădirii se construiește canalul din piatră de râu fără mortar, orientat sud-nord și care distruge zidul de nord a camerei.

Templul Mare este construit după războaiele marcomanice¹ ceea ce înseamnă că EM 20 își începe existența la sfârșitul secolului al II-lea sau începutul celui următor.

Camera nr. 2 se afla la nord de camera 1 și are dimensiunile de 7,8 x 3,8 m. Partea de nord a camerei, ca, de altfel, a întregului edificiu, este mult distrusă din cauza căderii terenului și a lucrărilor agricole. Canalul târziu, surprins în camera 1, traversează pe direcția sud-nord întreaga încăperea și străpunge zidul său nordic. Stratul de nivelare este gros și se compune mai ales din piatră, cărămidă, țiglă și nisip.

Camerele nr. 3 (aflată la est de camera nr. 1) și 4 (aflată la est de camera nr. 1 și la nord de camera 5) au fost parțial surprinse în suprafețele S1c, S2c și S2b. S-a putut stabili lungimea laturii interioare de vest a celor două camere, care au: prima 4 m, iar a doua 2,6 m. Tot parțial, în suprafețele S4 și S5, a fost dezvelită camera

¹ H. Daicoviciu, D. Alicu, *Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacia Sarmizegetusa*, București, 1984, p.127.

5 aflată la est de camera 2 și la nord de camerele 1 și 4. Latura de vest a camerei are lungimea de 7,8 m, laturile de nord și de sud au fost dezvelite pe o lungime de 4,7 m. Limita de est a încăperii nu a fost surprinsă în suprafețele S4 și S5a. În partea de sud-est a suprafeței S4 s-a găsit o porțiune din pavajul camerei construit din piatră mărunță și var, iar în partea de sud-est a suprafeței S5a s-au găsit două șiruri de pietre de râu fără mortar, orientate SV—NE care ar putea fi pereții unui canal târziu.

Zidurile clădirii EM 20 sunt construite în tehnica *opus incertum*, din piatră de râu, legată cu mortar. Zidurile exterioare au lățimea de 80—85 cm, iar cele interioare de 70—75 cm. Camerele 2, 3, 4, 5 vor fi investigate integral în campania viitoare.

Clădirea EM 24.

În campania din 1984 s-au adus completări și precizări privind planul și stratigrafia clădirii. Cercetarea se află în curs și urmează să fie finalizată în anul 1985. Din acest motiv unele din considerațiile noastre au, deocamdată, caracter de ipoteze. Terenul pe care a fost construit templul coboară în pantă naturală spre nord, motiv pentru care partea de nord a edificiului a fost mai mult sau mai puțin distrusă. Mult mai bine s-a conservat aripa de sud unde au fost surprinse toate fazele de construcție.

Edificiul, (p. III) a fost construit pe un teren, ocupat în prealabil, de două grupuri de clădiri de lemn care au sfârșit prin incendiere. Clădirile de lemn au avut cel puțin două faze de construcție, ambele incendiate.

Dimensiunile exterioare generale ale monumentului, în ultima fază, sunt următoarele: latura estică 15,9 m; latura vestică 15,9 m; latura sudică — cubicul estic 4,80 m; — spațiul dintre *cubacula* 5,6 m; — cubicul vestic 4,9 m; latura nordică 15,3 m; nișa cu absidă, de pe latura de nord, 3,9 x 1,95 m; lungimea totală pe direcția nord-sud împreună cu nișa 17,85 m.

Cubicul estic (fig. 2) are următoarele dimensiuni interioare: 3,05 x 3,6 m.

Fig. 2. Clădirea EM 24. Cubiculul estic.

Lăţimea zidurilor la nivelul elevaţiei diferă după cum urmează: zidul de est 74—76 cm; zidul de vest 53 cm; zidul de sud 65 cm; zidul de nord 60 cm. Zidurile sunt construite în *opus incertum*, cu elevaţia din piatră de râu de talie mare şi fundaţia cu piatră mărunţă. Zidul de sud şi cel de est se leagă organic. Zidul de vest se adosează atît la zidul de nord cît şi la cel de sud. Acest zid, privit frontal, are o formă trapezoidală, cu latura mai scurtă în jos, astfel încît la nivelul temeliei se îndepărtează de cele două ziduri, cu circa 25 cm. Zidul de nord se leagă, de asemenea, organic de cel de vest.

Ultimul nivel de călcare în cubicul se află la —1,39 m şi consta, probabil, dintr-o podea de lemn (adâncimile pentru întreg edificiul sunt luate dintr-un punct fix, aflat la 2 m nord de zidul de incintă a Sanctuarului zeilor medicinei şi la 1,45 m înălţime faţă de solul antic), pe acest nivel a căzut dărămătura ultimei faze a clădirii.

Sub un strat gros de lut, de amenajare, amestecat cu ţigle şi lemn carbonizat, gros de 27—30 cm, au apărut resturile unui pavaj de piatră mărunţă de râu. Pavajul a fost aşezat pe un strat de arsură puternică, aflat la —1,74 cm. La adâncimea de 1,8 m apare solul antic. În solul antic, lutos, a fost săpată o groapă elipsoidală, alveolată, adâncă în centru de 10—15 cm. Groapa, utilizată drept vatră de foc într-o clădire de lemn anterioară templului, a fost nivelată cu un pământ gri-brun, pigmentat cu cărbune. Vatra este intersectată de colţul nord-estic al cubiculului.

În concluzie, în cubicul de est au putut fi identificate patru faze de locuire. Prima este anterioară templului, a doua, corespunzătoare unei prime faze de piatră a edificiului, a sfârşit printr-un incendiu, pavajul din pietre mărunte corespunde celei de-a doua faze de piatră şi în fine, stratul de lut, care reprezintă începutul fazei a treia de piatră a edificiului.

Cubicul vestic (fig. 3) are dimensiunile interioare apropiate de ale cubiculului estic (3,56 x 3 m). Şi la această încăpere lăţimea zidurilor sale este diferită:

Fig. 3. Clădirea EM 24: Cubiculul vestic.

zidul de est 51 cm; zidul de vest 75 cm; zidul de sud 60—65 cm; zidul de nord 70 cm.

Zidurile sunt construite din același tip de material ca și în cubicul estic. Zidul de est se adosează zidurilor de sud și nord; zidul de sud și cel de vest se leagă organic; la nivelul elevației se leagă, de asemenea, organic zidul de nord și cel de vest. În partea de nord a zidului estic se observă o reparație cu piatră de stîncă, largă de 80 cm (fig. 4). Aceasta poate fi o eventuală intrare obturată la un

Fig. 4. Clădirea EM 24. Intrarea opturată în cubicul vestic.

moment dat. Stratigrafia din cubicul vestic este identică cu cea din cubicul estic, dar este mai bine pusă în evidență. Este de remarcat prezența unei bârne de lemn pe direcția nord-sud la 1,39 m de vestul zidului estic, lată de 19 cm. Bârna constituia soclul unui perete de lemn din prima fază. La zidul de nord și cel de sud au fost surprinse două faze de construcție. Temelia zidului nordic se află cu 15 cm mai spre nord față de elevație, în așa fel încât elevația, înspre sud, pe o lățime de 15—18 cm, se culcă direct pe sol (fig. 5). Pe latura de sud elevația zidului este deplasată cu 18 cm spre sud (fig. 6). Practic, dimensiunile nord-sud ale cubicului nu s-au schimbat de la o fază la cealaltă. Zidul de est, cu o temelie mai puțin adâncă, ca, de altfel, și zidul de vest a cubicului estic sunt construite mai târziu și aparțin ultimei faze a templului.

Stratigrafia spațiului dintre cubicle (fig. 7) nu diferă esențial de cea din interiorul cubiclelor. Și aici s-a întâlnit stratul de dărâmatură sub care a urmat lutul de amenajare, așezat peste pavajul de piatră mărunță de râu, păstrat, mai ales, în apropierea cubicului vestic. Sub pavaj s-a găsit un nivel de arsură. Nivelul de arsură este tăiat de șanțul de scoatere a zidului sudic al edificiului. Se pare că în prima fază, când nu existau cele două cubicle, un zid neîntrerupt forma latura de sud a edificiului. După primul incendiu al clădirii de piatră zidul sudic este întrerupt pe o lungime de 5,60 m și fundația scoasă pe această porțiune pe toată lățimea (70 cm). Pe traseul său, se așează un prag, lat de 50 cm,

Fig. 5. Clădirea EM 24. Zidul nordic al cubiculul vestic.

Fig. 6. Clădirea EM 24. Zidul nordic al cubiculul vestic.

Fig. 7. Clădirea EM 24. Spațiul dintre cele două *cubicula*.

din piatră mărunță și țigle. Pragul corespunde stratigrafic pavajului din pietre mărunte de râu, găsit în ambele *cubicula* și între ele. Nu știm dacă în această fază existau sau nu cele două încăperi. Este posibil ca peretele de est a *cubiculului* vestic, respectiv peretele de vest a *cubiculului* estic, să fi fost din lemn. În ultima fază, după ridicarea nivelului de călcare în clădire, cu circa 30 cm, pereții de lemn au putut fi înlocuiți cu pereți de piatră. Peste prag și în preajma pragului s-a găsit un strat compact de țigle și cărămizi, rezultat în urma prăbușirii acoperișului. Peste acest strat s-a așezat lutul de amenajare.

În concluzie putem afirma că, într-o primă fază, în partea de sud a clădirii avem un culoar, cu o încăpere cu perete de lemn în partea sa vestică. După un incendiu se reconstruiește zidul de nord și zidul de sud fără a respecta, mai ales, înspre vest vechea temelie. Tot acum zidul de sud este demolat sau nu mai este reconstruit în partea centrală, porțiune în care însăși temelia este scoasă. Se construiește acum pavajul din piatră de râu și pragul. În partea de sud se creează o intrare cu acoperiș, de țiglă mărginită spre est și vest de pereți de lemn. În urma unui incendiu acoperișul se prăbușește. În faza a III-a clădirea suferă transformări: nivelul de călcare se ridică cu circa 30 cm, pereții de lemn ai *cubiculelor* se înlocuiesc cu ziduri de piatră, curtea și intrarea sunt pavate cu lespezi.

În curtea templului stratigrafia este aceeași. S-a putut delimita integral suprafața incintei interioare, identificată în campania trecută. Laturile sale au urmă-

toarele dimensiuni: latura de sud 11,4 m; latura de est 7 m; latura de nord 11,5 m; latura de vest 7,52.

Latura de est este formată de zidul de est al templului. Pe latura de vest substructia se întrerupe la 3,34 m de colțul său de sud-vest, limitată de un bolovan cu suprafața aplatizată. După un spațiu, larg de 63 cm, apare un alt bolovan, iar apoi se continuă substructia de cărămidă. Suprafața aplatizată a celor două pietre putea susține usciorii unei porți, largă de 80—85 cm. Foarte bine se păstrează extremitatea estică a laturii nordice. Aici s-au păstrat, la 70—80 cm distanță, în fundație, locașurile unor bărne de lemn, care dacă ar fi fost pe întreaga lungime a zidului puteau fi elemente de rezistență a peretelui (fig. 8). Faptul

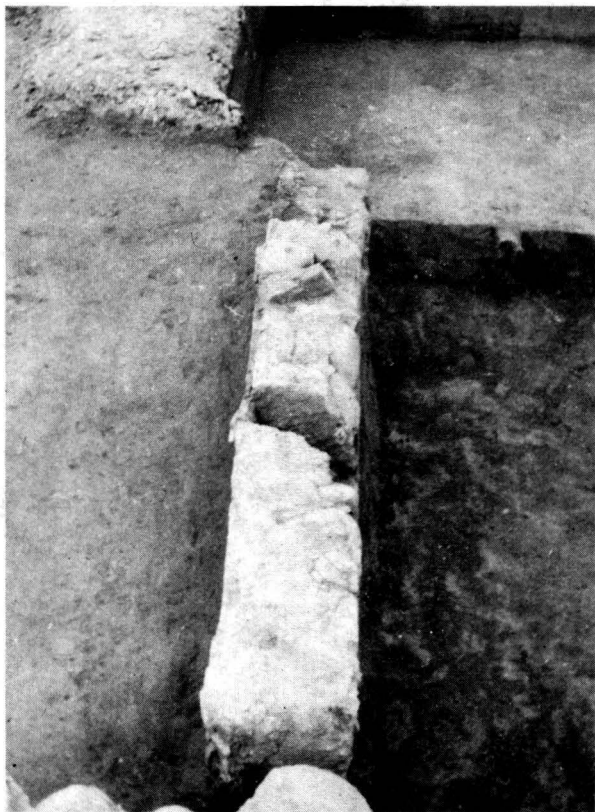

Fig. 8. Clădirea EM 24. Pereții interiori.

că ele există numai aici sugerează faptul că s-ar putea să avem de-a face și în acest caz cu o intrare.

Interiorul incintei era pavat cu un strat de mortar de var, păstrat intact în apropierea zidului estic. Acoperișul templului se sprijinea pe patru piloni, cu baza de $1 \times 0,85$ m. Nivelul superior al plintelor păstrate este format din pietre de dimensiuni diferite, în general, cele mai mici în centru (fig. 9). Ele se află la o distanță de 3,27 m unul de celălalt, pe direcția nord-sud, și 5,10 m pe direcția est-vest. Când funcționa incinta interioară, intrarea în edificiu se făcea, probabil, pe latura de vest. Stratigrafic, incinta aparține primei faze de piatră și dispăre în urma unui incendiu puternic, care afectează și pilonii (pietrele lor păstrează urme-

Fig. 9. Clădirea EM 24. Soclu de piatră.

le incendiului). Pe pavajul de mortar al incintei s-a găsit o cărămidă cu ștampila de PR COS. O țiglă, cu aceeași ștampilă, s-a găsit în zidul de est al clădirii și în fundația pilonului de nord-vest.

În faza următoare, orientarea edificiului și poate destinația sa se schimbă. Se deschide intrarea pe latura de sud prin întreruperea zidului sudic și, probabil, tot acum se construiește nișa cu absidă. Zidul incintei interioare este demolat și acoperit cu un strat de lut. Pilonii continuă să funcționeze. În partea de vest se construiește un zid, orientat nord-sud, cu o fundație de țigle și cărămizi, lată de 45—50 cm. Zidul nu este întru totul paralel cu zidul vestic al templului, astfel extremitatea sa sudică se află la 1,23 m est de zidul vestic, iar cea nordică la 1,41 m. Fundația zidului străpunge pe alocuri stratul de arsură. Temelia, destul de fragilă, susținea un perete despărțitor fără a avea atribuțiile unui zid portant. La vest de el s-au găsit resturi dintr-un pavaj de pietre mărunte de râu, identic cu cel din *cubicula*.

În timpul celei de-a doua distrugerii a clădirii zidul are, probabil, de suferit într-atât încât este înlocuit cu un altul, mai puternic, lat de 50 cm, din piatră (zidul a fost scos în epoca modernă), fundația sa este deplasată spre est, cu circa 15—20 cm, față de fundația zidului anterior. Tot acum, în zona de est, se construiește un alt zid în formă de Z (fig. 10). Colțul său de sud-est se află la 1,6 m de zidul nordic al cubiculului estic și la 1,3 m de zidul estic al templului. Din acest punct zidul a fost găsit spre nord, pe o lungime de 6,35 m, unde ultimul rând de piatră se pierde. Este posibil ca zidul să fi atins latura de nord a clădirii. De la colț, spre vest, zidul mergea 3,5 m și apoi o cotea spre sud până la zidul templului. El are o lățime de 50 cm.

Spațiul dintre cele două ziduri interioare era pavat cu lespezi. Nu avem certitudinea că în această ultimă fază pilonii au continuat să funcționeze.

Într-o suprafață deschisă, la sud de cubicul vestic (S19), a ieșit la iveală o construcție, pe care o vom nota EM 28, a cărei zid estic se adosează la zidul su-

Fig. 10. Fundația zidului din partea de vest a cubiculului estic.

dic al cubiculului vestic. Maniera de construcție a zidurilor, lipsa totală a mortarului, faptul că fundația este așezată în dărâmătură, prezența unei fibule cu picior întors pe dedesubt, sunt argumente în a data clădirea la sfârșitul secolului al III-lea sau la începutul celui următor. În campaniile viitoare această construcție va fi cercetată integral.

HADRIAN DAICOVICIU — DORIN ALICU — SORIN COCIȘ —
ALEXANDRU DIACONESCU — CONSTANTIN POP —
CORIOLAN OPREANU — ADELA PAKI

Lista obiectelor descoperite

(Proprietatea Muzeului de arheologie din Sarmizegetussa)

Fier

Clădirea EM 20

1. Verigă (pl. IV/1). Descoperită în S1; D = 5,5 cm. Inv. 27799.
2. Dălțiță (pl. IV/2). Descoperită în S2; L = 5,4 cm. Inv. 27796.
3. Balama (pl. IV/3). Descoperită în S1; L = 11 cm. Piesa se compune dintr-o parte fixă cu extremitatea despicată și o parte mobilă fragmentară. Inv. 27818.

Clădirea EM 24

1. Lanț (pl. IV/4). Descoperit în suprafața M 16; L = 12 cm. Se păstrează trei nervuri în formă de 8. Inv. 28351.

Os

Clădirea EM 20

1. Buton (pl. V/7). Corpul este rotund, tija scurtă; D = 0,8 cm. Inv. 27811.
2. Verigă (pl. V/6). Pe circumferință 4 incizii fine; S5; D = 3 cm, gr. 1 cm. Inv. 27810.

Clădirea EM 22

1. Ac de păr (pl. V/1). Capul este teșit; S2; L = 6,6 cm. Inv. 27083.
2. Ac de păr (pl. V/4). Capul este teșit; S2; L = 3,4 cm. Inv. 27082.

Clădirea EM 24

1. Ac de păr (pl. V/2). Corpul este rupt; L = 6,7 cm. Inv. 27958.
2. Ac de păr (pl. V/3). Capul este rupt. L = 4,4 cm. Inv. 27908.
3. Jeton (pl. V/5). Pe una din suprafețe sunt trei rânduri de incizii circulare. D = 1,6 cm. Inv. 27084.

Bronz

Clădirea EM 21

1. Manșon cu cui de fier (pl. VI/1). Secțiunea portic; L = 4,5 cm. Inv. 27951.
2. Țintă ornamentată cu un vultur (pl. VI/2). Secțiunea portic; D = 2,2 cm. Inv. 28353.
3. Fragment de placă (pl. VI/3). Una din margini este zimțată, având și un orificiu. Secțiunea portic; D = 4 cm. Inv. 28355.
4. Tijă fragmentară (pl. VI/4). Secțiunea portic; L = 4 cm. Inv. 28354.
5. Terminal de curea (pl. VI/5). S1; L = 6,3 cm. Inv. 27097.

Clădirea EM 20

1. Plăcuță de plumb cu grilă (pl. VII/1). Descoperită în S1b; L = 7,8 cm. Inv. 27793.
2. Tub fragmentar (pl. VII/2). Descoperit în S^{1b}; L = 4,5 cm. Inv. 27797.
3. Terminal de curea (pl. VII/3). Descoperit în S1; L = 7,6 cm. Inv. 28450.
4. Aplică ornamentală (pl. VII/4). Descoperită în S2; L = 2,5 cm. Inv. 27812.
5. Fibulă puternic profilată (pl. VII/5). Descoperită în S5; L = 5 cm. Inv. 27829.
6. Țintă (pl. VI/6). Capul unic rotund are două caneluri. Descoperită în S2a; L = 0,8 cm. Inv. 27813.
7. Cataramă (pl. VII/7). Descoperită în S3; L = 4 cm. Inv. 27822.
8. Terminal de curea (pl. VII/8). Descoperit în S2; L = 2,7 cm. Inv. 27791.

Clădirea EM 24

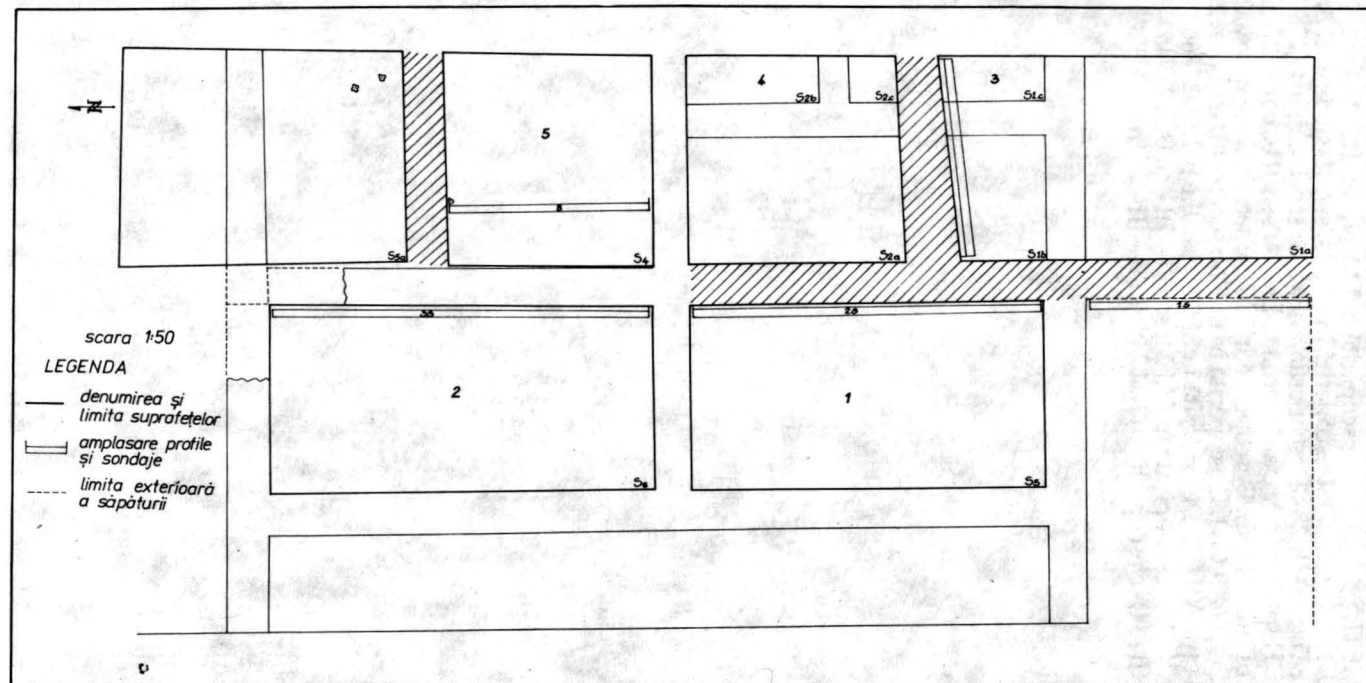
1. Brățară (pl. VIII/1). Descoperită în suprafața M 18; D = 6 cm. Inv. 27461.
2. Fibulă cu piciorul întors pe dedesubt (pl. VIII/2). Descoperită în suprafața M 17; L = 4,2 cm. Inv. 27705.
3. Bulla (pl. VIII/3). Descoperită în suprafața M 18; D = 2,5 cm. Inv. 27662.
4. Inel (pl. VIII/4). Descoperit în suprafața M 18; D = 2 cm. Inv. 27601.
5. Inel (pl. VIII/5). Descoperit în suprafața M 19; D = 2 cm. Inv. 27102.
6. Inel (?) (pl. VIII/6). Descoperit în suprafața M 19; D = 2 cm. Inv. 27103.
7. Oglindă fragmentară (pl. IX/1). Descoperită în suprafața M 19; D = 7 cm. Inv. 27099.
8. Spatulă (pl. IX/2). Descoperită în suprafața M 18; L = 8,5 cm. Inv. 27943.
9. Ac de păr (pl. IX/3). Capul este conic fiind delimitat de restul corpului de două linii. Descoperit în suprafața M 17; L = 6,5 cm. Inv. 27719.
10. Stylus (?) (pl. IX/4). Capul este teșit. Descoperit în suprafața M 19; L = 10,2 cm. Inv. 27945.
11. Tortiță (pl. X/1). Descoperită în suprafața M 19; L = 2 cm. Inv. 27941.
12. Toartă (pl. X/2). Descoperită în suprafața M 13; L = 7,5 cm. Inv. 27132.

13. Lanț fragmentar (pl. X/3). Descoperit în suprafața M 19; L = 3 cm. Inv. 27101.
14. Ac (?) (pl. X/4). Descoperit în suprafața M 18; L = 4 cm. Inv. 27105.
15. Punctator (?) (pl. X/5). Descoperit în suprafața M 19; L = 4,7 cm. Inv. 27952.
16. Ataș de vas (pl. X/6). Descoperit în suprafața M 19; L = 3,9 cm. Inv. 27948.
17. Balama pentru *lorica segmentata* (pl. X/7). Descoperită în suprafața M 19; L = 3,5 cm. Inv. 27860.
18. Element de pandantiv (pl. X/8). Descoperit în suprafața M 18; L = 4 cm. Inv. 27859.
19. Ac fragmentar (pl. XI/1). Descoperit în suprafața M 19; L = 8,5 cm. Inv. 27950.
20. Placă îndoită (pl. XI/2). Descoperită în suprafața M 18; L = 5,6 cm, l = 5,2 cm. Inv. 27963.
21. Sârmă (pl. XI/3). Descoperită în suprafața M 18; L = 1,8 cm. Inv. 27954.
22. Cui (pl. XI/4). Descoperit în suprafața M 16; L = 1,7 cm. Inv. 27940.
23. Cui (pl. XI/5). Descoperit în suprafața M 16; L = 1,8 cm. Inv. 27953.
24. Verigă fragmentară (pl. XI/6). Descoperită în suprafața M 19; D = 1,8 cm. Inv. 28043.
25. Verigă fragmentară (pl. XI/7). Descoperită în suprafața M 19; D = 1,8 cm. Inv.
26. Ac fragmentar (pl. XI/8). Descoperit în suprafața M 16; L = 4,6 cm. Inv. 27942.
27. Ac fragmentar (pl. XI/9). Descoperit în suprafața M 19; L = 3,9 cm. Inv. 27964.
28. Disc fragmentar (pl. XI/10). Descoperit în suprafața M 10; D = 2,6 cm. Inv. 27100.

Stampile de opaițe

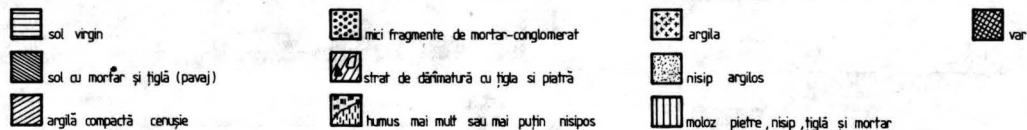
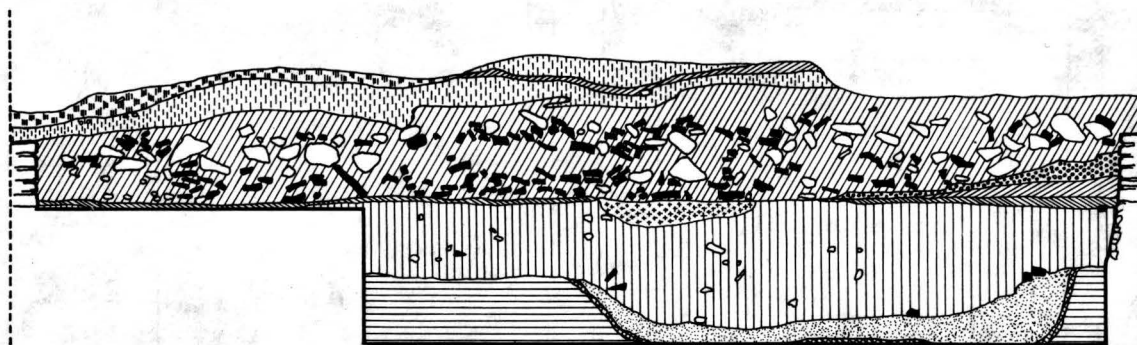
1. FORTIS (pl. XII/1). Descoperită în EM 24; sec. II e.n. Inv. 28045.
2. FORTIS (pl. XII/2). Descoperită în EM 24; sec. II e.n. Inv. 27996.
3. FORTIS (pl. XII/3). Descoperită în EM 24; sec. II e.n. Inv. 27849.
4. FORTIS (pl. XII/4). Descoperită în EM 24; sec. II e.n. Inv. 27864.
5. FORTIS (pl. XII/5). Descoperită în EM 24; sec. II e.n. Inv. 27471.
6. FORTIS (pl. XII/6). Descoperită în EM 24; sec. II e.n. Inv. 27747.
7. FORTIS (pl. XII/7). Descoperită în EM 24; sec. II e.n. Inv. 28015.
8. FORTIS (pl. XII/8). Descoperită în EM 24; sec. II e.n. Inv. 27467.
9. FORTIS (pl. XII/9). Descoperită în EM 24; sec. II e.n. Inv. 27470.
10. FORTIS (pl. XII/10). Descoperită în EM 24; sec. II e.n. Inv. 27907.
11. FORTIS (pl. XII/11). Descoperită în EM 24; sec. III e.n. Inv. 27478.
12. FORTIS (pl. XII/12). Descoperită în EM 24; sec. III e.n. Inv. 27983.
13. [FO]RTIS (pl. XII/13). Descoperită în EM 24; sec. III e.n. Inv. 27987.
14. FO[RTIS] (pl. XII/14). Descoperită în EM 24; sec. III e.n. Inv. 27711.
15. IANVARI (pl. XII/15). Descoperită în EM 24; sec. II e.n. Inv. 27671.
16. IANVARI (pl. XII/16). Descoperită în EM 24; sec. II e.n. Inv. 26137.
17. IANVARI (pl. XII/17). Descoperită în EM 24; sec. II e.n. Inv. 27903.
18. [IAN]UARI (pl. XII/18). Descoperită în EM 24; sec. II e.n. Inv. 28129.
19. IANVA[RI] F (pl. XII/19). Descoperită în EM 24; sec. II e.n. Inv. 27533.
20. CDES[I] (pl. XII/20). Descoperită în EM 24; sec. II—III e.n. Inv. 27516.
21. FELIX (pl. XII/21). Descoperită în EM 24; sec. III e.n. Inv. 27708.
22. FELIX (pl. XII/22). Descoperită în EM 24; sec. III e.n. Inv. 28045.
23. AT[IM]ETI (pl. XII/23). Descoperită în EM 24; sec. II e.n. Inv. 27667.
24. [ATIM]ETI (pl. XII/24). Descoperită în EM 24; sec. II e.n. Inv. 27749.

25. ATl[METl] (pl. XII/25); Descoperită în EM 24; sec. II e.n. Inv. 27626.
26. [AT]IMETl (pl. XII/26). Descoperită în EM 24; sec. II E.N. Inv. 27456.
27. ATIMETl (pl. XII/27). Descoperită în EM 24; sec. II e.n. Inv. 27749.
28. ATIMETl (pl. XII/28). Descoperită în EM 24; sec. II e.n. Inv. 27863.
29. ATIMETl (pl. XII/29). Descoperită în EM 24; sec. II e.n. Inv. 27468.
30. THALLl (pl. XII/30). Descoperită în EM 24; sec. II—III e.n. Inv. 27901.
31. [CD]ESI (pl. XII/31). Descoperită în EM 24; sec. II—III e.n. Inv. 27545.
32. [F]ESTl (pl. XII/32). Descoperită în EM 24; sec II e.n. Inv. 27866.
33. S (pl. XII/33). Descoperită în EM 24; sec. II—III e.n. Inv. 27745.
34. S (pl. XII/34). Descoperită în EM 24; sec. II—III e.n. Inv. 27732.

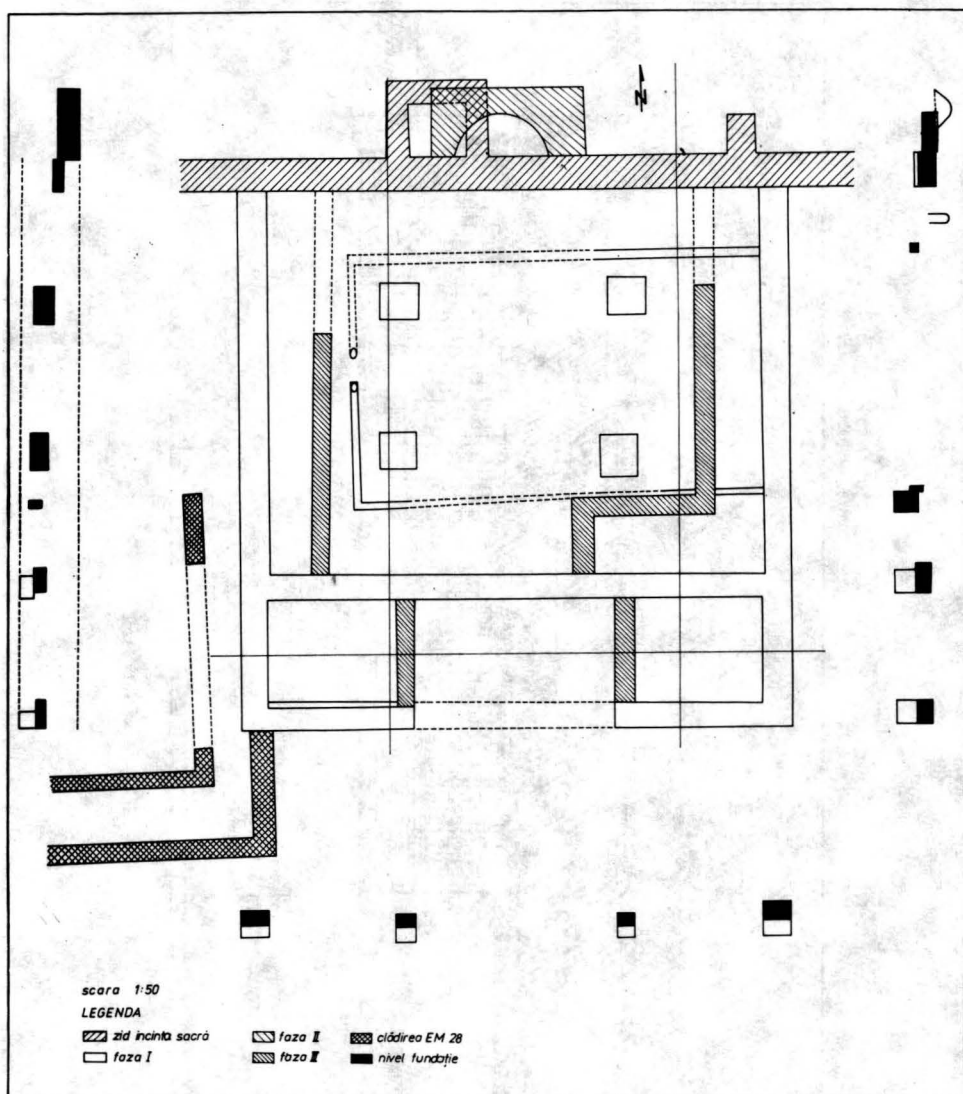

Pl. I. Clădirea EM 20. Planul săpăturii.

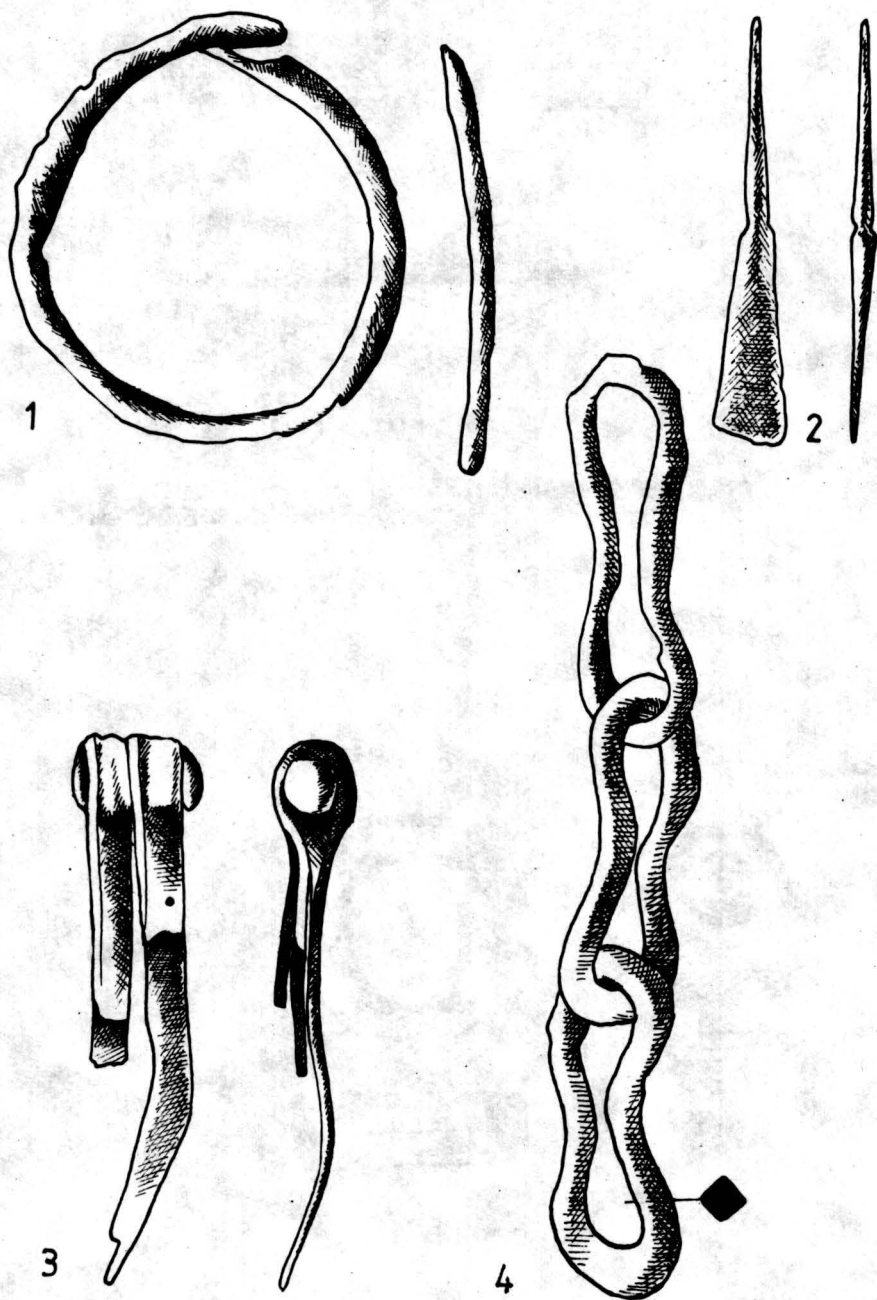
E.M. 20 sc. 1:20

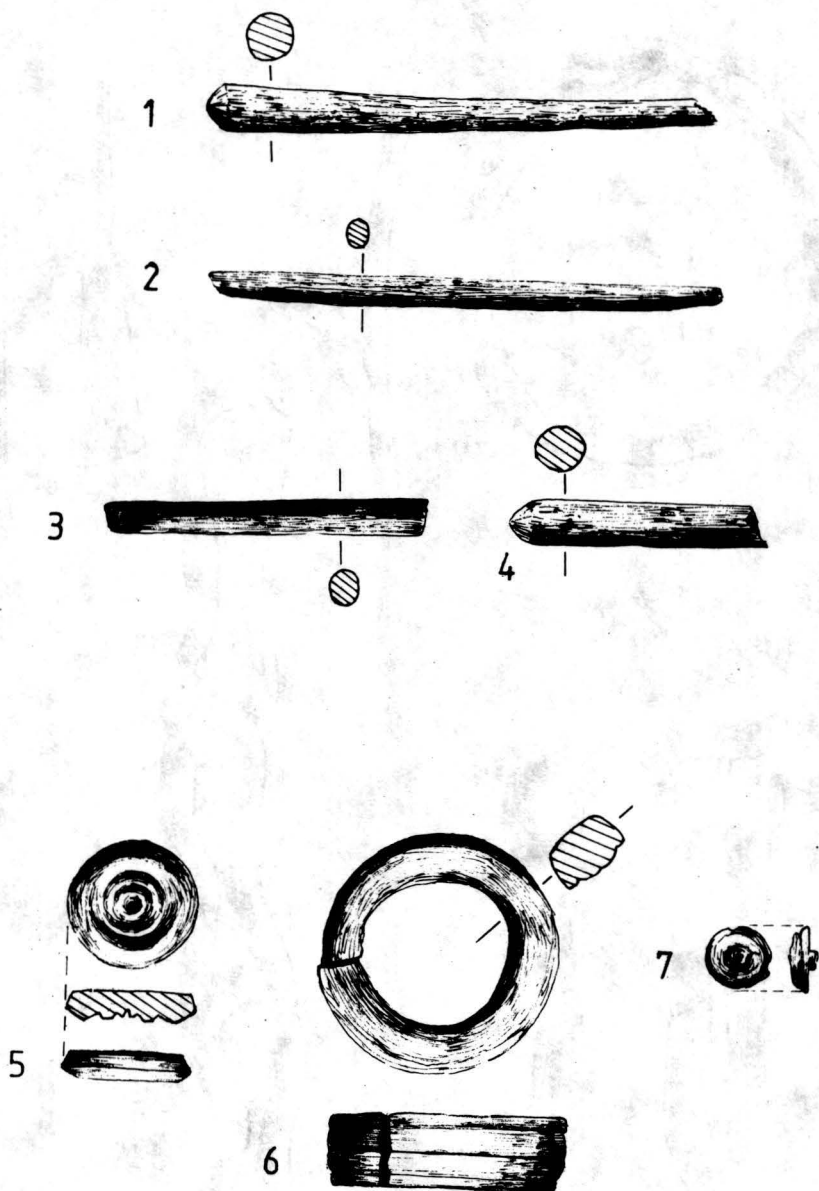
P1. II. Clădirea EM 20. Profilul 2S.

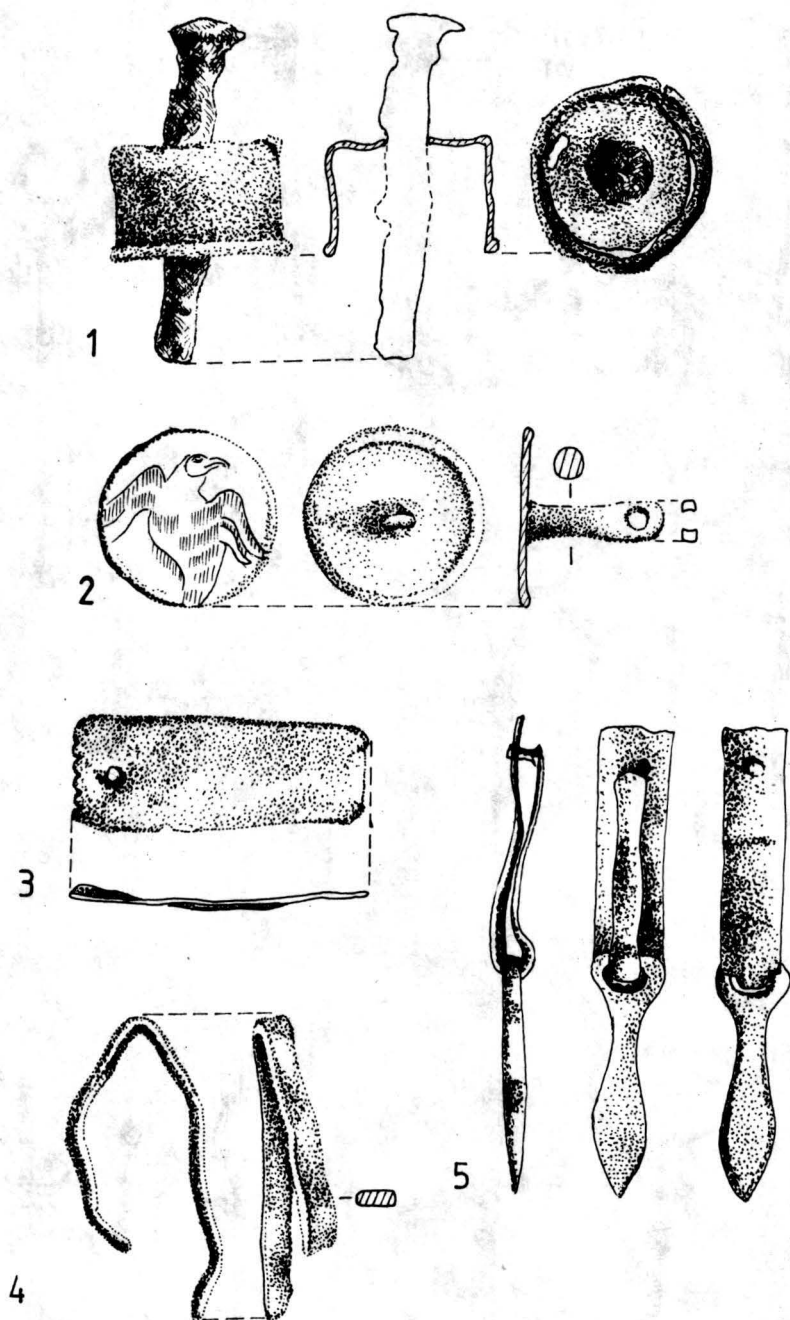
Pl. III. Clădirea EM 24. Plan.

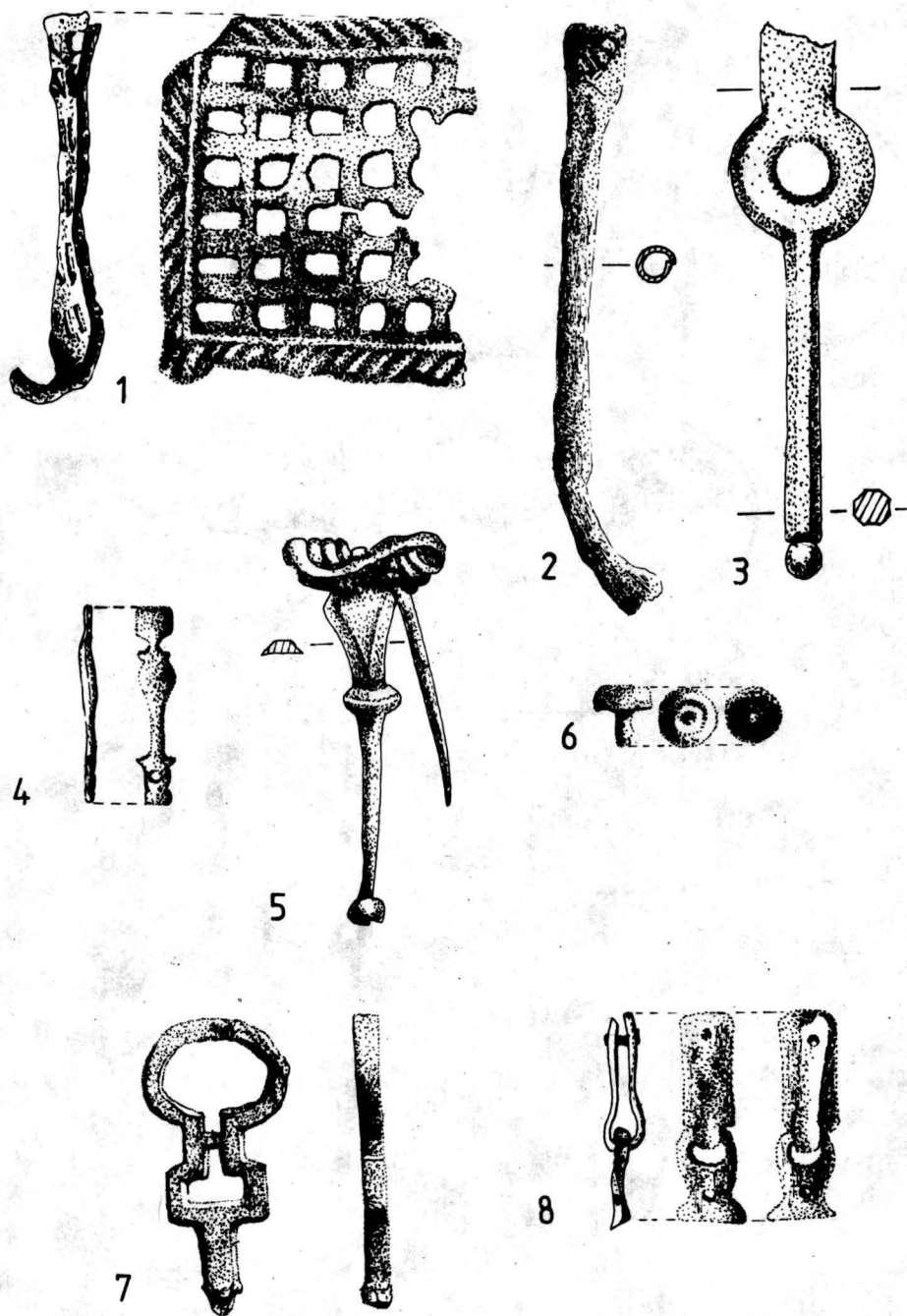
Pl. IV. Obiecte de fier.

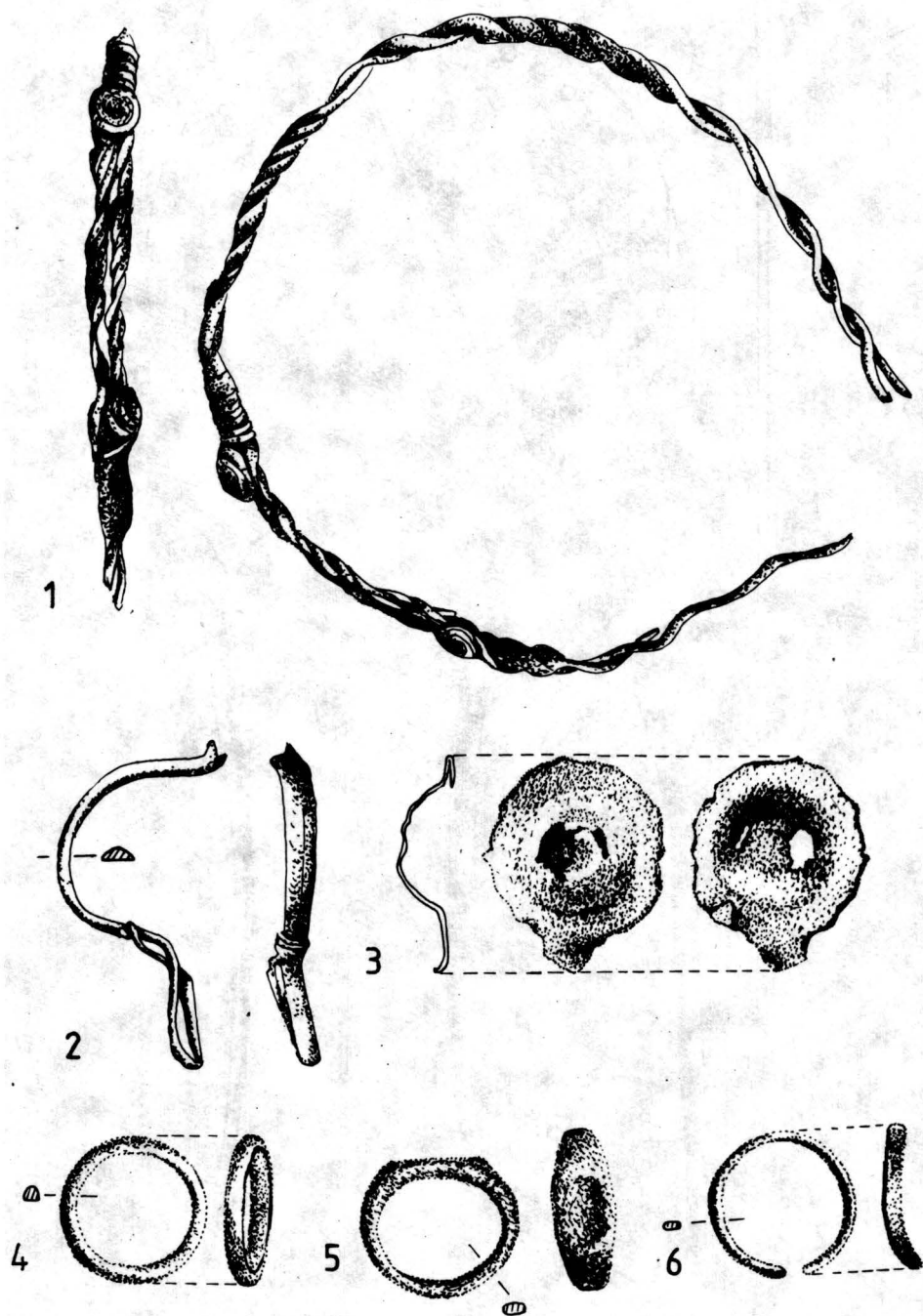
Pl. V. Obiecte de os.

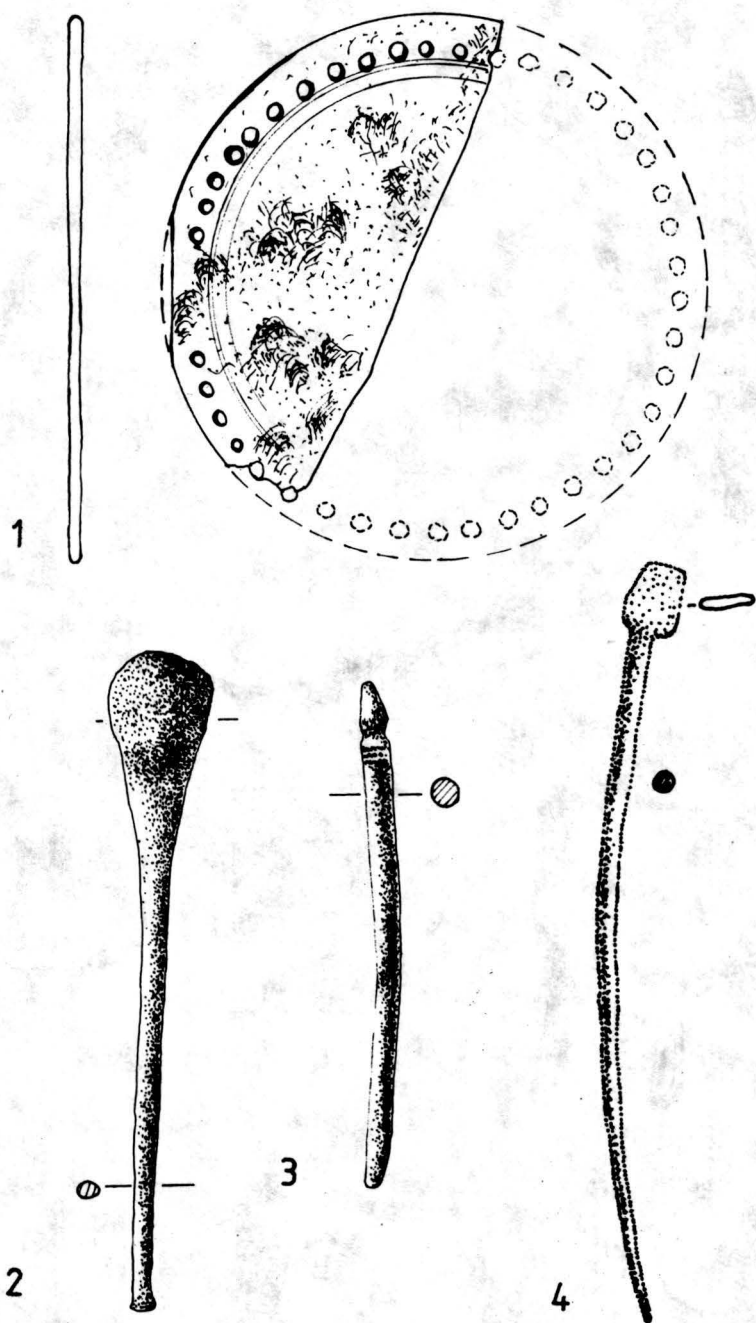
Pl. VI. Piese de bronz descoperite în zona porticului clădirii EM 21.

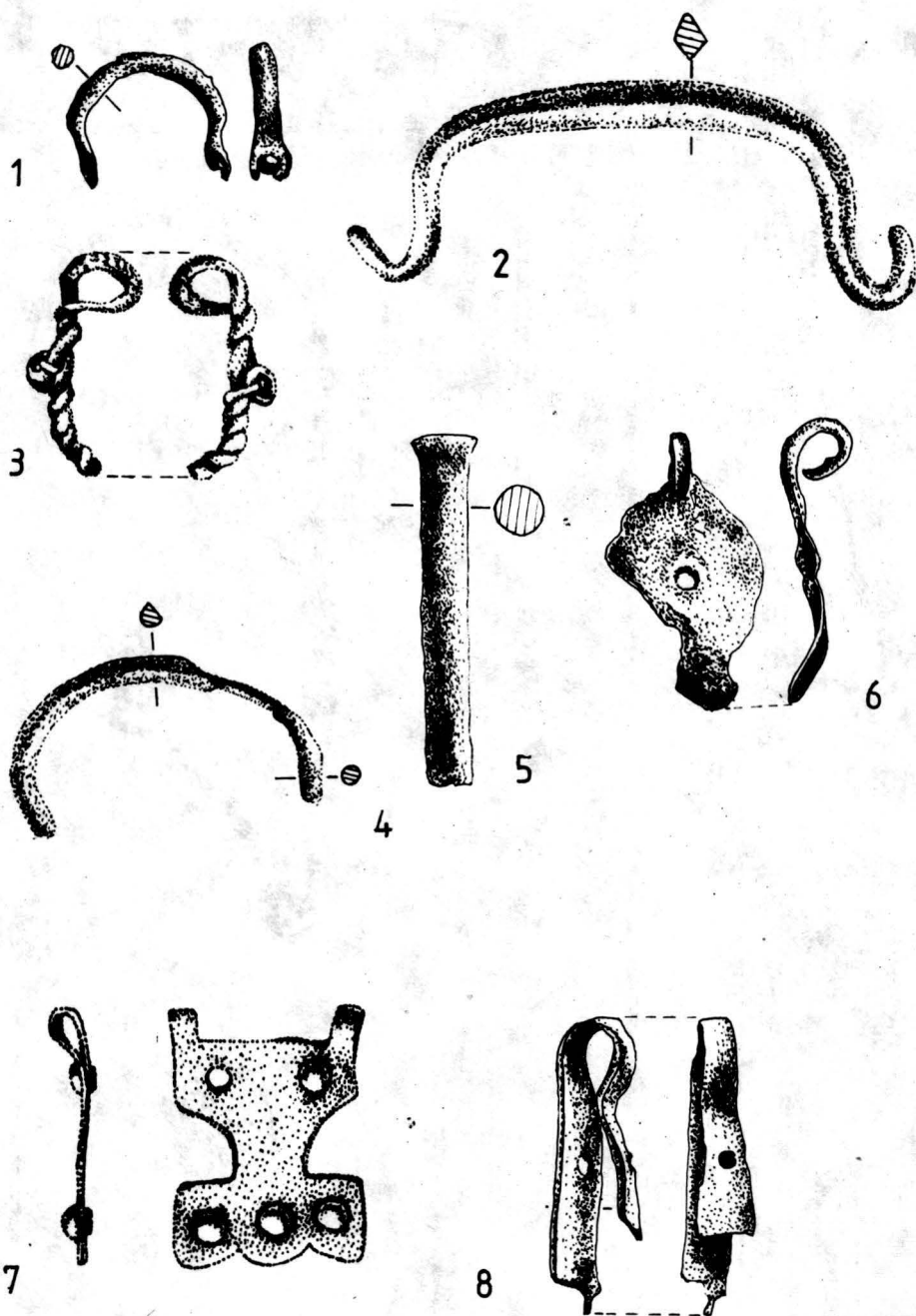
Pl. VII. Piese de bronz și plumb descoperite în clădirea EM 24.

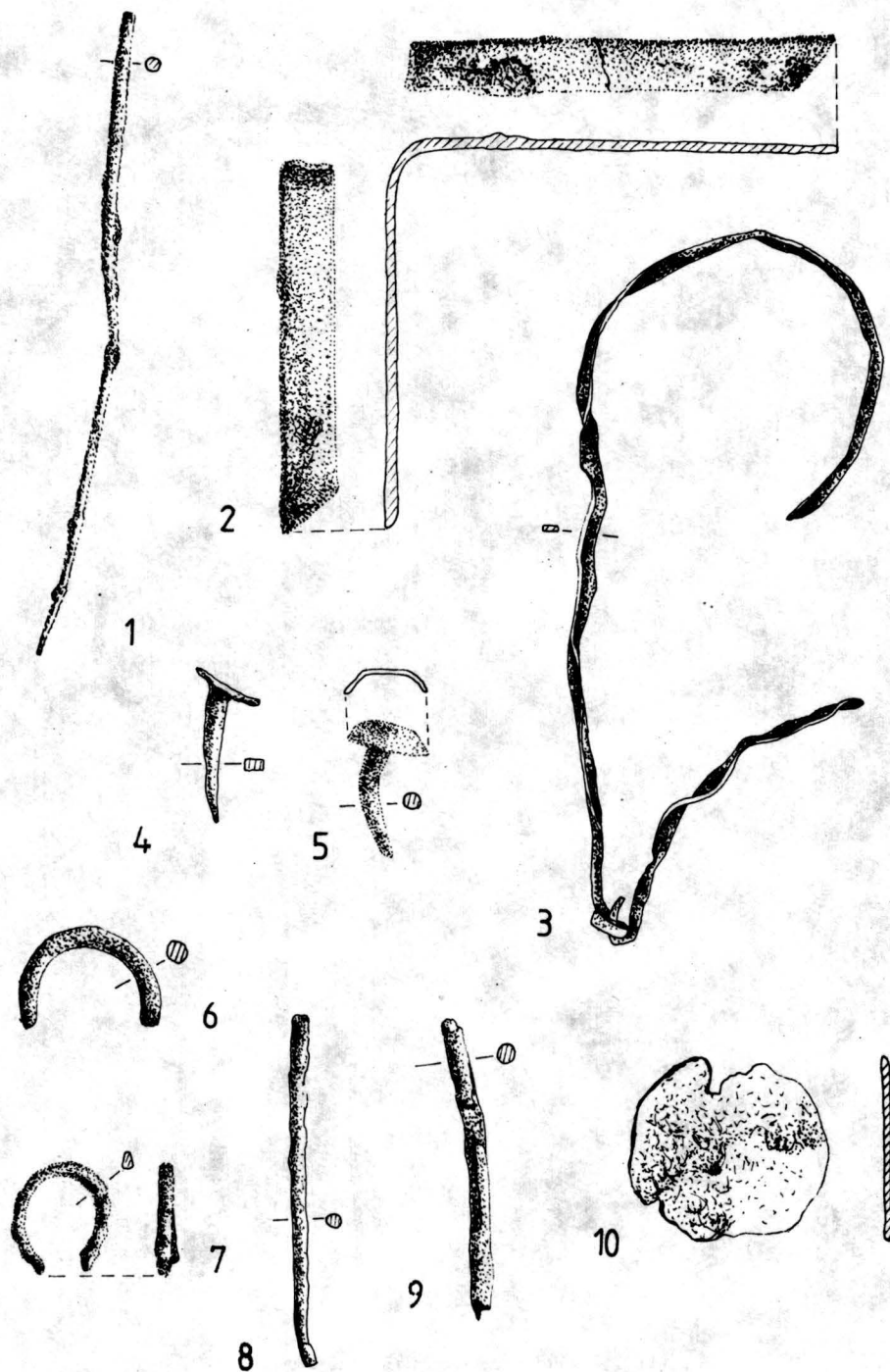
Pl. VIII. Piese de bronz descoperite în clădirea EM 24.

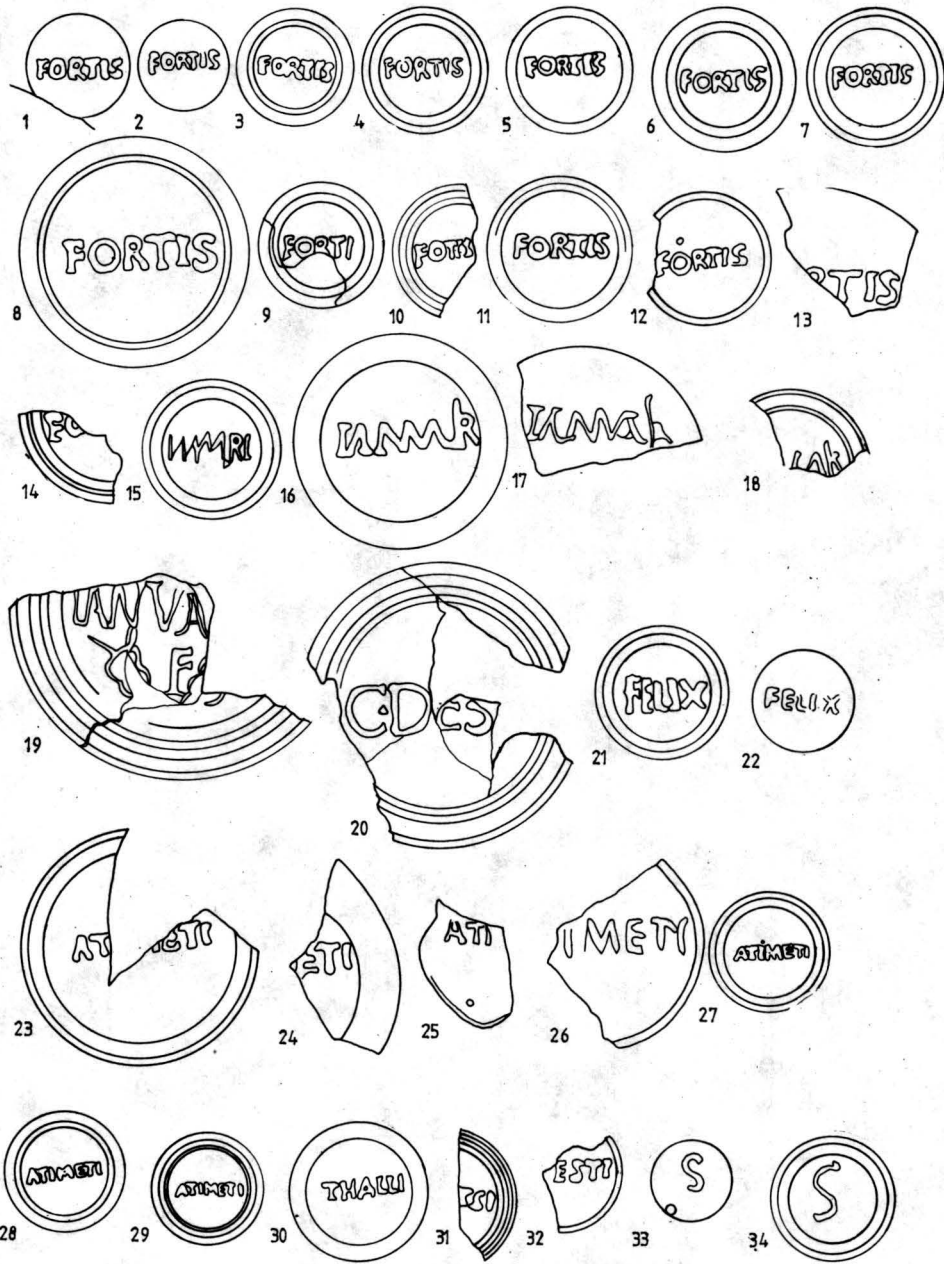
Pl. IX. Piese de bronz descoperite în clădirea EM 24.

Pl. X. Piese de bronz descoperite în clădirea EM 24.

Pl. XI. Piese de bronz descoperite în clădirea EM 24.

Pl. XII. Stampile de opaițe.

SĂPĂTURI ARHEOLOGICE LA ULPİA TRAIANA SARMIZEGETUSA (1985 — 1989*)

Regretabila dispariție, în octombrie 1984, a profesorului Hadrian Daicoviciu, conducătorul cercetărilor arheologice de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, în perioada 1973—1984, a provocat scindarea colectivului unic de cercetare.

În acest raport sunt prezentate rezultatele cercetărilor efectuate de Muzeul de Istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca, cercetări mult diminuate ca volum față de anii precedenți, datorită mai multor cauze printre care și lipsa fondurilor necesare.

Săpăturile s-au desfășurat în zona *extra muros*, la nord de orașul antic și au vizat următoarele obiective:

I. 1985 — clădirea EM 20.

2—3. 1986 — clădirile EM 21 și EM 24.

4. 1987 — sondaje la amfiteatru.

5. 1988 — sistemul defensiv de pe latura de nord a orașului.

6. 1989 — sondaj la templul zeiței Nemesis.

1. Clădirea EM 20 (pl. I) a fost identificată în anul 1982, cu ocazia unor lucrări de amenajare la Templul Mare (EM 18). Ea se află imediat la est de templu și are dimensiunile exterioare 17,3 x 13,6 m.

În campania din vara anului 1985 a fost degajată latura de est a clădirii (fig. 1) și terminată cercetarea camerelor nr. 3, 4, 5, identificate în anul 1984.

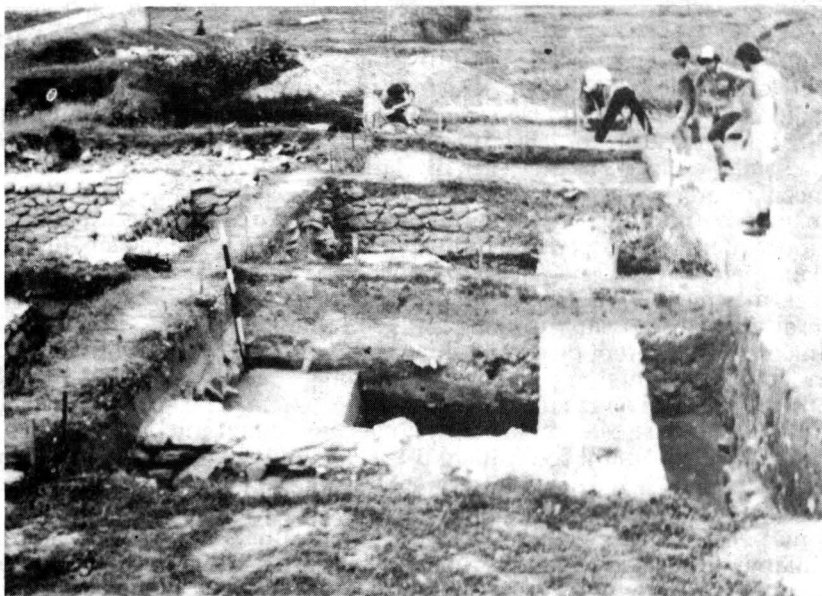

Fig. 1. Latura de est a clădirii EM 20, camera 4.

* Au mai participat sporadic la săpături C. Ilieș, A. Paki, M. Wittenberger în anii 1985—1986 și C. Opreanu în 1987.

Partea de est a edificiului a fost surprinsă în patru casete (S6—S9), fiecare avînd dimensiunile de 4 x 4 m, cu martori între ele de 0,50 m.

În prima casetă, S6, a găsit colțul de sud-est al camerei nr. 4 (fig. 1). Cu acest prilej s-au putut stabili și dimensiunile interioare ale încăperii: 4,16 x 4,12 m. Strategia interioară a camerei nu diferă față de cea surprinsă în campania trecută în restul clădirii.

Astfel, pe solul antic a fost așezat un strat de lut, compact, dar inegal repartizat pe suprafața încăperii. Peste acest strat, care avea, probabil, rolul de a consolida fundația zidurilor, apare un nivel subțire de pământ nisipos, acoperit cu o dărâmătură de aceeași consistență cu cea din camera 4. Acest strat sărac arheologic pare a fi primul nivel de călcare din încăpere. În camera 4, pavajului din camera 1, așezat pe dărâmătură, îi corespunde un strat de circa 3 cm grosime de pământ brun nisipos, care ar putea fi al II-lea nivel de călcare. Sărăcia materialului arheologic descoperit aici (câteva fragmente ceramice) nu ne permit să stabilim cronologia absolută a nivelelor de călcare.

Paralel cu latura de est s-a găsit un șanț, care urmărește zidul estic pe toată lungimea clădirii, rupând zidurile transversale. Acest șanț modern este însă anterior unui alt șanț de scoatere parțială a zidului estic, de asemenea, pe întreaga lui lungime. Pietrele scoase au fost curățate de mortar la fața locului în așa fel încât o parte din suprafața zidului păstrat și o anumită porțiune la est de el păstrează urmele îndepărtării mortarului.

Camera nr. 5, aflată la nord de camera nr. 4, a fost dezvelită în suprafața S7. Încăperea are o lungime de 4,12 m și o lățime de 2,97 m. Zidul dintre cele două spații, lat de 47 cm, a fost construit mai târziu. Talpa sa străpunge lutul de amenajare și se așează pe solul antic. Peretele despărțitor se adosează atât la zidul estic cât și la cel vestic. Deci, inițial, aici a existat o încăpere de 7,60 x 4,12 m, identică în ce privește dimensiunile cu încăperea nr. 2, dispusă în colțul de nord-vest a edificiului. Primul nivel de călcare din camera nr. 5 corespunde stratigrafic primului nivel din încăperea nr. 4. În camera 5 nu a fost surprins un al doilea nivel de călcare.

În suprafețele S8—S9 s-a delimitat spre est încăperea nr. 3, săpată parțial în campania trecută. Ea se află la nord de camera nr. 5 și are o formă aproape pătrată, cu laturile de 7,35 x 7,75 m, dimensiuni foarte apropiate de cele ale camerei nr. 1, din colțul sud-vestic al clădirii. Lutul de amenajare din această încăpere este mult mai gros decât în celelalte, fapt impus de căderea naturală accentuată, spre nord, a solului antic și de necesitatea nivelării interiorului edificiului. Stratul de lut este inegal ca grosime și a fost la un moment dat nivelat cu dărâmături. Pe lut și pe dărâmătură, în colțul de sud-vest a lui S8, s-a găsit extremitatea estică a platformei de piatră și mortar, descoperită în campania trecută, care constituie nivelul de călcare din încăpere. Pe platformă s-a găsit o monedă de la Severus Alexander.

Cea mai mare parte a camerei a fost deranjată de lucrări moderne. Zidul nordic al ei a fost scos până aproape la nivelul fundației.

În concluzie, putem preciza faptul că edificiul EM 20 a avut inițial patru încăperi, cu dimensiuni apropiate două câte două. Clădirea a avut o singură fază de construcție și două faze de amenajare. În a doua fază de amenajare încăperea din colțul de sud-est este împărțită în două camere mai mici (fig. 2). Clădirea a fost construită la sfârșitul secolului al II-lea, e.n., după edificarea Templului Mare (EM 18), concluzie desprinsă din campania anterioară.

Sărăcia materialului arheologic descoperit în clădire, precum și lipsa epigrafelor, nu permit să se precizeze, deocamdată, destinația sa. Ea face parte dintr-un aliniament de clădiri, mărginit de un portic spre sud, paralel cu zidul nordic al orașului, respectiv cu drumul imperial. Eventuale cercetări la sud și est de edificiu ar putea contribui la stabilirea destinației inițiale a monumentului.

¹ D. Alicu, *RMM*, 2, 1989, p. 11—13.

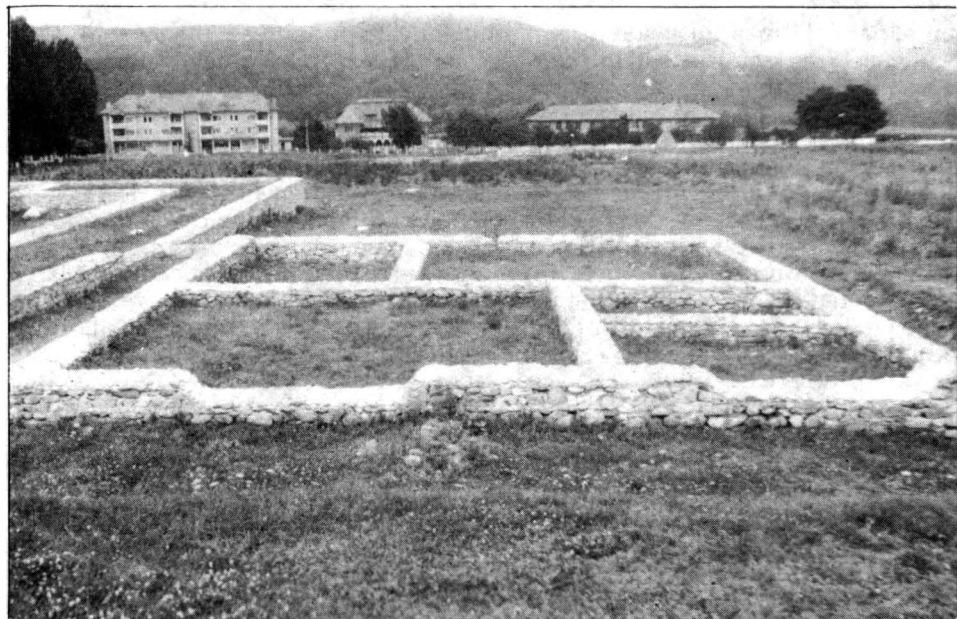

Fig. 2. Clădirea EM 20 după conservare

Fig. 3. Clădirea EM 21, camera K (10).

2. Clădirea EM 21¹ (pl. II)

În urma investigării interiorului clădirii s-au putut face următoarele precizări:

1. Pe suprafața ocupată de atelierul de sticlărie au existat, anterior, clădiri de lemn ale căror urme au fost surprinse în camera C (11), E (3), K (10) și în coridorul de la nord de clădire. În încăperea C (11) s-a surprins urma unei bârne de

lemn, paralelă cu zidul 1, adâncită în solul antic. În încăperea E (3), sub zidul 11, s-au găsit amprente a 3 stâlpi, cu diametrul de 62 cm. În camera K (10) (fig. 3) și în partea de nord-vest a coridorului s-a găsit o platformă de piatră, cărămidă și mortar slab, așezată pe solul antic, înaltă de 15—20 cm care era, probabil, pavajul unei clădiri de lemn. Ea depășește atât spre nord cât și spre vest clădirea EM 21.

2. În prima fază, clădirea, de formă patrulateră, avea două încăperi mari, despărțite de zidul 7. Zidurile 1 — 4 și 7 aveau aceeași temelie, înaltă de 45 cm și lată de 75 cm, din piatră de râu legată cu pământ. Eleviația la zidurile 1 — 4 are lățimea de 60 cm, este din piatră de râu, legată cu mortar și se păstrează, pe alocuri, pe o înălțime de 26 — 35 cm. În structură are și fragmente de cărămizi. Creșida, pe toată lungimea zidurilor, este spre interiorul edificiului și are o lățime de 15 cm. La zidul 7, eleviația din prima fază nu se păstrează. Într-o fază ulterioară eleviația avea 45 cm lățime și se adosa la zidul 1. Din eleviație nu s-a păstrat nimic în apropierea zidului 5. Din această fază datează cuptoarele C 1 și C 3 din încăperea B (5) și o intrare lată de 75 cm, obținută în faza următoare, practicată în zidul 2 la 2,34 m nord de colțul sud-vestic al camerei C (11).

3. În faza a doua se construiește zidul 5, care se adosează zidurilor 2 și 4. Fundația sa are lățimea de 52 cm și înălțimea de 45 cm. Ea este încă mai sus cu 15 cm decât fundațiile zidurilor 2 și 4. Eleviația zidului 5 avea o lățime de 44 cm. În camera C (11) primul nivel de călcare corespunde stratigrafic creșidei zidurilor 1 și 2, iar al doilea nivel se află la înălțimea creșidei zidului 5.

Sub nivelul de călcare, gros de circa 15—20 cm, din pământ brun, se găsea o umplutură de pământ galben, bine bătut, groasă de 30 cm, un strat de pietriș și nisip gros de 6 cm, după care urma solul antic. La un moment dat spațiul aflat la est de zidul 7 este împărțit în două încăperi prin intermediul zidului 6. Acesta are temelia din două rânduri de piatră fără mortar, așezată pe primul nivel de călcare, corespunzător cuptoarelor C 1, C 3. Lățimea fundației era de 63 cm și înălțimea de 22 cm. Zidul 6 se adosează zidurilor 1 și 5. Din eleviația sa se păstrează o porțiune în partea de sud pe o înălțime de 20 cm. Ea este construită din piatră de râu, legată cu un mortar slab și are lățimea de 36—40 cm, lăsând de o parte și de cealaltă a fundației o creșidă de 17 cm spre vest și 10 cm spre est.

Structura acestei eleviații este identică cu cea a zidurilor 8 — 12 construite mai târziu și, deci, se pare că reprezintă o a doua fază a zidului 6, respectiv a treia fază a clădirii. Zidul 6 reprezintă o simplă reamenajare a spațiului, fiind de fapt o subfază în arhitectura clădirii. Nivelului al doilea îi corespunde cuptorul C 2 din camera B (5).

4. Într-o a treia fază, spațiul aflat la nord de zidul 5 este împărțit în mai multe încăperi de zidurile 8 — 11, care reprezintă o structură identică. Zidul 8 are extremitățile fundației așezate pe al doilea nivel de călcare (un strat de 21 cm de pământ, pigmentat cu cărbune, bulgări de var și mortar) pe o lungime de 1,26 m de zidul 3 și 1,20 m de zidul 5. Între cele două extremități a fost săpat un șanț, ușor albit, cu adâncimea maximă în centru de 58 cm, umplut cu piatră de râu, care formează fundația propriu-zisă a zidului.

Fundația are o lățime de 53 cm, cu o creșidă spre vest, lată de 15 — 20 cm. Eleviația este din piatră de râu legată cu mortar, cu o lățime de circa 38—40 cm și se păstrează pe o înălțime de 18—20 cm. Pe zidul 8 la 1,90 m sud de zidul 3 se află o intrare, largă de 72 cm. Situația stratigrafică, în capătul de nord al zidului, se prezintă astfel: eleviație 18 cm, temelie 19 cm, strat de cărbune și mortar 21 cm (nivelul al doilea), strat brun cu oase și fragmente ceramice 15 cm (primul nivel), nisip și pietriș, 3—5 cm, sol antic negru gros 11 cm. În centru fundația se așază pe solul viu.

Zidurile 9 — 11 sunt aproape identice ca structură. În zidul 9 s-a practicat o deschidere, lată de 90 cm, la 62 cm nord de zidul 5 (fig. 4). Nu pare a fi temelia zidului 7 la nord de zidul 5. Partea superioară a zidului, lată de 40—45 cm, este

Fig. 4. Clădirea EM 21, zidul nr. 9.

Fig. 5. Clădirea EM 21, porticul de pe latura de sud.

ușor oblică față de fundație. Ea este paralelă cu zidul 12, din care s-au păstrat, din păcate, doar două rânduri din fundație, lată de 60 cm. Fundația zidului 12 este obișnuită, fără a fi adâncită în partea centrală. Temelia zidului 12 străpunge parțial al doilea nivel de călcare. Cele două ziduri pot constitui o subfază a fazei

a treia a clădirii și este posibil ca acum să fi fost demolate zidurile 10 și 11, să se fi construit încăperea L (4) și cuptorul de la vest de ea. (Ipoteză plauzibilă dar neverificată, întrucât cercetarea încăperii L(4) nu este terminată).

5. Cu prilejul degajării laturii de sud a clădirii s-a pus în evidență prezența unui portic (fig. 5), care decora, probabil, spre est fațada întregului ansamblu de clădiri (EM 18, 19, 20). Din portic s-au păstrat șase socluri pentru baze de coloane, numerotate de la vest spre est cu I—VI. Între soclurile III și IV, la 4,40 m de clădire, s-a găsit o fântână, cu diametrul interior de 70 cm. Interiorul fântânii s-a golit până la -9,20 m, fără a atinge fundul.

Fântâna este anterioară atelierului de sticlărie și se pare că nu mai era utilizată decât ca groapă de gunoi în perioada de funcționare a atelierului. Fragmentele de sticlă și zgură de sticlă sunt numeroase între -0,20 și 3,50 m. Între -3,50 m și -4,20 m au apărut cărbuni, obiecte de fier și bronz, iar între -4,20 m și -5,80 m foarte multe oase de animale mari și rozătoare. De la -5,80 m predomină zgura de fier, obiecte de fier, foarte corodate și fragmente ceramice. La est de fântână s-a descoperit o groapă, cu o lățime, pe direcția est-vest, de 5,70 m (fig. 5). Limita nordică a gropii se află la 1,65 m de clădire, iar limita sudică nu a fost încă stabilită. Groapa este anterioară fântânii, fiind parțial acoperită de lutul nisipos scos cu prilejul escavării fântânii. Adâncimea sa de la nivelul solului antic de 70 cm și a fost umplută cu mult moloz, cărămidă, țigle fragmentare, tuburi de încălzire, cărbuni, fără alt material arheologic. Soclul IV al porticului este construit în acest moloz și străpunge solul scos din fântână. Porticul datează din prima fază de construcție a atelierului de sticlărie.

6. Cu scopul de a verifica existența unui drum sau a unei alte clădiri la vest de EM 21 s-a trasat un sondaj, pe direcția est-vest, lung de 17,5 m și lat de 1,5

Fig. 6. Clădirea EM 21, secțiunea At₁, canal roman.

Fig. 7. Clădirea EM 21, secțiunea At₁, canal târziu.

cm (At. 1). O aglomerare de piatră de râu s-a găsit între 12,50 și 15,80 m la o adâncime de 30 cm, care are putea fi un drum aparținând unei epoci mai târzii. El nu prezintă nici una din caracteristicile unui drum roman. Un canal de epocă romană, surprins în extremitatea vestică a secțiunii (fig. 6), este astupat parțial de aglomerarea de piatră amintită, după ce a fost scos din uz. În capătul opus al secțiunii s-a găsit o parte dintr-un canal târziu al cărui capăt de est începea în camera C (11), rupea zidul 2 și se continua spre est-nord-est (fig. 7).

7. În exteriorul atelierului de sticlărie au fost surprinse, de asemenea, resturile unor construcții din lemn, anterioare fazei de piatră. Astfel, în sondajul At. 3, practicat la 6,70 m vest de colțul sud-estic al atelierului, pe direcția nord-sud, s-au pus în evidență amprente la patru stâlpi de lemn și un șanț în formă de ic, adânc de 74 cm și larg de 1,38 m, care taie unul din stâlpi. Șanțul începe la nivelul solului antic și era umplut cu un pământ negru, lipsit de material arheologic. Un strat subțire de arsură, găsit pe aproape întreaga suprafață de la sud de EM 21, la nivelul solului antic, acoperea șanțul, stâlpii și partea de nord a gropii descrise mai sus. În bună parte nivelul de arsură este acoperit de pământul scos din fântână. Urma unui stâlp de lemn s-a găsit și în secțiunea At. 1, în dreptul m 4,65.

În concluzie, se poate afirma că zona atelierului de sticlărie a fost ocupată în primele decenii ale secolului al II-lea e.n. de clădiri de lemn, parțial identificate, dar încă necercetate. La un moment dat una din aceste clădiri a adăpostit un atelier de prelucrare a metalului. Fântâna începe să fie astupată încă din această perioadă, dacă luăm în considerare cantitatea mare de zgură de fier descoperită în ea. Atelierul de sticlărie se construiește după demolarea clădirilor din lemn, integrat în ansamblul arhitectonic unitar aliniaz drumului imperial, paralel cu zidul nordic al orașului. Atelierul a avut trei faze principale de construcție cu două subfaze sau amenajări mai simple. După abandonarea sa, un canal târziu străbate zidul vestic al edificiului.

Lucrările de restaurare au pus în evidență faza a III-a de construcție și nivelul de călcare aparținător fazei a II-a, deoarece ultimul nivel a fost surprins pe o mică suprafață în colțul de sud-est al camerei B (5). Aducerea întregului edificiu la ultimul nivel implica un efort financiar și fizic, deocamdată, imposibil de realizat. Intrările în încăperi, cu excepția celor de pe zidurile 8 și 9, sunt ipotetice și au fost practicate în ziduri pentru ușurarea vizității.

3. Clădirea EM 24, probabil, o basilica, a fost cercetată între anii 1983—1984. Cu prilejul lucrărilor de restaurare, întreprinse aici în vara anului 1986, s-au pus în evidență noi elemente ale clădirilor din lemn, anterioare edificiului de piatră (pl. III).

Urmele stâlpilor de lemn, descoperite în suprafața delimitată de zidurile exterioare ale edificiului, marchează substrucțiunile a cel puțin trei grupuri de construcții, diferențiate cronologic (fig. 8). Toate clădirile au dispărut în urma unor incendii puternice. În partea de sud și sud-vest a suprafeței cercetate au fost scoase la lumină 5 vetre de foc, din faze diferite, toate aparținând însă clădirilor romane din lemn. Tot în colțul de sud-vest a navei basilicii s-a descoperit un mormânt, conținând partea anterioară a unui schelet de cal (fig. 9). În apropierea capului animalului a apărut un vas de ceramică cenușie, lucrat cu mâna, databil în Hallstatt D (fig. 10). Craniul și o parte din vertebrele gâtului se aflau pe axa longitudinală a unui cuptor, umplut, în prealabil, cu un strat de pământ, pigmentat cu cărbune și chipic (fig. 11). În umplutură s-a găsit un fragment ceramic și un obiect de fier neidentificabil. Pieptul animalului și o parte din coaste se așezau pe același tip de umplutură ca și cea din cuptor. Cuptorul avea gura spre est și următoarele dimensiuni: axa NS — 1,54 m, axa EV — 1,16 m, adâncimea 15 cm. Vatra prezintă două faze de utilizare; în prima fază suprafața ei este fățuită,

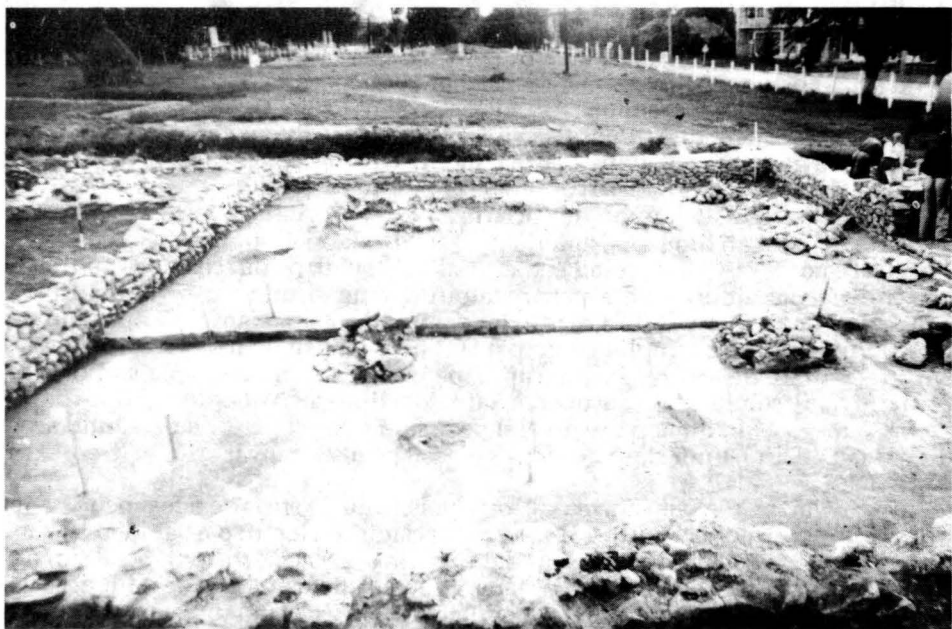

Fig. 8. Clădirea EM 24, urme ale edificiilor din lemn din perimetrul ocupat de clădire.

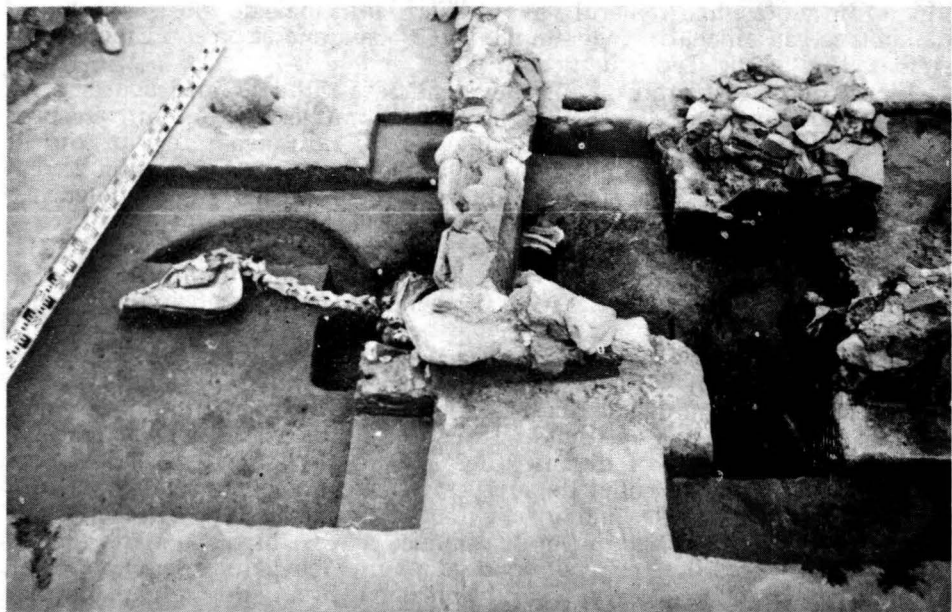

Fig. 9. Clădirea EM 24, mormânt hallstattian (?).

iar în faza a doua este poroasă. La est de cuptor s-au mai găsit trei vetre de formă neregulată, lipsite de material arheologic.

Lucrările de restaurare au pus în valoare faza a II-a de piatră a basilicii, datată la sfârșitul secolului al II-lea e.n.

Fig. 10. Vas hallstattian.

Fig. 11. Clădirea EM 24, cuptor preistoric.

4. *Sondaje la amfiteatru.* În anul 1987 cercetările s-au rezumat la două sondaje la poarta de vest (A 3—4) și un sondaj (A 5) la intrarea dinspre arenă în încăperea 1, unde era indicată de C. Daicoviciu prezența unui prag cu inscripție (pl. IV).

Sondajul A 3 a constatat dintr-o casetă practică la sud de axul porții, în exteriorul ei, cu dimensiunile de 6 x 4 m. Casetă a fost deschisă cu scopul de a stabili existența zidurilor aflate la vest de poartă, marcate pe planul lui C. Daicoviciu

fără precizări cronologice și relația dintre ele și amfiteatru. Din păcate, pe întreaga suprafață am găsit un teren răscolit de săpături mai vechi, anterioare celor efectuate de C. Daicoviciu care s-a oprit la dezvelirea spațiului porții. Avem de a face probabil cu săpăturile lui G. Téglás și G. Szinte care au urmărit și, pe alocuri, au demolat zidurile presupuse de C. Daicoviciu și marcate pe planul său.

Primele ipoteze care pot fi avansate, deocamdată, înainte de finalizarea cercetării din acest sector sunt următoarele:

1. Zidurile din exteriorul porții de vest aparțin unei clădiri anterioare amfiteatrului contemporană, probabil, cu o construcție premergătoare templului zeiței Nemesis, demolată și ea cu prilejul edificării celor două monumente.

2. Crearea accesului spre poartă a necesitat în antichitate demolarea albiată a zidului transversal pe spațiul porții, astfel încât din partea centrală a lui s-au păstrat doar două rânduri de piatră din fundație, iar la extremitatea sudică începutul elevației.

3. Terasarea terenului, cu prilejul construcției, a creat în zona amfiteatrului diferențe de nivel apreciabile.

Sondajul A 5 a avut drept scop scoaterea la lumină a pragului cu inscripție a încăperii 1 a. Fără a lua în discuție inscripția de pe prag, a cărei interpretare comportă încă discuții și care a făcut subiectul unei alte lucrări², s-a constatat că:

1. Placa cu inscripție a fost refolosită ca prag, deci, se află în poziție secundară, inscripția LOC(us) MENS(ri) neavând nici o legătură cu destinația încăperii.

2. Orificiile de pe suprafața ei au fost executate în scop practic cu prilejul refolosirii pentru susținerea usciorilor ușii și nu o perforază (fig. 12).

3. Partea inferioară a plăcii este fasonată spre deosebire de partea superioară, care pare a fi ruptă sau neprelucrată.

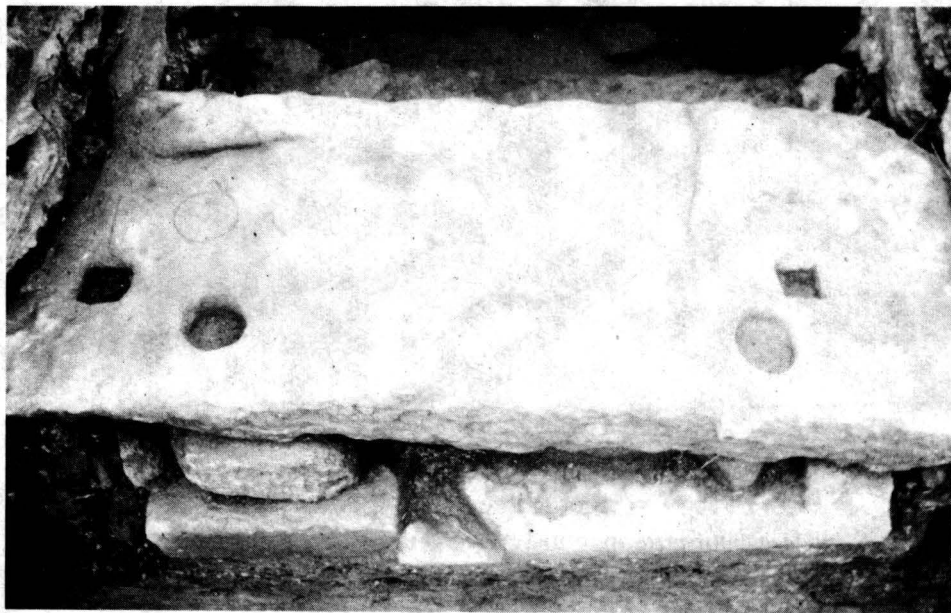

Fig. 12. Amfiteatru, pragul încăperii 1 a.

² D. Alicu, A. Paki, *ActaMN*, XXII—XXIII, 1985—1986, p. 469—479.

Sondajul a pus în evidență existența a două nivele de construcție, marcate de un strat discontinuu, subțire de 2—3 cm, cu o umplutură între ele de 20—25 cm de pământ, pigmentat cu nisip, fragmente de cărămidă și cărbune. Cele două nivele se observă atât în interiorul cât și în exteriorul încăperii în arenă. Constructiv, cele două nivele sunt marcate de două praguri suprapuse, cel inferior fiind mai scurt și mai îngust decât cel superior, constituit de placa cu inscripție. Pragul din prima fază constă dintr-o placă de calcar, cu o bordură în partea de vest; el este fracturat. În faza următoare, deasupra, s-a așezat un rând de piatră de râu peste care s-a montat placa cu inscripție, cu același rol de prag al unei intrări, de această dată mai largă cu 20 cm decât prima (fig. 13).

Fig. 13. Amfiteatru, detaliu, praguri încăpere 1 a.

La nivelul actual al informației, prezența a două nivele de construcție a amfiteatrului pare surprinzătoare, mai ales că o astfel de acțiune de amploare ca refacerea edificiului ar fi fost menționată epigrafic. Din păcate, lipsește însăși inscripția de construcție.

În literatură mai vechi s-au emis două ipoteze cu privire la construcția amfiteatrului³. Prima susține ideea edificării lui în anul 158 e.n. pe baza unui fragment de țiglă cu stampila lui Iulius Alexander, producător în numele consulilor din 158 Sextus Sulpicius Tertullius și Quintus Tineius Sacerdos Clemens. A doua ipoteză este avansată de C. Daicoviciu, care susține că în 158 are loc o refacere a acoperișului, amfiteatrul fiind mai vechi⁴. Se pare, că cel mai aproape de adevăr este C. Daicoviciu, cu completarea, în baza observațiilor din sondajul A 5, că avem de a face cu o refacere a edificiului și nu numai a acoperișului⁵. Refacerea putea fi cauzată de un eventual incendiu al cărui urme au fost surprinse de arheologii Societății de istorie de la Deva, dar tot atât de bine incendiul putea

³ P. Kiraly, *Dacia Provincia Augusti*, II, Budapest, 1894, p. 128.

⁴ C. Daicoviciu, *ACMIT*, IV, 1932—1938, p. 396, 403.

⁵ D. Alicu, C. Opreanu, *RMM*, 1, 1989, p. 89.

fi provocat în timpul invaziei marcomane și atunci ar fi reprezentat o fază ulterioară anului 158.

Pentru o datare timpurie a primei faze există mai multe argumente⁶: de ordin numismatic (emisiuni din vremea lui Traian și, mai ales, a lui Hadrian), epigrafic (prezența stampilelor legiunii a IV-a Flavia Felix sau o bancă, care păstrează inițialele M O, interpretate ca fiind a lui Marcus Opellius Adiutor, cetățean cunoscut în vremea împăratului Traian) sau situația din alte părți ale Imperiului sau chiar din Dacia unde amfiteatre au fost construite imediat după întemeierea orașelor.

Prezența arheologică a două faze de construcție doar în micul sondaj de la poarta încăperii la nu este însă suficientă pentru a stabili o cronologie a amfiteatrului și cu atât mai puțin pentru a generaliza situația la nivelul întregului monument. Acest sondaj, din care nu s-a recoltat material arheologic, rămâne doar un îndemn pentru continuarea cercetărilor.

Un al doilea obiectiv urmărit în toamna anului 1987 a fost degajarea exterioară, conservarea și restaurarea fundațiilor clădirii EM 20, investigată în anii 1985—1986.

5. În toamna anului 1988 am reluat la Ulpia Traiana o mai veche preocupare, și anume, verificarea sistemului defensiv al orașului antic. Începând din anul 1975 au fost cercetate laturile de nord, est și sud unde a fost pusă în evidență prezența a câte două șanțuri de apărare, aflate în exteriorul valului de pământ și al zidului de piatră. A fost cercetată, de asemenea, latura de vest a unei fortificații de pământ mai mică decât orașul înconjurat de ziduri de piatră. Și în acest din urmă caz au fost găsite două șanțuri astupate cu prilejul construirii coloniei⁷.

În literatura mai veche, începând cu Șt. Moldovan și sfârșitul cu C. Daicoviciu, este menționat un val de pământ, care dublează pe o anumită porțiune, spre exterior, latura de nord a orașului⁸. Acest val începe la 216 m de colțul nord-estic și este vizibil pe o lungime de 111 m. Înălțimea la care se păstrează variază între 0,65 m și 0,85 m, iar lățimea la bază se situează între 3 m și 5,6 m. Valul se află la circa 19 m de latura nordică a orașului.

Pentru a determina originea acestui val am trasat o secțiune Z 5 (pl. 5), orientată N-S, lungă de 18 m, cu gândul de a o prelungi cu încă 18 m până la zidul orașului. Din păcate, timpul nefavorabil, ne-a obligat să amânăm această acțiune pentru campania viitoare.

În zona valului, imediat sub humusul actual, a apărut un strat de pietriș, mărunț și mediu, de circa 35—40 cm grosime, așezat pe un nivel de piatră de râu și lut, gros de 20—25 cm. Sub acest nivel, un pat de lut galben, foarte compact și bine bătut, acoperea un al doilea strat de piatră, ceva mai mărunț, și mai puțin compact. La rîndul ei, acest strat de piatră era așezat pe un al doilea pat de lut de aceeași consistență cu primul. Dedesubt se distinge cu claritate solul antic, negru și gras.

Structura descoperită era foarte asemănătoare cu cea a unui tipic drum roman, cărui îi lipsesc dalele pavajului. Un drum roman, paralel cu latura de nord, a fost identificat în secțiunea Z1 în anul 1975, la circa 150 m este de actuala secțiune, într-o zonă plană. Analizând documentația din 1975, a reieșit că avem de-a face cu unul și același drum, cu deosebirea că în zona cercetată în 1975 se păstrează numai ultimul rând de piatră, celelalte straturi fiind, probabil, nivelate înainte de anul 1853, an în care Șt. Moldovan menționează pentru prima oară valul în discuție.

Rambleul supraînălțat al drumului îl regăsim pe o lungime, de circa, 60 m la est de oraș, în apropierea localității Ostrov într-o zonă mai puțin cultivată.

Imediat la nord de drum s-a găsit un șanț, lat de 5,20 m și adânc de 2,20 m,

⁶ Vezi, și C. Opreanu, *Acta MN XXIV—XXV*, 1987—1988, p. 223—246; D. Rus, D. Alicu, *Politique éditiltaire dans les provinces de l'Empire Romain*, Cluj, 1993, p.

H. Daicoviciu și colab., *Sargetia*, XIV, 1979, p. 143—146 (Z₁); idem. MCA, Oradea 1979, p. 231—232 (Z₂, Z₃); idem., MCA, Brașov, 1981, p. 251—252.

⁸ Șt. Moldovan, *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, Brașov, 1853, p. 263; C. Daicoviciu, *Dacia*, I, 1924, p. 241.

în formă de ic. Șanțul pare a se fi umplut lent pe o înălțime de circa 1,50 m, iar apoi a fost umplut intenționat cu un pământ brun compact. În această umplutură, la un moment dat, s-a săpat o groapă în care s-au aruncat oase de animale, îndeosebi, bovine. Sunt, în general, oase ale membrelor, toate sfărâmate și nu s-au găsit, cu o singură excepție, maxilare sau oase parietale. În acest depozit de oase s-a descoperit un fragment de țiglă romană, ceea ce nu constituie un argument în datarea în epocă romană a gropii.

Cantitatea redusă de material arheologic, descoperit în șanțul roman de la nord de drum, câteva fragmente ceramice romane, este nesemnificativ pentru datarea mai precisă a acestuia.

El este un al treilea șanț de apărare, paralel cu latura de nord. Primele două au fost găsite în 1975 între zidul orașului și drum. Cel de-al treilea șanț nu pare să facă parte din sistemul inițial de fortificare și apărare al orașului, ci mai degrabă este reflectarea unui grav pericol ce a amenințat însăși existența urbei pe care cetățenii săi au hotărât să o apere prin crearea încă a unui obstacol în calea dușmanilor. Din câte știm până acum cel mai grav pericol prin care a trecut Sarmizegetusa în epoca romană a fost atacul marcomanilor⁹. Aceasta este doar o ipoteză logică care, pentru moment, nu este susținută de nici o dovadă arheologică.

6. Templul zeiței Nemesis din apropierea amfiteatrului este un monument conservat¹⁰, dar în bună măsură necercetat¹¹. Prin sondajul efectuat, pe direcția N—S, la sud de cella s-a urmărit punerea în evidență a unor trepte de acces în cella care sunt figurate pe planul lui G. Szinte¹². În urma sondajului nu au fost descoperite urmele scării, în schimb, la 20 cm sub solul actual s-au descoperit resturile unui pavaj din lespezi de piatră (fig. 14), care acoperea, probabil, curtea din fața celei. La sud de templu a fost pus în evidență un soclu de piatră, cu la-

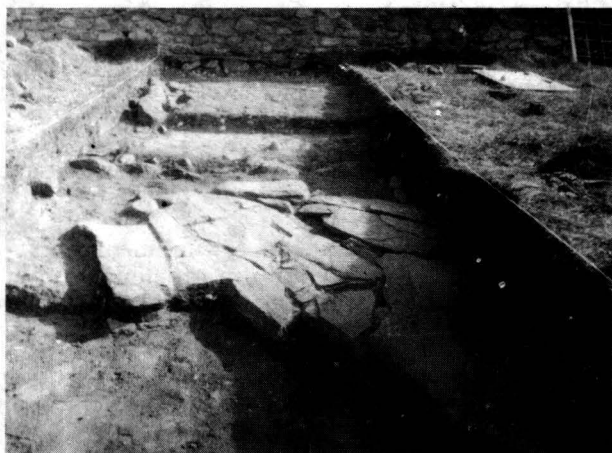

Fig. 14. Pavaj la templul zeiței Nemesis.

tura vestică lungă de 1 m, care ar putea face parte dintr-un aliniament, paralel cu latura sudică a templului care susținea un portic.

Materialul arheologic descoperit a fost foarte sărac.

DORIN ALICU—CONSTANTIN POP—SORIN COCIȘ

⁹ H. Daicoviciu, I. Piso, *ActaMN*, XII, 1975, p. 159—163.

¹⁰ D. Alicu, *ActaMN*, XIII, 1976, p. 117—148.

¹¹ Idem, *ActaMN*, XV, 1978, p. 173—177.

¹² G. Szinte, *HTRTE*, VIII, 1983—1896, p. 37.

Catalogul obiectelor descoperite

Os

1. Ac de păr; fragmentar (pl. VI/9); L = 3,3 cm; sec. II e.n.; EM 20, S5, —0,8 m. M. Sarmizegetusa, inv. 28499.
2. Ac de păr; fragmentar (pl. VI/7); L = 4,3 cm. Capul este sub forma unei nodozități; pe corp se află două linii în relief, realizate prin incizie; sec. II e.n. EM 20, S5, —0,50 —0,60 m. M. Sarmizegetusa, inv. 28479.
3. Ac de păr; fragmentar (pl. VI/8); L = 4,1 cm. Ac cu capul retezat; sec. II e.n. EM 20, S5, —0,60 m. M. Sarmizegetusa, inv. 28480.
4. Ac de păr; fragmentar (pl. VI/3); L = 9,2 cm. Capul este rupt; sec. III e.n. EM 21, zona porticului. M. Sarmizegetusa, f.nr.inv.
5. Ac de păr; fragmentar (pl. VI/4); L = 6,3. Capul este oval; sec. II—III e.n. EM 21, fântână —7,60 m. M. Sarmizegetusa, f.nr.inv.
6. Ac de păr; fragmentar (pl. VI/5); L = 3,6 cm. Capul ornamentat se păstrează cu o singură profilatură; sec. II—III e.n., EM 21, fântână, M. Sarmizegetusa, f.nr.inv.
7. Ac de păr; fragmentar (pl. VI/6); L = 3,6 cm. Nu se poate determina tipul, capul rupt; sec. II—III e.n. EM 21, fântână — 3,20 m. M. Sarmizegetusa, f.nr.inv.
8. Măner; fragmentar (pl. V/2); L = 2,3 cm; D = 2,3 cm. Măner cu striuri; sec. II—III e.n. EM 21, fântână — 7,50 m. M. Sarmizegetusa, f.nr.inv.
9. Rotiță; fragmentară (pl. V/1); D = 5 cm; gr = 1,2 cm. Se păstrează o parte dintr-o roată făcută din os spongios, sec. II—III e.n. EM 21, fântână — 6,60 m. M. Sarmizegetusa, f.nr.inv.

Sticlă

1. Mărgea; bună (pl. VII/1); D = 2 cm. Piesa a făcut parte, probabil, dintr-un șirag de mărgelile. Are culoare albastru-verzuie, fiind ornamentată cu incizii pe corp, iar în mijloc se află un orificiu; sec. II e.n. EM 20, S7, 2B, —0,8 m. M. Sarmizegetusa, inv. 28456.
2. Mărgea; fragmentară (pl. VII/2); D = 1,2 cm. Aceeași descriere ca la piesa nr. 1; sec. II e.n. EM 20, S6, —0,90 m. M. Sarmizegetusa, inv. 28442.

Ceramică

1. Instrument pentru ornamentat ceramică; fragmentar (pl. VIII/3); L = 4 cm. Piesa are un mâner, iar la unul din capete un clopot cu marginile zimțate; în interior un ornament format din cercuri concentrice și linii incizate; sec. III e.n. EM 21 pe suprafață. M. Sarmizegetusa, f.nr.inv.

Bronzuri

1. Verigă; fragmentară (pl. IX/3); D = 3,8 cm; sec. II e.n. EM 20, S7, 1 B, —0,80 m. M. Sarmizegetusa, inv. 28465.
2. Verigă; fragmentară (pl. IX/4); D = 3,4 cm; sec. II e.n. EM 20, S6 1 D, —0,90 m. M. Sarmizegetusa, inv. 28441.
3. Sărmă cu o nodozitate; fragmentară (pl. IX/2); L = 9 cm; sec. II e.n. EM 20, S6, 2 B, —0,55 m. M. Sarmizegetusa, inv. 28452.
4. Cui; bună (pl. VII/6); L = 1,5 cm. Piesa are capul mic, semisferic, iar acul este dreptunghiular; sec. II e.n. EM 20, S8, —0,90 m. M. Sarmizegetusa, inv. 28460.
5. Ac (?); fragmentară (pl. VII/5); L = 3 cm. Piesa este groasă la un capăt (sub forma unei măciuci) pentru a se subția mult spre partea centrală. Nu este exclus ca piesa să fi fost chiar un fragment dintr-un instrument medical sau un ornament pe piele; sec. II e.n. EM 20, S5, —0,50 m. M. Sarmizegetusa, inv. 28467.

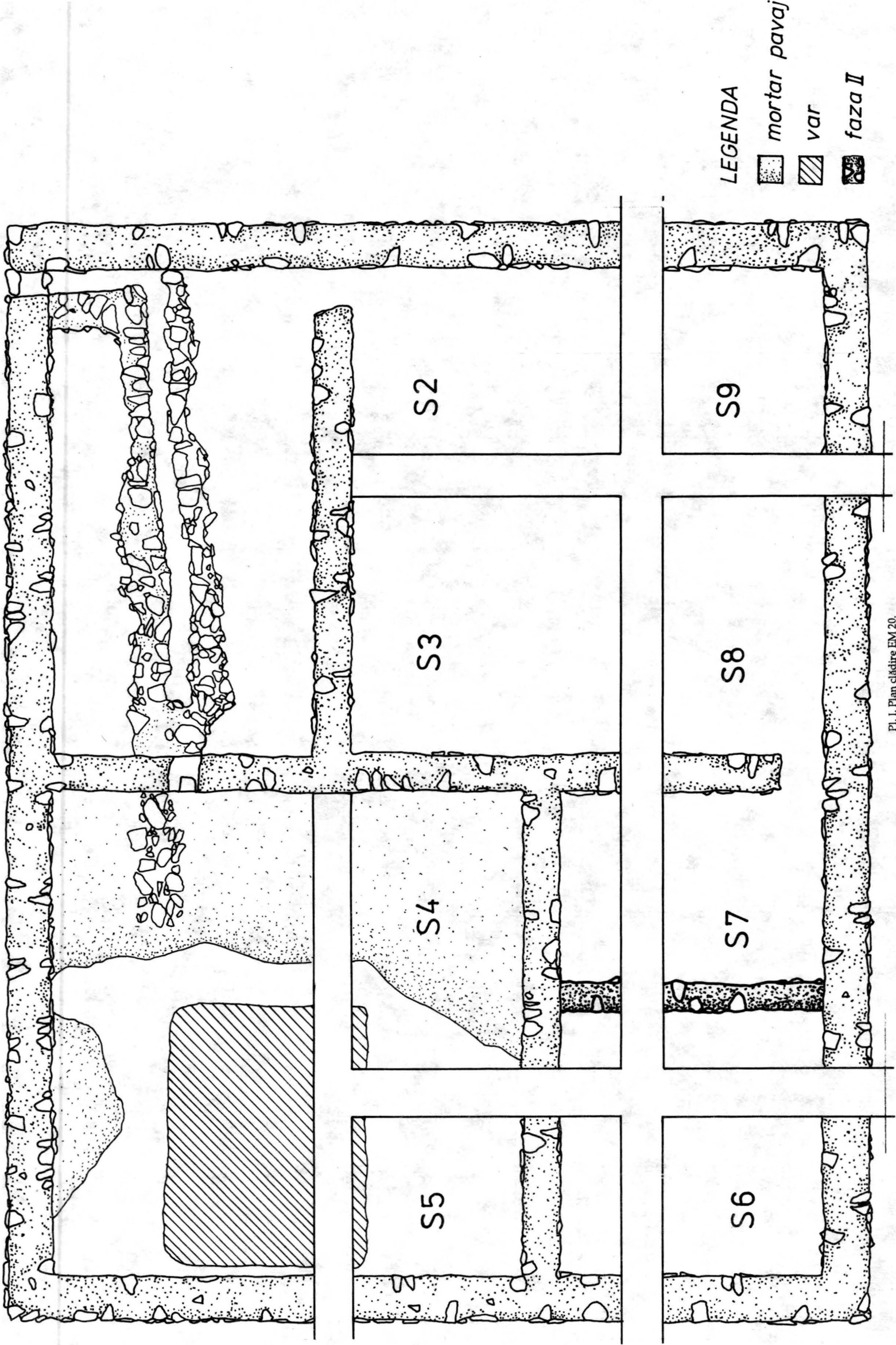
6. Balama; bună (pl. VII/8); L = 10 cm. Obiectul este format din două piese articulate pe un ax; sec. II e.n. EM 20, S5, —0,40 m. M. Sarmizegetusa, inv. 28470.
7. Cui; bună (pl. VII/7); L = 0,7 cm. Capul rotund, probabil, folosea pentru prinderea pielei; sec. II e.n. EM 24, suprafața M 17. M. Sarmizegetusa, inv. 28575.
8. Oglindă; fragmentară (pl. VII/4); D = 9 cm. Corpul era ornamentat cu un cerc incizat; sec. II e.n. EM 24 la est de construcție, —0,60 m. M. Sarmizegetusa, inv. 28589.
9. Tablă; fragmentară (pl. IX/1); L = 5 cm; l = 1,7 cm. Tablă dreptunghiulară, nu se poate determina funcționalitatea; sec. II—III e.n. EM 21, fântână, —0,40 m. M. Sarmizegetusa, f.nr.inv.
10. Cui (?); fragmentară (pl. IX/6); L = 5 cm. Probabil, corpul unui cui ornamental; sec. II e.n. EM 24, —0,60 m. M. Sarmizegetusa, inv. 28590.
11. Țintă (?); fragmentară (pl. IX/5); L = 2 cm; d.cap. = 1,5 cm. Piesa era folosită pentru ornamentație; sec. II—III e.n. EM 21, fântână, —7,40 m. M. Sarmizegetusa, f.nr.inv.
12. Ac de păr (?); fragmentară (pl. VIII/1); L = 8,7 cm. Se păstrează o tijă lungă care se subțiază spre unul din capete; sec. III e.n. EM 21, camera 3, —0,40 m. M. Sarmizegetusa, inv. 28587.
13. Cheie; fragmentară (pl. VIII/2); L = 7,9 cm. Se păstrează capul masiv și sistemul de deschidere; sec. II—III e.n. EM 21. M. Sarmizegetusa, f.nr.inv.
14. Aplică (?); fragmentară (pl. VIII/3); L = 4,8 cm. Se păstrează o placă cu două orificii, una cu nit; sec. III e.n. EM 24, martorul de vest, —0,20 m. M. Sarmizegetusa, inv. 28578.
15. Ac de păr; fragmentară (pl. VIII/4); L = 5,3 cm. Se păstrează capătul ascuțit; sec. II e.n. EM 24, cubiculul de est, —0,60 m. M. Sarmizegetusa, inv. 28580.

Fier

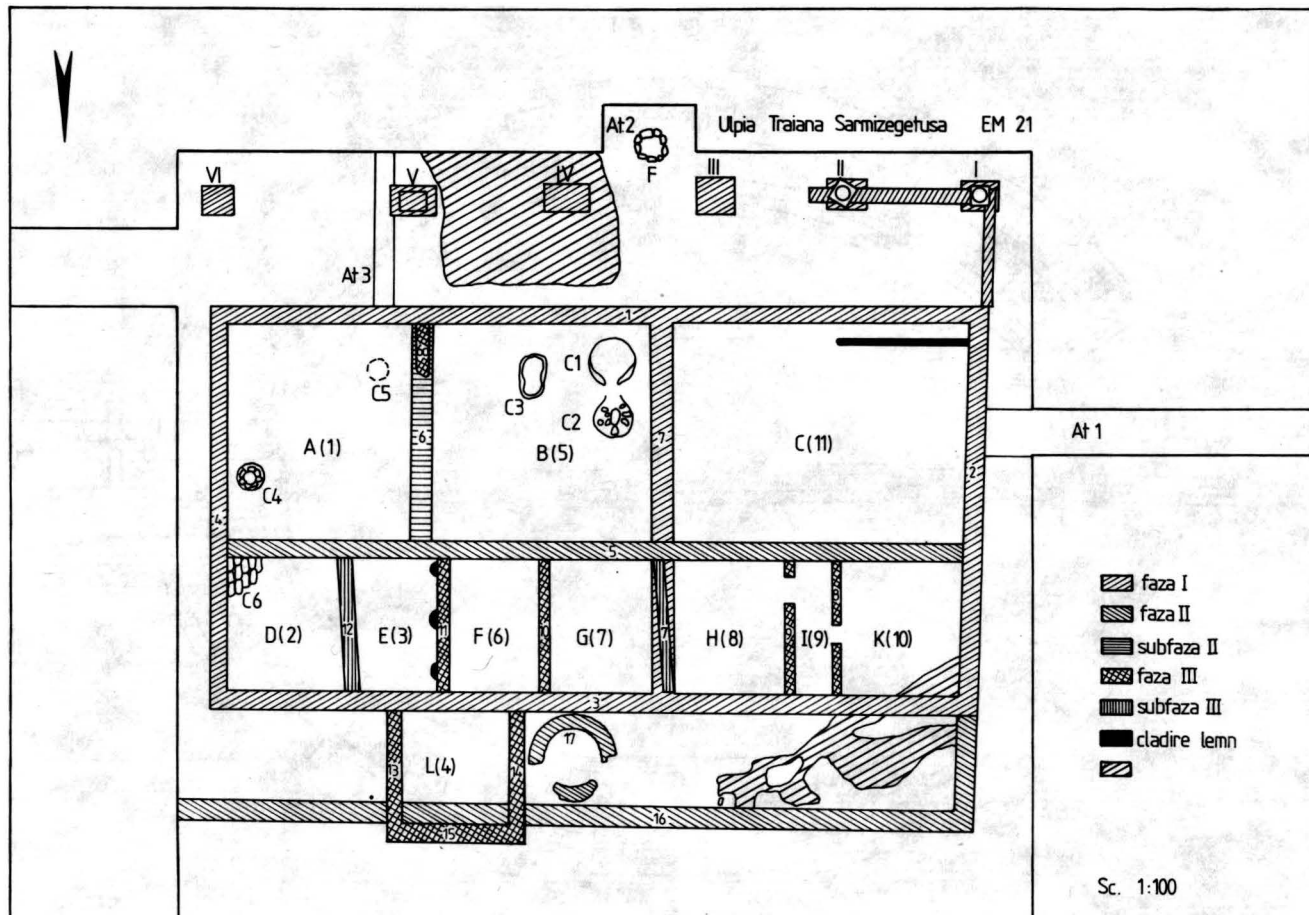
1. Călcâi de lance; bună (pl. X/6); L = 12,5 cm. Piesa, de formă conică, este goală în interior, păstrându-se urme de lemn; sec. II e.n. EM 20, S6, —0,90 m. M. Sarmizegetusa, inv. 28440.
2. Verigă; bună (pl. X/11); D = 3,5 cm; sec. II e.n. EM 20, S9, —0,30 m. M. Sarmizegetusa, inv. 28437.
3. Piron; bună (pl. X/2); L = 14 cm. Capul este sferic, iar corpul cilindric în secțiune; sec. II e.n. EM 20, S8. M. Sarmizegetusa, inv. 28457.
4. Dălțiță; fragmentară (pl. X/5); L = 6,8 cm. Corpul piesei este de formă dreptunghiulară, terminându-se în partea superioară cu o tijă ce era într-o coadă de lemn; sec. II e.n. EM 20 S5, —0,80 m. M. Sarmizegetusa inv. 28498.
5. Cui de saibă; bună (pl. XI/3); L = 14 cm. Piesa este dreptunghiulară în secțiune, capul fiind conic, saiba la rândul ei este dreptunghiulară; sec. II e.n. EM 20 S5. M. Sarmizegetusa, inv. 28454.
6. Foarfecă; fragmentară (pl. X/8); L = 11 cm. Piesa reprezintă una din brațele foarfecii; sec. II e.n. EM 20, S7, —0,50 m. M. Sarmizegetusa, inv. 28478.
7. Fibulă, fragmentară (pl. X/4); L = 4,1 cm. Corpul piesei este puternic curbat, resortul format din 6 spire, poragrafa este scurtă. Fibulă de tip Latène târziu; prima jumătate sec. III e.n. EM 20, S7, —0,60 m; M. Sarmizegetusa, inv. 28477.
8. Balistă bolt; fragmentară (pl. X/7); L = 11 cm. Partea superioară este de formă dreptunghiulară fiind ascuțit la vârf. Tubul de înmănusare este

rotund, având o deschidere laterală pentru o mai bună prindere a piesei; prima jumătate a sec. II e.n. EM 20, —0,80 m. M. Sarmizegetusa, inv. 28500.

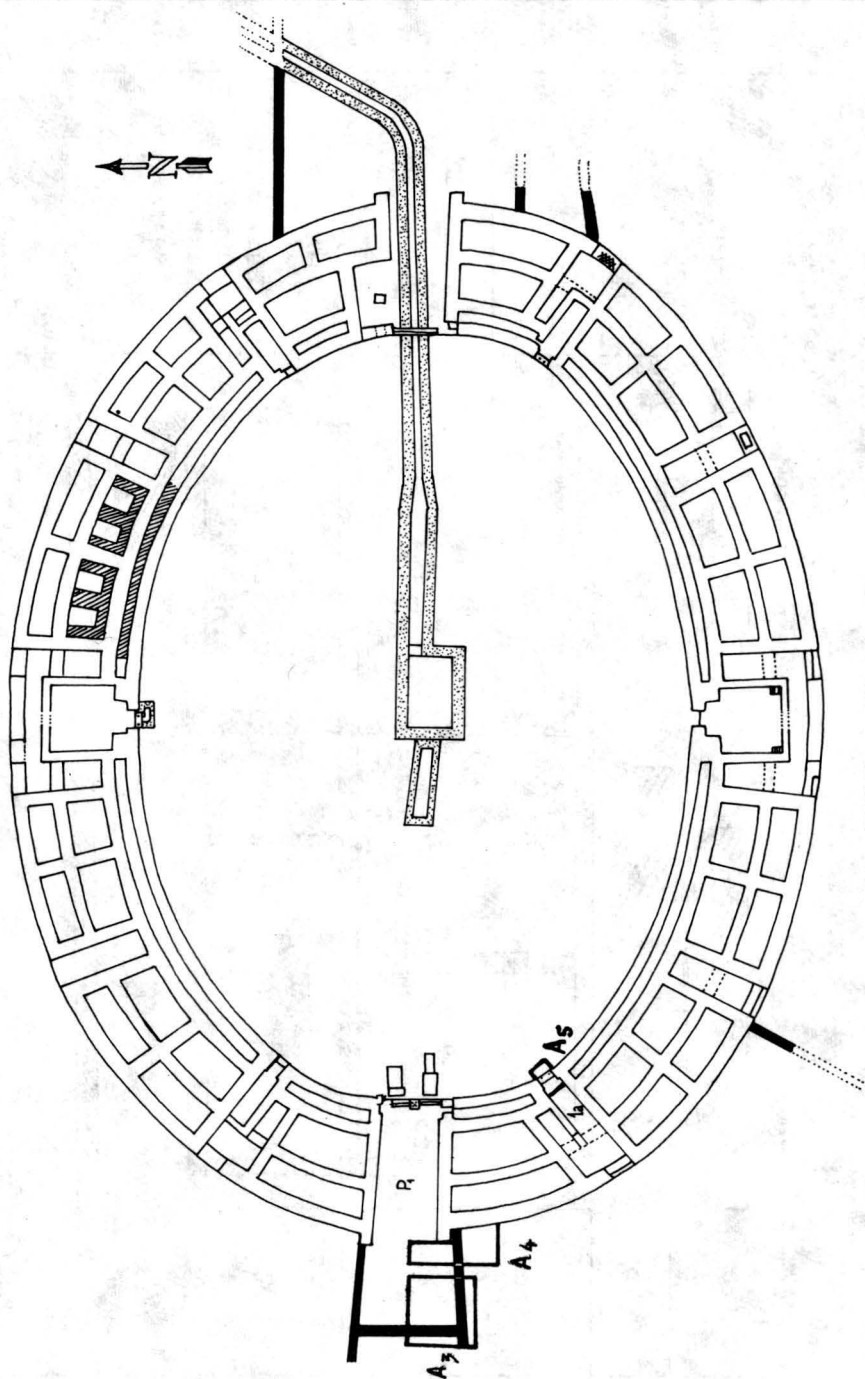
9. Disc; bună (pl. XI/1); D = 6 cm. Piesa servea, probabil, la o roată în atelier; sec. III e.n. EM 21, atelier sticlărie. M. Sarmizegetusa, f.nr.inv.
10. Dălțiță; bună (pl. XI/2); L = 7 cm. Piesa era prinsă într-un mâner de lemn; sec. II—III e.n. EM 21. M. Sarmizegetusa; f.nr.inv.
11. Verigă; bună (pl. XI/3); D = 4 cm. Piesa, lucrată prin forjare, putea avea întrebuintări multiple; sec. II—III e.n. EM 21. M. Sarmizegetusa, inv. 28437.
12. Cârlig; fragmentară (pl. XI/4); L = 6,8 cm. Corpul, îndoit, folosea la atârnat diferite obiecte; sec. II—III e.n. EM 21, fântână, -6,15 m. M. Sarmizegetusa, f.nr.inv.
13. Vârf sulită?; bună (pl. X/5); L = 13 cm. Vârful, propriu-zis, este piramidal în secțiune; sec. II—III e.n. EM 21. M. Sarmizegetusa, f.nr.inv.
14. *Stylus*; bună (pl. XI/6); L = 10,4 cm. Piesa are o tijă, care se lățește într-o parte sub forma unui dreptunghi; sec. II—III e.n. EM 21, fântână, -5,4 m, M. Sarmizegetusa, f.nr.inv.
15. Vârf de sulită?; bună (pl. XI/7); L = 9,5 cm. Vârful propriu-zis este de formă triunghiulară; sec. II—III e.n. EM 21. M. Sarmizegetusa, f.nr.inv.
16. Săgeată (?); bună (pl. XI/8); L = 6 cm; sec. II—III e.n. EM 21. M. Sarmizegetusa, f.nr.inv.
17. Mâner de cheie; fragmentară (pl. XI/9); L = 6 cm. Se păstrează o parte din mâner cu un orificiu; sec. II—III e.n. EM 21, fântână, M. Sarmizegetusa, f.nr.inv.
18. Piton; fragmentară (pl. XI/10); L = 6 cm. Se păstrează tija cu un inel; sec. II—III e.n. EM 21, secțiunea portic. M. Sarmizegetusa, f.nr.inv.
19. Cui; bună (pl. XI/11); L = 6 cm. Capul este de formă dreptunghiulară; sec. II—III e.n. EM 21, secțiunea portic. M. Sarmizegetusa, f.nr.inv.
20. Cui; bună (pl. XI/12); L = 10,4 cm. Capul este de formă dreptunghiulară; sec. II—III e.n. EM 21, secțiunea portic, M. Sarmizegetusa, f.nr.inv.
21. Ivăr (?); bună (pl. XI/13); L = 11,5 cm. Corpul se subțiază spre extremitatea păstrată fiind împărțit în două registre de un orificiu circular; sec. II—III e.n. EM 21, M. Sarmizegetusa, f.nr.inv.
22. Daltă; bună (pl. XI/14); L = 16 cm. Gaura de înmănușare dreptunghiulară; sec. II—III e.n. EM 21, atelier sticlărie. M. Sarmizegetusa, f.nr.inv.

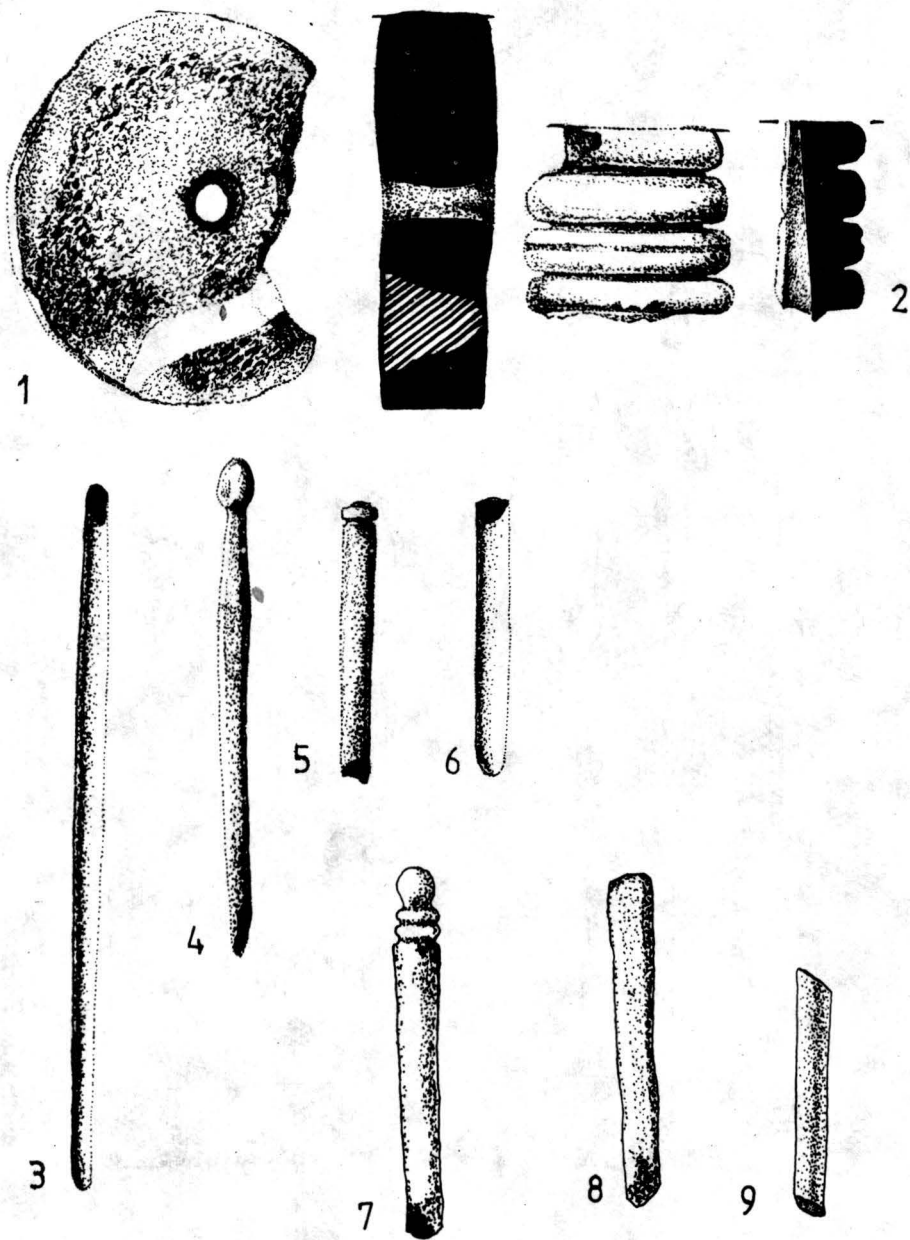
Pl. 1. Plan clădire EM 20.

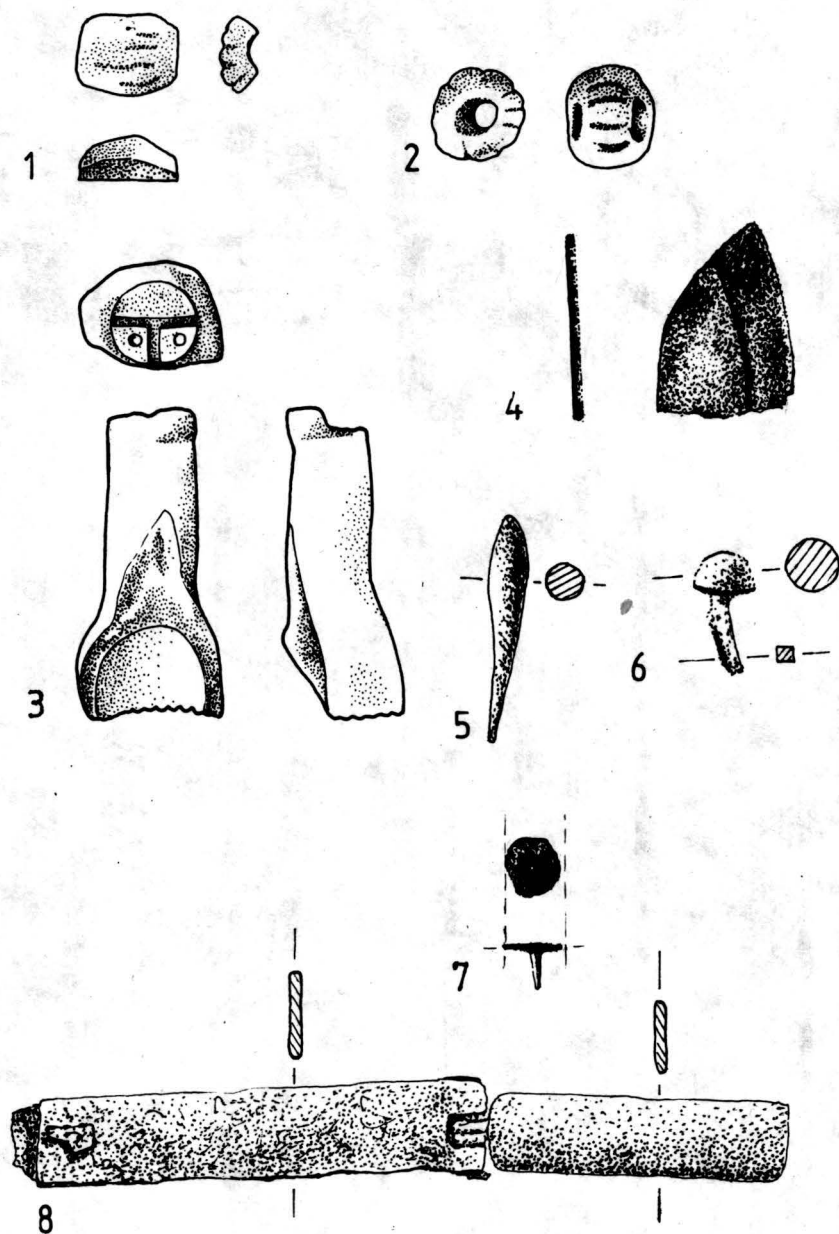
Pl. II. Plan clădire EM 21.

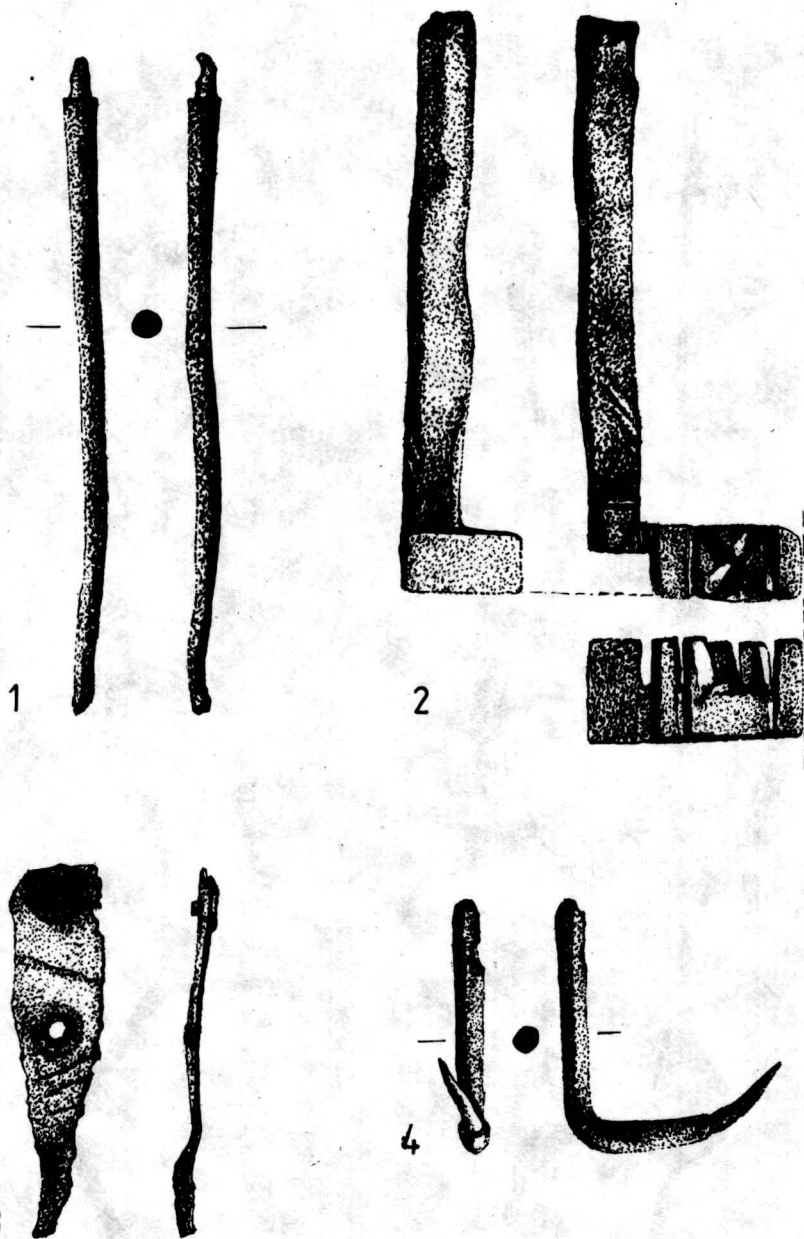
Pl. IV. Plan amfiteatru.

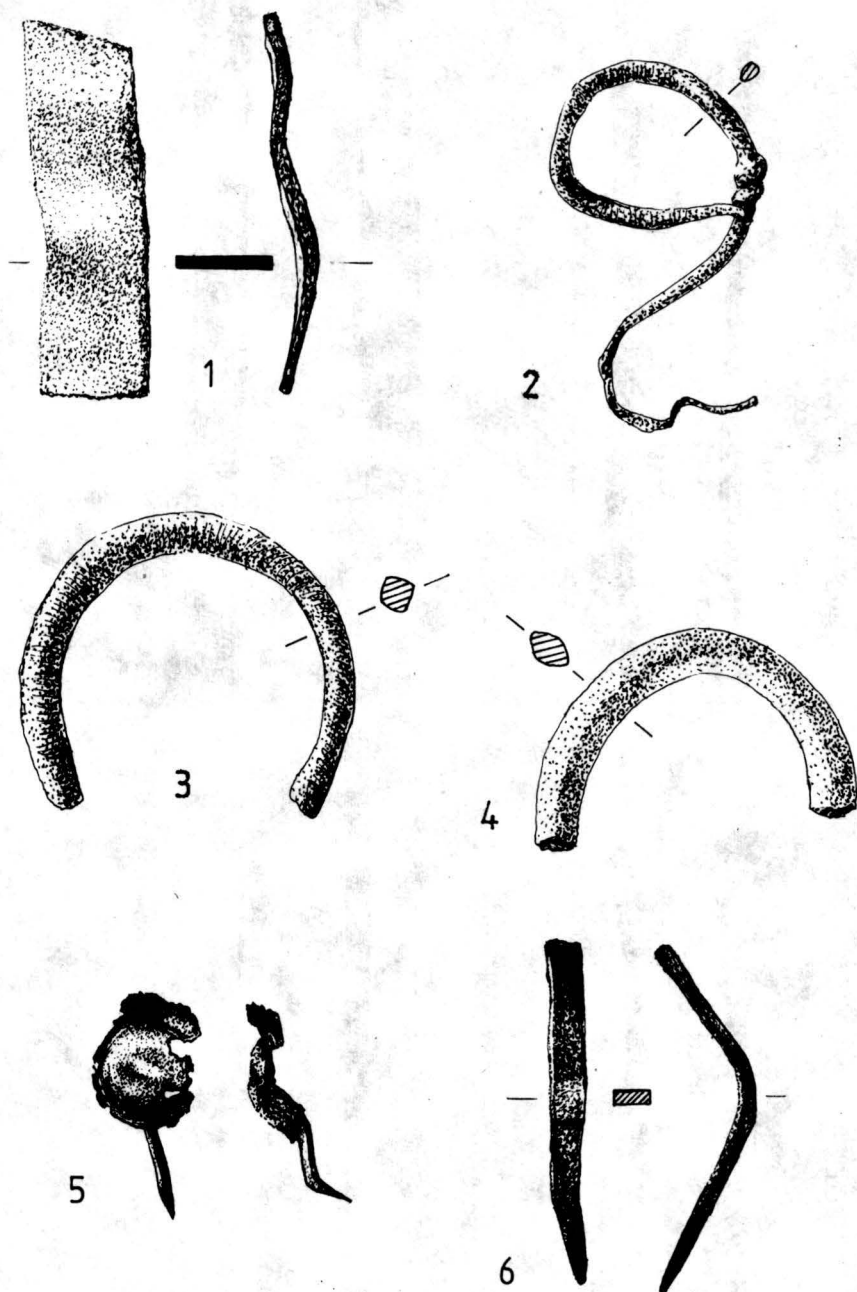
Pl. VI. 1—9. Obiecte de os.

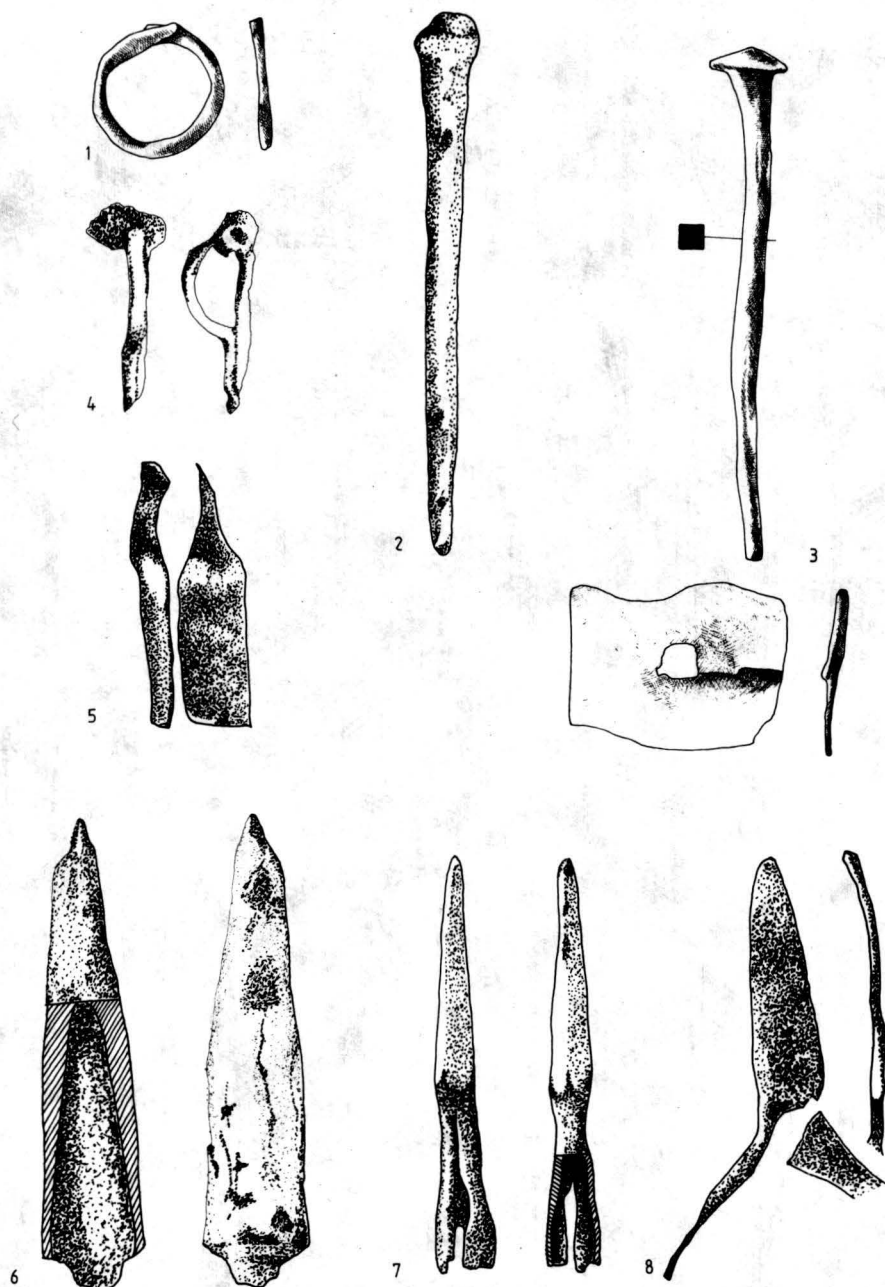
Pl. VII. 1—2. Siclă. 3. Ceramică. 4—8. Bronz.

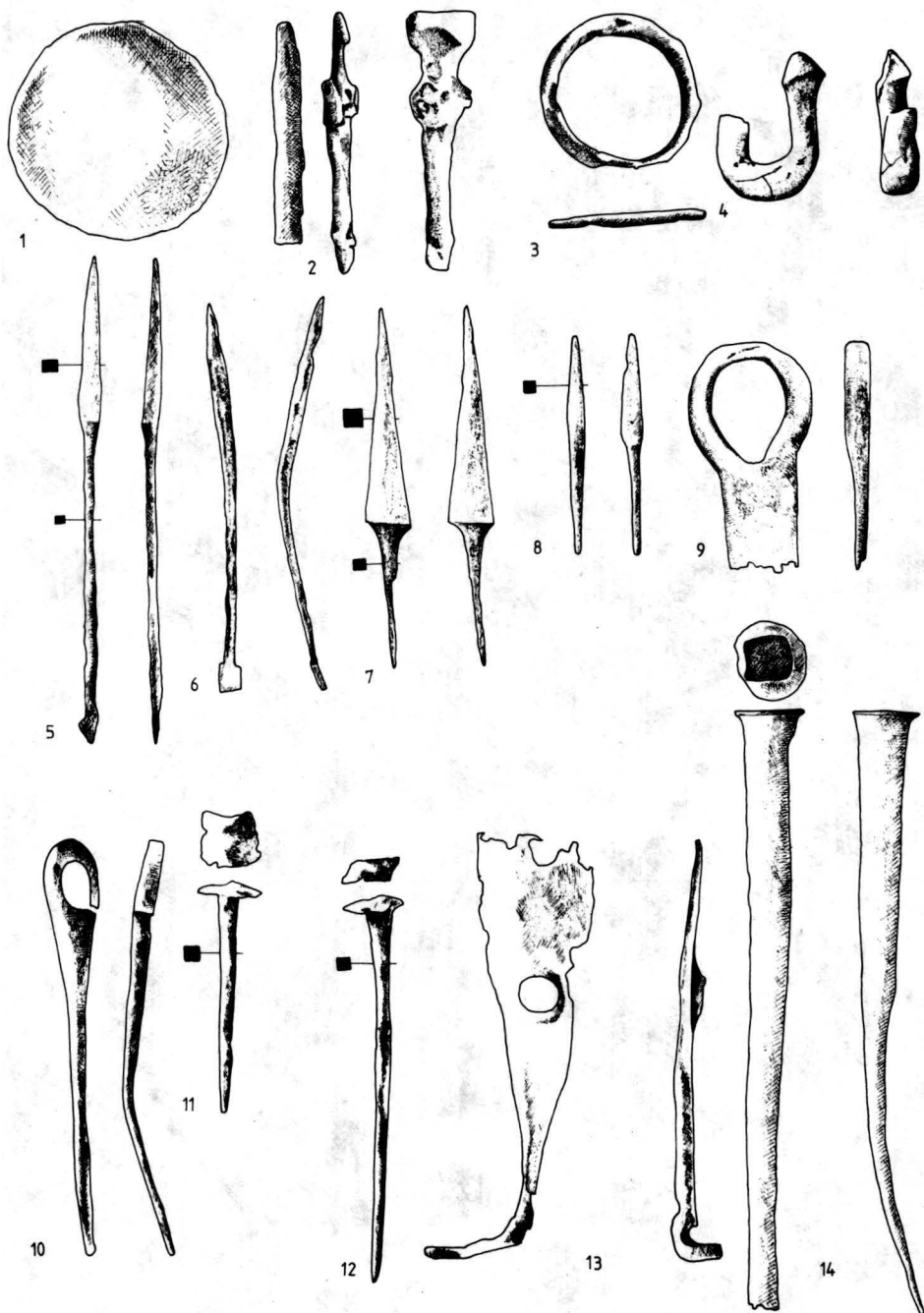
Pl. VIII. 1—4. Obiecte de bronz.

Pl. IX. 1—6. Obiecte de bronz.

Pl. X. 1—8. Obiecte de fier.

Pl. XI. 1—14. Obiecte de fier.

AȘEZĂRILE RURALE ROMANE DE LA MEDIAȘ (JUD. SIBIU)

Mediașul, important centru urban al Transilvaniei, este așezat în bazinul mijlociu al Tîrnavei Mari, pe ambele maluri ale râului, în Podișul Tîrnavelor. Factorii fizico-geografici prielnici (dispunerea reliefului înalt de-a lungul luncii, clima temperat-continentală blîndă, rețeaua hidrografică deasă, frecvența izvoarelor, fertilitatea solului, vegetația abundentă și variată, fauna bogată etc.) au oferit condiții favorabile prapășirii, statornicirii și dezvoltării unor colectivități umane în această microzonă încă din zorii omenirii¹. Descoperirile fortuite și cercetările arheologice efectuate la Mediaș și în împrejurimi de-a lungul timpului au scos la iveală un număr impresionant de așezări umane, care se înscriu cronologic de la începutul neoliticului pînă în evul mediu².

Primele informații privitoare la descoperirile paleontologice și preistorice ivite în spațiul geografic cercetat au fost înserate în unele din repertoriile arheologice publicate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în primele decenii ale secolului următor³. În 1936, C. Daicoviciu presupunea pe teritoriul acestui oraș existența unui castru roman⁴, dar numai cu două decenii mai tîrziu, cercetările efectuate în hotarul sud-vestic au scos la iveală primele urme de locuire din secolele II—III e.n. În cursul sondajului executat de I.H. Crișan pe movila numită "Baia de nisip" s-au identificat numeroase fragmente ceramice roșii și cenușii, cu pasta fină sau zgrunțuroasă⁵. Cu toate acestea, deși majoritatea lucrărilor elaborate în deceniile următoare menționează la Mediaș existența unor vestigii romane⁶, totuși, în unanimitate, autorii constată că aceste resturi de locuire sînt "foarte slabe pentru ca să poată indica un *vicus*"⁷.

Cercetările arheologice efectuate în ultimul deceniu pe teritoriul municipiului au identificat, în diferite puncte, numeroase vestigii romane⁸. Urmele de locuire intensă semnalate în punctele "Baia de nisip", "Hientz" și "Gura Cîmpului", ne indică trei așezări rurale distincte, situate pe ambele maluri ale râului Tîrnava Mare, la mică distanță una de alta (fig. 1).

1. Așezarea din punctul "Baia de nisip", semnalată cu trei decenii în urmă la sud-vest de oraș, pe malul stîng al Tîrnavei Mari, a fost locuită în Latene și în perioada romană⁹. Supravegherea lucrărilor de exploatare a nisipului din cariera

¹ Iudita Winkler, M. Blăjan, G. Servatius, G. Togan, L. Giura, *Cercetări arheologice în așezarea romană de la Mediaș—"Gura Cîmpului"* (jud. Sibiu), *Apulum*, XXI, p. 121—154.

² M. Blăjan-C. Tatai-Baltă, *Descoperiri din epoca neolitică și perioada de tranziție spre epoca bronzului în județele Sibiu, Alba și Cluj (I)*, *Apulum*, XVI, 1978, p. 9—12, fig. 5—10; E. Stoicovici-M. Blăjan, *Unelte și arme de piatră descoperite în împrejurimile Mediașului* (jud. Sibiu), *Apulum*, XVII, 1979, p. 31—64; M. Blăjan, E. Stoicovici, P. Georocanu, *Contribuții la cunoașterea vieții economice a populației hallstattiene din zona Mediaș* (jud. Sibiu), *Sargetia*, XIV, 1979, p. 35—42; M. Blăjan, E. Stoicovici, C. Tatai și I. Man, *Studiul arheologic și metalografic al unor obiecte de aramă și bronz, descoperite în sudul Transilvaniei*, *Sargetia*, XVI—XVII, 1982—1983, p. 95—124.

³ Carl Gooss, *Chronik der archeologischen Funde Siebenbürgens*, Hermannstadt (Sibiu), 1876, p. 36; I. Martjan, *Repertoriul arheologic pentru Ardeal, Bistria*, 1920, p. 26, nr. 426; *EräRep*, I, p. 171—172.

⁴ Dacia. În jurul unor probleme din Dacia romană, *AISC*, II, 1933—1935, Cluj, 1936, p. 245.

⁵ I.H. Crișan și Emîl M. Szuchy, *Din activitatea științifică a Muzeului raional Mediaș*, 3, 1956, p. 27 și p. 43, pl. VI, 1—7.

⁶ D. Tudor, *Orașe, țiguri și sate în Dacia romană*, București, 1968, p. 173; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 475; *TIR*, L 35, București, 1969, p. 50.

⁷ D. Tudor, *loc. cit.*

⁸ George Togan, *Vestigii din epoca romană la Mediaș și împrejurimi*, *Almanahul literar*, București, 1971, p. 191—198, nota 39; M. Blăjan—V. Moga, *Un bronz roman în Muzeul de istorie din Mediaș* (jud. Sibiu), *ActaMN*, XIV, 1977, p. 197—198.

⁹ I.H. Crișan și Emîl M. Szuchy, *loc. cit.*; M. Blăjan și G. Togan, *Descoperiri celtice și dacice la Mediaș și în împrejurimi*, *ActaMP*, II, 1978, p. 39—46.

deschisă în acest loc a permis salvarea a numeroase materiale (ceramică, fibule, monete etc.)¹⁰.

2. În anii 1968—1969, lucrările de săpare a fundației stației de apă și a altor obiective amplasate la marginea nord-estică a orașului, pe terenul fostei școli agricole numit de localnici "Hientz", au scos la lumină pe lângă resturi de locuire preistorică și prefeudală și urmele unei așezări romane¹¹. Din arătură s-au cules fragmente de vase cu pasta fină roșie și cenușie ori zgrunțuroasă gri-cenușie, un fragment de rîșniță și o margine de figlă. De asemenea, fragmente ceramice de aceeași factură apar și pe terasa din dreapta pîrîului Valea Păucii, în zona de bifurcare a șoselei spre Păuca și Dîrlos¹².

3. Arăturile adînci executate în ultimele două decenii pe terasa situată la 1,5 km nord-vest de cartierul "Gura Cîmpului", pe malul drept al rîului Tîrnava Mare, sub versantul sudic al dealului Hășmaș au scos la iveală numeroase materiale arheologice. Urmele de locuire din diferite epoci, dar mai ales resturile substrucțiilor unor edificii de suprafață cu fundația de piatră răspîndite pe toată terasa dreaptă a drumului Mediaș-Tîrnava au impus, prin importanța lor documentară, cercetarea arheologică a sitului.

În cursul primei campanii de săpături (16 octombrie — 13 noiembrie 1975) s-au executat cinci secțiuni, din care prima (S I) era amplasată în partea centrală a terasei, spre latura de nord-vest, iar a doua (S II) la capătul estic al pantei. Celelalte trei secțiuni (S III—IV) au fost deschise în colțul de nord-vest al terasei, unde se aflau la suprafață numeroase plăci din gresie și resturi de locuire din epoca mijlocie a bronzului (cultura Wietenberg).

Cea de-a doua campanie de cercetări s-a desfășurat între 3 august — 29 septembrie 1977. Cu acest prilej s-au trasat alte secțiuni și case în partea centrală a terasei, cu scopul de a preciza etapele de locuire ale așezării și de a dezveli un număr cît mai mare de edificii romane pentru stabilirea planului și structurii satului antic. Dăm mai jos descrierea secțiunii și complexelor numerotate în ordinea cercetării lor.

Secțiunea I (16 x 0,70 x 1,20 m), orientată N—S, se adîncește la capătul de sud pînă la 1,10 m, iar la cel de nord pînă la 1,30 m. Stratigrafia cuprinde la suprafață humusul vegetal (0,20 m) asociat cu fragmente ceramice preistorice și romane, bucăți de chirpici, lespezi din gresie nisipoasă galbenă sau maronie etc. În stratul roman brun-negricios (0,20—0,80 m) s-au găsit cioburi, oase menajere de animale, bucăți de cărbune și chirpici roșu-marونیu. Din acest nivel au fost săpate numeroase gropi în stratul preistoric brun-cafeniu, cu fragmente ceramice hallstattiene. Solul viu (m 0 — 8) are forma unei platforme de pietriș, așezată peste un strat de nisip galben, cimentat prin sedimentare.

Secțiunea a tăiat latura vestică a unei locuințe, dezvelind resturi din fundație în trei puncte diferite. Substrucțiile acestei clădiri în formă de L au fost durate din lespezi mari de gresie așezate una peste alta, fără mortar, în tehnica "zidului sec". Arăturile executate cu plugul, de-a lungul secolelor, pe această terasă au dislocat pietrele fundației, deplasîndu-le în interiorul sau în afara încăperilor. Cu toate acestea au mai rămas *in situ* unele porțiuni ale zidului, gros de 0,40 m. Bolovanii din gresie de forme diferite au uneori dimensiuni mari (0,80 x 0,45 x 0,09 m) și fața plată.

Prima încăpere are planul patruleter (3,50 x 3,50 m). Latura vestică este marcată de cîteva pietre căzute în afara șanțului trasat inițial. Pe latura de nord

¹⁰ E. Chirilă, V. Lucăcel, V. Pepelea, G. Togan, *Descoperiri monetare antice și bizantine în Transilvania*, Acta MN, 1967, p. 457—458, nr. 11, 13—15, 18—19, 21, 23—25, 30; pl. I, 11, 13; pl. II, 14—15, 18—19; E. Stoicovici—M. Blăjan, *Studiul metalografic al unor monete antice și medievale descoperite în Podișul Transilvaniei, Marisia*, IX, 1979, p. 107—108.

¹¹ Cercetări de teren făcute de G. Togan (Mediaș).

¹² Cercetări efectuate în aprilie 1974 și în primăvara anului 1975 de M. Blăjan.

se păstrează un fragment de fundație (0,80 m), format din două rînduri de pietre, care pătrund în pămînt pînă la 0,40 m. Lîngă una din lespezi se află o țință, o verigă și un cîrlig de fier, obiecte a căror poziție presupune existența unei intrări pe această latură. O porțiune din fundație, păstrată pe latura estică, reprezintă colțul de sud-est și este formată din două lespezi masive (0,35 x 0,42 x 0,12 și respectiv 0,80 x 0,44 x 0,10 m). Din zidul laturii sudice, distrus în cea mai mare parte, au rămas numai cîteva pietre căzute în interior. În colțul sud-estic se află un strat de chirpici pe o suprafață de 1,75 x 0,75 m. Bucățile de chirpici poartă urme de scînduri cioplite și nuiele. Din această zonă, de la adîncimea de 0,50—0,70 m, provine un fragment din piciorul unei fibule de bronz, două scoabe și o verigă din fier și fragmente ceramice roșii și cenușii, oase de animale, bucăți de cărbune etc.

A doua încăpere adosată spre est era mai mare (3,70 x 3,50 m) și avea latura vestică fixată pe două pietre masive. Bolovanii din fundația laturii de nord sînt răspîndiți în interiorul și în exteriorul încăperii. În partea interioară, la 0,50 m adîncime, au ieșit la iveală un strat de chirpici lat de 1 m, fragmente ceramice, oase de animale și bucățele de cărbune. Colțul nord-estic era marcat de o lespeze masivă de gresie, care păstrează pe fața exterioară o pată maroniu-cărmizie, lată de 25 cm, ce indică lățimea tălpii din lemn a peretelui. Din acest loc provine un inel din aliaj de argint și bronz, cu piatra căzută din montură încă din antichitate.

Din latura estică lungă de 4,50 m (?) s-a păstrat o porțiune din fundație de 1 m și lată de 0,30—0,55 m, formată din plăci de gresie îmbucate între ele. Unele lespezi erau căzute în afara traseului zidului, în interior sau exterior.

Zidul laturii sudice nu s-a păstrat decît pe o porțiune de 0,50 m. Din latura estică a putut fi urmărită partea de mijloc a zidului, gros de 0,40—0,80 m. În această zonă s-au descoperit o cutie din gresie, fragmente ceramice hallstattiene decorate cu butoni și brîuri în relief, cioburi romane cenușii și oase de animale.

După ridicarea pietrelor care marcau fundația edificiului s-a constatat că aceasta fusese implantată pînă în stratul hallstattian.

Secțiunea II (15 x 0,70 x 1,60 m), a fost trasată paralel cu drumul și Pîriul Hășmașului, pe direcția N—S. La capătul nordic al șanțului s-a executat caseta A (7,10 x 2 x 0,60 m), iar la mijloc caseta B (6 x 1 x 0,70 m), perpendiculară pe secțiune.

Între m 2,10—3,60 s-a dezvelit un fragment din colțul estic al unei clădiri romane; între m 3,60—5,10 zidul lipsește. Între m 5,10—6,15 s-a găsit colțul de VNV rotunjit în exterior. Lățimea laturii este de 0,60 m, iar înălțimea zidului de 0,30—0,55 m. În această parte a secțiunii s-a găsit un fragment dintr-un vas cărămiziu.

Zidul laturii nordice a locuinței a străpuns un bordei hallstattian cu vatra de foc circulară, aflată la 1,15 m adîncime. Pe vatră s-au găsit bucăți de cărbune, cenușă și fragmente ceramice. Fundul bordeiului avea podeaua adîncită pînă la 1,40 m, conținînd pe lîngă materialele semnalate pe vatră și bucățele de chirpici, oase de animale și un lustruitor de lut. Planul bordeiului a rămas necercetat.

Latura sudică a zidului s-a putut identifica la adîncimea de 0,30 m, între m 2,50—3,65. Traseul zidului scos este marcat de pietre în exterior, la adîncimea de 0,35 m.

Clădirea cercetată parțial avea lungimea de 7,10 m (N—S) și lățimea de 6 m (E—V), ocupînd o suprafață de circa 42m².

După ridicarea pietrelor din porțiunile de fundație s-au găsit bucăți de chirpici în afara și în interiorul clădirii împreună cu fragmente ceramice roșii, gri și cărămizii, din pastă zgrunțuroasă, oase de animale, o scoabă din fier, un fragment de cujiț (?) etc.

Secțiunea III (19 x 0,70 m), orientată N—S și trasată în colțul de sud-vest al terasei, pornea cu capătul vestic de la marginea drumului spre râul Tîrnava Mare.

Secțiunea IV (16 x 0,65 m), orientată E—V, a fost trasată perpendicular pe secțiunea II.

Secțiunea V (4,10 x 0,50 m), adîncită pînă la 1,30 m, era orientată N—S. În secțiunile III—V nu s-au găsit urme din epoca romană.

Secțiunea VI (23,60 x 2/6,65 m), orientată NV—SE, a fost trasată în partea centrală a terasei, pătrunzînd la adîncimi cuprinse între 0,90—1,15 m, în funcție de obiectivele cercetate.

Cele două locuințe romane identificate în secțiune au fost dezvelite prin case laterale și șanțuri paralele.

Prima locuință este reprezentată pe latura sudică de un fragment de zid (1,30 m), format din trei lespezi plate dispuse în șir. Latura estică are fundația lătată de 0,50 m, păstrată pe lungimea de 1,35 m. Zidul se compune din trei rînduri de bolovani mari, cu fețe aplatizate. Altă porțiune din fundația edificiului s-a păstrat în colțul de nord-est. Latura nordică, lungă de 2 m și lătată de 0,43 m, conservă mai multe pietre din zid, suprapuse în colț pe două rînduri. La 2,40 m de marginea exterioară a laturii estice semnalăm un șir de pietre mari, lung de 1,90 m, care închide latura a treia a construcției.

Edificiul cu planul dreptunghiular (6,65 x 5 m) ocupa o suprafață de circa 33 m². În interior, în partea sud-vestică, avea o vatră de foc cu multă cenușă și cărbune, fragmente ceramice, cuie, oase menajere etc.

Pe podeaua locuinței, într-o groapă adîncită pînă la 0,75 m, s-a aflat un depozit compus din 15 obiecte de fier, depuse în grămăjoară: o lingură, două coase, o bucsă de car, un inel de coasă, cinci piroane, un tîrnăcop, trei sfredele și o frigare.

Cealaltă locuință se afla la 2,70 m de prima clădire și avea dezvelită doar o parte din fundație. Latura sudică, lungă de 6 m, avea zidul alcătuit din pietre îngrămădite și tasate, cu lățimea de 0,70 m. Latura estică, cu fundația lungă de 2,85 m și lătată de 1 m, se compunea din lespezi mici sau masive (0,65 x 0,47 x 0,06 m) împinse spre interior sau dispuse sub forma unui pavaj cu suprafața plată. Latura vestică (8 m) are capătul sudic al zidului păstrat pe lungimea de 3 m și ridicat din bolovani mari peste care s-a nivelat un strat de pietriș. Capătul nordic al fundației (circa 1 m) avea pietrele împinse în interiorul și exteriorul încăperii.

La 1,70 m de colțul laturii vestice s-au aflat resturile zidului de bolovani (1,70 m) aparținător celei de-a doua încăperi. Latura nordică a acesteia era marcată de un șir de pietre (1 m), adîncit pînă la 0,70 m, cu capătul de sud răvășit.

În interiorul încăperii au ajuns numeroși bolovani din gresie, răzlețiți în partea de nord, dar formînd în jumătatea opusă o suprafață compactă așezată pe un strat de pietriș, care putea marca podeaua locuinței. În colțul sud-vestic erau așezate două fragmente de rîșniță.

Spre latura sudică semnalăm o vatră circulară (0,60 m), formată dintr-o masă compactă de pămînt ars puternic, cu crusta groasă de 0,07 m.

În partea centrală a edificiului, spre latura de est-nord-est, la 0,50 m adîncime, s-a conturat o suprafață oval-alungită (2 x 1,60 m) cu bucăți de pietre, calupuri mari de zgură de fier (0,19 x 0,14 x 0,09 m), dispuse în strat sau distanțate, bucăți de cărbune, cenușă, fragmente de chirpici ars pînă la zgurificare, cioburi de vase, oase de animale etc. Bucățile de zgură formează un strat gros de 0,40 m, iar uneori sînt dispuse pe podeaua încăperii în insule (0,80 x 0,65 m) și asociate cu chirpici și bolovani de rîu. După ridicarea pietrelor răzlețite s-au strîns circa 50 kg zgură.

Prin urmare, clădirea cu planul dreptunghiular (6 x 8 m) avea două încăpe-

ri, din care s-a dezvelit cea de est (fig. 2,2). Scheletul de lemn, sugerat de scoabele și cuiele găsite în timpul sondajului arheologic, se sprijinea pe tălpi mari așezate pe fundație de piatră. Acoperișul în două ori în patru ape era ridicat din șindrilă sau stuf. Podeaua formată dintr-un strat de pietriș cuprindea o porțiune pavată cu lespezi de piatră. Vatra semnalată pe latura de sud, ocupă o suprafață care ieșea în afara traseului fundației și putea fi adăpostită de o construcție anexă exterioră. Cantitatea mare de zgură din fier și depozitul de unelte găsit în clădirea vecină pledează pentru identificarea locuinței cu un atelier de fierărie¹³.

Secțiunea VII (10,30 x 2 m), orientată N—S, se află în vecinătatea secțiunii VI. La adâncimea de 1,10—1,30 m s-au descoperit câteva lespezi din gresie, care puteau proveni din fundația unei locuințe romane. Stratigrafia este identică cu a celorlalte secțiuni.

Secțiunea VIII (12 x 2 m), adâncită până la 1,15 — 1,20 m și orientată N—S are pe latura de vest patru casete.

În profilul de est al secțiunii (m 7—9), la 0,75 m adâncime, s-a conturat o lentilă de chirpic groasă de 0,05—0,10 m, iar între m 4,45—5,50 și 7 — 7,65 se disting porțiuni din două ziduri paralele.

Zidul dinspre nord, înalt de 0,50 m, avea pietrele fundației depuse la 0,55 m adâncime și păstrate pe o lungime de 3,50 m. La capătul estic, substructia este neîntreruptă pe o porțiune de 2,10 m, în timp ce la extremitatea opusă o parte din lespezi a fost răvășită de plug. Din zidul dinspre sud se păstrează o porțiune din fundație, lungă de 0,90 m și înaltă de 0,70 m, formată din lespezi de gresie, de dimensiuni diferite, așezate oblic sau orizontal. Distanța dintre aceste ziduri măsoară circa 3,90—3,94 m (fig. 3,1).

Secțiunea IX (10,50 x 2 m), cu mai multe casete, orientată N—S, a fost trasată paralel cu Pîrul Hășmașului, la capătul nord-vestic al terasei, pătrunzînd pînă la adâncimea de 0,60—0,80 m. Stratul roman aflat sub humusul vegetal este un sol brun-cenușiu, în care apar pietre provenite din fundația unei construcții sectionată de șanț, fragmente ceramice, oase de animale.

Secțiunea a dezvelit, la adâncimea de 0,20—0,80 m, fundațiile laturii de nord și sud ale unei locuințe romane, răvășite cu plugul. Clădirea, cu planul dreptunghiular (9—10 x 6 m), ocupă o suprafață de circa 54—60 m², fiind orientată cu axul mare pe direcția est-vest (fig. 3,2).

La circa 1 m est de porțiunea de fundație menționată s-a dezvelit un "piet-rar" cu conturul în formă de semicerc, lung de 1,75 m și lat de 1 m. Pietrele sînt dispuse una peste alta în jurul unei vetre de foc de formă ovală (0,40 x 0,50 m).

Secțiunea X (20 x 2 m) nu conține urme din epoca romană.

Secțiunea XI (150 x 1,5 m), orientată NV—SE, situată pe la mijlocul terasei, cu numeroase casete (4 x 4; 3 x 2; 1 x 1; 1 x 1,5; 5 x 3,5; 5,70 x 3; 3 x 5,50 și 2 x 3) are adâncimea cuprinsă între 0,80 x 1,60 m.

Stratigrafia nu prezintă deosebiri esențiale de-a lungul secțiunii. Grosimea humusului actual, întors cu plugul, variază între 0,10 și 0,20 m; stratul roman format din pămîntul negricios și cenușiu (0,50 — 0,75 m) suprapune nivelul hallstattian de 0,55 m, la baza căruia se află solul galben argilos, steril arheologic.

În această secțiune am identificat o parte din substructiile unor locuințe romane:

A. Între m 6—11,5 s-au găsit, la adâncimea de 0,45 m, mai multe pietre din gresie, așezate în rînd pe o lungime de 4,50 m, care aparțin fundației unei locuințe construite în tehnica "zidului sec". Celelalte trei laturi sînt reprezentate doar de câteva pietre răsfirate. Din același context mai provin fragmente ceramice,

¹³ I. Winkler, M. Blăjan, G. Servatius, G. Togan, L. Giura, *Documente noi descoperite și informații arheologice*, București, 1978, p. 48—50; I. Winkler—M. Blăjan, *Atelierul de fierărie descoperit la Mediaș*, *ActaMP*, VI, 1982, p. 92—108.

chirpici, cenușă și bucăți de cărbune. Din locuința A (m 11,5—15) s-au recoltat fragmente ceramice cenușii și cărămizii, partea superioară a unei rîșnițe, bucăți de chirpici și pietre.

B. Între m 50—55, la adîncimea de 0,57 m, s-a dezvelit o substrucție bine păstrată (fig. 2,3), cu înălțimea de 0,10—0,18 m. Pietrele de calcar și cele nisipoase, folosite la fundațiile locuințelor, provin în parte din carierele regiunii, în parte din albia rîului Tîrnava Mare.

În interior s-au găsit puține fragmente de vase cenușii și roșii din epoca romană.

C. Între m 74—80, la adîncimea de 0,30—0,36 m, s-au găsit cîteva pietre care sînt dispuse în unghi drept, indicînd existența unei alte locuințe. Tot în această parte s-au ivit pietre izolate la adîncimea de 0,72—0,83 m, aparținînd probabil unui nivel anterior. Sub stratul respectiv semnalăm fragmente ceramice din epoca romană și hallstattiană, multe oase de animale și două bucăți din piese de fier ruginite.

D. Între m 86—91, la adîncimea de 0,35 m, a fost dezvelit un pavaj de piatră (4,25 x 2,60 m), considerat ca un rest al unei podine. Deasupra pavajului s-au găsit oase de animale și fragmente ceramice din epoca romană, asemenea materiale apărînd pînă la adîncimea de 1 m. La nivelul podinei s-au găsit și cîteva pietre izolate. Nu se poate preciza dacă pietrele de la 0,60—1 m adîncime aparțin primului strat roman sau epocii fierului.

E — G. Pavajul dintre m 17—20, ca și suprafețele cu chirpici dintre m 23—26; 30—32 și 36—38 pot indica și alte locuințe. Între m 44—45, 92—93 și 99—100 s-au mai dezvelit încă trei vetre puternic arse. Cea din urmă, aflată la adîncimea de 0,87 m, fusese refăcută și se compunea din două straturi: unul cafeniu-închis și altul cărămiziu. În jurul ei s-au găsit pietre, bucăți de cărbune, cenușă, chirpici și fragmente ceramice din epoca romană.

Vatra dintre m 44—45, dispusă la adîncimea de 0,80 m, a fost construită pe un rînd din pietre de rîu, peste care s-au așezat lespezi plate, netezite cu lut. Pe vatră s-au găsit mai multe scoici. La 0,30 m deasupra vetrei au ieșit la iveală fragmente ceramice din Hallstatt și epoca romană, precum și o spatulă din os. La 0,80 m de vatră s-a aflat un fir din sîrmă de bronz, cu unul din capete răsucit de trei ori, în genul fibulelor "passementerie", în formă de ochelari, din Hallstatt. În timpul ridicării, fiind puternic oxidată, piesa s-a sfărîmat.

Între m 124—128 s-a conturat o groapă, care indica pe suprafața secțiunii un bordei de formă ovală. Nu s-a putut surprinde nici o urmă a stîlpilor ce susțineau pereții, dar în umplutura bordeiului s-au găsit fragmente ceramice din epoca romană precum și altele atipice, lucrate cu mîna.

Între m 60,25—61,50, la adîncimea de 0,80 m, s-a găsit scheletul unui cîine, lîngă care se aflau cîteva fragmente ceramice hallstattiene.

Secțiunea XII (6 x 1 m), orientată NV—SE, cu adîncimea de 1,40 m, a fost trasată la extremitatea estică a așezării. Stratigrafia nu se deosebește de cea constatată în celelalte secțiuni.

Secțiunea XII-a (10 x 0,80 m), trasată la 1 m spre sud și paralelă cu șanțul precedent, nu a adus date noi față de constatările anterioare. La 0,60 m adîncime s-a găsit doar un cîrlig de fier.

Secțiunea XIII (6 x 1 m), adîncită pînă la 1,80 m și orientată NV—SE, se află lîngă drumul de pe malul sîng al Pîrîului Hășmaș.

Secțiunea XIV (3 x 3 m), săpată pînă la 0,80 m, a identificat în trei puncte fragmente ceramice și oase arse provenite dintr-o urnă hallstattiană. Tot aici s-au găsit și cîteva fragmente de vase romane.

Secțiunea XV (20 x 1 m), orientată NNE—SSV, a scos la iveală, între 0,60—0,80 m adîncime, cîteva fragmente de ceramică cu pasta nisipoasă, de culoare cărămizie și cenușie.

Secțiunea XVI (18 x 1,5 m), orientată NNE—SSV, avea adâncimea de 0,80 m. Materialele ieșite la iveală (pietre, bucăți de chirpici, un fragment de rîșniță, cîteva fragmente din vase de culoare roșie și cenușie, un inel de fier etc.) sînt suficiente pentru a indica existența în acel loc sau în apropiere a unei locuințe.

Secțiunea XVII (35 x 1,5 m), orientată ENE—VSV, are două casete cu dimensiunile de 2 x 1 și 3 x 1 m. Pînă la adâncimea de 0,90 m s-au găsit doar cîteva fragmente ceramice romane, bucăți de chirpici și pietre.

Secțiunile XVIII—XXII (20 x 1 m), sîpate paralel și la distanțe de 8—10 m, erau orientate NNE—SSV. Stratigrafia identică în cele cinci secțiuni prezintă grosimea stratului roman de 0,20—0,80 m. Sub acest nivel se află un strat compact, cu puține fragmente ceramice hallstattiene, iar solul argilos galben apare abia la adâncimea de 1,10 m. Numai în profilul secțiunii XVIII s-a remarcat conturul unui bordei prevăzut cu o vatră de foc ovală (0,62 x 0,70 m), pe care s-au găsit bucăți de cărbune și cenușă. Vatra depusă deasupra unui rînd de pietre legate cu lut pare să fi fost folosită timp îndelungat, după cum ne indică urmele puternice de arsură existente pe lespezile din gresie.

*

* *

În cursul perieghezelor și a celor două campanii de săpături arheologice executate în hotarul nord-vestic al orașului Mediaș s-au trasat 22 secțiuni. Cu acest prilej s-au identificat numeroase urme de locuire din epoca bronzului, Hallstatt, epoca romană, perioada prefeudală (secolele IV—VII e.n.) și feudală timpurie (secolele XII—XIII).

Cea mai intensă locuire a terasei "Gura Cîmpului" este documentată în epoca romană. Cu ocazia cercetărilor s-au dezvelit parțial sau total substrucțiunile unui atelier de fierărie și a 10 locuințe de suprafață. Sprijinite pe o fundație de "zid sec", cu planul dreptunghiular sau în forma literei L, locuințele aveau scheletul din lemn și acoperișul din paie sau șindrilă. Podeaua a doua edificii era prevăzută cu lespezi din piatră. Din cele 11 clădiri, șapte posedau o singură încăpere cu suprafața de 9 — 14 m² și numai trei dispuneau de cîte două încăperi, care însumează o suprafață de 42—60 m². Încălzirea locuințelor se realiza cu ajutorul vetrei de foc sau a cuptorului.

Cele mai multe edificii erau case de locuit, în jurul cărora se desfășurau diverse activități casnice, dar două clădiri aveau o destinație specială. Una din acestea, prevăzută cu două încăperi dreptunghiulare, ocupa o suprafață de 48 m². În interior era adăpostită o vatră deschisă, care ieșea cu planul în afara traseului fundației, iar pe podea s-a aflat o mare cantitate de bucăți de zgură din fier. Cealaltă locuință ocupa o suprafață de circa 33 m² și era încălzită cu o vatră de foc. Ea păstra pe podea un depozit din unelte din fier și putea servi ca locuință sau magazie. Atît materia primă, cît și depozitul de unelte descoperit în clădirea vecină, precum și prezența vetrei de redus și prelucrat minereul de fier conferă primei locuințe funcția de atelier de fierărie.

În aria așezării, atît în stratul de cultură cît și în complexele cercetate, s-au descoperit numeroase materiale: obiecte din metal, pietre de rîșniță, cute, ceramică, piese din sticlă, o monetă din bronz, oase menajere de animale etc.

Obiectele din metal provenite din depozitul găsit pe podeaua clădirii din vecinătatea atelierului de fierărie sau din așezare constau din piese de fierărie (o lingură de turnat metale neferoase topite, un braț de clește), unelte pentru prelucrarea lemnului (un tîrnăcop, un braț de compas, trei sfredele, trei dălți, un fragment din lama unui fierăstrău, un fragment de cuțitoaie, trei fragmente de cuțite etc.), unelte agricole (două fragmente de seceri, un fragment de lamă și

bucșă de coasă), piese de uz gospodăresc (o bucșă de car, verigi, balamale de ușă și lacăt, scoabe, piroane, cuie, o frigare cu două brațe, un fragment de mîță, o piesă de harnașament etc.), piese de uz personal (un inel din argint, fibule din bronz și fier etc.).¹⁴

Pietrele de rîșniță sînt reprezentate prin fragmente și exemplare întregi de *meta* și *catillus*, descoperite în locuințe sau pe arătură, unde au fost scoase de fierul plugului. Din categoria cutelor semnalăm două piese din gresie silicioasă și tuf riolitic.

Ceramica cuprinde o cantitate mare de fragmente provenite din vase diferite (fig. 4—6) și după calitatea pastei se împarte în două categorii: a) fină și b) zgrunțuroasă.

a). Ceramica fină are pasta argiloasă, arsă uniform, de culoare roșie, portocalie sau cenușiu-închisă. Unele recipiente sînt acoperite pe ambele fețe cu o angobă roșie, brună sau cenușiu-negricioasă, dar se întîlnesc și vase decorate cu caneluri și linii orizontale incizate, șerpi în relief și motive șampilate. Principalele tipuri de vase sînt oala, farfuria, strachina, castronul, cana, bolul, cupa, ulciorul și vasul bitronconic.

Oala cu sau fără toartă este reprezentată prin variante de dimensiuni mari și mijlocii, cu corpul bombat sau zvelt și marginea evazată oblic, puternic profilată și canelată la interior. Unele exemplare mari, de tipul amforei, au gîtul înalt și tortile ornamentate cu doi sau trei șerpi în relief. Capul reptilelor, uneori deformat, are solzii redați prin împunsături alungite, iar ochii sînt reprezentați prin două linii incizate. La baza tortii, corpul șerpilor se contopește, pornind lateral, în două părți ale vasului. Alteori, tortile vaselor sînt ornamentate cu caneluri despărțite de nervuri paralele dispuse longitudinal. Castronul cuprinde variante cu corpul scund sau înalt, avînd buza evazată oblic sau arcuită în interior, teșită și canelată sau îngroșată în exterior. Celelalte tipuri de vase sînt mai rar întîlnite. Semnalăm totuși recipiente mici, cu gîtul înalt, buza evazată și teșită drept, precum și castroanele din grupa *terra sigillata*, reprezentînd imitații locale ornamentate cu diferite motive șampilate. De asemenea, mai notăm un pahar tronconic cu pasta fină, de culoare portocalie, ornamentat pe corp cu un registru în care este redată în relief o inscripție (?). Majoritatea vaselor au fundul prevăzut cu inel de sprijin și mai rar plat, iar uneori prezintă la interior un *umbo* proeminent.

b). Ceramica zgrunțuroasă are pasta degresată cu mult nisip, paete de mică și prietricele. Suprafața exterioară a vaselor este aspră la pipăit. Arderea s-a realizat incomplet în mediu oxidant sau reducător. Pereții vaselor au miezul cenușiu-negricios și fețele brune, cu nuanțe cărămizii, gălbui sau gri.

Repertoriul formelor acestei categorii de ceramică este mai redus, cuprinzînd oala cu sau fără toartă, cana, strachina, capacul și chiupul de dimensiuni mari, ornamentat sub buză și pe umăr cu linii orizontale și în val. În general, oalele sînt decorate pe corp cu linii orizontale, simple sau grupate în benzi, linii în val, registre cu triunghiuri și pătrățele imprimate cu roțița dințată și creștături executate pe muchia marginii vasului.

Obiectele de sticlă utilizate în așezare sînt ilustrate de cîteva fragmente de pereți, fund și margini din vase acoperite cu straturi subțiri de criptocristale, la care se adaugă două mărgele. Una din piese are corpul alungit, alb transparent, iar cealaltă este sferică, de culoare albastră.

Monetele sînt reprezentate de o singură piesă identificată cu un *dupondius* din bronz, emis de Faustina.

Materialul faunistic cuprinde numeroase fragmente și oase întregi, reprezentînd "resturi menajere" provenite de la mai multe specii de animale domesti-

¹⁴ *Ibidem*, fig. 4—8.

ce (bovine, evicaprine, porcine, cabaline etc.) și sălbatice (cervide). Resturile osoase s-au recoltat din stratul de cultură și casele executate în aria așezării romane.

*

* *

Vestigiile romane identificate pe teritoriul municipiului Mediaș, prin densitatea și aria de răspândire a materialelor arheologice în spațiul cercetat indică existența a trei sate (*vicus*), deosebite în privința texturii vetrei, numărului de populație și a puterii economice. Așezările semnalate în punctele "Hientz" și "Baia de nisip" sînt cătune cu gospodării răsirate, reprezentate prin urme de locuire răspindite pe o arie mică. În schimb, săpăturile arheologice și observațiile de teren făcute pe terasa "Gura Cîmpului", în hotarul dintre Mediaș și Tîrnava, au dovedit că pe malul drept al Tîrnavei Mari au existat în epoca romană o importanță așezare rurală. Cele 22 secțiuni au cercetat doar o parte din suprafața locuită, deoarece arăturile adînci executate în ultimii ani au răvășit materialele din epoca romană pe o arie mai mare.

Identificarea în secțiunea XI, pe aceeași terasă a cinci locuințe, îndreptățește constatarea că acest *vicus* a fost organizat după normele romane, cu străzi drepte ce se întretaiau în unghi de 90°, avînd în centru o piață. Casele erau înșirate de-a lungul străzilor orientate nord-vest—sud-est sau în direcția de scurgere a pantei (vest-est). Prin observații de teren și sondaje s-au cartat circa 60 clădiri, care ne indică un *vicus* relativ dezvoltat (fig. 7).

Indicii cu privire la originea etnică a locuitorilor din cele trei așezări ne oferă materialul arheologic al cărui caracter pledează pentru autohtonii daci, atestați înainte de cucerirea romană în așezarea de la "Baia de nisip" sau în alte puncte ale orașului, peste care s-a adăugat un surplus de populație provenită din rîndul coloniștilor sosiți din Imperiu. O situație asemănătoare s-a întîlnit și în alte așezări daco-romane identificate la Boarta¹⁵, Tîrnăvioara—"Cetate"¹⁶, Micăsasa¹⁷ etc.

În ceea ce privește ocupațiile locuitorilor din așezarea cercetată, uneltele și obiectele de metal demonstrează că pe lîngă agricultura și creșterea animalelor — ca îndeletniciri principale — au fost practicate și prelucrarea fierului, dulgheritul și meșteșugurile casnice. De asemenea, regiunea acoperită de pădure putea asigura exploatarea lemnului care constituie materia primă indispensabilă pentru construirea locuințelor și confecționarea unor obiecte de uz gospodăresc și meșteșugăresc.

În această fază a cercetărilor nu putem aprecia durata în timp a dăinuirii așezării din hotarul "Gura Cîmpului" și nici motivele care au contribuit la părăsirea ei. Sigur este că încetarea existenței acestui sat nu poate fi atribuită revărsării Tîrnavei Mari¹⁸, ci mai degrabă incendiului provocat de invazia carpilor¹⁹ spre sfîrșitul secolului III e.n.

Despre continuitatea așezării în secolul IV e.n. nu avem alte indicii decît cele două fragmente din mînerul semicircular al unor piepteni de os²⁰ și cele șapte

¹⁵ S. Dumitrașcu și G. Togan, *Săpăturile arheologice din așezarea daco-romană din sec. II—III e.n. de la Boarta* (jud. Sibiu), *Lucrări științifice, Institutul Pedagogic Oradea*, 1971, p. 9—15, fig. 1—2, pl. I—IV.

¹⁶ I. Winkler—M. Blăjan, *Așezarea dacică, daco-romană și prefeudală de la Coșca Mică* (jud. Sibiu), *ActaMP*, III, 1979, p. 451—471.

¹⁷ M. Blăjan, E. Stoicovici, P. Georocanu, C. Păcurariu, *Descoperiri romane inedite în Transilvania, Marisia*, VIII, 1978, p. 61, pl. XXI.

¹⁸ I. Winkler, M. Blăjan, G. Servatius, G. Togan, L. Giura, *op.cit.*, nota 27.

¹⁹ D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismatice*, București, 1966, p. 118—119 și 139—140.

²⁰ K. Horedt, *Germania*, XXV, 1941, p. 122; Iuliu Paul și Mihai Blăjan, *Archäologische Untersuchungen in einem Mediascher Gräberfeld*, FVL, 18, 2, 1975, p. 43 și nota 2.

morminte de tip Sîntana de Mureș dezvelite, în 1973, în punctul "Măzăriște — Pe Șes"²¹. Aceste descoperiri sînt prea puține pentru a dovedi existența așezării după retragerea aureliană, dar pot servi ca indiciu, în cadrul unor cercetări noi, care ar putea să demonstreze locuirea acestei regiuni și în secolele următoare.

Satele romane de la Mediaș fac parte din grupul așezărilor rurale atribuite autohtonilor. Asemenea așezări, identificate în număr mare în județul Sibiu, erau amplasate în regiuni bogate, lângă principalele artere de circulație. Acest fenomen demografic se explică prin faptul că populația așezărilor respective făcea parte dintre autohtonii care, alăturîndu-se romanilor în timpul războaielor de la începutul secolului II e.n., după reorganizarea provinciei nu numai că nu a fost dislocată și împinsă în alte locuri, dar a continuat să trăiască în vatra așezărilor respective și în perioada prefeudală²².

Prin urmare, investigațiile arheologice de la Mediaș—"Gura Cîmpului" se înscriu, prin rezultatele lor, ca un punct de referință în istoria economică și demografică a văii Tîrnavei Mari, unde s-au făcut puține cercetări privitoare la epoca romană. Pe de altă parte, așezarea romană menționată este unică în felul ei în provincia Dacia, prin existența atelierului de fierărie. Prezența acestuia, ca și faptul că așezarea era situată pe malul Tîrnavei Mari, o importantă arteră de circulație în antichitate, sprijină constatarea că satul depășise deja, în evoluția sa, stadiul de *vicus* și se transformase într-un tîrg cunoscut în această regiune lipsită de orașe.

IUDITA WINKLER—MIHAI BLĂJAN

²¹ *Ibidem.* p. 33—43.

²² Iudita Winkler, *Über die ethnische Zugehörigkeit der Landvölkerung in der Provinz Dacia*, Actes du II-e Congrès international de Thracologie (Bucarest, 4—10, septembre, 1976), II (Histoire et archéologie), Bucarest, 1976, p. 274.

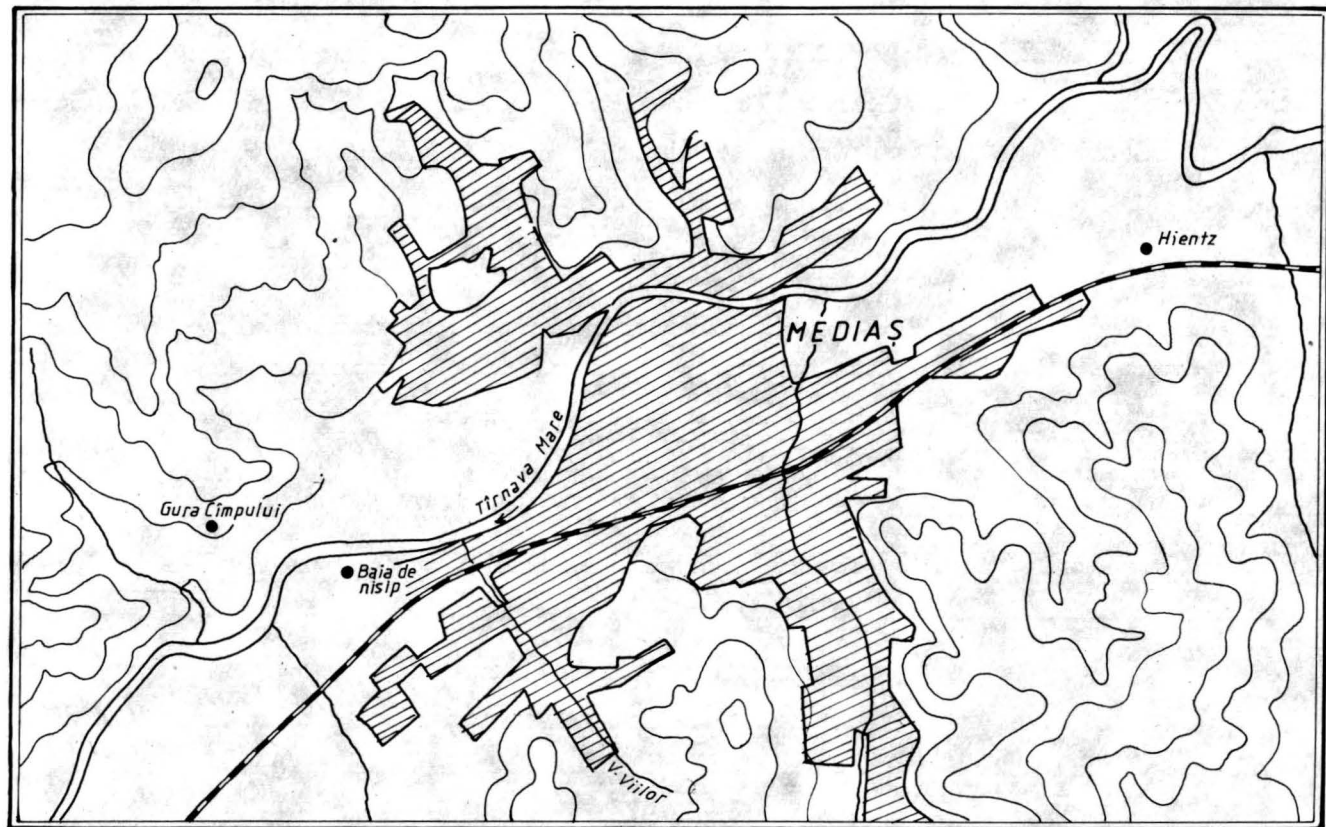

Fig. 1. Harta aşezărilor rurale romane de la Medias.

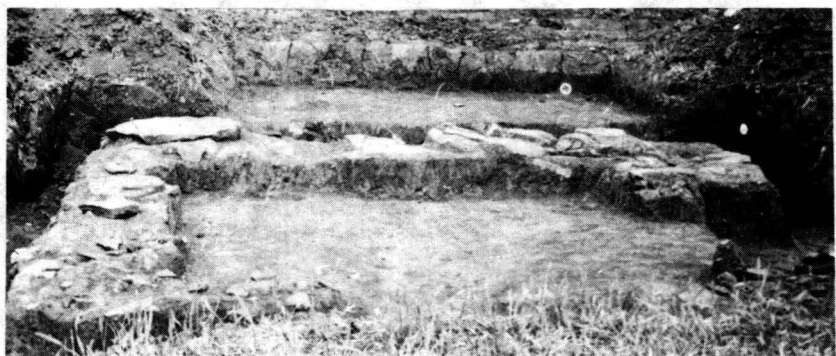
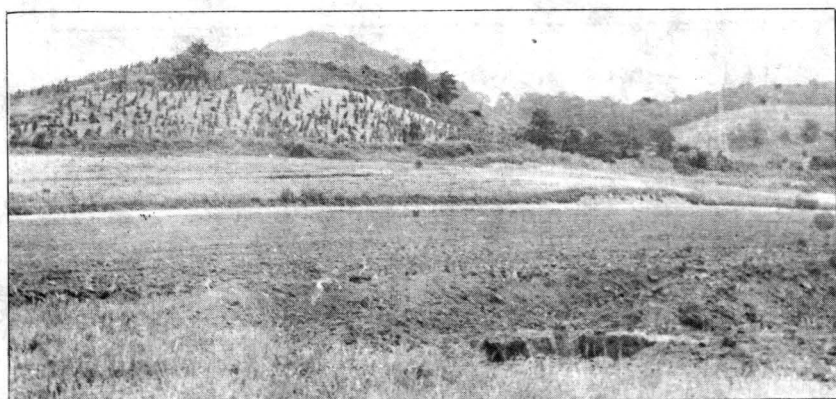

Fig. 2. Mediaș — "Gura Cîmpului": 1. Vedere generală dinspre sud-vest a așezării romane; 2. Vedere generală dinspre sud-vest a atelierului de fierărie (secțiunea VI); 3. Vedere generală dinspre sud-est a locuinței B din secțiunea XI.

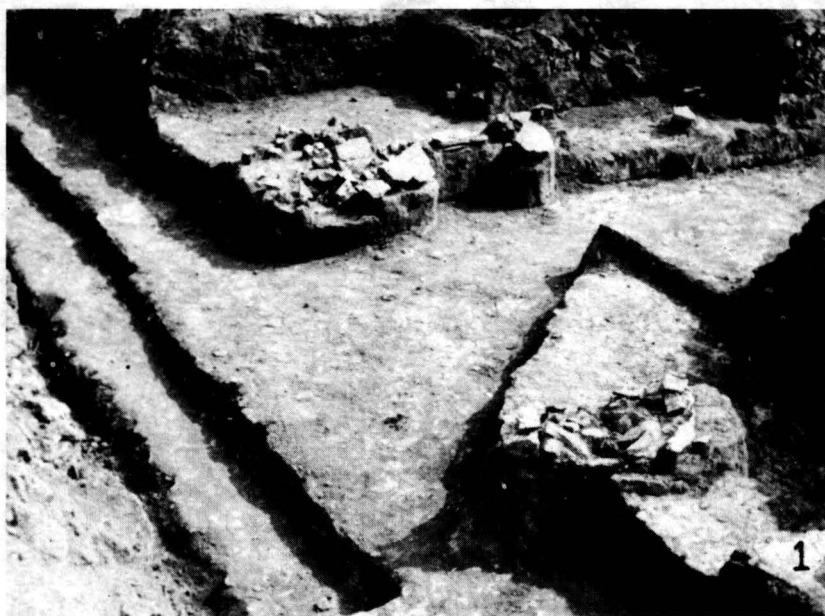

Fig. 3. *Mediaș* — “*Gura Cîmpului*”: 1. Vedere generală dinspre vest a fundației clădirii din secțiunea VIII);
2. Vedere generală dinspre est a colțului de vest al fundației clădirii din secțiunea IX.

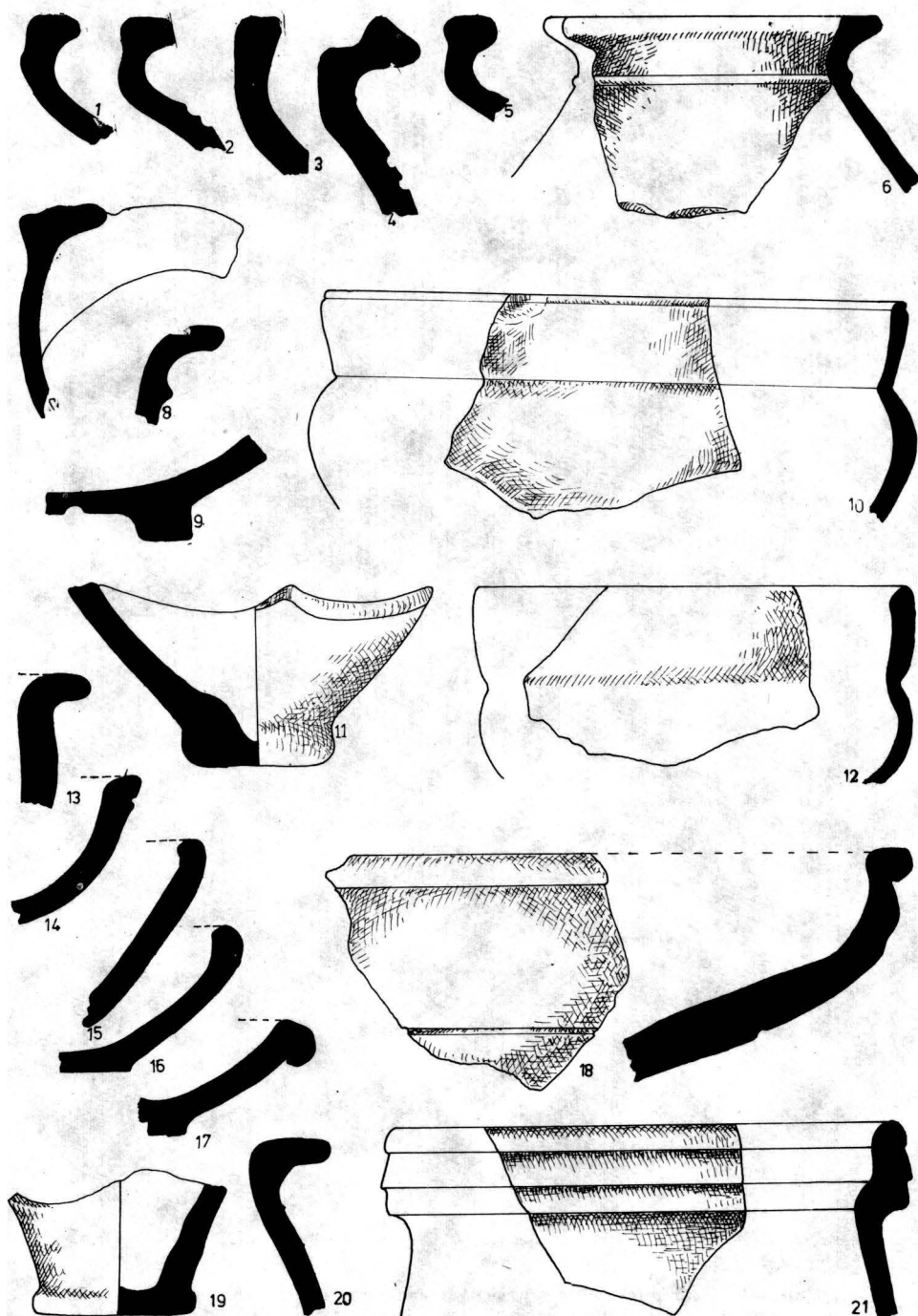

Fig. 4. Medias — "Gura Cîmpului": Ceramică romană (sec. II — III e.n.).

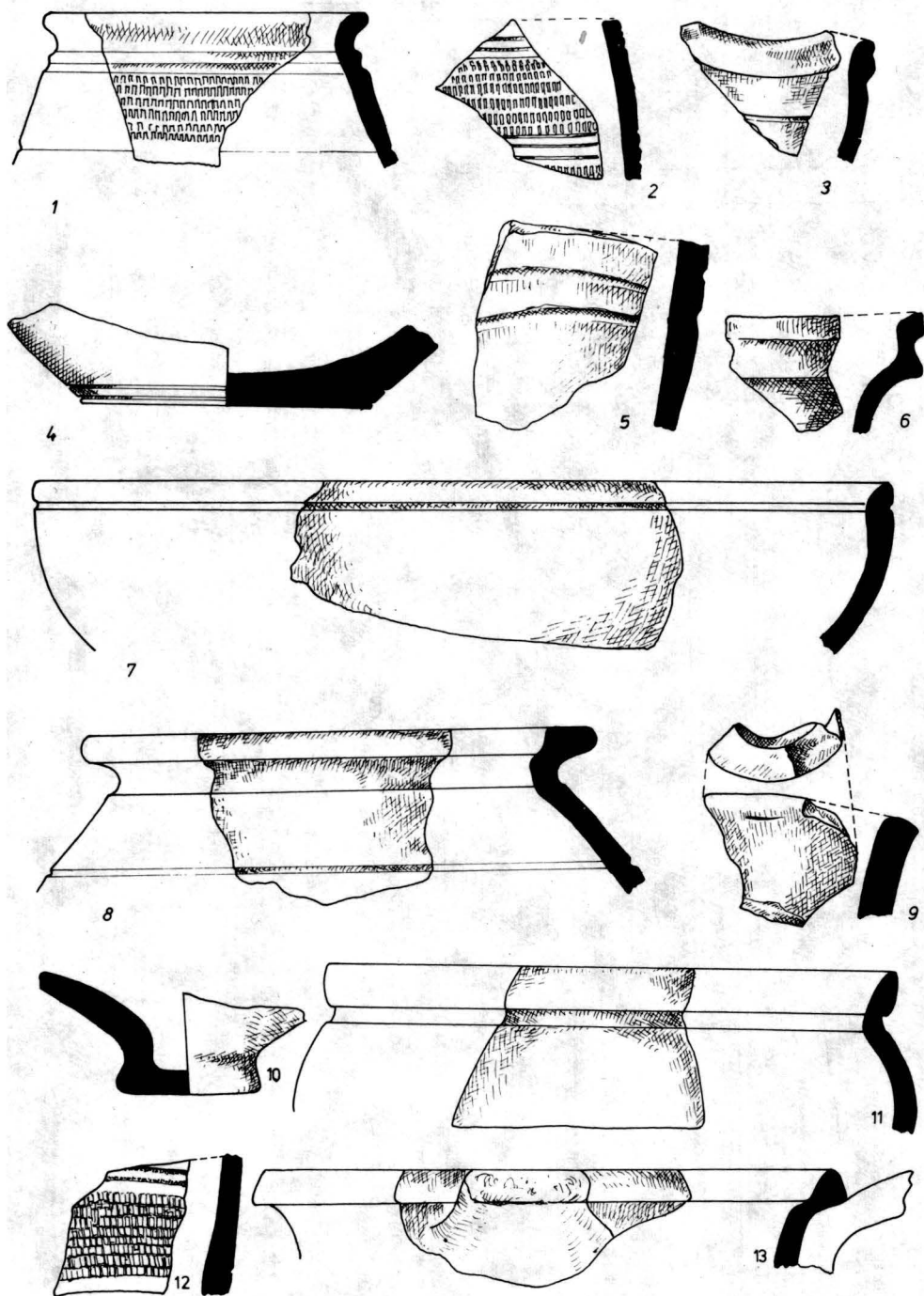

Fig. 5. Mediaș — "Gura Cîmpului": Ceramică romană.

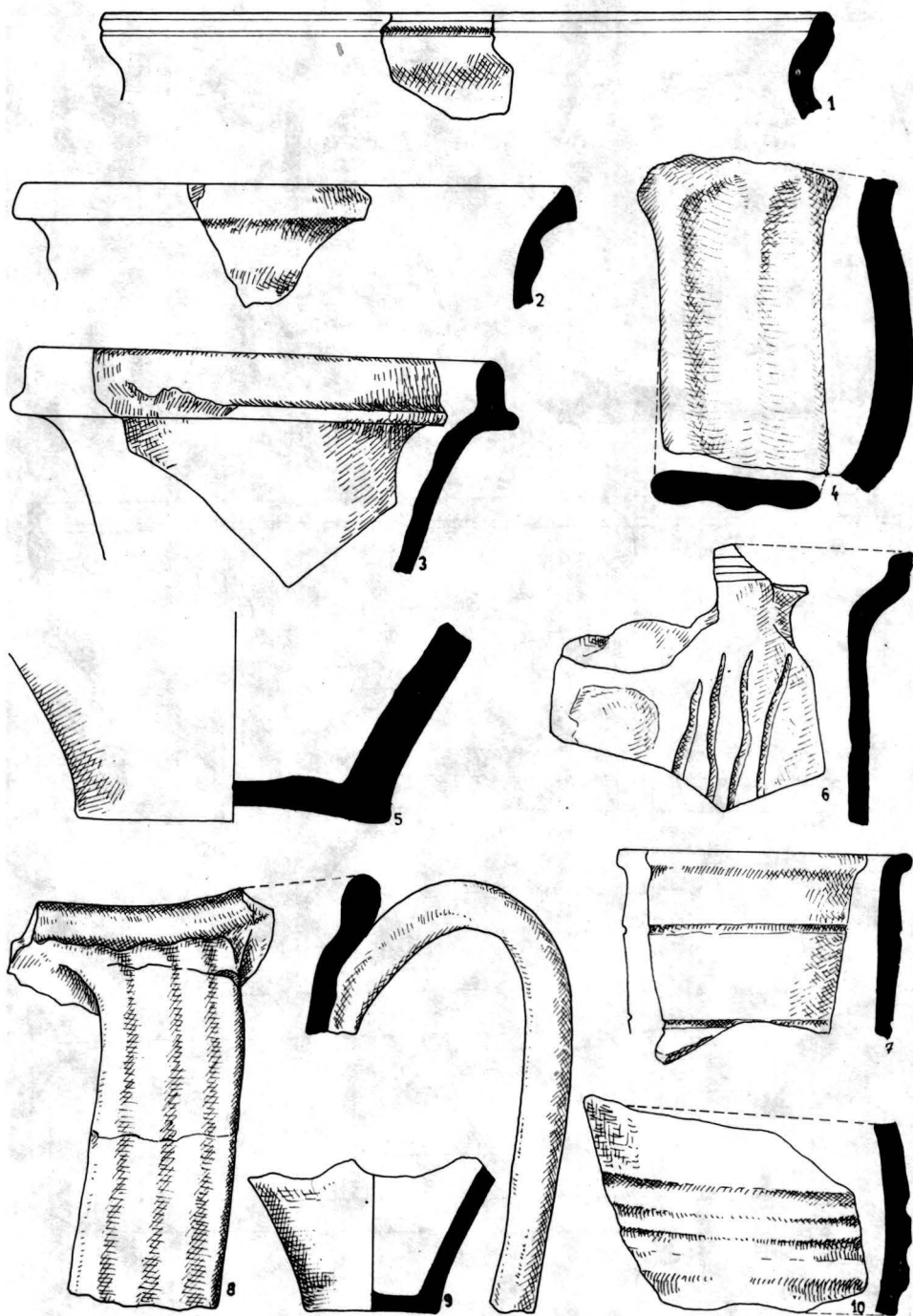

Fig. 6. Mediaș — "Gura Cimpului": Ceramică romană.

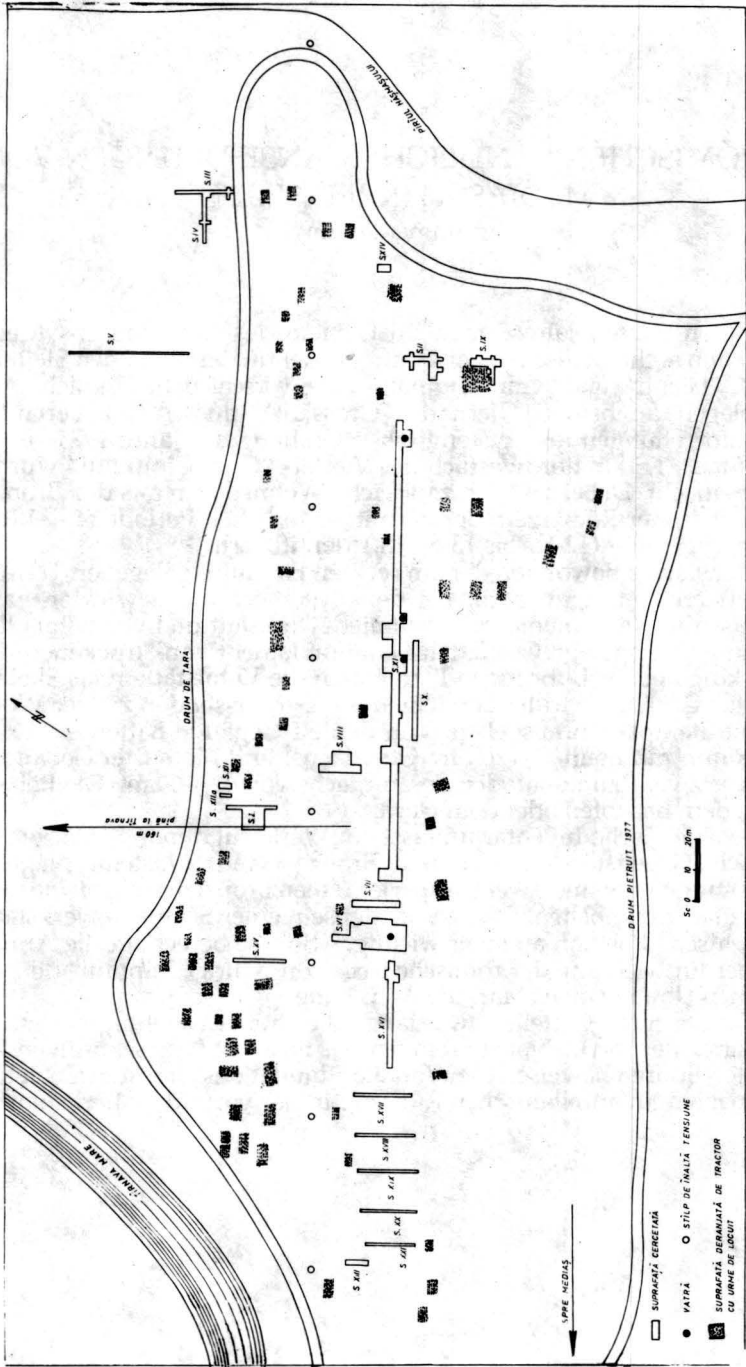

Fig. 7. Medias — "Gura Cimpului". Planul general al săpăturilor.

DIE RÖMISCHEN LÄNDLICHEN ANSIEDLUNGEN VON MEDIASCH (KREIS SIBIU) (Zusammenfassung)

Die in den letzten Jahrzehnten im Gebiete des Munizipiums Mediasch durchgeführten archäologischen Forschungen identifizierten an den Stellen "Baia de nisip", "Hientz" und "Gura Cîmpului" drei verschiedene ländliche Ansiedlungen, gelegen an beiden Ufern des Grosskokel-flusses. Im Verlaufe der Oberflächenforschungen und systematischen Grabung der Jahre 1975—1977 am Rande der Stadt, 1,5 km nordwestlich des Viertels "Gura Cîmpului" wurden 22 Sektionen gemacht. Dabei wurden zahlreiche Wohnspuren aus der Bronzezeit, der Hallstattzeit, der Römerzeit, der vormittelalterlichen Periode (4.—7.Jh) und dem frühen Mittelalter (12-tes bis 13-tes Jh.) identifiziert.

Das intensivste Bewohnen der am rechten Flussufer gelegenen Terrasse ist für die Römerzeit nachgewiesen. Bei den Untersuchungen wurden gänzlich oder teilweise die Fundamente einer Schmiedewerkstatt und von zehn Oberflächenwohnungen freigelegt. Gestützt auf ein Fundament von "trockener Mauer" mit rechteckigen oder L-förmigen Plan hatten die Wohnstätten das Skelett aus Holz und das Dach aus Stroh oder Schindeln. Der Fussboden zweier Wohnungen war mit Steinplatten ausgelegt. Von den elf Gebäuden hatten sieben einen einzigen Raum mit neun-vierzen m² Oberfläche, und bloss drei Gebäude verfügten über je zwei Räume mit der Gesamtfläche von 42—60 m². Die Beheizung erfolgte mit dem Backofen oder dem Herd.

Das archäologische Inventar umfasst ein Werkzeugdepot, Schlackenstücke und zahlreiche Gegenstände aus Eisen und Bronze, Handmühlsteine, Nägel, Tonware, Gefässfragmente und zwei Glasperlen, einen bronzenen *dupondius* von Faustina und Haustierknochen. Das Vorhandensein einer Schmiedewerkstatt und die geographische Position an einer wichtigen Strasse berechtigt die Annahme, dass in seiner Entwicklung der römische *vicus* von "Gura Cîmpului" den sozial-ökonomischen Umfang eines Marktfleckens hatte.

Man konnte nicht feststellen, wie lange die drei Ansiedlungen bestanden, aber die zahlreichen, im Gebiete und in der Nachbarschaft dieser antiken Dörfer identifizierten Spuren beweisen die Wohnkontinuität des einstigen Gebietes von Mediasch, nach dem aurelianischen Rückzug in der vormittelalterlichen Periode.

CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DE LA SUCEAG (JUD. CLUJ). CAMPANIA DIN 1989. CUPTOARELE DE ARS CERAMICĂ (SECOLELE III—IV)

Satul Suceag (comuna Baci) este situat la 12 km nord-vest de Cluj-Napoca, fiind cunoscut în literatura de specialitate prin numeroase descoperiri arheologice datînd din diferite epoci¹. În 1989 cu ocazia unor periegeze arheologice în zonă Gh. Lazarovici și Z. Maxim au descoperit urmele unei așezări databile în a doua jumătate a secolelor III—IV e.n. Așezarea se află situată la nord de sat în punctul Oradba (îngă grajdurile fostului C.A.P.), în partea de hotar cu satul Rădaia (pl. I). În acest perimetru s-a executat un șanț lat de 1 m, adînc de 0,50—1,20 m și lung de aproximativ 300 m pentru captarea unor izvoare necesare alimentării cu apă a două bazine ale unei pescării. Din acest șanț precum și din cele două bazine cercetătorii clujeni au recoltat un bogat material arheologic constînd din ceramică (pl. IV) și chirpic. S-a observat și o concentrare puternică de arsură în zona superioară a șanțului.

Cercetarea arheologică efectuată de noi s-a extins asupra zonei cu arsură, chirpic și ceramică aflate spre coasta dealului. Au fost executate trei secțiuni S1 (7x2,50 m), S2 (6x3,5 m) și S3 (6,50x1,50 m), dezvelindu-se astfel două cuptoare de ars ceramică în stare bună de conservare.

Cuptorul nr. 1 (S1, pl. II—III)².

Avea o formă tronconică cu o lungime totală de 2,5 m de la gura cuptorului până la peretele din spate. *Camera de foc* a fost executată prin săpare în pămîntul viu fiind împărțită în două printr-un perete median înalt de 0,80 cm, executat din pietre cubice (20x20x20 cm). Cele două camere au o lățime de 60 cm. Întreaga cameră de foc, inclusiv peretele median, a fost făuit cu lut care din cauza arderii s-a transformat în zgură. Vatra se afla la —2,20 m adîncime de nivelul actual de călcare. Grătarul cuptorului avea o grosime de 20 cm, fiind aproape circular. El a fost făcut din lut amestecat cu paie și pleavă și pus peste un pat de nuiiele ale căror urme s-au păstrat foarte bine. În grătar au fost practicate orificii cu diametrul de 0,8 cm pentru pătrunderea aerului cald în camera de ardere. Pe grătar au fost descoperite fragmente ceramice. Camera de ardere, realizată tot prin săpare în pămîntul viu, s-a păstrat pe o înălțime de 70 cm, avînd pereții făuiți cu lut; au fost, de asemenea, descoperite fragmente ceramice. Gura cuptorului ieșea în afară aproximativ un metru creînd un tunel pentru alimentare a cărui înălțime nu s-a putut determina din cauza distrugerii.

Cuptorul nr. 2.

Are o lungime totală de 2,80 m din care tunelul de alimentare de 1,40 m are capătul distrus de deranjamentele din S1. Vatra este situată la 1,90 m față de nivelul actual, deci, este construit cu aproximativ 30 cm "mai sus" decît C1. *Camera de foc* este despărțită în două de un perete median (grosime 22 cm, înălțime 65 cm), realizat în aceeași tehnică ca și cel descris mai sus. Cele două camere au o lățime de 0,70 m fiind făuite cu lut care din cauza arderii s-a zgurificat. Cotto-nul camerei de foc este realizat tot din pietre cubice, fiind făuit cu lut în exterior. *Grătarul* (grosime 0,15 m) din lut pus pe un pat de crengi prezintă orificii (D

¹ Repertoriul arheologic al județului Cluj, vezi *Suceag*.

² Desenele au fost executate de studentul Sorin Cîlinci, căruia îi mulțumim și pe această cale.

= 0,8 cm) pentru trecerea aerului cald în partea superioară. Camera de ardere a vaselor ($D = 1,20$ cm) se păstrează pe o înălțime de 0,80 m, fiind realizată tot prin săpare în pământul viu. Și în această cameră s-au găsit fragmente ceramice așezate pe grătar.

Lângă cele două cuptoare au fost dezvelite două gropi (G1 și G2). Prima conținea două fragmente ceramice care par a aparține perioadei neolitice, iar a doua cioburi cenușii, de același tip cu cele din cuptoare.

Din cauza deranjării secțiunii S1 nu s-a putut delimita cu exactitate zona din jurul gurilor de foc, dar putem presupune fie că cele două cuptoare funcționau într-un bordei, fie că aveau o groapă comună de alimentare.

Pe fundul secțiunii S1 a fost descoperită o mare cantitate de cenușă, cărbune și oase de animale. Cuptoare cuprinse în cadrul unui bordei sunt cunoscute în așezarea de la Butnărești³, iar cu groapă comună de alimentare la Grădinari—Săliște⁴.

Secțiunea S3 (pl. II) nu a oferit rezultate spectaculoase, fiind descoperite doar sporadic fragmente ceramice.

Ceramica descoperită în perieghază și în săpătura arheologică este lucrată numai la roată. Pasta din care a fost executată este fină, semifină dar și zgrunțuroasă cu pietricele în compoziție. În funcție de modul de ardere culoarea variază: există câteva fragmente ceramice brun-cărămizii și negre-cenușii, dar marea majoritate au culoarea cenușie. Ca formă predomină castroanele de diferite mărimi, oalele, cămile și câteva urcioare și chiupuri. Ornamentația vaselor este variată: benzi în formă de val, nervuri profilate, incizate sau lustruite. Un singur fragment este decorat cu roțița.

Perieghază: oală, fragment (pl. IV/1), pastă semifină de culoare brună, $d = 11$ cm; oală, fragment (pl. IV/2), pastă semifină cenușie, $d = 13$ cm; oală, fragment (pl. IV/3), pastă semifină cenușie, $d = 14$ cm; oală, fragment (pl. IV/4), pastă semicenușie, $d = 16$ cm; oală, fragment (pl. IV/5), pastă zgrunțuroasă brună, $d = 17$ cm; oală, fragment (pl. IV/6), pastă zgrunțuroasă cenușie, $d = 9$ cm; castron, fragment (pl. IV/7), pastă semifină cenușie, $d = 20$ cm; castron, fragment (pl. IV/8), pastă fină cenușie lustruită, ornamente în val și în rețea, $d = 18$ cm; cană, fragment (pl. IV/9), pastă semifină cenușie, $d = 10$ cm; fund de cană (pl. IV/10), pastă semifină cenușie, $d = 8$ cm; cană (?), fragment (pl. IV/11), pastă fină cenușie, $d = 14$ cm; castron, fragment (pl. IV/13), pastă semifină neagră-cenușie, $d = 16$ cm; oală, fragment (pl. IV/14), pastă semifină neagră, buza ornamentată cu decor realizat cu roțița, $d = 16$ cm; oală, fragment (pl. IV/15), pastă fină cenușie, $d = 20$ cm; castron, fragment (pl. IV/16), pastă fină cenușie, $d = 22$ cm.

Suprafața S1

Urcior (?), fragment (pl. V/1), pastă fină cenușie; $d = 8$ cm; oală, fragment (pl. V/2), pastă fină cenușie, $d = 10$ cm; cană, fragment (pl. V/3), pastă fină cenușie, $d = 12$ cm; castron, fragment (pl. V/4), pastă fină cenușie, $d = 18$ cm; castron, fragment (pl. V/5), pastă fină cenușie, $d = 20$ cm; oală, fragment (pl. V/6), pastă fină cenușie, lustruită, $d = 24$ cm; oală, fragment (pl. V/7), pastă fină cenușie, lustruită, $d = 26$ cm; chiup, fragment (pl. V/8), pastă fină cenușie, lustruită, $d = 40$ cm; oală, fragment (pl. V/9), pastă fină cenușie, lustruită, $d = 20$ cm; castron, fragment (pl. V/10), pastă fină cenușie, lustruit, cu ornamente orizontale, $d = 20$ cm; castron, fragment (pl. V/11), pastă fină cenușie, lustruită, $d = 20$ cm; castron, fragment (pl. V/12), pastă brun-cenușie, $d = 18$ cm; castron, fragment (pl. V/13), pastă fină cenușie, lustruit, cu ornament, $d = 20$ cm; castron, fragment (pl. V/14), pastă fină cenușie, lustruit, cu ornamente orizontale, $d = 20$ cm; oală, fragment (pl. VI/1), pastă zgrunțuroasă cu pietricele, cenușie, cu linii ori-

³ Gh. Bichir, *SCIV*, 17, 3, 1966, p. 489.

⁴ O. Bozu, *Banatica*, X, 1990, p. 149—151.

zontale incizate, d = 14 cm; castron, fragment (pl. VI/2), pastă fină cenușie, d = 16 cm; oală, fragment (pl. VI/3), pastă fină cenușie, d = 18 cm; oală, fragment (pl. VI/4), pastă fină, cenușie, lustruită, d = 20 cm; oală, fragment (pl. VI/5), pastă zgrunțuroasă cenușie, d = 16 cm; oală, fragment (pl. VI/7), pastă zgrunțuroasă brun-cenușie, ornamentată cu benzi de valuri, d = 20 cm; oală, fragment (pl. VI/8), pastă semifină cenușie, d = 16 cm; castron, fragment (pl. VI/9), pastă fină cenușie, lustruit, d = 16 cm; oală, fragment (pl. VI/10), pastă fină cenușie, lustruită, d = 16 cm; oală, fragment (pl. VI/11), pastă semifină cenușie, d = 20 cm; oală, fragment (pl. VI/12), pastă semifină cenușie, d = 18 cm; oală, fragment (pl. VI/13), pastă zgrunțuroasă brun-cenușie, d = 20 cm; oală, fragment (pl. VI/14), pastă zgrunțuroasă cu ornament în formă de val, d = 18 cm; ceașcă, fragment (pl. VII/1), pastă fină, brun deschisă, d = 8 cm; urcior, fragment (pl. VII/2), pastă fină cenușie, d = 6 cm; ceașcă, fragment (pl. VII/3), pastă fină cenușie, d = 8 cm; urcior, fragment (pl. VII/4), pastă fină cenușie, d = 10 cm; urcior, fragment, (pl. VII/5), pastă fină brun-cenușie, d = 10 cm; urcior, fragment (pl. VII/6), pastă fină cenușie lustruit, d = 11 cm; ceașcă, fragment (pl. VII/7), pastă fină cenușie; fund de oală (pl. VII/8), pastă fină cenușie, d = 8 cm; urcior, fragment (pl. VII/9), pastă fină cenușie, d = 6 cm; perete de vas (pl. VII/10), pastă semifină cenușie cu ornament în val; perete de vas (pl. VII/11), pastă zgrunțuroasă cenușie cu ornament în val; perete de vas (pl. VII/12), pastă zgrunțuroasă cenușie cu ornamente în val; perete de vas (pl. VII/13), pastă zgrunțuroasă cenușie cu ornament în val; perete de vas (pl. VII/14), pastă zgrunțuroasă cenușie cu ornament în val; perete de vas (pl. VII/15), pastă fină cenușie lustruit cu ornamente; perete de vas (pl. VII/16), pastă zgrunțuroasă cu ornament în val.

Cuptorul nr. 1 (C1).

Urcior, fragment (pl. VIII/1), pastă fină cenușie, d = 10 cm; oală, fragment (pl. VIII/2), pastă semifină cenușie, d = 14 cm; castron, fragment (pl. VIII/3), pastă fină cenușie, d = 12 cm; fund de vas (pl. VIII/4), pastă semifină cenușie, d = 8 cm; fund de vas (pl. VIII/5), pastă fină cenușie lustruit, d = 16 cm; oală, fragment (pl. VIII/6), pastă zgrunțuroasă brun-închisă, d = 20 cm; fund de vas (pl. VIII/7), pastă semifină cenușie, d = 12 cm; urcior, fragment (pl. VIII/8), pastă fină cenușie, d = 8 cm; urcior, fragment (pl. VIII/9), pastă fină cenușie, lustruit, d = 10 cm; castron (?), fragment, (pl. VIII/10), pastă fină cenușie, d = 12 cm; fund de vas (pl. VIII/11), pastă fină cenușie, d = 10 cm; fund de vas (pl. VIII/12), pastă fină cenușie, d = 20 cm; oală, fragment (pl. IX/1), pastă fină brună, d = 14 cm; oală, fragment (pl. IX/2), pastă fină brună, d = 8 cm; castron, fragment (pl. IX/3), pastă fină cenușie, d = 16 cm; oală, fragment, (pl. IX/4), pastă fină cenușie, d = 20 cm; oală, fragment (pl. IX/5), pastă fină brun-cenușie, d = 20 cm; castron, fragment (pl. IX/6), pastă fină cenușie, d = 18 cm; oală, fragment (pl. IX/7), pastă semifină neagră-cenușie, d = 19 cm; castron, fragment (pl. IX/8), pastă semifină cenușie ornamentat cu o incizie, d = 24 cm; chiup (?), fragment, (pl. IX/9), pastă fină cenușie, lustruit, d = 38 cm; chiup, fragment, (pl. IX/10), pastă fină cenușie, d = 38 cm; oală, fragment (pl. IX/11), pastă semifină cenușie, ornamentat cu o incizie, d = 12 cm; oală, fragment (pl. IX/12), pastă fină cenușie, d = 16 cm; oală, fragment (pl. IX/13), pastă fină cenușie, d = 16 cm; oală, fragment (pl. IX/14), pastă fină cenușie, d = 18 cm; oală, fragment (pl. IX/15), pastă fină brună, d = 20 cm; oală, fragment (pl. IX/16), pastă zgrunțuroasă brună ornamentată cu linii în val, d = 20 cm; oală, fragment, (pl. IX/17), pastă fină cenușie lustruită cu ornament, d = 20 cm; oală, fragment (pl. IX/18), pastă fină cenușie, d = 20 cm.

Cuptorul nr. 2 (C2).

Oală, fragment (pl. X/18), pastă fină cenușie, d = 14 cm; oală, fragment (pl. X/2), pastă semifină cenușie, d = 16 cm; oală, fragment (pl. X/3), pastă fină cenușie, d = 18 cm; oală, fragment (pl. X/4), pastă fină neagră-cenușie, d = 20 cm;

oală, fragment (pl. X/5), pastă zgrunțuroasă neagră-cenușie, d = 18 cm; castron, fragment, fragment (pl. X/6), pastă fină cenușie lustruit, d = 20 cm; castron, fragment (pl. X/7), pastă fină cenușie, d = 24 cm; chiup, fragment (pl. X/8), pastă fină cenușie, lustruit, d = 28 cm; oală, fragment (pl. X/9), pastă semifină neagră, d = 12 cm; oală, fragment, (pl. X/10), cenușie, d = 16 cm; oală, fragment (pl. X/11), pastă zgrunțuroasă cenușie cu incizii în val, d = 15 cm; oală, fragment (pl. X/12), pastă fină cenușie, d = 20 cm; castron, fragment (pl. X/13), pastă fină cenușie, d = 20 cm; urcior, fragment (pl. X/14), pastă fină cenușie lustruită; castron, fragment, (pl. X/15), pastă fină cenușie lustruită cu ornamente în rețea.

Pahar (?), fragment (pl. XI/1), pastă fină cenușie, d = 7 cm; urcior, fragment (pl. XI/2), pastă fină cenușie lustruită cu ornament d = 10 cm; urcior (?), fragment (pl. XI/3), pastă fină cenușie, d = 10 cm; pahar, fragment (pl. XI/4), pastă fină cenușie ornamentat cu incizii orizontale, d = 12 cm; oală, fragment (pl. XI/5), pastă fină cenușie, d = 14 cm; oală (?), fragment (pl. XI/6), pastă semifină, d = 14 cm; perete de vas (pl. XI/7), pastă semifină, ornamentat cu val; perete de vas (pl. XI/8), pastă zgrunțuroasă brun închisă; perete de vas (pl. XI/9), pastă fină cenușie lustruit cu ornamente în rețea; perete de vas (pl. XI/10), pastă semifină cu ornamente în val; perete de vas (pl. XI/11), pastă zgrunțuroasă cu ornamente în val; fund de vas (pl. XI/12), pastă fină cenușie, d = 7 cm; fund de vas (pl. XI/13), pastă semifină cenușie, d = 10 cm.

Secțiunea S3

Oală, fragment (pl. XII/1), pastă semifină neagră-cenușie, d = 20 cm; castron, fragment (pl. XII/2), pastă fină cenușie lustruit, d = 26 cm; castron, fragment (pl. XII/3), pastă fină, d = 28 cm; chiup (?), fragment (pl. XII/4), pastă fină cenușie lustruit, d = 26 cm.

Ceramica mai sus prezentată are bune analogii mergînd pînă la identitate pentru unele forme și ornamente cu cea descoperită la Băciu⁵, Cluj-Mănăstur⁶, Medieșul Aurit⁷, Zalău⁸, Arad-Ceala⁹, Grădinari-Săliște¹⁰, Moldova Veche¹¹, Hoda-cu¹², Freidorf¹³, Sinnicolau-Mare¹⁴, Gornea¹⁵, Obreja¹⁶, Lechința de Mureș¹⁷, Cipău-Gîrle¹⁸ în Oltenia¹⁹ și în Muntenia²⁰ iar în Moldova la Botoșani²¹, Dulcești²², Butnărești²³.

În stadiul actual al cercetării ceramicii de secolul IV este foarte greu de delimitat ceramica daco-romană de cea a dacilor liberi din vest, a carpilor și chiar de cea a culturii Sintana Cerneahov. Mai mult, există o uniformitate care se regăsește pînă la nordul Mării Baltice²⁴.

⁵ H. Daicoviciu—N. Vlassa, *ActaMN*, XI, 1974, p. 14—16.

⁶ I. Hica, *IMCD*, pl. II—III.

⁷ S. Dumitrașcu și colab., *Așezările dacilor liberi de la Medieșul Aurit*, Satu-Mare, 1967, p. 32.

⁸ A. Matei, *ActaMP*, VIII, 1964, p. 240.

⁹ S. Dumitrașcu și colab. *op.cit.*, p. 57.

¹⁰ O. Bozu, *op.cit.*, fig. 6—10.

¹¹ O. Bozu—G. El Susi, *Banatica*, IX, 1987, fig. 4—8.

¹² *Ibidem*, p. 243.

¹³ Informație amabilă D. Benea.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ N. Gudea, *Așezări din epoca romană și romană târzie*, Reșița, 1977, p. 78.

¹⁶ Informații amabile D. Protase.

¹⁷ D. Protase, *Autohtonii în Dacia (I)*, București, 1980, p. 52.

¹⁸ N. Vlassa, *SCIV*, XVI, 3, 1965, p. 501—516.

¹⁹ O. Toropu, *Romanitatea tirzie și strămoșii în Dacia traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976, p. 8—10, p. 125—127.

²⁰ B. Mitrea, C. Preda, *Necropolele din sec. al IV-lea în Muntenia*, București, 1966, p. 308; Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, București, 1984, p. 34—37.

²¹ N. Zaharia, E. Zaharia, S. Rață, *Materiale*, VII, 1961, p. 167.

²² Gh. Bichir, *Archaeology and History of the Carpi*, BAR, 16, 1976, pl. LXXXVIII/3—6.

²³ *Ibidem*, pl. XC, 1.

²⁴ M. Schultze, *Die Spät Kaiserzeitlichen Armbrustfibeln mit festem Nadelhalter*, Bonn, 1977, p. 177, pl. 23.

În ceea ce privește cuptoarele cu perete median, situația este asemănătoare, acest tip fiind folosit în La Tène, epoca romană, precum și în perioada postromană²⁵. Pentru aceasta din urmă, amintim cuptoarele de la Cluj-Mănăstur²⁶, Medieșul Aurit²⁷, Arad-Ceala²⁸, Hodacu²⁹, Grădinari-Săliște³⁰, Glăvănești Vechi³¹, Botoșani-Dealul Căramidăriei³², Bălteni³³, Trușești pe Cuha³⁴.

Foarte aproape de zona în cercetare s-au descoperit urme romane: inscripții și ceramică, care au permis formularea ipotezei unei *villa* romane care ar fi putut fi locuită după retragere de daco-romani. Iar la 3 km au ieșit la iveală trei urne funerare din secolul IV atribuite daco-romanilor³⁵.

Descoperirile mai vechi și săpăturile recente de la Suceag nu ne permit, deocamdată, o atribuire etnică sigură a atelierului, ci numai o datare a lui în ultimele decenii ale secolelor III și IV e.n. Putem afirma că s-a găsit o limită a așezării, știut fiind faptul că atelierele de ceramică se află, de regulă, într-una din marginile locuirii. Campaniile viitoare vor urmări extinderea cercetării în așezare și depistarea necropolei sale.

SORIN COCIȘ-ADELA PAKI

²⁵ Vezi toată discuția la Oct. Floca, Șt. Ferenczi, L. Mărghită, *Micia, grupul de cuptoare romane pentru ars ceramică*, Deva, 1974, p. 92—96.

²⁶ I. Hica, *op.cit.*, p. 183.

²⁷ S. Dumitrașcu și colab., *op.cit.*, p. 132.

²⁸ Oct. Floca și colab., *op.cit.*, p. 70.

²⁹ A. Bejan—D. Benea, *Banatica*, VIII, 1985, p. 193.

³⁰ O. Bozu, *op. cit.*, p. 150—155.

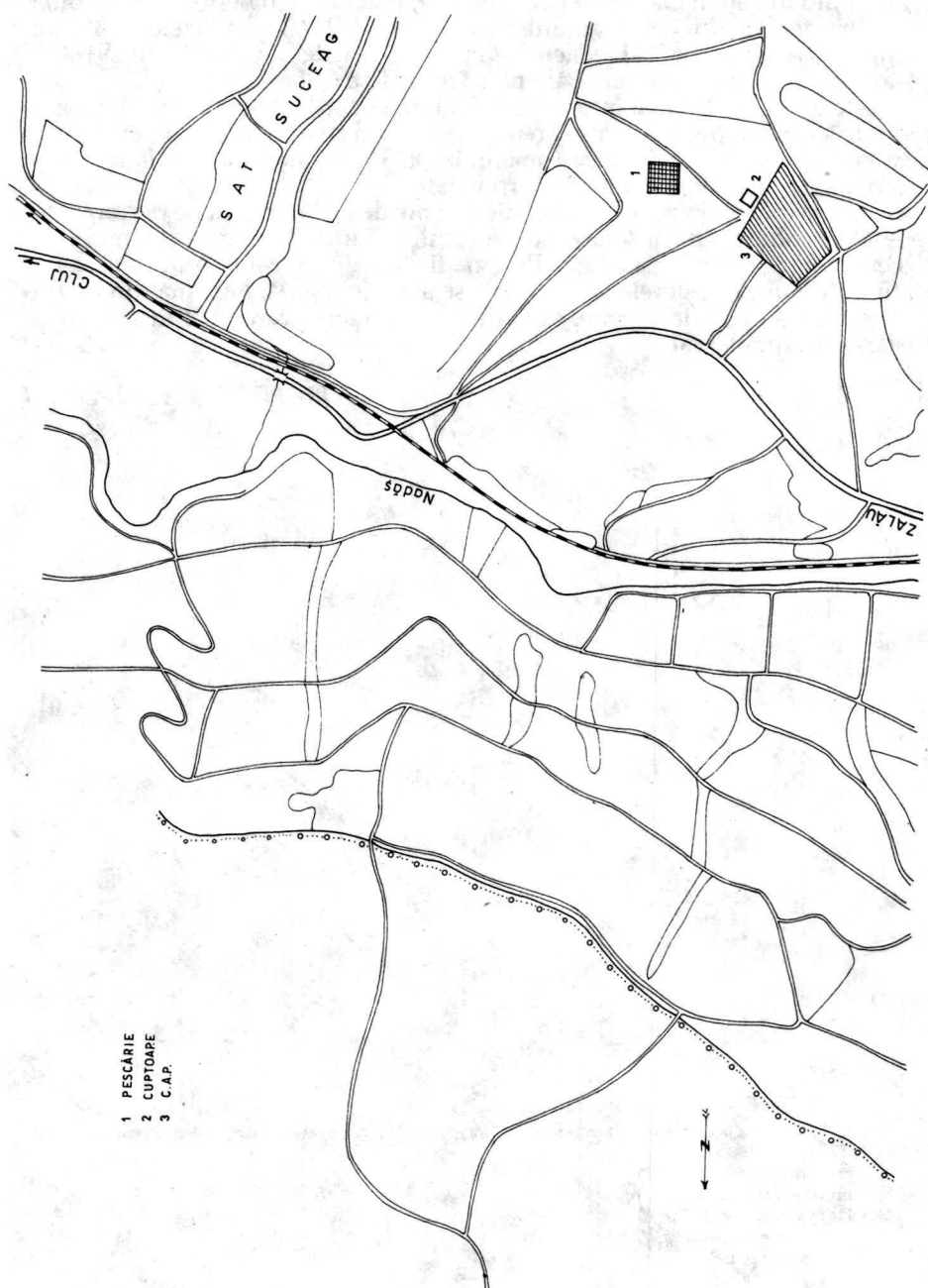
³¹ Gh. Bichir, *SCIIV*, 17, 3, 1966, p. 59.

³² *Ibidem*.

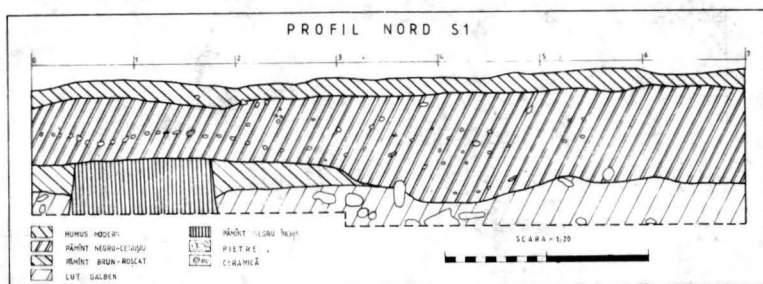
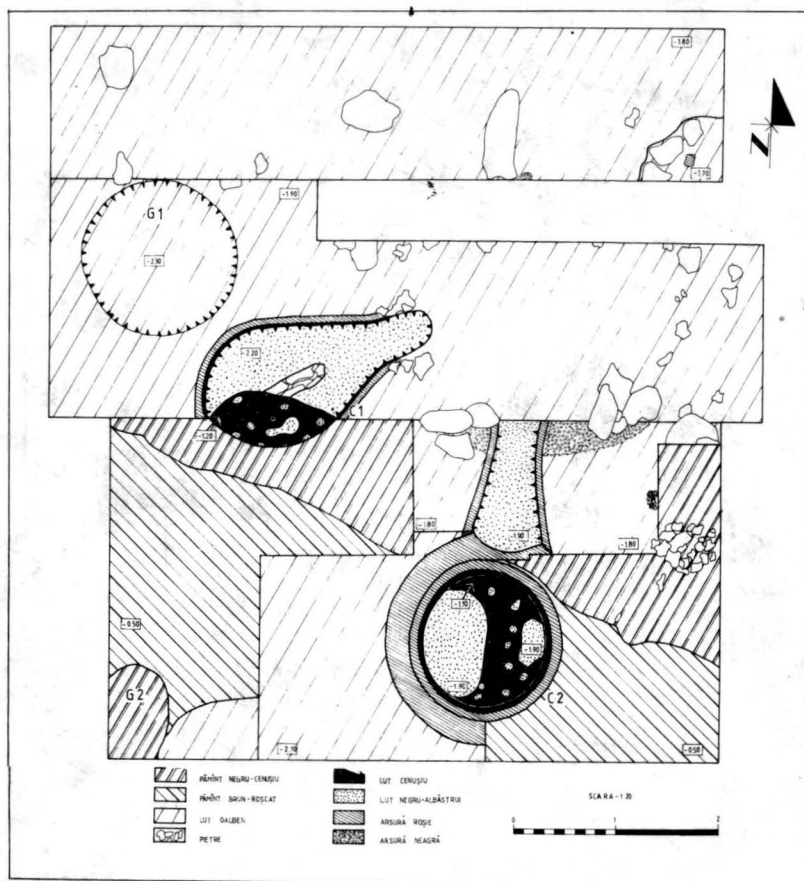
³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ H. Daicoviciu—N. Vlăsa, *op. cit.*, p. 14—16.

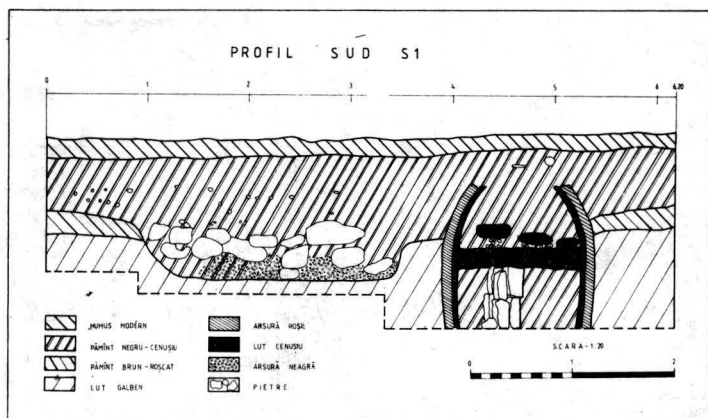
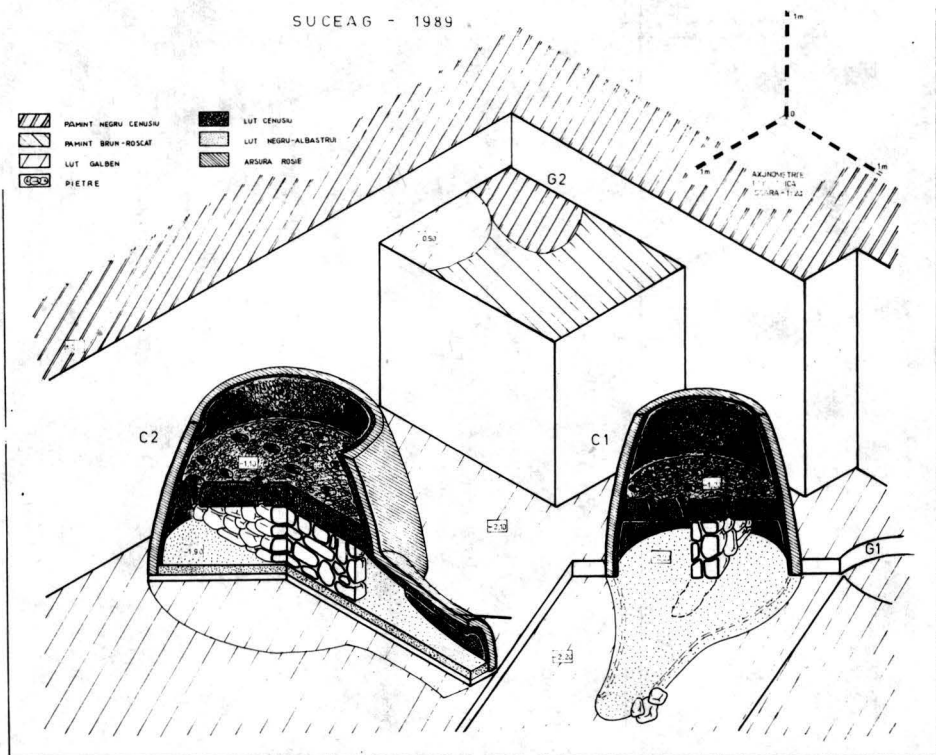

Pl. I. Harta localității Suceag.

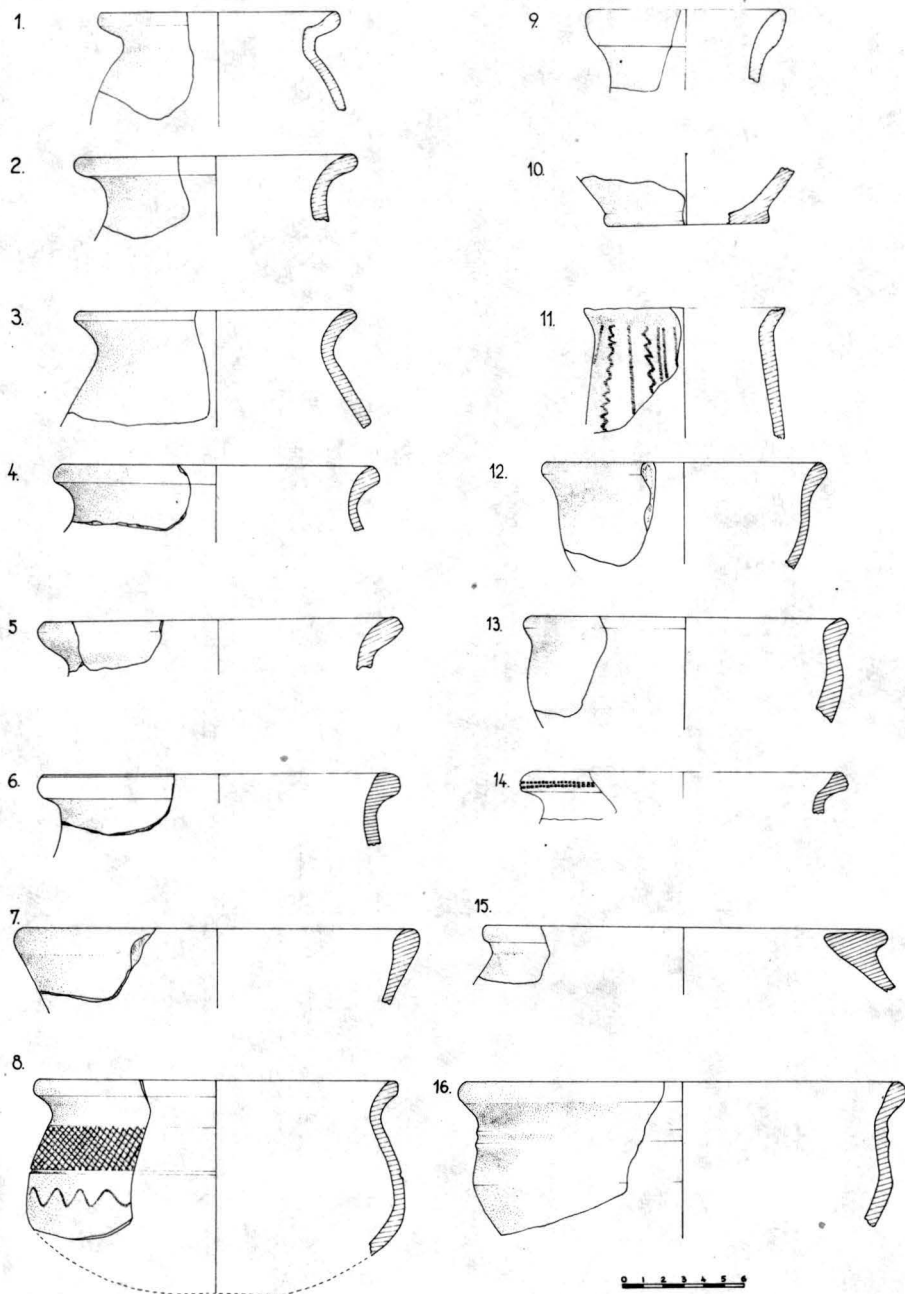

Pl. II. Planul cuptoarelor.

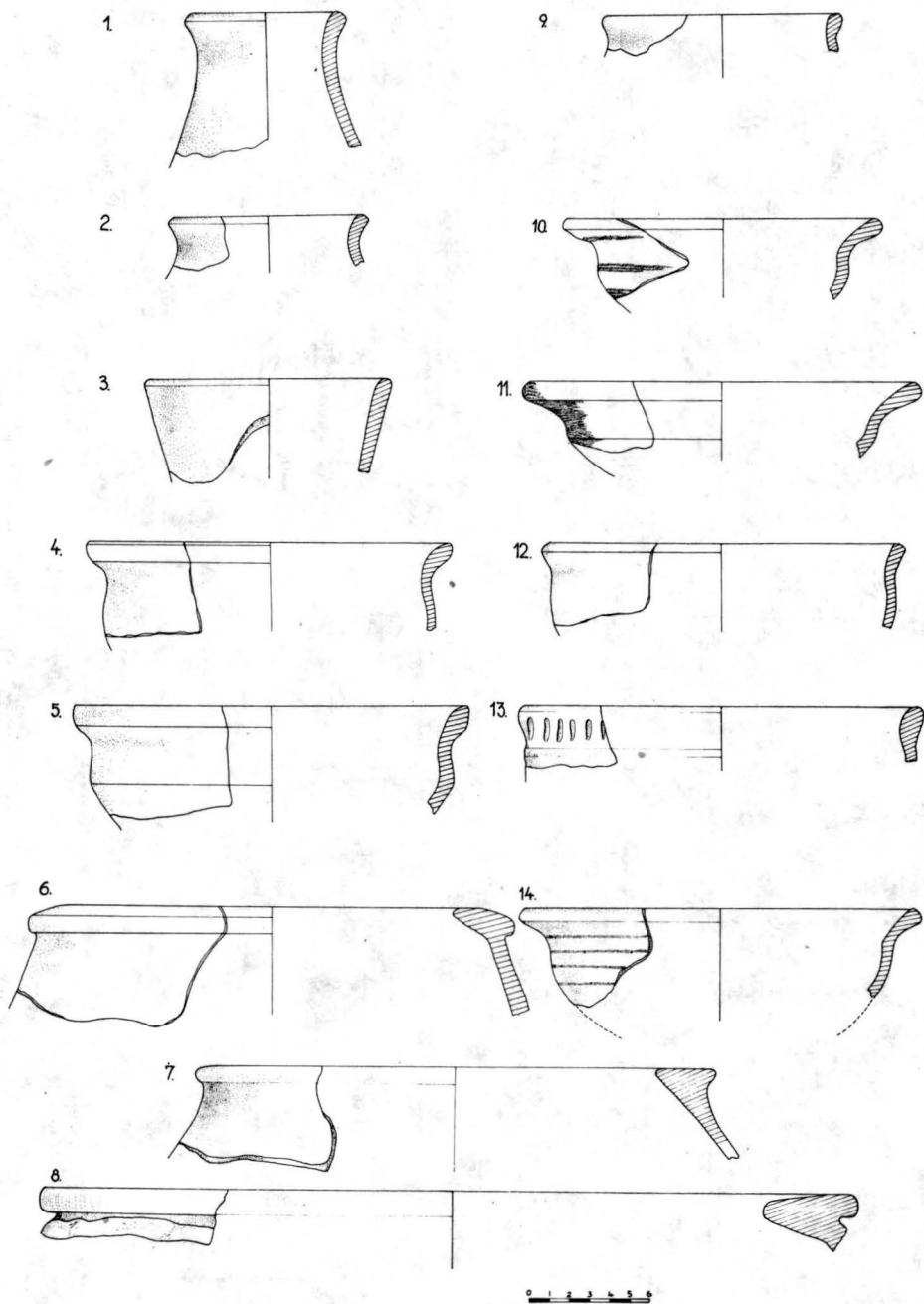
SUCEAG - 1989

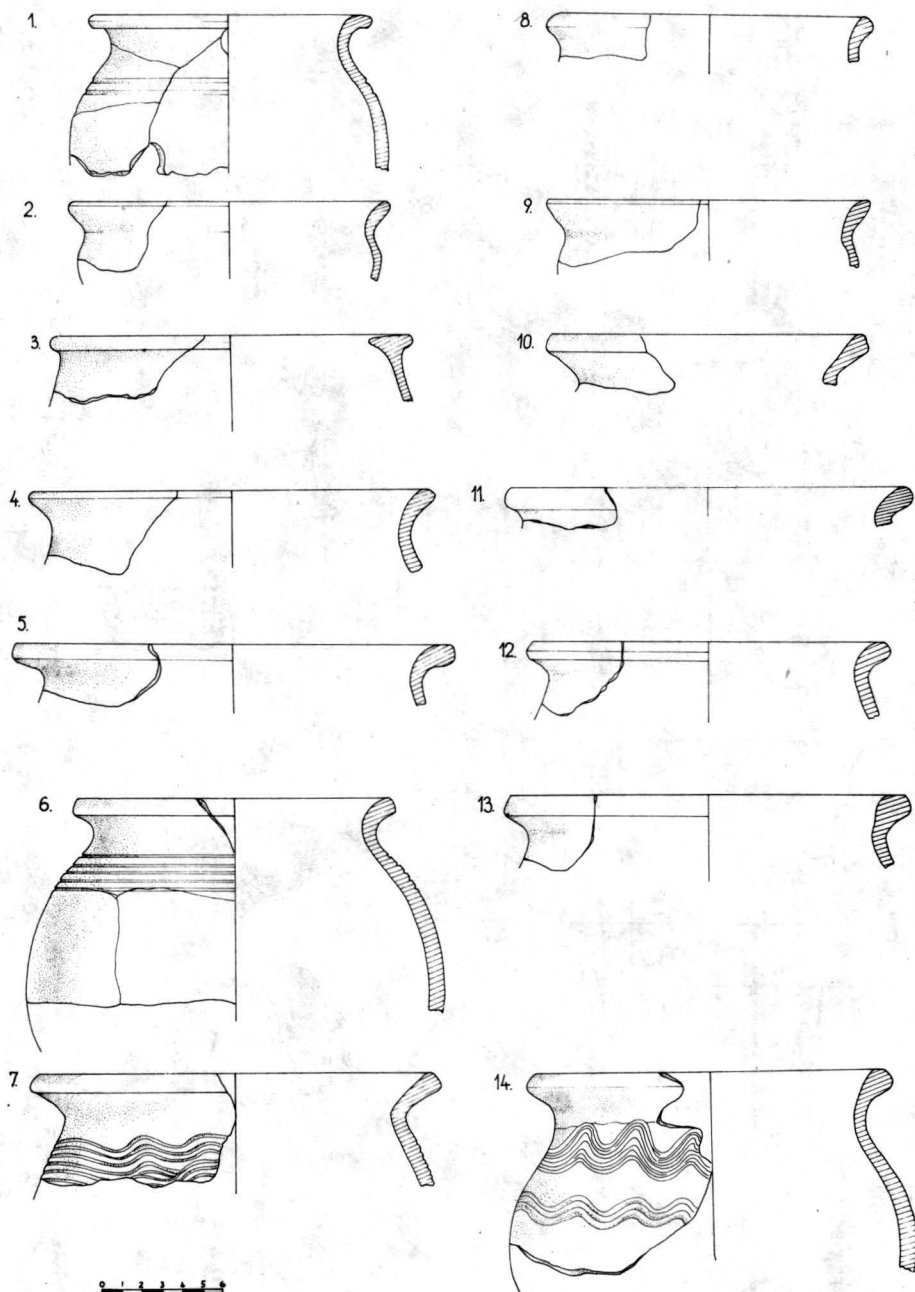

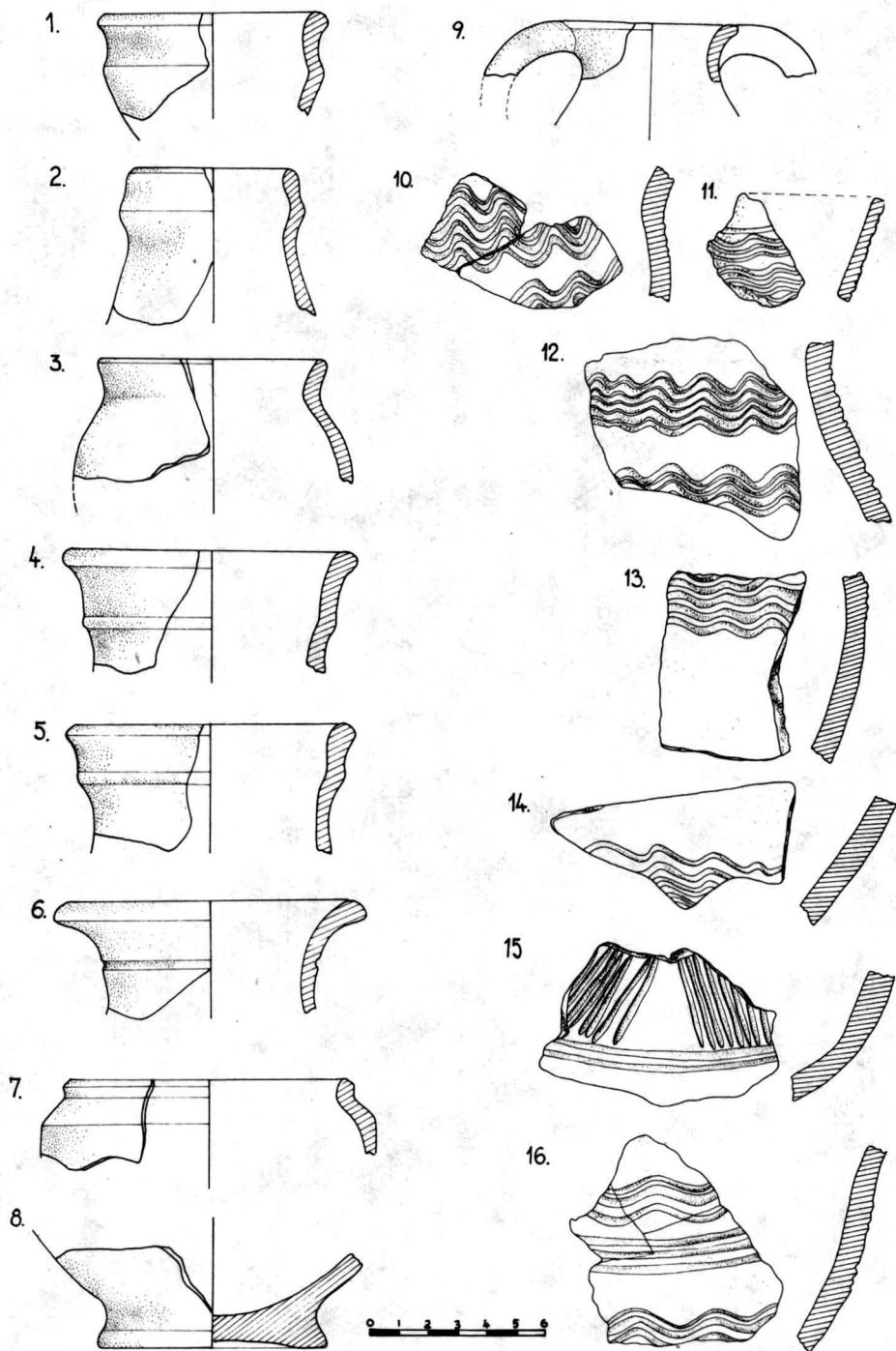
Pl. III. Axonometria cuptoarelor.

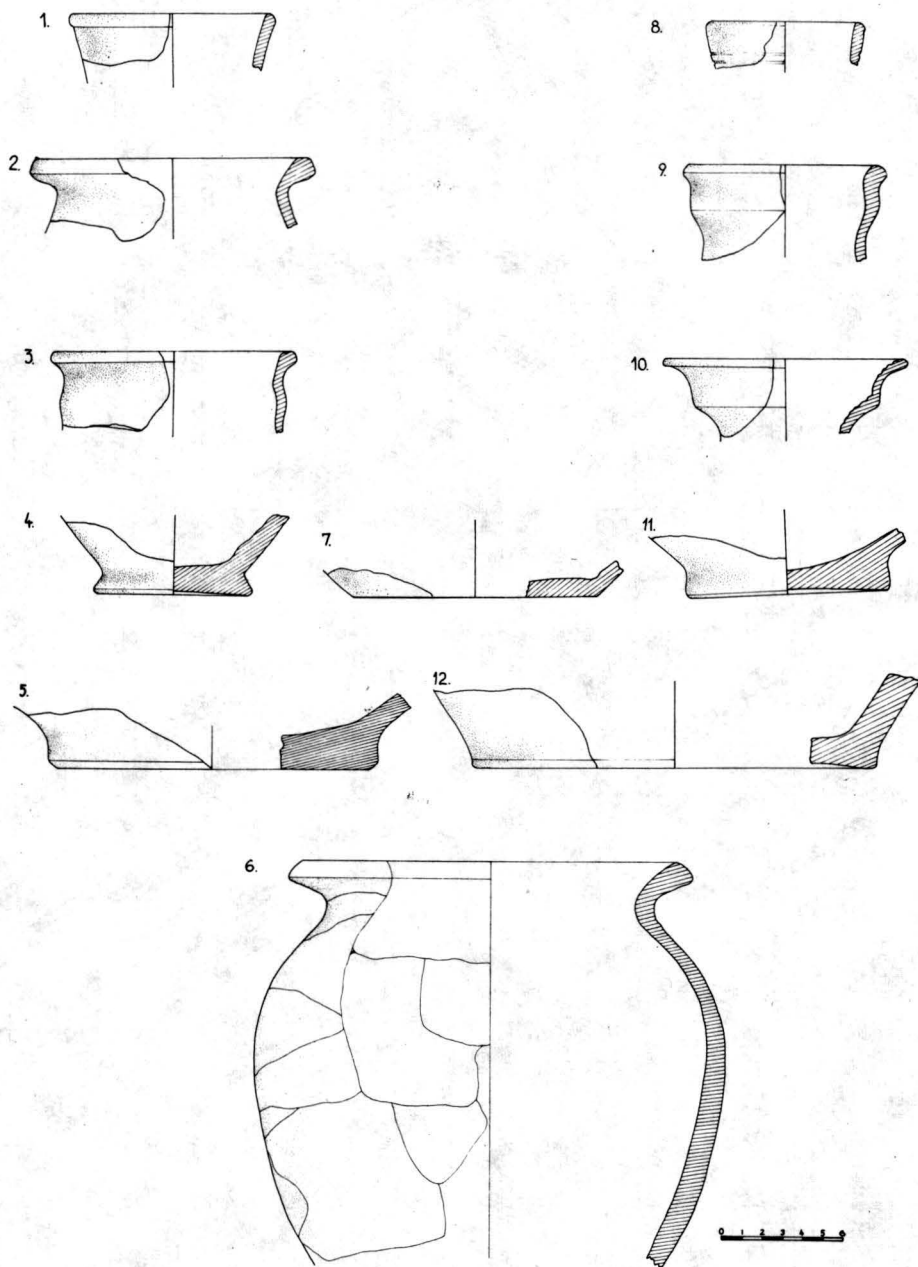

Pl. IV. Ceramică din perieghetză.

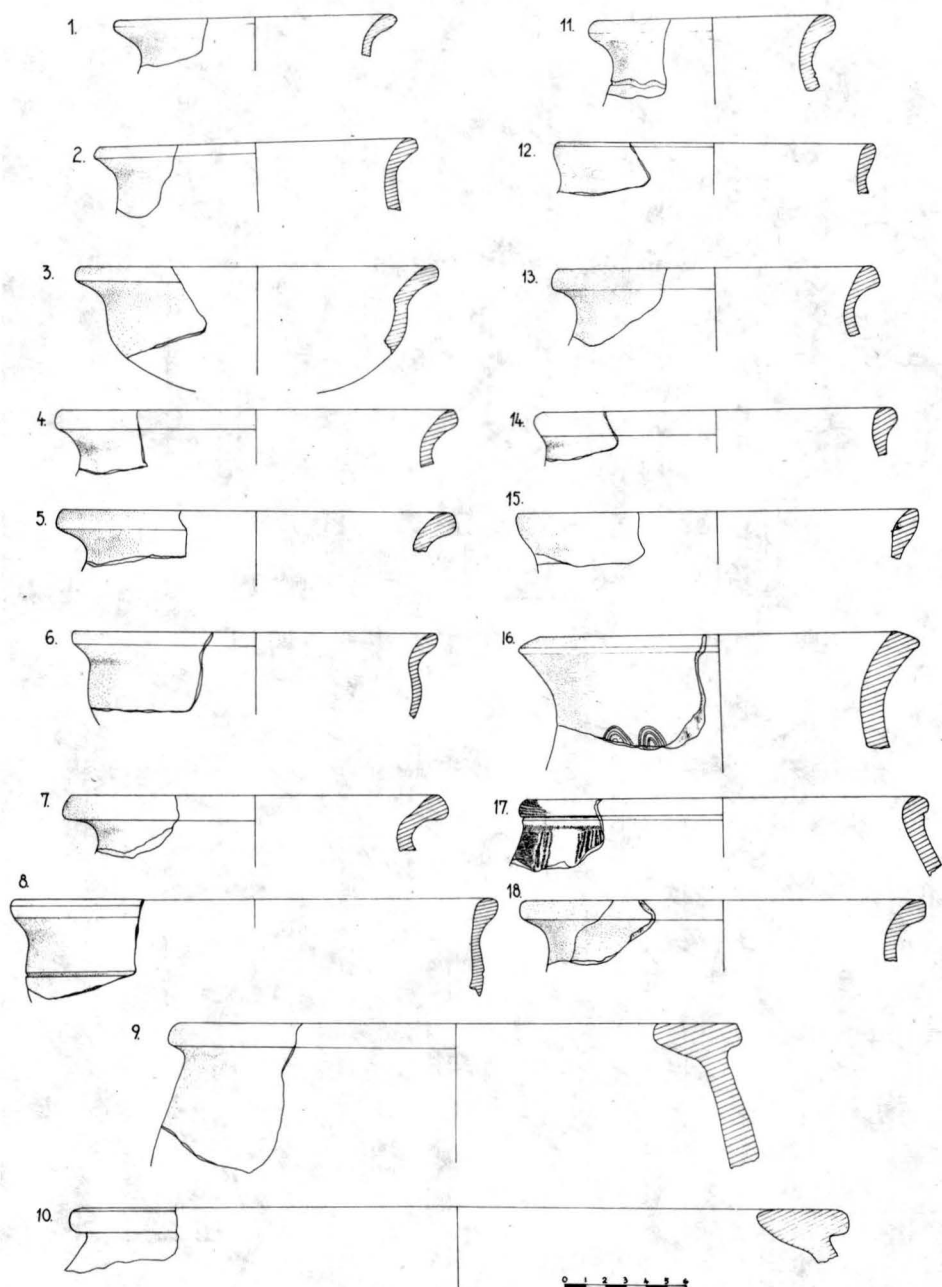
Pl. V. Ceramică din Secțiunea S₁.

Pl. VI. Ceramică din Secțiunea S₁.

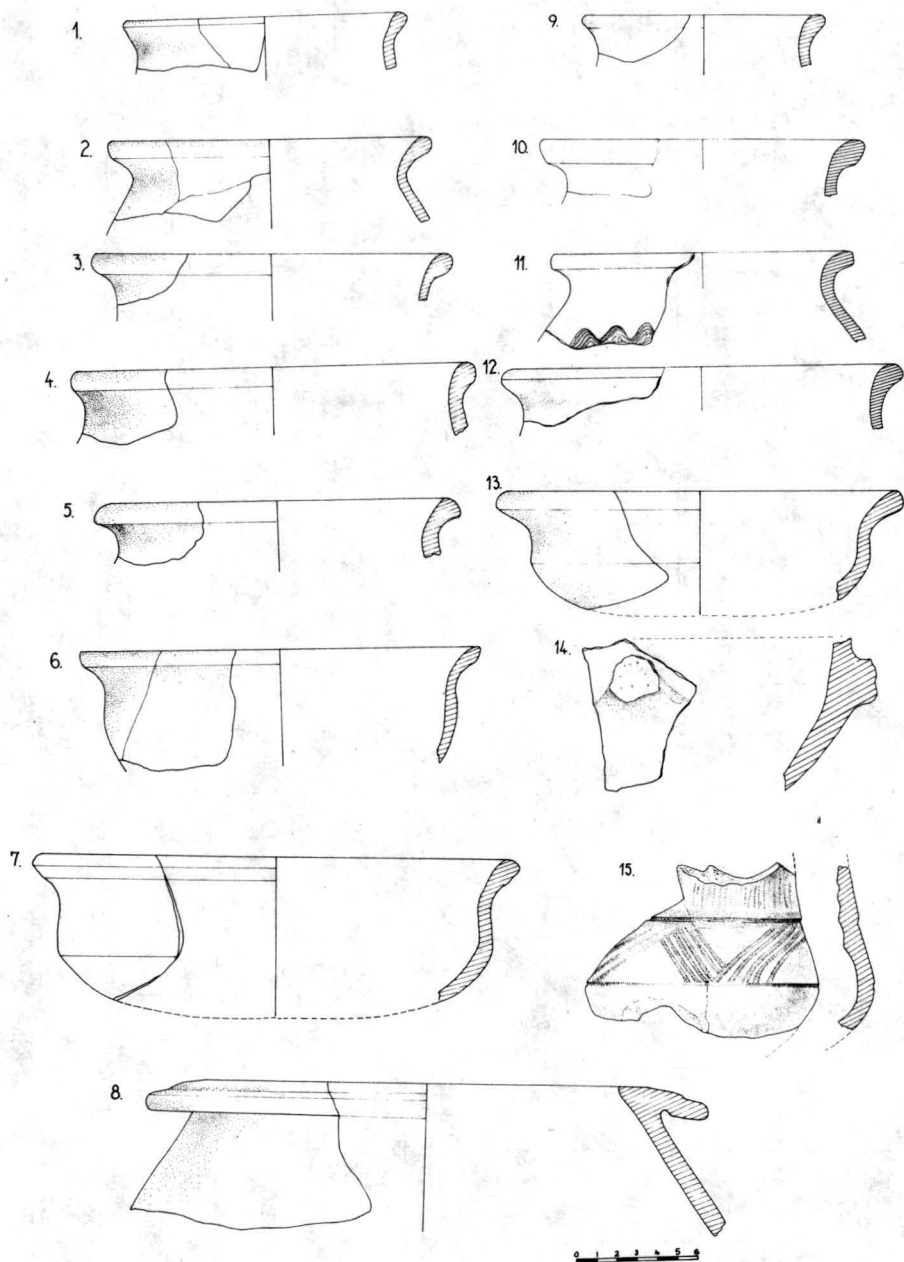
Pl. VII. Ceramică din Secțiunea S₁.

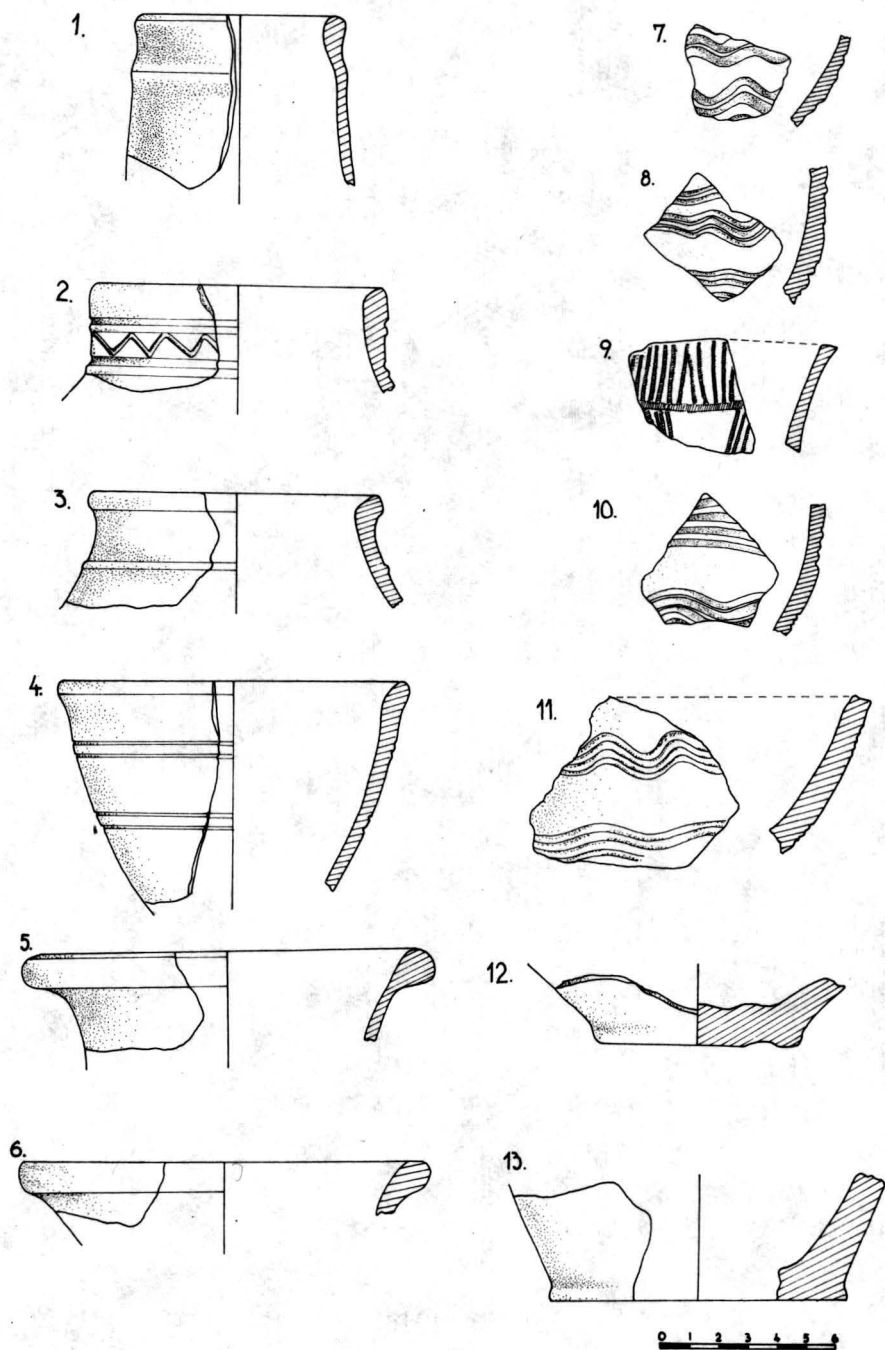
Pl. VIII. Ceramică din cuptorul nr. 1.

Pl. IX. Ceramica din cuptorul nr. 1.

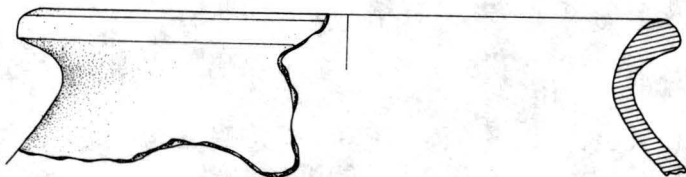

Pl. X. Ceramică din cuptorul nr. 2.

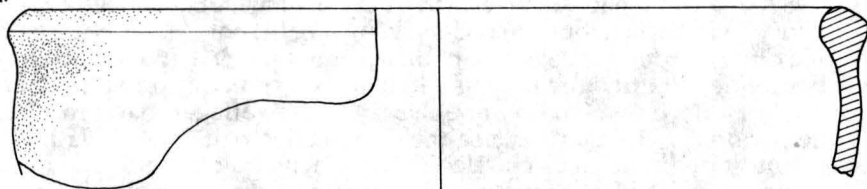

Pl. XI. Ceramică din cuptorul nr. 2.

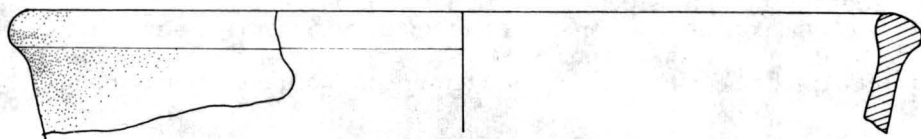
1.

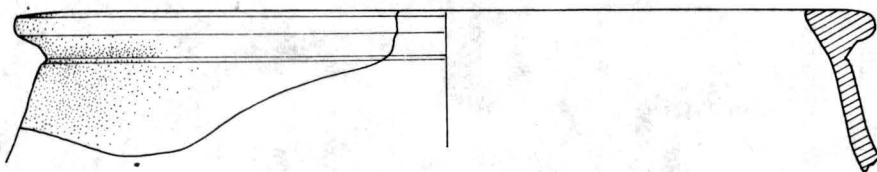
2.

3.

4.

Pl. XII. Ceramică din secțiunea S₃.

LES FOUILLES ARCHÉOLOGIQUES DE SUCEAG
(DÉP. DE CLUJ). 1989.
LES FOURS DE POTIERS DU IIIème—IVème SIECLES
(Résumé)

En 1989 on a commencé une recherche archéologique à Suceag, auprès de la ville de Cluj (v. pl. I). Deux fours de potiers (v. pl. II et III) ont été trouvé et, auprès d'eux, deux fossées, dont une contenant de la céramique de l'époque néolithique (G1) et l'autre des (fragments) tessons semblables à ceux qui proviennent des fours (G2). Les fours eux-même ont une chambre de chauffage à paroi médian et une grille perforée, fait de terre glaise mêlée avec des pailles et de la balle et posée sur un lit de branchages entrelacés. L'état actuel de la fouille ne permet pas d'établir si les deux fours fonctionnait dans une même hute ou s'ils avaient simplement une alimentation commune. La céramique provenant des fouilles est en grande partie une céramique grise; pour les formes les plus fréquentes v. pl. V—XII.

Pour l'instant on ne peut pas attribuer avec certitude l'atelier de Suceag à une etnie quelconque. Tout près de notre fouille on a trouvé des inscriptions et de la céramique d'époque romaine et on a donc supposé l'existence d'un villa qui aurait pu être habitée aussi après la retraite de l'administration romaine.

RAPORT PRIVIND CERCETĂRILE ARHEOLOGICE EFECTUATE ÎN SATUL MICEȘTI, JUDEȚUL CLUJ

I. *Istoricul cercetărilor.* La aproximativ 18 km nord-vest de municipiul Turda se află satul Micești, (comuna Tureni), în hotarul căruia (pl. I), la sfârșitul secolului trecut și începutul secolului nostru, Téglás István a identificat în locul numit "La cărămidă" ruinele unei clădiri romane din piatră¹. Tot aici a descoperit material arheologic constând din: fragmente arhitectonice (capitелuri, fusuri și baze de coloană, plăci de marmură, reliefuri), monete, vase, țigle și cărămizi ștampilate². În urma unor periegeze prin împrejurimi, a recoltat un topor de piatră, unul de bronz și fragmente ceramice aparținând altor epoci decât cea romană³. În anul 1933 localnicii au descoperit, în același loc, un sarcofag de piatră amintit de C. Daicoviciu într-o notiță arheologică⁴; cercetătorul I.I. Russu a recuperat o inscripție dedicată zeului Volkanus Augustus, fără a putea afla exact proveniența ei⁵. Zona a fost străbătută de St. Ferenczi, care și-a publicat observațiile în contextul mai larg al problematicii *limes*-ului Daciei⁶. În 1986 cercetări de suprafață a efectuat Gh. Lazarovici⁷.

II. *Cadrul geografic.* Situl arheologic care a constituit obiectul cercetărilor noastre în vara anului 1987 se află situat pe o terasă înaltă (160 x 80 m), pe marginea stîngă a văii pîrului Mîcuș, abruptă spre SE—SV și mai deschisă spre NV—NE, unde este mărginită de un deal care a avut un rol strategic în al doilea război mondial. Partea mai puțin abruptă dinspre sud-est este plină cu fragmente ceramice, vizibile într-un sol galben, erodat la suprafață. Întreaga arie cu urme arheologice a fost însă permanent supusă arăturilor care au afectat situl.

III. *Noile cercetări.* În urma îmbunătățirilor funciare cărora le-a fost supusă zona amintită, s-a procedat în primăvara anului 1987 (pl. II) la o investigație arheologică cu rol de salvare⁸. Zona a fost deranjată de executarea unei decopertări cu buldozerul, pe direcția NE—SV, pe o lungime de circa 23 m și o lățime de 6 m, fapt care a distrus în unele părți stratul arheologic aproape în întregime, pînă la o adîncime de circa 0,90 m. Cercetarea a început prin realizarea profilului de NV al secțiunii efectuată de buldozer și notată cu S₀ (pl. III). Sub humusul modern (5—10 cm) apare stratul medieval; pămînt brun închis cu urme de țiglă, cărămizi și pietre. Grosimea lui variază între 20 cm la m 23 și 70 cm la m 99,10, unde este tăiat de o tranșee din cel de-al doilea război mondial. În dreptul metrelui 1,4 stratul medieval reappare și continuă pînă în capătul secțiunii compuse din aceleași elemente, cărora li se adaugă pigmenți de mortar care, în dreptul m 12 se concentrează într-o lentilă cu grosimea de 12 cm, subțindu-se treptat pînă în dreptul m 9, unde ajunge la 1 cm. Sub lentila de mortar se găsește un lut galben, foarte asemănător cu sterilul și care se pierde în dreptul m 5. Și în acest lut

¹ I. Téglás, *ArchÉrt*, XXII, 1902, p. 79—81, idem., *ArchÉrt*, XXIII, 1903, p. 277—278.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

⁴ C. Daicoviciu, *AISC*, I, 1928—1932, p. 58—63.

⁵ I.I. Russu, Z. Milea, *STCom, Sibiu*, 1967, p. 165—171.

⁶ St. Ferenczi, *ActaMN*, IX, 1972, p. 395—396.

⁷ Gh. Lazarovici — Z. Kalmár-Maxim, *ActaMN*, XXIV—XXV, 1987—1988, p. 968.

⁸ Dorim să mulțumim tuturor celor care ne-au sprijinit în acțiunea întreprinsă: colegilor de instituție dr. Gh. Lazarovici, St. Matei, P. Iambor; dlor N. Dumitrescu, A. Todea; dlui I. Surdu, Tureni; prof. Adriana Ogrușan, Turda, precum și elevilor Școlii Generale nr. 3 și 5 Turda.

se observă lentile de mortar (m 11—12), fragmente de cărămidă și blocuri mari de piatră ce par a fi alcătuit un zid (m 5—9). Stratul arheologic păstrat în suprafața S₀ a permis identificarea a 6 morminte (pl. III). M₁₋₂ sînt distruse de bulldozer. În schimb M₃₋₄ (—1, 10 m) sînt cele mai bine conservate, primul avînd ca inventar 3 cărămizi dintre care două șampilate și un craniu, probabil de la un mormînt deranjat. M₄ conține de asemenea un craniu de la un mormînt deranjat. Orientarea lor este de asemenea ciudată SV—NE. Aceste anomalii de mai sus sînt însă des întîlnite în lumea medievală⁹. M₅₋₆ sînt orientate E—V și nu au nici un inventar. În ultimii metri din S₀ (19,30) a apărut un bordei (B₁) de formă ovală (260 x 90). Inventarul lui constă dintr-un vas întreg, cîteva fragmente ceramice și o vatră. S-au mai păstrat și urmele unui stîlp. La golirea bordeiului s-a observat că acesta intersectează un alt bordei mai vechi (B₂) (pl. III) a cărui dimensiuni nu au putut fi surprinse pentru că se întindea dincolo de S₀. Adîncimea lui este tot de 0,90 m de la nivelul inferior al lui B₁ avînd ca inventar 2 vetre, fragmente ceramice și 2 obiecte de fier.

Stratigrafia profilului de SV este identică pe parcursul primilor 20 m, cu specificația că în dreptul m 7,20 a apărut urmele unui zid scos, lat de 50 cm, iar în dreptul m 10,30 un alt zid scos, lat de 50 cm. Acestea sînt probabil urmele clădirii semnalate de I. Téglás¹⁰. În m 19,20 apare bordeiul B₂ amintit mai sus.

Paralel cu secțiunea S₀, la o distanță de 3 m a fost deschisă S₁ (10 x 1,5 m) (pl. IV), în care la o adîncime de 30 cm a apărut, la nivelul corespunzător primului strat arheologic din S₀ un nivel de dărîmături de țiglă, olane și cărămizi, cîteva șampilate.

Perpendicular pe secțiunea S₀ spre SE în dreptul m 15—16,5 s-a trasat secțiunea S₂ (20 x 1,5 m) (pl. V). Stratigrafia este următoarea: humus modern (10—20 cm), strat bun (20—40 cm) cu fragmente ceramice medievale și cîteva cărămizi. În dreptul m 16,40 apare o groapă modernă (G₁) unde sătenii susțin că ar fi fost găsit un sarcofag roman. Din păcate groapa depășește secțiunea spre SE urmînd a fi cercetată total în campania următoare. În secțiunea S₂ la o adîncime de 50 cm au mai fost depistate trei morminte (M₇₋₉) orientate E—V (vezi catalogul). Pentru delimitarea complexului au fost executate trei casete (A₁₋₃ de 3 x 1,5 m) (pl. I). În caseta A₂ la 50 cm a fost descoperit un alt mormînt (M₁₀) (pl. IV) orientat tot E—V. În celelalte două casete nu s-a descoperit nimic, ceea ce a dus la concluzia că acest complex (aflît cît s-a mai păstrat) se întinde spre SE.

În scopul unei prospectări cît mai complexe a zonei s-a solicitat colaborarea unei echipe de fizicieni de la I.T.I.M. Cluj-Napoca¹¹ pentru cercetări magnetometrice. Studiul magnetometric conduce la aceeași concluzie că zona de E—SE conține urme arheologice concentrate.

IV. Concluzii

1. Zona cercetată de noi în punctul "La cărămidă" este apropiat de cea semnalată în secolul al XIX-lea.

2. Cronologic, cele mai timpurii urme de locuire sînt cele două bordee, în ordine B₂ și B₁ care pe baza materialului ceramic pot fi datate între secolele XII—XIV. Bune analogii pentru materialul ceramic descoperit în ele avem la Giulești¹², Iacobenii¹³, Piatra Craivii¹⁴.

3. Clădirea identificată de noi, poate aceeași cu cea descrisă de I. Téglás a fost probabil o biserică ulterioară secolului al XIV-lea (deci bordeelor), dar din

⁹ Informație amabilă St. Matei.

¹⁰ I. Téglás, *ArchÉrt*, XXIII, 1902, p. 79—81.

¹¹ Mulțumim și pe această cale colegilor de la I.T.I.M., Cluj-Napoca, V. Moraru și M. Lucaci, pentru studiul efectuat.

¹² Lia Bătrâna, Ad. Bătrâna, I. Vătămanu, St. Scorțan, *MCA*, Vaslui, 1982, fig. 3,4.

¹³ V. Pinteș, *ActaMN*, IV, 1967, p. 528—535, fig. 3—5.

¹⁴ I. Baciș, Gh. Anghel, *Apulum*, V, 1965, p. 314—315.

păcate nu putem reconstitui deocamdată planul ei. Materialul de construcție roman, găsit în zonă a fost adus din apropiere de la o *villa rustica*, sau chiar de la castrul de la Potaissa, care este relativ aproape (18 km).

4. Mormintele M2, M5-10 sînt probabil contemporane cu biserica, ele grupîndu-se în jurul clădirii. În schimb M1, 3-4 care intersectează zidurile și au în corespondență fragmente de cărămizi folosite la construcția monumentului, sînt ulterioare, probabil din secolele XVI—XVII.

Satul medieval apare în documente în 1297 sub denumirea Mikes¹⁵, treptat satul își mută vatra la poalele terasei, apoi în cursul secolului al XIX-lea în vatra actuală.

DORIN ALICU — SORIN COCIȘ — ADELA PAKI

CATALOG

Material tegular

În cercetările din campania 1987 au fost descoperite 16 țigle fragmentare, 11 olane și 23 de cărămizi dintre care 16 cu ștampilă.

1. Cărămidă; So, 0,30 m; dimensiuni: 24x13x3,5 cm; LVM., imprimare inversă; sec. II—III e.n.; MITr, nr. inv. v/35553; pl. VI/1.
2. Cărămidă; fragm.; dim.: 19x13x4 cm; LVM, imprimare inversă; sec. II—III e.n.; MITr, nr. inv. v/35557; pl. VI/2.
3. Cărămidă; fragm.; dim.: 15x14x35 cm; L/VM/ imprimare inversă; sec. II—III e.n.; MITr, nr. inv. v/35558; pl. VI/3.
4. Cărămidă; fragm.; dim.: 25x16x4 cm; LVM; sec. II—III e.n.; MITr, nr. inv. v/35559; pl. VI/4.
5. Cărămidă; fragm.; din.: 14x10x4 cm; LEGVM, inscripția este înscrisă într-o tabula ansata; sec. II—III e.n.; MITr, nr. inv. v/25551; pl. VI/5.
6. Cărămidă; fragm.; dim.: 15x12x4,5 cm; LVM înscrisă în tabula ansata; sec. II—III e.n.; So — 30 cm; MITr, nr. inv. v/35550; pl. VI/6.
7. Cărămidă; fragm.; dim.: 18x17x6 cm; /L/VM; sec. II—III e.n.; MITr, nr. inv. v/35552; pl. VI/7.
8. Cărămidă; fragm.; dim.: 14x10x5,5 cm; /L/VM, inscripție în tabula ansata; sec. II—III e.n.; So—10 cm; mormîntul nr. 4; MITr, nr. inv. v/35547; pl. VI/8.
9. Cărămidă; fragm.; dim.: 12x9x4,5 cm; LVM; sec. II—III e.n.; So—110 cm; mormîntul nr. 4; MITr, nr. inv. v/35548; pl. VI/9.
10. Cărămidă; fragm.; dim.: 21x14x4 cm; /LV/M; sec. II—III e.n.; So—30 cm; MITr, nr. inv. v/35549; pl. VI/10.
11. Cărămidă; fragm.; dim.: 9x5x4 cm; LV/M/ inscripție în tabula ansata; sec. II—III e.n.; S1—30 cm; MITr, nr. inv. v/35556; pl. VI/11.
12. Cărămidă; fragm.; dim.: 14x9x5,5 cm; LVM; sec. II—III e.n.; MITr, nr. inv. v/35560; pl. VI/12.
13. Cărămidă; fragm.; dim.: 16,5x53,35 cm; /L/VM, inscripție imprimată invers; sec. II—III e.n.; MITr, nr. inv. v/35555; pl. VI/13.
14. Cărămidă; fragm.; dim.: 15x13x3 cm; /LV/M, imprimare inversă; sec. II—III e.n.; MITr, nr. inv. v/35562; pl. VI/14.
15. Cărămidă; fragm.; dim.: 16x12x4 cm; /LV/M; sec. II—III e.n.; So—30 cm; MITr, nr. inv. v/35561; pl. VI/15.
16. Cărămidă; fragm.; dim.: 9x7, 8x3,5 cm; E/GUM/ imprimare inversă; sec. II—III e.n.; MITr, nr. inv. v/35554; pl. VI/16.

¹⁵ C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, București, 1967, p. 295.

Ceramică

Materialul ceramic descoperit, deși fragmentar, ne poate ajuta la reconstituirea grafică a câtorva forme. Pe baza analogiilor cu alte așezări, ceramica acum în discuție poate fi datată în secolele XII—XIV. Datarea atât de largă se explică prin existența mai multor faze de locuire care încă nu au putut fi separate. În general, domină vasele-borcan. Se mai întâlnesc, de asemenea, capace, un fragment de căldare. Factura pastei este în general semifină, cu excepția câtorva fragmente. Culoarea predominantă este cărămizie, urmată de negru, cenușiu și ocru.

S₀—30 cm:

17. Buză de vas; pastă fină cenușie, ornamentată cu benzi circulare și un val frânt; MITr, nr.inv. F/24785; pl. VII/17.

18. Buză de vas; pastă semifină cărămizie; MITr, nr.inv. F/24784; pl. VII/18.

19. Fund de vas; pastă semifină cărămizie; MITr, nr.inv. F/24794; pl. VII/19.

S₀, B₁ — 50 cm:

20. Vas; pastă semifină cărămizie; MITr, nr.inv. F/24800; pl. VIII/20.

21—27. Fragmente de vase, pastă semifină cărămizie; MITr, nr.inv. F/24768; F/24769; F/24771; F/24773; F/24775; F/24777; F/24772; pl. VIII/21—27.

28. Fund de vas, pastă semifină cărămizie; MITr, nr.inv. F/24792; pl. VI-II/28.

29. Buză de vas; pastă semifină neagră; MITr, nr.inv. F/24770; pl. VIII/29.

S₀, B₂—130 cm:

30. Fund de vas; pastă semifină cărămizie; MITr, nr.inv. F/24798; pl. IX/30.

31. Fund de vas; pastă semifină ocru; fragmentul este ornamentat cu o cruce într-un cerc; MITr, nr.inv. F/24789; pl. IX/31.

32—33. Pereți de vas; pastă semifină cenușie, ornamentați cu linii circulare; MITr, nr.inv. F/24797; F/24787; pl. IX/32—33.

34. Capac de vas; pastă semifină cenușie; MITr, nr.inv. F/24781; pl. IX/34.

35. Buză de vas; pastă semifină cărămizie; MITr, nr.inv. F/24782; pl. IX/35.

36. Buză de vas; pastă semifină cărămizie, fragmentul este ornamentat cu roțița; MITr, nr.inv. F/24839; pl. IX/36.

37. Urcior; pastă fină cenușie; MITr, nr.inv. F/24781; pl. IX/37.

38. Buză de căldare; pastă semifină cărămizie; MITr, nr.inv. F/24849; pl. IX/38.

S₂ —30—40 cm:

39. Buză de vas; pastă semifină cărămizie; MITr, nr.inv. F/24803; pl. X/39.

40. Buză de vas; pastă semifină neagră; MITr, nr.inv. F/24827; pl. X/40.

41—42. Buze de vas; pastă semifină cărămizie; MITr, nr.inv. F/24836; F/24824; pl. X/41—42.

43. Buză de vas; pastă semifină cărămizie; MITr, nr.inv. F/24818; pl. X/43.

44—48. Buze de vas; pastă semifină cărămizie; MITr, nr.inv. F/24806; F/24812; F/24815; F/24802; F/24819; pl. X/44—48.

49. Buză de vas; pastă semifină neagră; MITr, nr.inv. F/24831; pl. X/49.

50. Buză de vas; pastă semifină cărămizie; MITr, nr.inv. F/24804; pl. X/50.

51. Buză de vas; pastă semifină neagră; MITr, nr.inv. F/24811; pl. X/51.

52. Buză de vas; pastă semifină cărămizie; MITr, nr.inv. F/24801; pl. X/52.

53. Buză de vas; pastă semifină neagră; MITr, nr.inv. F/24848; pl. X/53.

54. Buză de vas; pastă semifină cărămizie; MITr, nr.inv. F/24810; pl. X/54.

55. Buză de vas; pastă semifină cărămizie; MITr, nr. inv. F/24809; pl. X/55.

56—57. Funduri de vase; pastă semifină cărămizie; MITr, nr.inv. F/24828; pl. XI/56—57.

58—60. Buze de vas; pastă semifină cărămizie; MITr, nr.inv. F/24829; F/24830; F/24835; pl. XI/58—60.

61. Buză de vas; pastă semifină cenușie; MITr, nr.inv. F/24841; pl. XI/61.

- 62—64. Buze de vas; pastă fină cenușie; MITr, nr.inv. F/24832; F/24805; F/24825; pl. XI/62—64.
 65—66. Buze de vas; pastă semifină neagră; MITr, nr.inv. F/24837; F/24822; pl. XI/65—66.
 67—69. Buze de vas; pastă fină cărămizie; MITr, nr.inv. F/24838; F/24820; F/24808; pl. XI/67—69.
 70. Buză de vas; pastă semifină neagră; MITr, nr.inv. F/24839; pl. XI/70.
 71. Perete de vas; pastă semifină cenușie; fragmentul este ornamentat cu două registre formate din linii incizate și val; MITr, nr.inv. F/24813; pl. XII/71.
 72. Perete de vas; pastă semifină neagră; fragmentul este decorat cu ornamente în formă de val și linii incizate; MITr, nr.inv. F/24821; pl. XII/72.
 73. Perete de vas; pastă semifină cenușie; fragmentul este decorat cu unghia; MITr, nr.inv. F/24847; pl. XII/73.
 74. Urcior; pastă fină cenușie; fragmentul de perete și fundul este ornamentat cu roțița; MITr, nr.inv. F/24826; pl. XII/74.
 75. Perete de vas; pastă fină cărămizie, fragmentul este ornamentat cu roțița; MITr, nr.inv. F/24833; pl. XII/75.
 76. Perete de vas; pastă semifină cărămizie; fragmentul este decorat cu linii incizate și unghia; MITr, nr.inv. F/24814; pl. XII/76.
 77. Perete de vas; pastă semifină cărămizie; fragmentul este ornamentat cu unghia; MITr, nr.inv. F/24817; pl. XII/77.
 77 a. Fund de vas; pastă semifină gri; MITr, nr.inv. F/24893; pl. XII/77.

Fier

S₀—30 cm:

78. Cui; L = 7,1 cm; piesa are capul dreptunghiular; MITr, nr.inv. F/24788.
 79. Cui; L = 7 cm; MITr, nr.inv. F/24879.
 80. Cui; L = 6,8 cm; MITr, nr.inv. F/24790.
 81. Cui; L = 6,9 cm; MITr, nr. inv. F/24791.
 82. Cui; L = 7,2 cm; MITr, nr. inv. F/24852.
 83. Cui (?); fragm.; L = 20 cm; MITr, nr.inv. F/24853, pl. VII/83.

B₂—100 cm:

84. Aplică; L = 1,5 cm. Piesa este de forma unei cruci, avînd orificii pentru a fi aplicată pe o altă placă de lemn sau metal; B₂; MITr; nr.inv. F/24851; pl. IX/84.
 85. Aplică (?); L = 3 cm; Piesa este traforată avînd orificii circulare; B₂; MITr, nr.inv. F/24850; pl. IX/85.

S₂ — 30 cm:

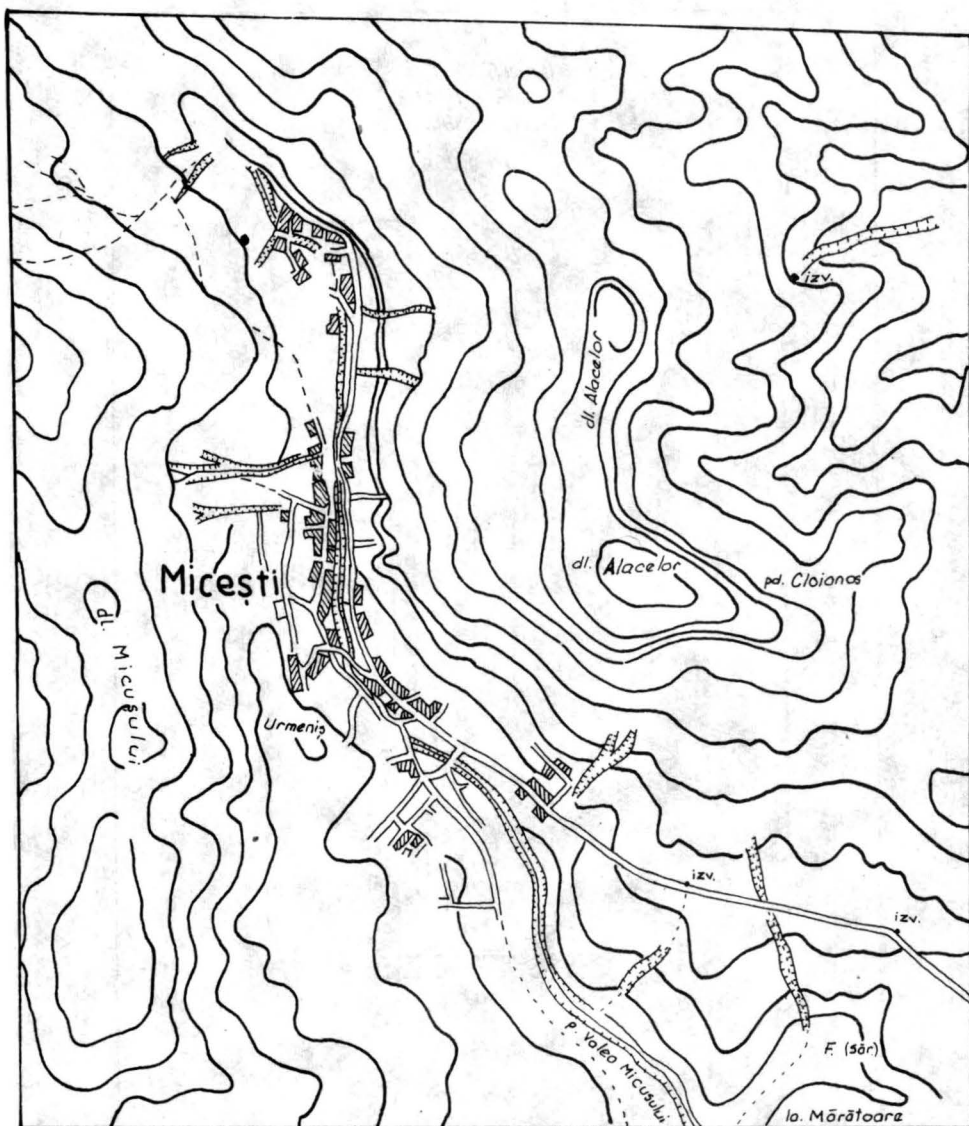
86. Cui; L = 7,1 cm; MITr, nr.inv. F/24842.
 87. Cui; L = 6,3 cm; MITr, nr.inv. F/24843.
 88. Cui; L = 6,8 cm; MITr, nr.inv. F/24844; pl. VII/88.
 89. Cui; L = 6,5 cm; MITr, nr.inv. F/24845, pl. VII/89.

Morminte

S-au descoperit un număr de 10 morminte, toate posterioare materialului ceramic, deci după secolul XIV.

- M1. Deranjat; adult, s-a păstrat numai craniul și cîteva oase mici fragmentare; S₀, metrul 17; —110 cm; pl. II.
 M2. Deranjat; adult; s-a păstrat numai craniul și cîteva oase; S₀, metrul 4; —110 cm; pl. II.
 M3. Complet; adult; S₀ metrul 15,70; —110 cm; orientarea SV—NE; întins pe spate cu brațele încrucișate pe piept; L = 178 cm. La cap și la picioare se află cărămizi cu inscripție (LVM); la picioare se mai află un craniu, probabil dintr-un mormînt deranjat; pl. III.

- M4. Complet; adult; S₀ metrul 12,90; —110 cm; orientare SV—NE; întins pe spate cu mâinile încrucișate pe abdomen; L = 170 cm; pl. III.
- M5. Incomplet; adult; S₀ metrul 22,10; —50; orientare E—V; întins pe spate cu mâinile pe abdomen; partea inferioară nu s-a păstrat; L = 80 cm; pl. III.
- M6. Incomplet; adult; S₀ metrul 4,80; —60 cm; orientare E—V; întins pe spate; pl. III.
- M7. Complet; adult; S₂ metrul 12; —50 cm; orientare E—V; întins pe spate cu brațele în cruce pe abdomen; L = 168 cm; pl. V.
- M8. Complet; adult; S₂ metrul 14,65; —50 cm; orientare E—V; întins pe spate cu mâinile în cruce pe abdomen; L = 165 cm; pl. V.
- M9. Incomplet; adult; S₂ metrul 15,80; —50 cm; orientare E—V; întins pe spate; L.aprox. = 160 cm; pl. V.
- M10. Incomplet; adult; caseta A2; —50 cm; orientare E—V; întins pe spate, probabil cu mâinile încrucișate pe piept; pl. IV.

Pl. I. — Așezarea de la Micești.

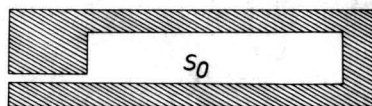
PLANȘA I
PLAN DE SITUAȚIE
MICEȘTI 1987

Scara 1:200

▨ -zona săpată

A₁ ▨

S₁

S₀

S₂

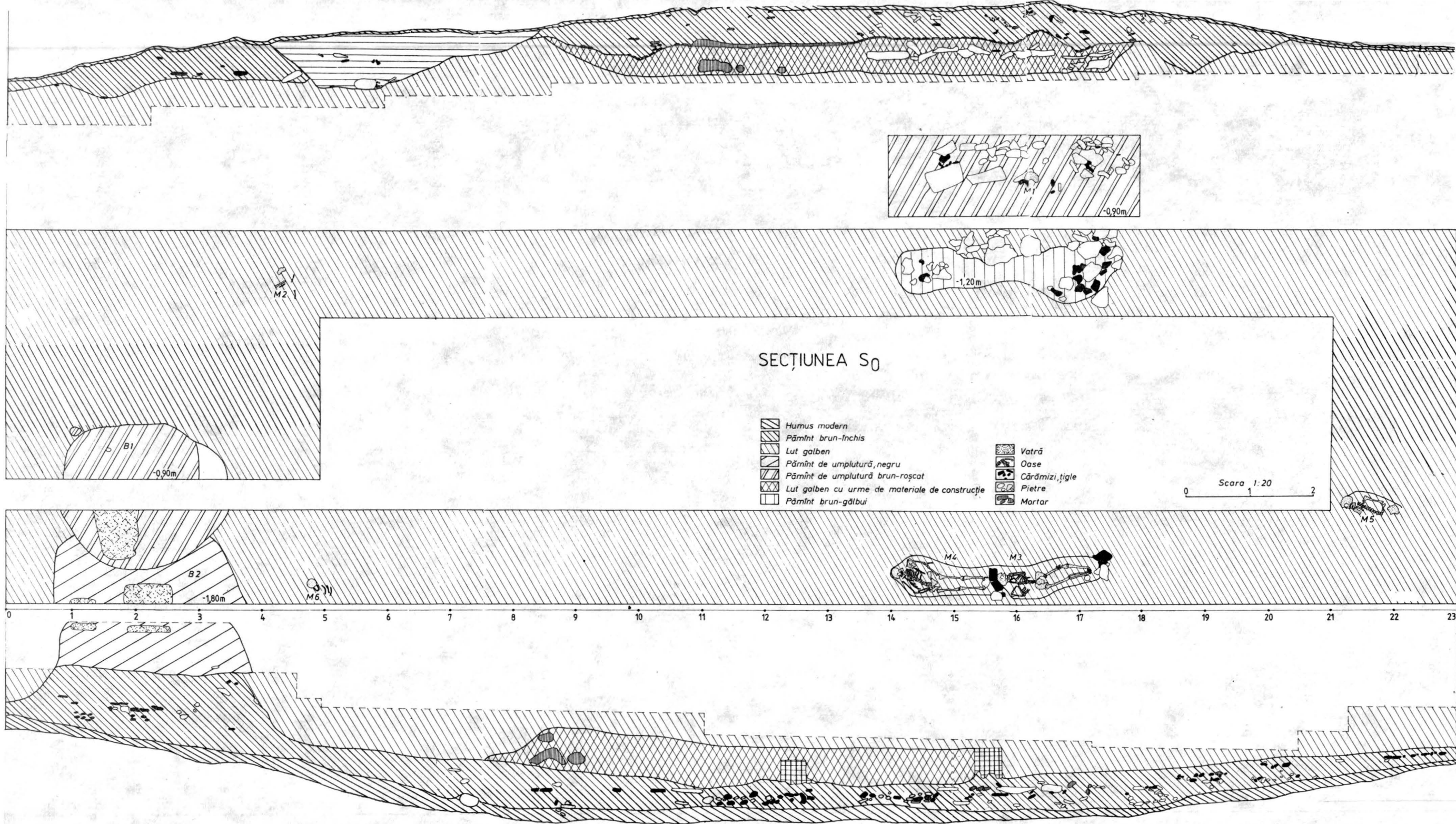
A₂ ▨

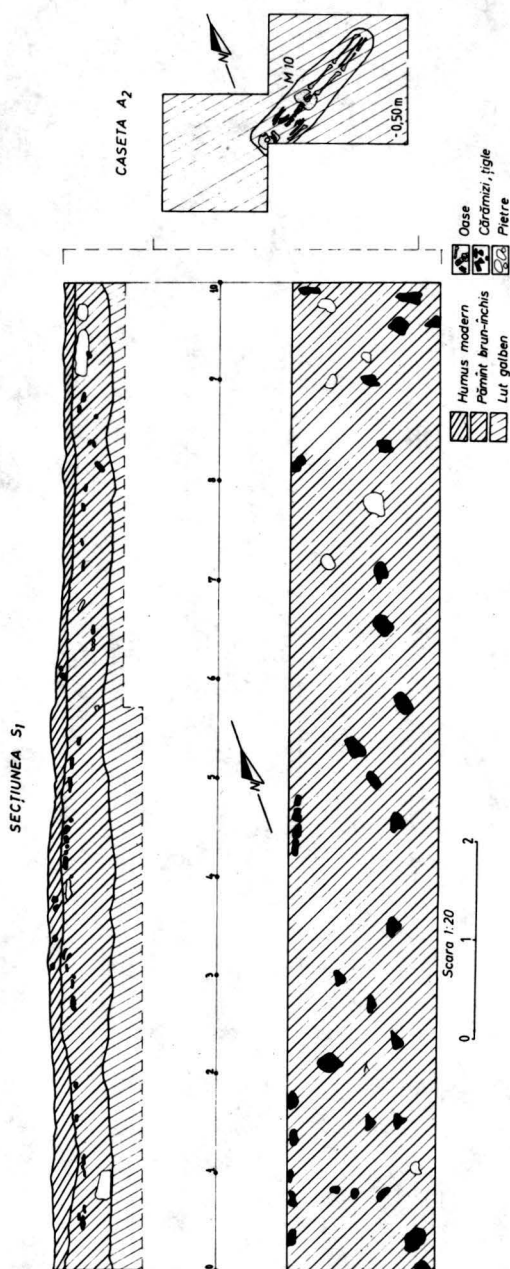

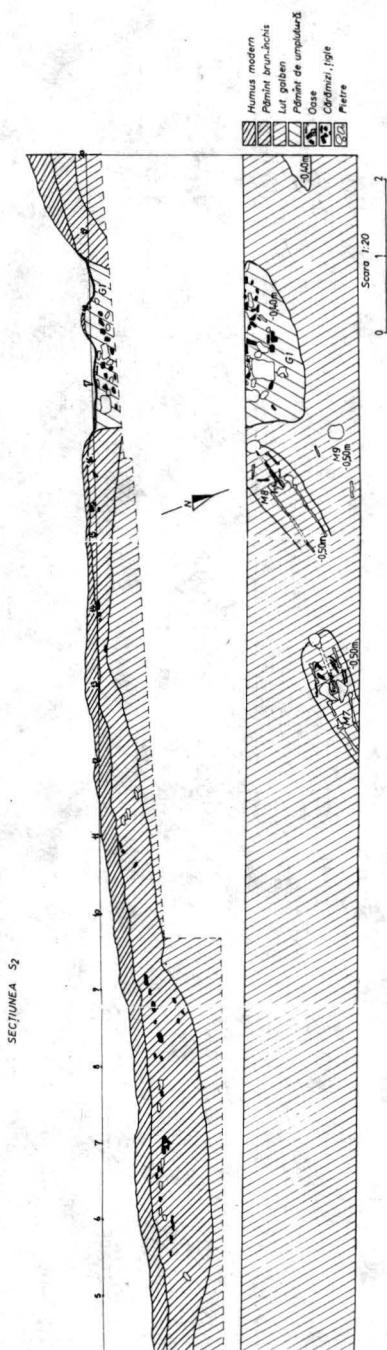
A₃

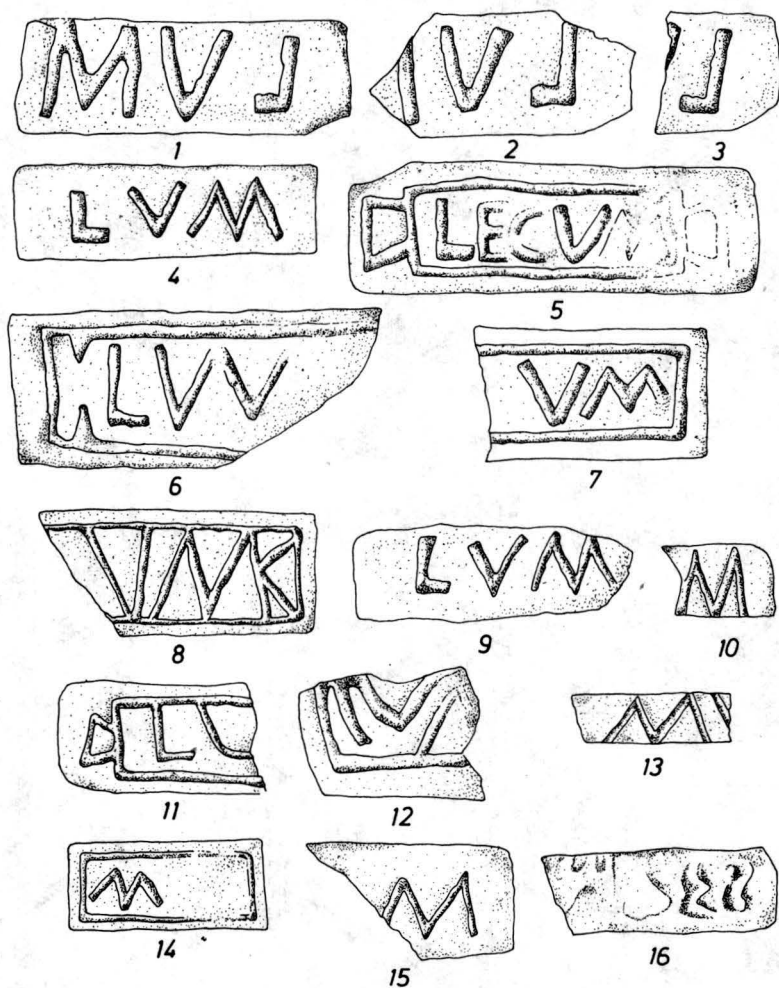

Pl. II. — Planul săpăturii.

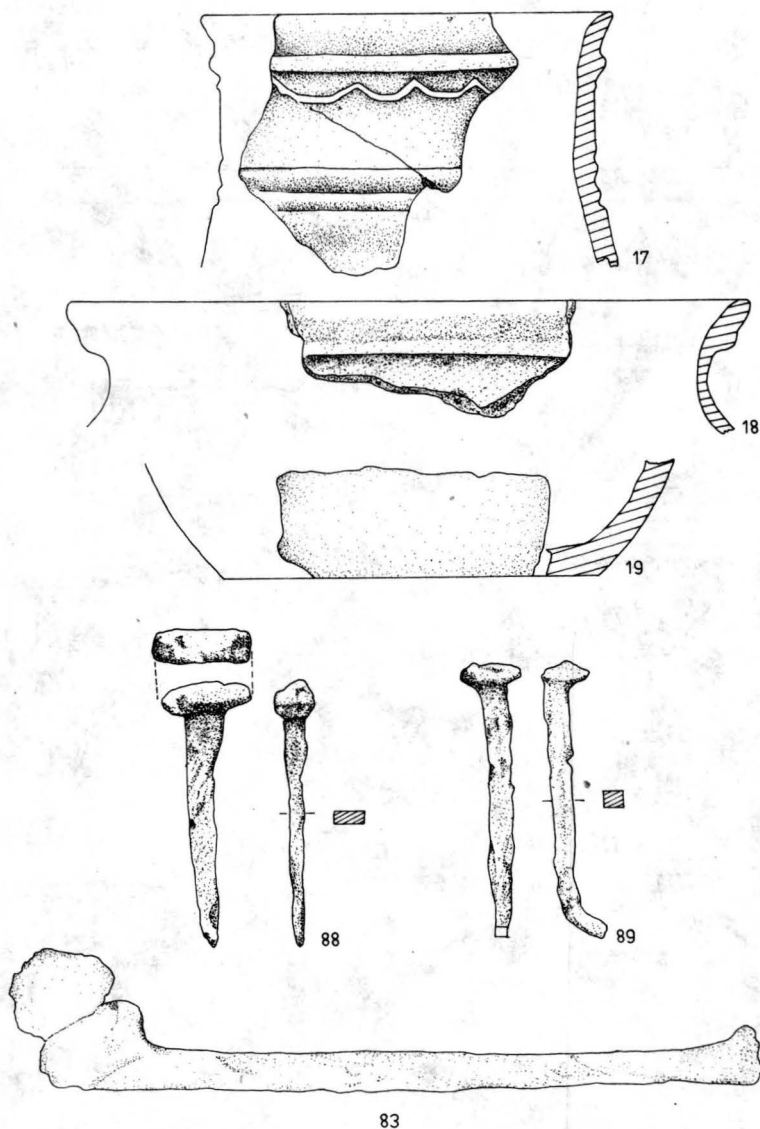

Pl. IV. — Secțiunea S₁.

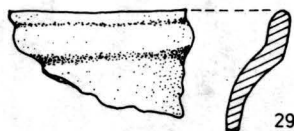
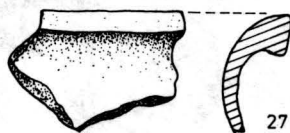
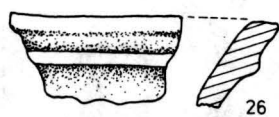
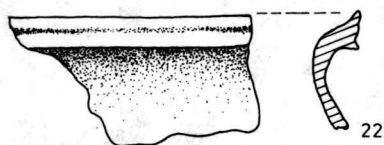
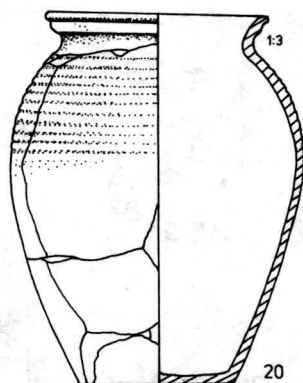
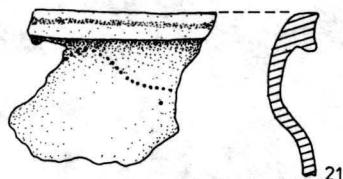
Pl. V. — Secțiunea S₂.

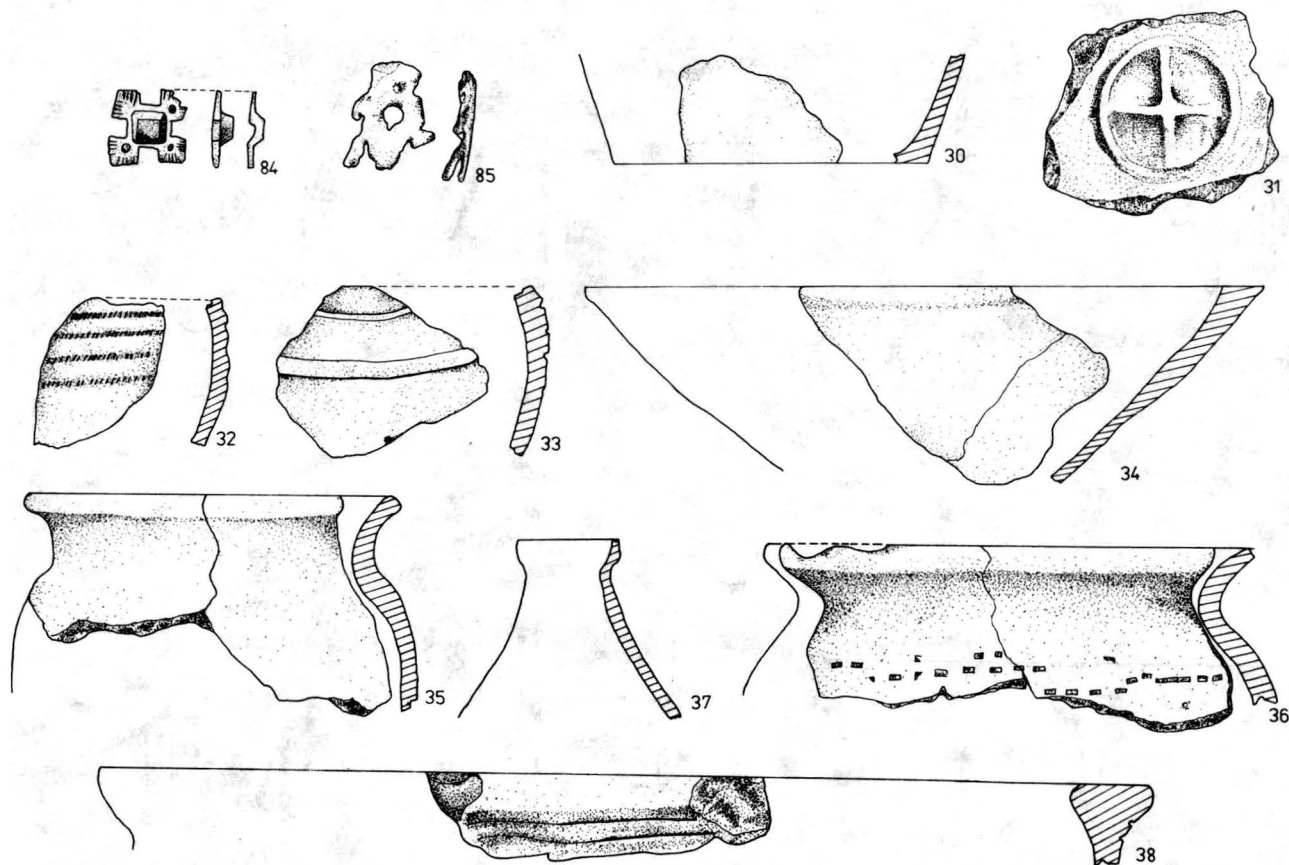

Pl. VI. — Cărămizi romane ștampilate.

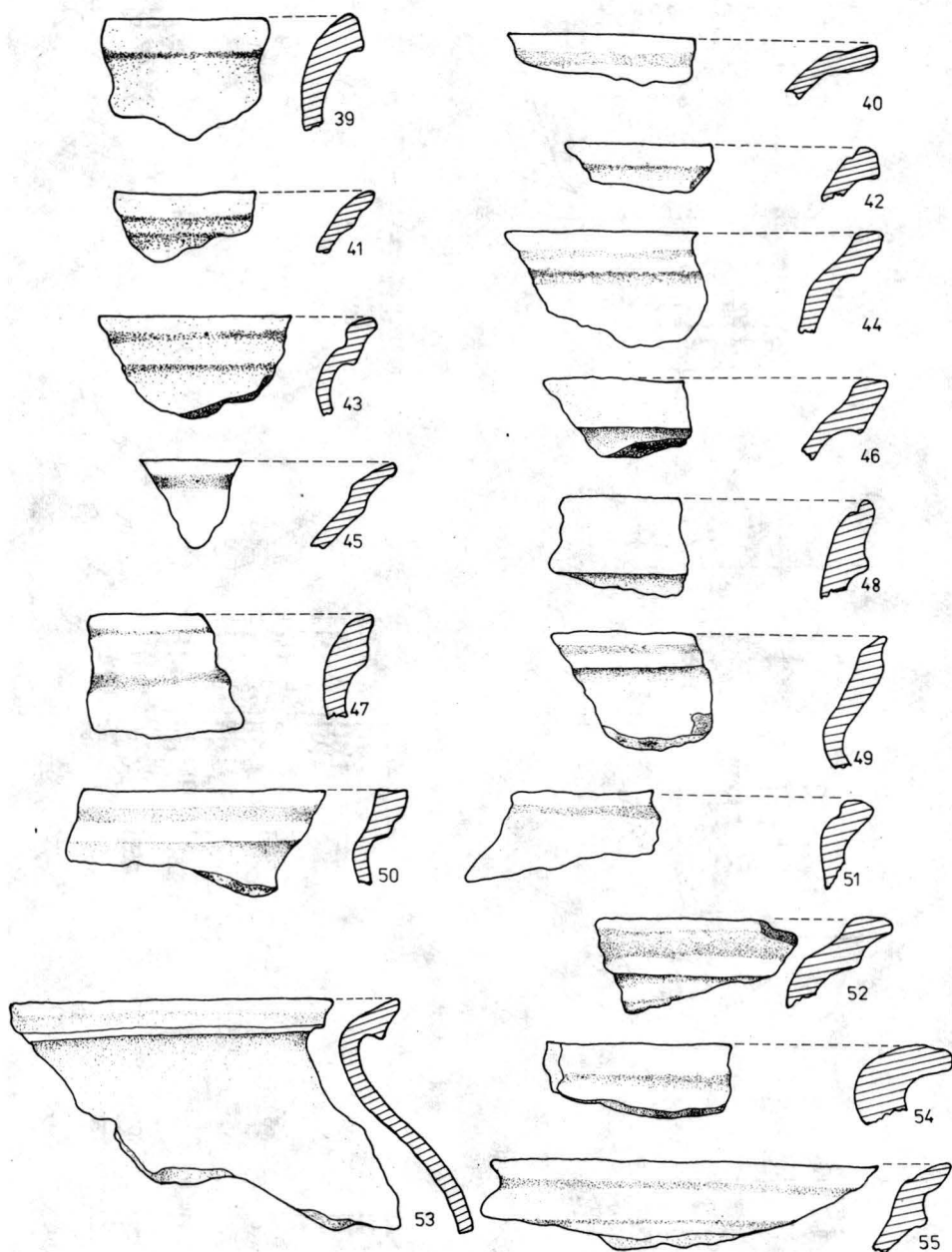

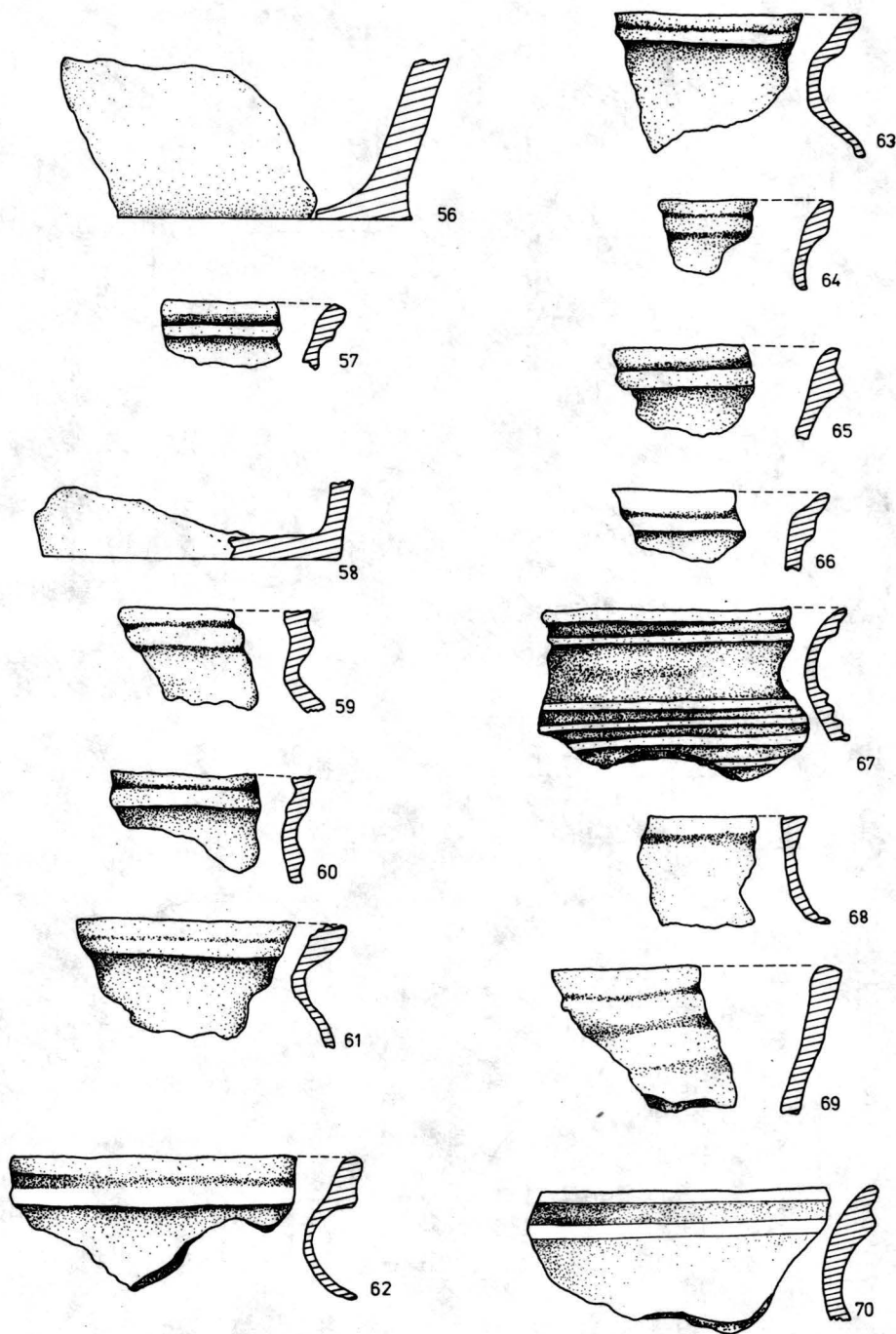
Pl. VII. — Ceramică și obiecte de fier din secțiunea S₀.

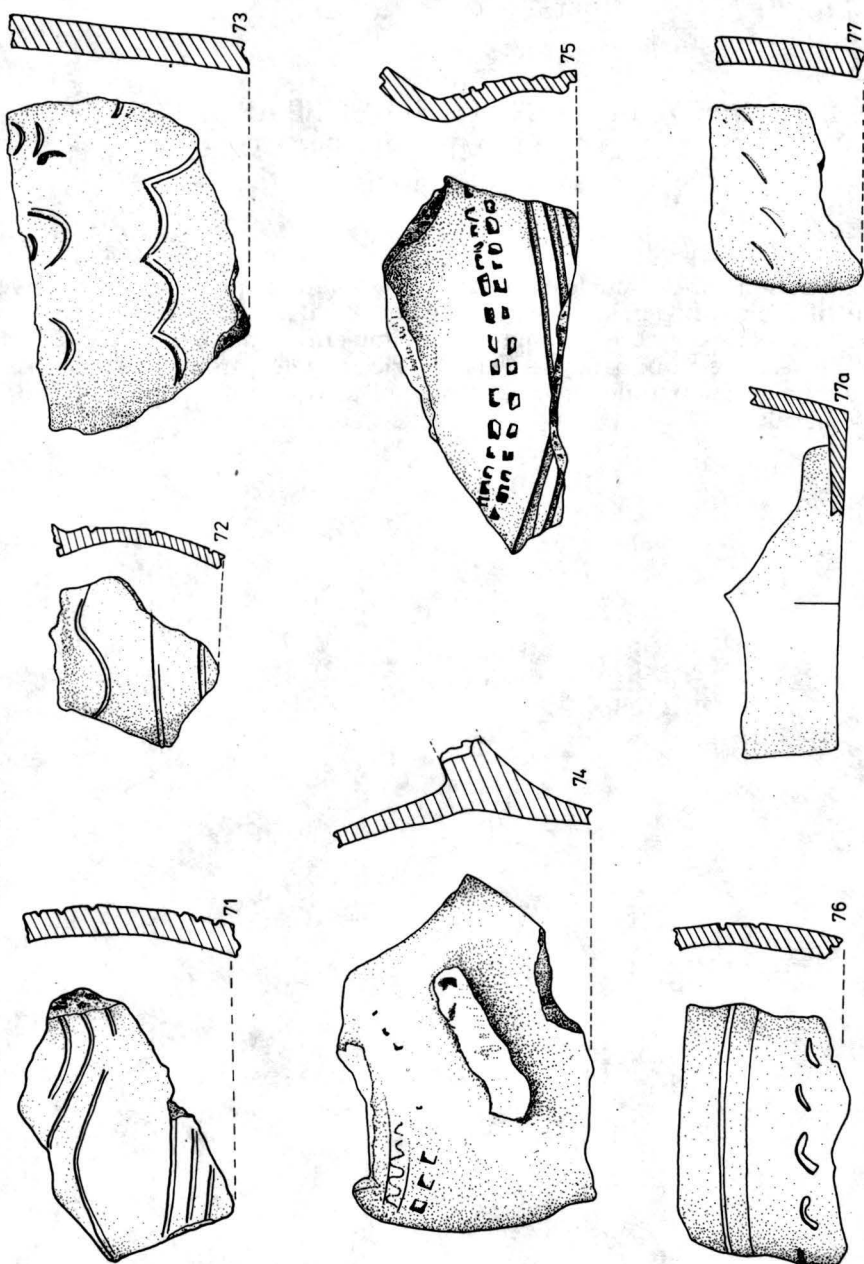

Pl. VIII. — Ceramică din S₀, bordeiul nr. 1.

Pl. IX. — Ceramică și obiecte de fier din S. border nr. 2.

 Pl. X. — Ceramică din S₂.

Pl. XI. — Ceramică din S₂.

Pl. XII. — Ceramică din S₂.

COMPTE RENDU SUR LES RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES
DU VILLAGE DE MICEȘTI, DÉP. DE CLUJ
(Résumé)

Les auteurs présentent les résultats des excavations au caractère de sauvetage du village de Micești. Ici, on a identifié un habitat du XII—XIV siècles; des baraques, un bâtiment ecclésiastique et un cimetière (tombes), les deux derniers étant postérieures aux baraques (XIVème—siècle). On a trouvé du matériel de construction romain (tuiles et briques estampilées) qu'on a re-utilisé à l'édification médiévale.

**MUZELOGIE
RESTAURARE — CONSERVARE.
OCROTIREA
PATRIMONIULUI MUZEAL**

PROBLEMELE ALE CONSERVĂRII ȘI RESTAURĂRII FAUNEI MUMIFICATE

Cunoașterea patrimoniului de mumii umane și faună mumificată egipteană existentă în țara noastră, a stării lui de conservare a fost facilitată de organizarea de către Muzeul de istorie al Transilvaniei (prin persoana d-lui Dorin Alicu și egiptologului Miron Cihó) a unei expoziții naționale itinerante intitulată "*Antichități egiptene în colecțiile din România*". Datorită stării avansate de degradare a tuturor pieselor adunate de la diferiți deținători (aproximativ 500 de piese) s-a impus introducerea lor în vederea investigării conservării și restaurării în Laboratorul zonal de conservare-restaurare din Cluj-Napoca.

Preluând spre cercetare și conservare exemplarele de faună mumificată, s-a impus o documentare prealabilă asupra tehnicilor de mumificare utilizate cu 5.000 de ani în urmă pentru a putea aplica aceleași metode de conservare și pentru a încerca o datare a mumiiilor după tehnicile de îmbinare a bandetelor de înfășurare a mumiiilor și a rășinilor utilizate pentru impregnare a țesuturilor.

1. SCURT ISTORIC — Mumii umane și faună modificată

Egiptenii antici au manifestat un interes deosebit pentru conservarea corpului uman după moarte, datorită unei concepții proprii despre destin.

La moartea unei persoane, familia era cea care hotăra modul de îmbălsămare, desigur, în funcție de posibilitățile ei financiare și în raport direct cu poziția socială a ei.

Îmbălsămătorii (care reprezentau o categorie socială distinctă, meseria transmițându-se din tată în fiu) prezentau familiei celui decedat cele trei metode de îmbălsămare (mai costisitoare (fig.1) sau mai ieftine (fig.3)).

Cea mai costisitoare metodă consta în îmbălsămarea corpului cu diferite rășini, precedată de extragerea creierului din cutia craniană, a viscerelor din cavitatea toracică și abdominală, urmată de spălarea acestor cavități cu vin de palmier și soluții cu mirodenii. Astfel pregătit, corpul era lăsat timp de 70 de zile într-o baie de natron pentru deshidratarea țesuturilor, după care urmau: spălarea, umplerea cavităților cu câlți îmbibați cu natron și ulei de cedru (fig. 2 A, B), ungerea cu ulei de cedru fierbinte pentru închiderea porilor pielii, fardarea acesteia etc., într-un cuvânt tot ceea ce putea contribui la o asemănare cât mai izbitoră a mumiei cu ființa vie (fig. 1 și fig. 3).

După încheierea acestor operații, corpul se bandaja cu fișii dintr-o țesătură foarte fină de in impregnată în gumă arabică, apoi fiind așezat într-un coșciug de lemn sau piatră și redat membrilor familiei. Inițial, visceralele erau aruncate, apoi au fost supuse aceluiași proces de mumificare, introduse în vase canopice sau așezate în sarcofag, alături ori între picioarele mortului.

Tehnica îmbălsămării a suferit puține transformări de-a lungul epocilor.

Egiptenii antici mumificau și corpul unor animale, considerate sacre, precum și părți din corpul acestora. În multe din camerele mortuare — alături de mobilier, vase etc. — s-au descoperit și un număr impresionant și o mare varietate de animale mumificate.

O succintă enumerare — în funcție de poziția lor pe scara evolutivă — ne va edifica asupra marii lor diversități. Astfel, vechii egipteni mumificau: moluște (g. Cypraea, g. Murex, g. Ostrea, g. Strombus sau Tridacna gigas), insecte (înde-

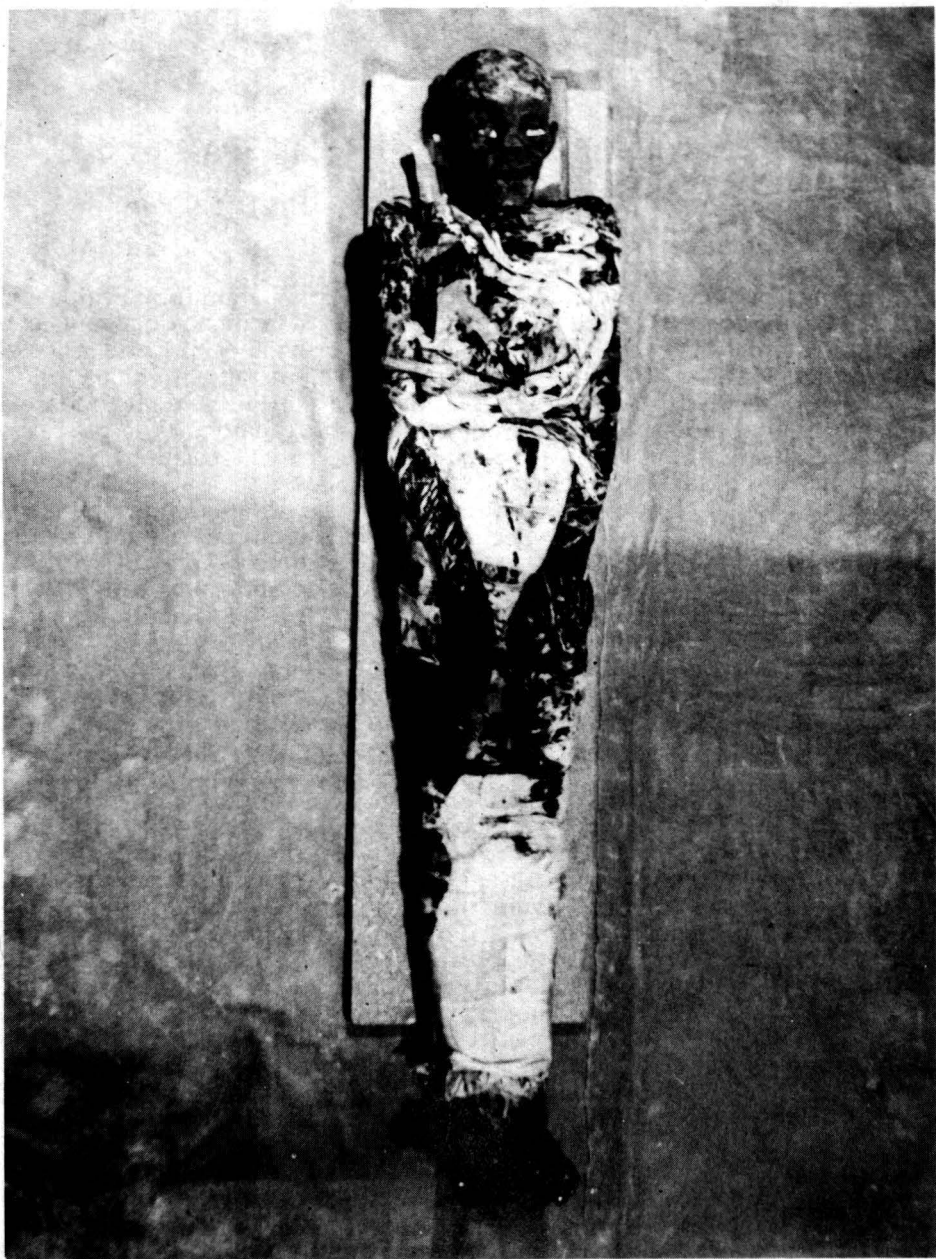

Fig. 1. Mumia lui BES-AN, preot teban din Dinastia a XVIII-a regilor Egiptului.

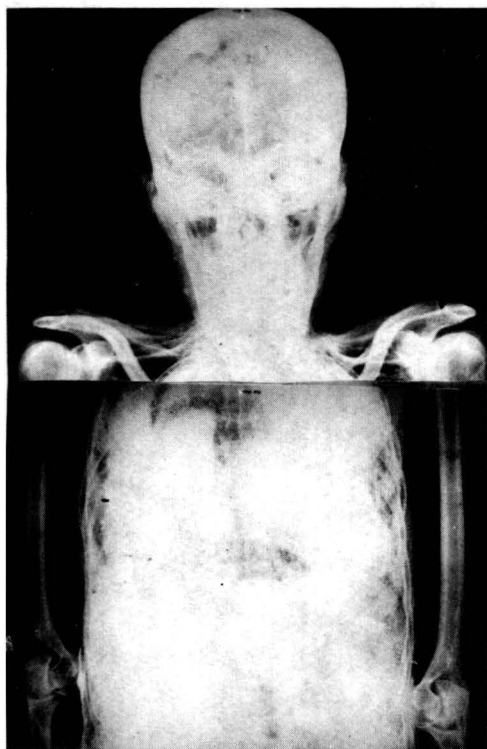

Fig. 2. A. Radiografia capului și toracelui mumiei lui BES-AN.

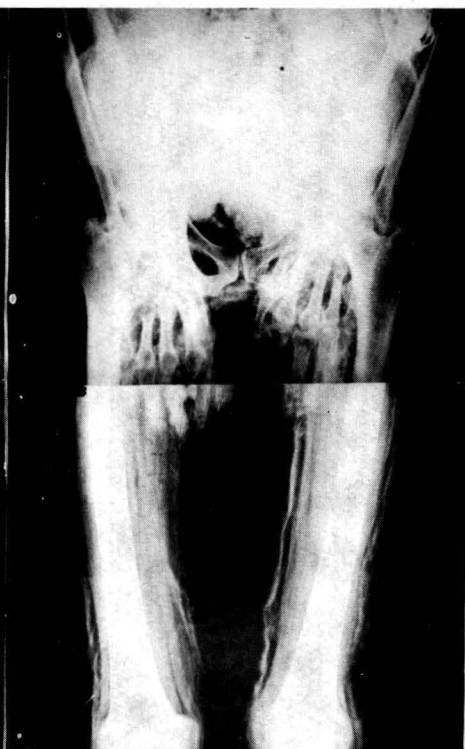

Fig. 2. B. Radiografia abdomenului și membrilor mumiei lui BES-AN. Abdomenul umplut cu câlți, schelet integru, musculatura bine conservată.

osebi, scarabei), reptile, păsări (ulii, bufnițe, ibiși etc.), mamifere (pisici, câini, șacali etc.).

Tehnica mumificării lor respecta (în concordanță cu cea utilizată în timpul unei anumite epoci) tehnica de mumificare a corpului uman. Importanța științifică a studierii mumiilor acestor animale este considerabilă pentru cercetătorii de astăzi, ea înlesnind cunoașterea evoluției faunei unei zone foarte vaste și compararea raselor de animale pe o perioadă de aproximativ 5 000 ani

Fig. 3. Mumia unui copil realizată printr-o metodă ieftină.

Fig. 3. A. Radiografia mumiei unui copil. Schelet integru, musculatura bine conservată.

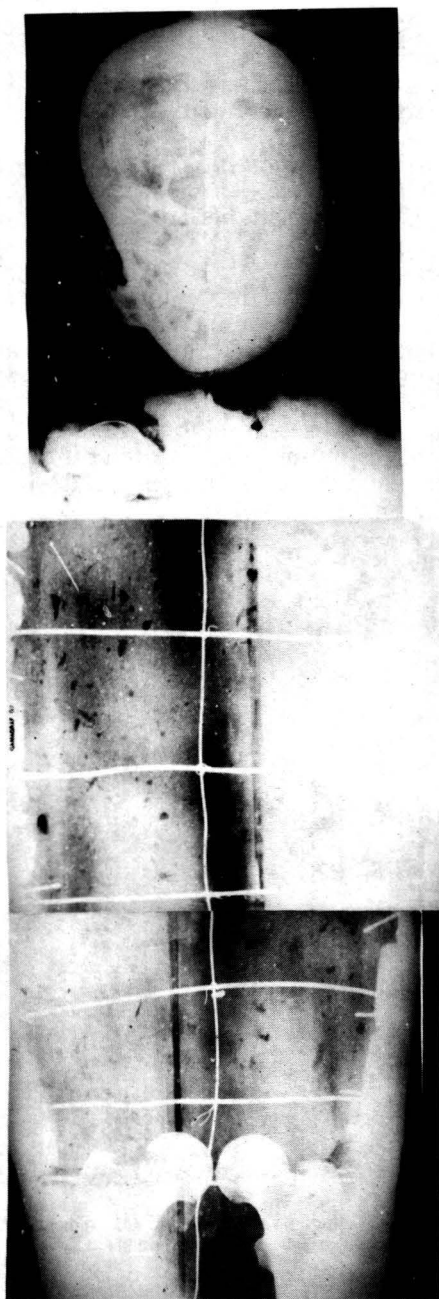

Fig. 4. Radiografia unei mumii umane false. Armătura metalică susține craniul și oasele membrelor inferioare. Toracele și abdomenul modelate din gips.

2. DETERIORĂRI POSIBILE ALE MUMIILOR

Pot fi grupate în trei categorii:

a) *Deteriorări produse sarcofagului, sau cartonajului;*

b) *Deteriorări ale feșelor (bandajelor textile ce constituie mumia propriu-zisă)* (fig. 6, 7 și 8);

c) *Deteriorări ale corpului mumificat* (fig. 7 și 8).

3. METODE DE CONSERVARE — RESTAURARE

Operațiunea inițială este cea a studierii deteriorărilor existente și determinarea cauzelor care le-au produs. În funcție de aceasta se aplică de către specialist metoda adecvată.

Din modesta noastră experiență, recomandăm efectuarea următoarelor operațiuni de conservare-restaurare a mumiilor:

I. *Observarea, examinarea mumiei, încadrarea ei într-o grupă sau epocă istorică etc.* (exemplu, grupa mumiilor conice sau triunghulare, mumie umană sau animală);

II. *Studierea datelor anterioare* — (exemplu: descrieri, fotografii). În 1912 studiul lui Elliot Smith arată că mumia lui Mineptah prezintă îndepărtarea totală a bandajelor și un orificiu abdominal de putrefacție de aproximativ 4—6 cm. În 1975, 2/3 din abdomen era distrus.

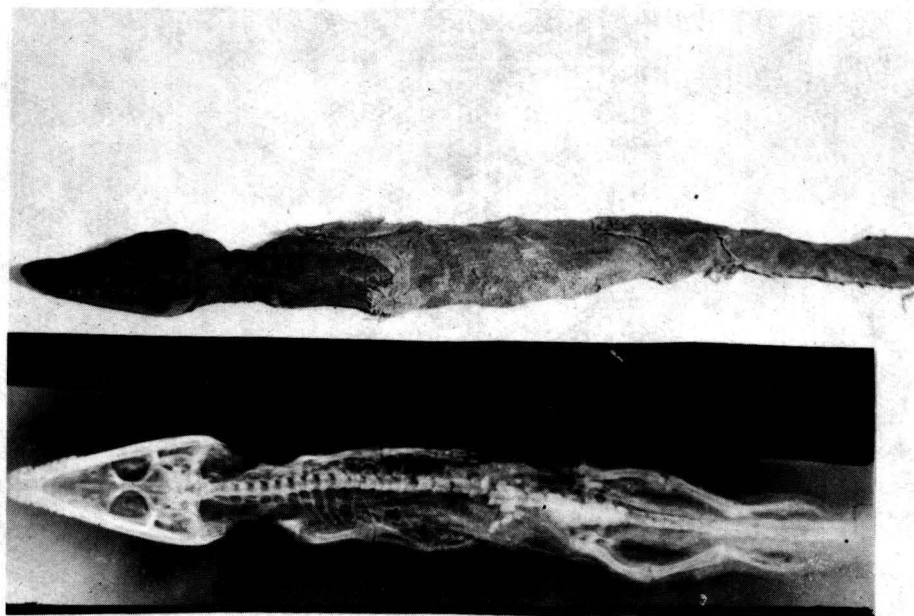

Fig. 5. Mumia unui pui de crocodil și radiografia mumiei. Realizată prin metodă costisitoare, scheletul integru, feșele îndepărtate parțial.

III. *Efectuarea investigațiilor fizico-chimice și biologice care ar putea cuprinde următoarele analize:*

— de fibre și fire la lemnul sarcofagului sau/ și a bandetelor de mumificare;

— de pigmenți utilizați la pictarea sarcofagului, a măștii mortuare și lințoliului;

— a rășinilor utilizate la impregnarea corpului mumiei și a feșelor de ambalare (exemplu, guma arabică, bitumul sau uleiul de cedru);

— examinarea microscopică pentru a identifica agenții biologici (bacterieni, fungici sau larve de insecte) și examinarea fizico-chimică a fragmentelor de țesut pentru a determina grupa sanguină sau recunoașterea paternității unor mumii.

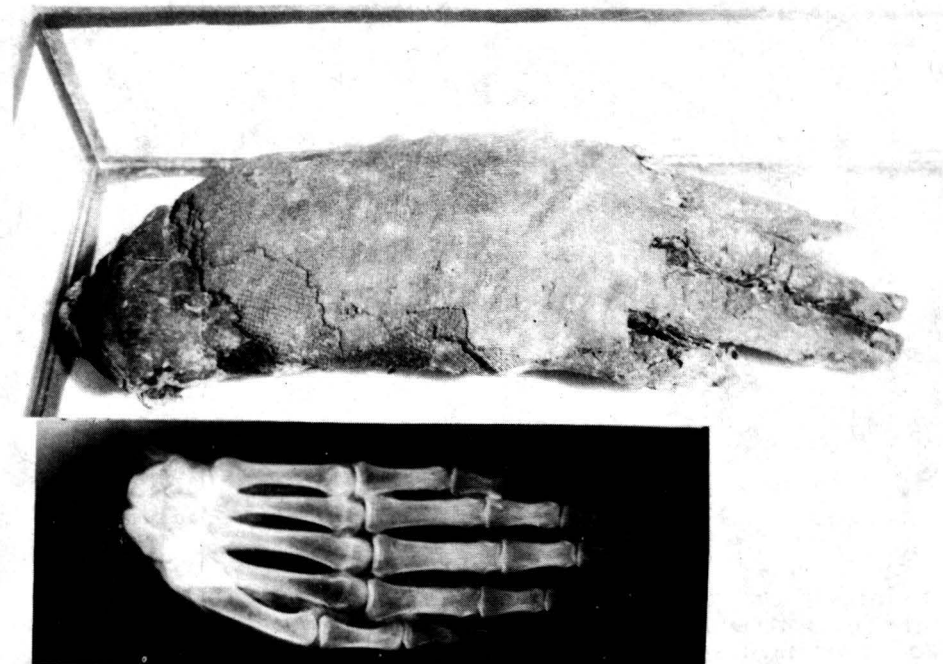

Fig. 6. Mîna mumiei unei femei și radiografia acesteia.

IV. Radiografierea mumii^{*}

Utilizată imediat după descoperirea razelor X (aproximativ în 1898), în 1903 după instalarea la Cairo a primului aparat de radiografiere, Elliot Smith și Wood Jones l-au transportat pe Tutmes IV pentru a-l examina. Studiile moderne de radiografiere s-au datorat lui P.H.K. Gray.

Ce poate evidenția printr-o radiografie?

- dacă mumia este adevărată sau falsă (fig. 4);
- dacă este vorba de o mumie umană (copil sau adult) sau animală (fig. 1, fig. 3, fig. 7);
- identificarea obiectelor din interiorul mumiei;
- integritatea scheletului mumiei (fig. 2, 3A, 4, 7 și 8);
- afecțiunile medicale osoase sau osteo-articulare, fracturi, leziuni produse în timpul vieții sau deteriorări produse de îmbalsămători;
- vîrsta mumiei (exemplu Ramses II — 90—100 ani; Tutmes II 35 ani $\pm$ 5 ani);
- modul de extragere a creierului: — prin fosele nazale sau printr-un orificiu cranian (trepanare);
- evaluarea cauzelor posibile ale morții (exemplu, la Mineptah traumatismele craniene au fost cauzatoare de moarte sau au fost folosite de preoții mumificatori).

^{*} Radiografiile au fost executate în sectorul de investigații a Laboratoarelor zonale de restaurare din Cluj, București și Sibiu.

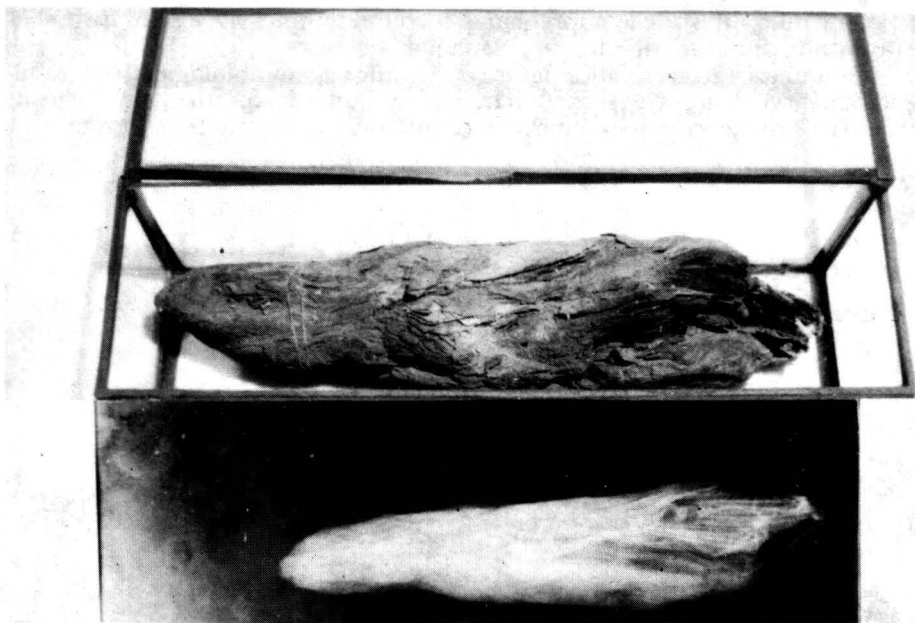

Fig. 7. Mumie conică de șoim. Feșele degradate în partea apicală. Radiografia evidențiază un schelet integru cu lipsa capului.

V. Endoscopia

Investighează cavitățile craniene, toracice și abdominale și evidențiază resturile de organe interne (viscere), piesele osoase cu formațiuni anormale pe care radiografiile nu le evidențiază.

Se pot preleva (cu aprobarea conservatorului) mici porțiuni de masă pentru analize sofisticate.

VI. Conservarea — restaurarea propriu-zisă

Constă în următoarele operațiuni:

- îndepărtarea depozitelor de impurități prin periere sau aspirare ușoară;
- completarea bandajelor lipsă și refacerea formei inițiale a mumiei (conică sau triunghiulară);
- confecționarea unui "sarcofag" pentru a conserva și etala mumia (fig. 6, 7 și 8);
- păstrarea unor parametri constanți de temperatură și umiditate relative în locurile de expunere sau depozitare ale mumiiilor.

4. FAUNA MUMIFICATĂ INVENTARIATĂ ÎN COLECȚIILE MUZEALE DIN ROMÂNIA

În muzeele din România sînt inventariate și studiate următoarele mumii:

- mumii umane — 5 bucăți (din care 3 de adulți și 2 de copii);
- mumii animale — 8 bucăți din care: 5 ibiși, un crocodil și 2 păsări răpitoare, precum și 5 fragmente de mumii umane: două mîini (una de bărbat, una de femeie, fig. 6), un plămîn și două phalusuri tăiate după încheierea procesului de mumificare.

Starea de conservare a acestor mumii este în mare majoritate a cazurilor precară doar în unul-două cazuri este bună.

5. CONCLUZII

Problemele legate de conservarea-restaurarea faunei mumificate existente în colecțiile din România sînt mult mai complexe decît am reușit să prezentăm noi în limitele acestui articol.

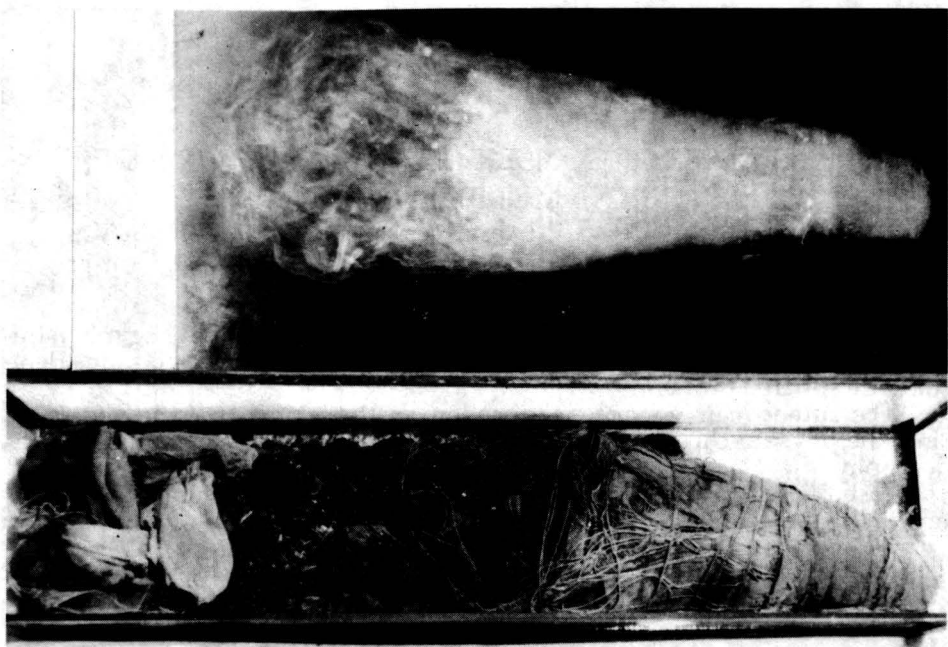

Fig. 8. Mumie conică de ibis într-o stare precară de conservare, evidențiată și prin radiografie.

Experiența conservatorului-restaurator presupune cunoaștere, testări prealabile, *respectarea întocmai* a metodologiei antice de lucru precum și a materialelor utilizate cu 5000 de ani în urmă. Acumularea acestor cunoștințe și deprinderea unei experiențe de lucru impun înscrierea acestei specialități pe lista de priorități ale Ministerului Culturii în domeniul perfecționării cadrelor în străinătate, alături sau concomitent cu specializarea în domeniul restaurării pietrei sau a peliculei fotografice.

AURELIA IGNA

BIBLIOGRAFIE

1. H.S.K. Bakry, *A brief study of mummies and mummification*, Caire, 1965, p. 5—60.
2. M. Bucaille, *Momies pharaonique et études médicales: L'urgence d'un souvetage*, *Archeologia*, 98, sept. 1976, p. 31—38.
3. Cl. Gaillard et G. Daressy, *La faune momifiée de l'antique Égypte*, *Catalogue général des antiquités égyptiennes du Musée du Caire*, Caire, 1905.
4. P.H.K. Gray, *Radiological aspects of the mummies of ancient Egyptians in Rijksmuseum van Oudheden*, Leiden, OMRO, 47 (1966), p. 1—30.
5. A. Igna, *Investigații biologice asupra unor mumii egiptene din patrimoniul Complexului muzeal județean de istorie Cluj*, *Revista muzeelor și monumentelor*, 10, 1988.
6. Ch. Singer, E.J. Holmyard, A.R. Hall, *A History of technology*, I, Oxford, 1955, p. 266—270.

PROBLEMS OF CONSERVING AND RESTORING OF THE MUMIFIED FAUNA

(Abstract)

The work broaches, in a concise formula a short history of the Egyptian traditional mumifying techniques of human and animal fauna, as well as the deterioration suffered by them.

The author mainly stresses the modern methods of conserving and restoring, the physical-chemical and biological investigations, the X-raying, the endoscopy.

A short paragraph is dedicated to the inventory of the mumified fauna existing in Romanian museum.

ANALIZA PRIN ACTIVARE CU NEUTRONI A UNOR MONEDE DE ARGINT ROMANE DIN TEZAURUL DE LA CLUJ-NAPOCA, STR. V. DELEU

Abstract

Cunoscând concentrația unor elemente chimice în monedele de argint romane, se pot obține informații despre sursele de proveniență a argintului și parametrii tehnologici de obținere. În această lucrare s-au determinat concentrațiile de Ag și Au în 35, respectiv 8 monede, provenind din tezaurul roman din Cluj-Napoca, str. V. Deleu care conține 1268 monede de argint, prin metoda analizei prin activare cu neutroni. S-a demonstrat corelația care există între conținutul de Ag al monedelor și perioadele de înflorire sau decadentă ale Imperiului și, de asemenea, s-au obținut rezultate interesante din diagrama Au/Ag în funcție de Ag(%).

Introducere

Relațiile care există între concentrațiile unor elemente chimice în obiectele antice și stadiul economic, cunoștințele tehnologice sau sursele de proveniență a materialului, permit obținerea unor informații utile cercetării arheologice.

În monedele de argint, de obicei, elementul majoritar este Ag, elementele minore sînt Cu, Au, Bi, Pb, iar elementele în urme sînt Na, Mn, Co, Ni, As, Sn, Sb, Ir¹.

Cantitatea de argint în monedele romane este într-o strînsă legătură cu epocile de înflorire și decadentă economică a Imperiului Roman², aspect care va rezulta și din rezultatele obținute de noi. Calculînd întreg conținutul de Ag dintr-o monedă și nu numai concentrația de la suprafață, pot fi descoperite unele falsuri, monede de cupru placate cu argint.

Un material are amprenta unică a conținutului în diverse impurități, care depinde pentru o tehnologie dată, de sursa de proveniență, minereul purtând amprenta modificărilor geologice specifice locului în care s-a produs.

Nu toate elementele prezente în monedele de argint aduc informații utile. Aurul ca metal nobil și parțial bismutul, pot supraviețui în cantitățile inițiale, în argint, fiind bune indicatoare ale minereului de proveniență. Plumbul este probabil cel mai bun indicator pentru procesul tehnologic. Concentrațiile de Sb și As depind mai mult de parametri tehnologici decât de concentrațiile inițiale; stibiul este îmbogățit în zgura cupelării iar arseniul, care formează compuși destul de volatili, este îndepărtat într-o mare cantitate în timpul procesului de obținere a argintului.

Na și Mn nu sunt foarte informative deoarece s-a ajuns la concluzia³ că sodiul este distribuit întâmplător în monede iar manganul se oxidează ușor în timpul procesului de cupelare fiind îndepărtat în zgură, independent de concentrațiile inițiale.

Reprezentând concentrația de Cu în funcție de Fe, se obține încă un criteriu care poate indica locul de proveniență a minereului⁴.

¹ P.A. Schubinger, *Journal of Radioanalytical Chemistry*, 39, 1977, 99—112.

² T. Fiat și colab., *Probleme actuale de fizică* 6, 1986, 84.

³ Vezi nota 1.

⁴ Vezi nota 2.

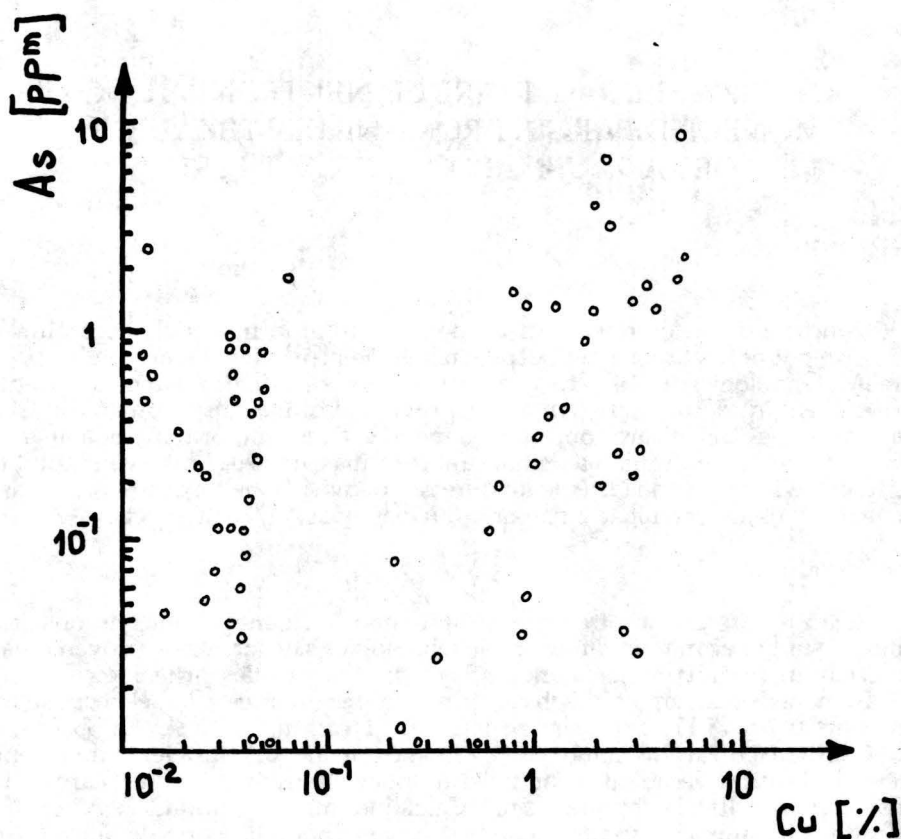

Fig. 1. Diagrama As(ppm) în funcție de Cu(%).

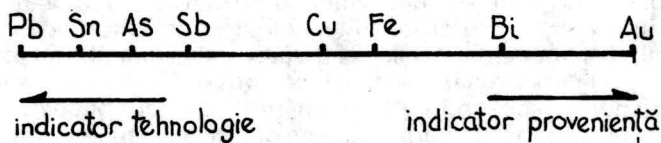

Fig. 2. Elementele informative prezente în monedele de argint.

Pe diagrama As (ppm) în funcție de Cu(%) din monedele de argint se pot distinge două grupuri distincte care indică tehnologii diferite, vezi figura 1, conform P.A. Schubinger⁵.

Concluzionând, elementele minore și în urme a căror concentrații sunt folosite în studiul monedelor de argint sunt prezentate plastic în figura 2.

În această lucrare am folosit metoda activării cu neutroni pentru determinarea concentrațiilor argintului în 35 monede, iar a aurului în 8 monede, provenind din tezaurul roman din Cluj-Napoca, str. V. Deleu, singurul tezaur intact din Dacia, descoperit pe cale arheologică, format din 1268 monede.

Metoda experimentală

Monedele romane din argint, prin valoarea lor istorică și artistică necesită o metodă de analiză nedistructivă. Noi am ales metoda activării cu neutroni care în plus este o analiză în întreg volumul monedei, eliminând astfel erorile, care pot apărea la o analiză de suprafață din cauza coroziunii electrochimice; această coroziune determină o îmbogățire a suprafeței în metale nobile, Au și Ag, și o micșorare a concentrațiilor celorlalte elemente⁶.

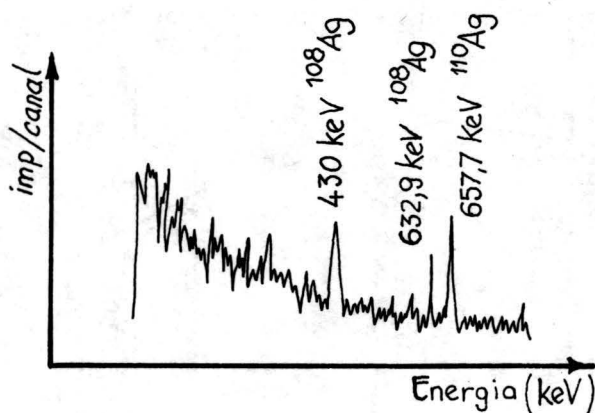

Fig. 3. Spectrul γ al etalonului de Ag.

Activarea, pentru determinarea conținutului de argint, s-a realizat în condiții identice pentru monede și etalon, într-un flux de 10^7 n/s; s-a folosit o sursă de neutroni izotopice, de Am-Be. După activare moneda sau etalonul se pune la un detector de radiații cu Ge-Li, iar spectrul radiațiilor γ se înregistrează folosind un analizor multicanal. După energia radiațiilor, se identifică izotopii radioactivi și elementele care au fost activate iar prin măsurarea și compararea ariei unui peak dat de moneda activată, cu aria aceluiași peak dat de etalon, se poate calcula concentrația aceluia element, în cazul acesta Ag, în monedă. În figura 3 este prezentat spectrul gamma al etalonului de Ag. Pentru calculul concentrației

⁵ Vezi nota 1.

⁶ C. Cosma și colab., *Studia, Physica* 1, 1986, 12.

Ag, am folosit peak-ul de la 660 keV al izotopului ^{110}Ag iradiind monedele pentru activare 120 secunde, timpul de răcire fiind de 19 secunde iar timpul de măsurare de 60 secunde. Pentru etalonarea spectrului gamma am folosit energia de 662 keV a ^{137}Cs și energiile 1,17 MeV și 1,33 MeV a ^{60}Co .

Rezultate și discuții

Concentrația în procente a fost determinată, știind că:

$$\frac{\text{activitatea probei}}{\text{activit. etalonului}} = \frac{\text{concentrația elementului X în proba}}{\text{concentrația elementului X în etalon}}$$

$$\text{Formula de calcul este: } C(\%) = \frac{m_e (I_m - F)}{m_m (I_e - F)}$$

unde: m_e masa etalonului;

m_m masa monedei;

I_m numărul de impulsuri numărate în prezența monedei în intervalul de energie ce încadrează peak-ul ales, într-un interval de timp.

I_e numărul de impulsuri numărate în prezența etalonului în același interval de energie și de timp;

F numărul de impulsuri datorat fondului în același interval de energie și timp.

Timpul de înjumătățire de 24 s al izotopului care dă peak-ul la energia de

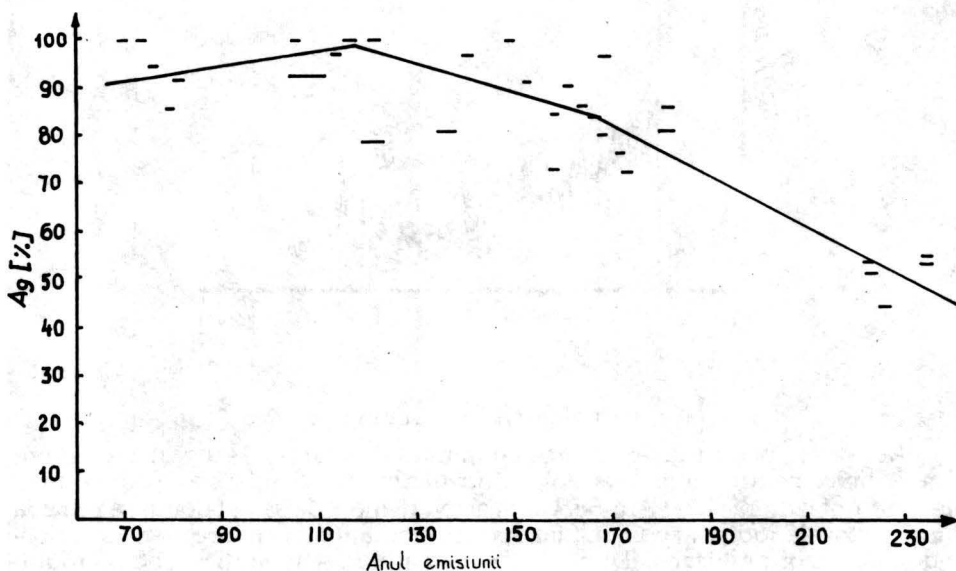

Fig. 4. Reprezentarea conținutului de Ag în funcție de anul emisiei pentru monedele romane analizate.

660 KeV duce la posibilitatea apariției unor erori datorate timpului de răcire care nu este riguros același, neavând un dispozitiv automat de transport a probei de la sursa de neutroni la detectorul de radiații cuplat cu analizorul. Noi am încer-

cat menținerea timpului de răcire constant la 19 secunde pentru toate monedele, timpi mai scurți fiind posibili numai printr-o poștă pneumatică. Raportul semnal-zgomot este destul de bun rezultând erori sub 5—6 %. Pentru o precizie mai bună este necesar un flux de neutroni mai mare. O eventuală sursă de erori, semnalată de C. Cosma⁷, se poate datora cantităților diferite de bor și cadmiu din monede și etalon și care din cauza secțiunilor de absorbție foarte mari pot absorbi diferit o parte din fluxul de neutroni destinat activării argintului. Intervalul de energie a fost astfel ales încât să se excludă interferența altor izotopi cum ar fi ⁶⁴Cu și ⁶⁶Cu activați în monedă odată cu argintul. Contribuția prin efect Compton este mică în acest interval atât din cauza secțiunii de activare cu un ordin de mărime mai mică decât a argintului cât și din cauza factorilor de schemă foarte mici a acestor radiații⁸. Izotopii fierului ⁵⁴Fe și ⁵⁸Fe au secțiuni de activare și abundențe izotopice mici iar plumbul se activează foarte greu.

Concentrațiile de Ag rezultate în urma măsurătorilor sînt prezentate în tabelul 1.

Pentru calculul concentrațiilor de Au în monedele de argint, activarea s-a făcut la aceeași sursă de neutroni, monedele au fost iradiate 48 h, răcite 30—40

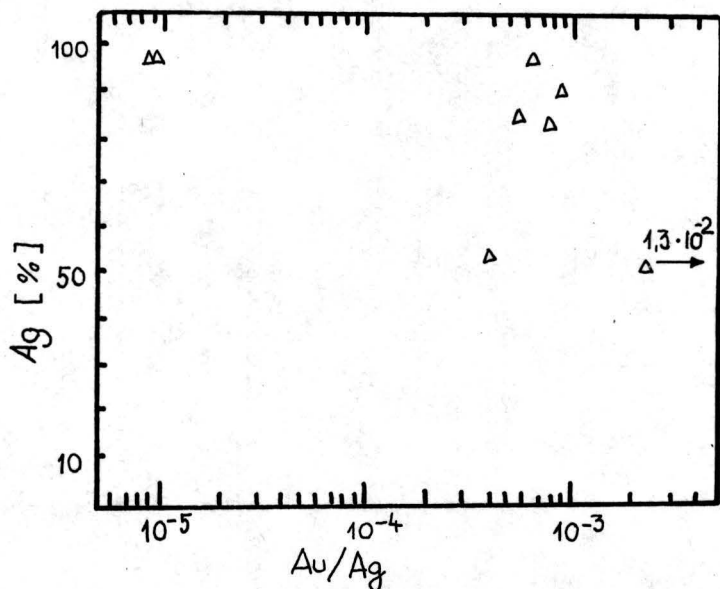

Fig. 5. Diagrama Au/Ag în funcție de Ag(%).

minute, și timpul de numărare a fost 20 minute. S-a folosit peak-ul de 412 KeV al izotopului ¹⁹⁸Au, T_{1/2} = 64,8 h; rezultatele sînt prezentate în tabelul 1.

Reprezentînd grafic concentrația de Ag din monede în funcție de anul de emisie a monedei, în figura 4, se observă că maximum curbei coincide cu perioada de maximă dezvoltare a Imperiului Roman.

Diagrama Au/Ag în funcție de Ag(%) este prezentată în figura 5; s-a folosit o scară logaritmică pentru reprezentare. Valorile raportului Au/Ag sînt prezentate în tabelul 2.

⁷ Vezi nota 6.

⁸ T. Fiat și colab., A șasea sesiune anuală de comunicări "Progrese în fizică", Sibiu, 1984, 640.

Se observă două grupări pe diagramă, monedele M42 și M47 și respectiv, M33, M38, M52, M57. Se presupune că cele două grupuri de monede provin din minereuri diferite; N.H.Gale⁹ spune că galena argintiferă de obicei dă un raport Au/Ag ca și cel dat de monedele din primul grup. Însă, conținutul mai mare în Au al monedelor din al doilea grup poate proveni, nu numai dintr-un minereu de argint diferit, ci și din folosirea unor minereuri de fier mai bogate în Au, pentru mărirea fluxului în timpul cupelării; Au poate de asemenea fi adus și de minereul de Cu folosit la realizarea monedelor alături de argint, monedele din grupul al doilea conținând mai mult Cu.

Sînt necesare mai multe analize pe mai multe monede dar și pe minereuri de argint, sau corelarea cu rezultatele publicate în literatura de specialitate. O prezentare mai detaliată, atît a metodei de analiză prin activare cu neutroni a obiectelor arheologice, cît și a rezultatelor obținute în studiul monedelor din tezaurul de la Cluj-Napoca va fi făcută în viitorul număr al publicației *Archaeometry in Romania*.

CORNEL MARIAN — AURORA ROTARIU — TRANDAFIR FIAT —
LIVIU DĂRĂBAN — VLADIMIR ZNAMIROVSKI — SORIN COCIȘ

⁹ N.H. Gale, W. Genter, and G.A. Wagner, *Mineralogical and geographical silver sources of archaic Greek Coinage, "Metallurgy in numismatics I"*, University Press Oxford, England, 1980, 21.

TABELUL 1. Concentrațiile de Ag și Au a unor monede de argint romane obținute cu metoda analizei prin activare cu neutroni.

Nr.crt.	Moneda	Emisie	Ag (%)	Au (%)
1	M1 Severus Alexander	233—235	55.37	0.39
2	M2 Severus Alexander	233—235	53.32	
3	M3 Severus Alexander	222	54.33	
4	M7 Severus Alexander	222	51.63	0.68
5	M21 Severus Alexander	226	45.44	
6	M31 Marcus Aurelius	167—168	96.62	
7	M32 Marcus Aurelius	161—162	73.42	
8	M33 Marcus Aurelius	179—180	82.97	0.291
9	M34 Marcus Aurelius	161	80.81	
10	M35 Marcus Aurelius	161	76.39	
11	M36 Faustina Augusta	după 161	86.64	
12	M37 Faustina Augusta	după 161	81.12	
13	M38 Faustina Augusta	după 161	91.39	0.263
14	M39 Faustina Augusta	după 161	85.22	
15	M40 Faustina Augusta	după 161	87.17	
16	M41 Traian	103—111	92.06	
17	M42 Traian	103—104	99.99	0.0015 (15 ppm)
18	M43 Traian	114—117	98.60	
19	M44 Traian	114—117	99.99	
20	M45 Traian	112—114	97.09	
21	M46 Hadrian	134—138	81.31	
22	M47 Hadrian	119—122	99.99	0.0013 (13ppm)
23	M48 Hadrian	119—122	79.31	
24	M49 Crispina	180—182	81.46	
25	M50 Crispina	180—182	86.77	
26	M51 Vespasian	78—79	86.21	
27	M52 Vespasian	69—71	99.27	0.45
28	M53 Vespasian	80—81	92.14	
29	M54 Vespasian	75—76	95.70	
30	M55 Vespasian	72—73	99.99	
31	M56 Antonius Pius	158	74.11	
32	M57 Antonius Pius	158	85.99	0.47
33	M58 Antonius Pius	149	99.99	
34	M59 Antonius Pius	140	97.83	
35	M60 Antonius Pius	152	91.77	

TABELUL 2. Raportul Au/Ag pentru unele monede romane de argint.

Nr.crt.	Moneda	Au/Ag
1	M1	7.043×10^{-3}
2	M7	1.31×10^{-2}
3	M33	3.507×10^{-3}
4	M38	2.877×10^{-3}
5	M42	1.5×10^{-5}
6	M47	1.3×10^{-5}
7	M52	4.5×10^{-3}
8	M57	5.46×10^{-3}

NEUTRON ACTIVATION ANALYSIS ON SOME
ROMAN SILVER COINS OF CLUJ-NAPOCA,
STREET V. DELEU, HOARD
(Abstract)

Knowing the content of some chemical elements of roman silver coins, one can obtain informations about the sources of silver and about the knowledge and technological parameters of silver smelting.

In this work the Ag content of 35 coins, and Au content of 8 coins, has been determined; this coins are from the roman hoard excavated in Cluj-Napoca, str. V. Deleu, which contain 1268 coins. Neutron activation analysis has been used.

The results demonstrate the correlation between the Ag content of roman silver coins and flourishing or decline periods of the Roman Empire; also Au/Ag ratio, versus Ag(%) diagram, leads to interesting conclusions.

MISCELLANEA

CERCETĂRI ETNOARHEOLOGICE ASUPRA CERAMICII ȘI OLĂRITULUI TRADIȚIONAL DIN SATUL MANTA (REPUBLICA MALI)

Continental african se bucură astăzi de numeroase cercetări și publicații ale arheologilor și etnologilor, care, de mai bine de opt decenii, sunt preocupați de structurile socio-culturale și dinamica lor. Africa subsahariană și, mai ales, occidentală este în acest domeniu zona cea mai favorizată în cercetările arheologice, sociologice și etnografice.

Amintim eminentele monografii ale lui R. Mouny Delafosse, Marcel Griaule, L. Frobenius etc., care constituie astăzi un prețios instrument de lucru atât pentru cercetătorii din țările africane, cât și pentru colaboratorii lor europeni. Una din metodele de investigație a istoriei culturale mai puțin cunoscută în Europa (cu excepția Țărilor de Jos și, mai larg, aplicată în America de Nord este etnoarheologia. Ea se dovedește deosebit de potrivită pentru înțelegerea și corelarea istorică a societăților tradiționale de pe continentul african. Departe de a fi apriori, o știință nouă, metoda etnoarheologică de interpretare istorică și "inițiere" în cultura preistorică, ale cărei victime sunt teoriile universale preistorice și arheologice¹, este așteptată în speranța înlăturării crizei. Etnoarheologia, în scopul său de a analiza și critica² trecutul material și psihologic al omenirii în lumina evidenței tradițiilor vii (contemporane), capătă astfel un avantaj dublu: cel al interpretărilor și cel al textelor preistoriei universale, deseori prea general-teoretice, cărora le oferă un teren de comparabilitate și verificare mai concret. Pe de altă parte, la scara continentului african, metoda mai permite astăzi corectarea și aprofundarea tradițiilor orale al căror inconvenient este alterarea unor elemente în timp ale memoriei omenestii și ale istoriei culturale.

Orice activitate materială sau spirituală, din societățile tradiționale sau etnografice, poate constitui, pe deplin, un obiect de cercetare etnoarheologic: păstoritul, agricultura, meșteșugurile, ceremoniile publice și esoterice și raporturile lor psihologice.

Prezenta lucrare, departe de a fi exhaustivă, propune o analiză și descriere a procesului de confecționare tradițională a vaselor de lut dintr-un sat vest-african din Republica Mali: Manta. Importanța preistorică și culturală a ceramicii de-a lungul evoluției multimilenare a omului, precum și caracterul ei de relativă imperisabilitate în solurile acide de savană ale Africii motivează acest studiu pe care autorul l-a putut realiza în cursul unor investigații personale, practice în sânul meșterilor olari, din satul său natal, în anul (1987).

Sperăm că studiul de față să suscite interesul critic al cititorului și să contribuie la începuturile demersurilor interdisciplinare de prospectare a preistoriei universale și a culturii africane.

Credem însă că exemplele etnoarheologice pot constitui un model de interpretare și a unor observații arheologice din zonele europene, din epoci preistorice.

Olăritul tradițional în satul Manta

¹ I. Hodder, *The present past*, London, 1982, p. 11—27.

² R. Bedaux, *Recherches Étno-archéologiques sur la poterie Dogon (Mali)*, Groningen, 1986, p. 117—119; I. Hodder, *op.cit.*, p. 28.

La peste 500 km de coasta atlantică și izolat între buclele interioare ale celor două mari fluvii, Niger și Senegal, satul Manta este unul tipic sahelian din sud-vestul Republicii Mali (fig. 1). Cu o suprafață de aproximativ 4 km² și o populație de 900 locuitori, de vocație agrară, această comunitate sătească reprezintă una din cele zece principale situri istorice și culturale din Țara Bamanan³.

Fără a stăruii mult asupra geografiei și istoriei comunității, vom sublinia că până în prezent nu s-au făcut investigații istorice speciale în zonă, lucru ce nu ne dă dreptul să tragem concluzii definitive pentru fenomenele culturale.

După tradiția orală, însă vie încă, agriculturii menținem, provin din prima regiune cu locuitorii bamaneni, Segau, care constituie depozitare strălucitului regat Bamanan, din secolele XVII—XVIII. Regatul și dinastiile Bamanan de aici, sunt la rândul lor populații migratoare ale Imperiului medieval Mali⁴ (secolele XI—XV). Aici, găsim confluența familiilor clanice sudaneze: Mande, Dogon, Bamanan, Sarakolé etc., care au provenit toate din Imperiul Ghana (secolele IX—XI), prima formațiune de stat centralizat din Africa de vest⁵, bine cunoscută în literatură.

Indiferent însă de influențele geografice, trăsăturile caracteristice etniei Bamanan sunt comune atât celor din Sogu, cât și celor din zona noastră de studiu, Beledugu.

Zona etnografică Beledugu, în pofida cunoașterii situației sale istorice și culturale⁶, este atăzi mai puțin explorată față de Țara Dogon, de zona lacurilor și de valea fluviului fosil Tilemissi. Ultimele investigații cu caracter experimental din zonă datează din iulie 1983, când sub egida UNESCO s-a efectuat o operație globală de inventariere a "obiectivelor culturale" din perimetrul ținutului Beledugu. Aceste "necunoscute" asupra preistoriei și antichității zonei gravează în mod serios asupra posibilităților informaționale de interpretare a oricărui proiect de studiu socio-cultural.

Uniformitatea economică și culturală a celor peste 200 de sate și cătune din Țara Bamanan, oferă în schimb o mai amplă posibilitate de sinteză statistică și interpretare a diverselor variante ale vieții. Astfel, structura socială atât în satul Manta (unde s-au efectuat investigațiile), cât și în celelalte sate Bamanan din Beledugu este una tipic sedentară. Agricultură constituie baza și mijlocul de trai al tuturor locuitorilor, indiferent de statutele lor etnice sau de castă⁷. Meșteșugurile ca țesutul, torsul, precum și ocupațiile agrare (agricultura, grădinăritul, vânătoarea, culesul) și arhitectura pot fi, de asemenea, practicate fără specificație etnică și socială⁸.

Prelucrarea metalelor (a fierului, în special), a lemnului și confecționarea vaselor de lut constituie în toate comunitățile Bamanan din Mali îndeletnicirea exclusivă și închisă a grupului social NUMU. Acesta constituie în toată Africa subsahariană o castă socială și o societate sacră, care prin dimensiunile sale cosmogenice, istorice, culturale și spirituale este considerat un grup social stăpân pe drepturile sale tradiționale din satul bamanan.

Deși nu vom putea comenta și descrie acest grup social, datorită obiectivu-

³ Grupul etnic Bamanan, exponentul cel mai cunoscut în Mali, este repartizat în trei mari zone etnografice și geografice: Segou, Koarta și Beledugu. Această zonă din urmă, care a opus o dăruie rezistență ocupației franceze, în anul 1915, reprezintă circumscripția istorică a satului Manta.

⁴ B.N. Diagne, *Groupes ethniques au Mali*, Bamako, 1970, p. 144—174.

⁵ G. Beaudaun, *Les Dogon du Mali*, Paris, 1984, p. 35.

⁶ Elucidarea problemei populației ținutului ține de resortul arheologiei, deoarece primii locuitori atestați de tradiția orală, agriculturii Bamanan, s-ar fi instalat aici între secolele XVII—XVIII, în vremea regatului medieval Segou.

⁷ Satul Bamanan conviețuiește, de multe ori, cu comunitatea de nomazi *peulh*, păstori, grup etnic distinct, iar în cadrul satului, distingem *bamananii* și grupul social *Numu*.

⁸ V. Pâques, *Les Bamabara, presse Universitaire de France* (vezi, capitolul despre bamanani).

lui strict pe care lucrarea și l-a propus, el merită o atenție deosebită din partea arheologului și preistoricismului. Amintim aici, articolul lui C.D.Ardain despre "casta forjorilor", în care autorul oferă o sinteză reușită extrasă din monografiile perioadei precoloniale, strânse de misionarii și militarii despre casta forjorilor din Sudan (fostă colonie franceză, astăzi Mali).

Dincolo de granițele continentului, importanța industrială a fierului și apariția acestui metal în istorie acorda un loc de seamă meșterilor fierari tradiționali din lumea mediteraneană din antichitatea greco-romană și din stepele Asiei minore⁹. Datorită caracterului ermetic și ezoteric al castei NUMU din societățile africane nu se permite pătrunderea de către cercetătorul cartezianist, în intimitățile castei. În schimb, însuși acest caracter ezoteric constituie o comoară pentru problema respectivă, datorită păstrării fidele și originale a informației și tradiției milenare a prelucrării fierului și lutului, apanajul sacru al NUMU-ilor africani. Prima pune problema apariției metalurgiei în Africa, iar cea de a doua, olăritul, poste explicite tainele tehnologiei tipologice și funcționale, ale tradiției neolitice de acum 6.000 de ani: ceramica.

Deși I.Devisse face aluzii la o ceramică de lux confecționată de bărbați în Africa de Nord¹⁰, în comunitățile Bamanan din Mali, întreaga producție ceramică este exclusiv îndeletnicirea femeilor, din grupului social NUMU, bărbații ocupându-se de prelucrarea fierului și a lemnului. Amintim însă că în unele comunități din țara Dogon (MALI) "Samyere" și bărbații practica olăritul (vezi A.Gallay).

I. Tehnologia ceramicii

— Procesul de confecționare al vaselor

Deși este cunoscut astăzi¹¹ că majoritatea meșterilor olari africani foloseau lutul de proveniență fluvială, această materie primă este extrasă de meșterii *numu* din satul Manta din zăcămintele, situate la 5 km depărtare de sat, în ținutul denumit "Ndekede" (teritoriul unui sat vecin). Această alegere unică de către toate satele din zonă se leagă, fără îndoială, de calitățile fizico-chimice ale lutului de aici. Recoltarea argilei nu are nici un caracter ceremonial, dar numai un individ *numu* are dreptul să coboare în zăcământ (este posibil, ca extracția lutului să fi avut în vremurile istorice sau pe alte latitudini ale țării, un caracter ceremonial — animativ). Groapa zăcământului este relativ de mică adâncime, ea nu depășește 2 metri în general, iar stratul de lut este descoperit deja la 1 m, în mai multe cazuri, asemenea unei litere "T" răsturnată (fig. 2). Excavarea zăcământului se face orizontal, de jur împrejur fundului intrării verticale a gropii. Această modalitate are însă riscuri grave de prăbușiri¹². Lutul săpat este scos cu ajutorul unor tigve și cărat, în general, cu ajutorul șaretelor sau al animalelor domestice (măgari). Transportul pe cap este exclus, datorită distanței de sat și, mai ales, a greutății lutului umed și poros. Recoltarea se face, în general, în timpul sezonului secetos, după lucrările agricole, și este organizată de grupuri familiale ale întregului sat sau chiar ale mai multor sate din zonă. Odată adus acasă, lutul este depozitat și stocat în vasele vechi și mari, și udat cu apă câteva zile. Dar unii expun lutul la soare, înainte de folosirea lui. Pe de altă parte în Țara Dogon (Republica Mali) se folosește întreaga "putrezire" a lutului¹³ (fig. 2).

Lutul brut nu este rezistent și necesită amestecarea lui cu degresanți (fig. 2). Pentru această cerință, deosebit de importantă în echilibrul pastei, olarii din

⁹ C.D. Ardain, *La caste des forgerons, Études Maliennes*, 24, 1978, p. 19.

¹⁰ J. Devisse, *Pour une histoire globale de la céramique africaine, Revue de la Société des Africanistes*, Paris, 1981, p.

186.

¹¹ J. Devisse, *op.cit.*, (vezi, și nota 22).

¹² Constituția friabilă și exploatarea nejudicioasă a zăcămintelor, în decursul unei perioade lungi, duc la prăbușirea acestora asupra excavatorilor. Un asemenea caz tragic s-a produs acum 28 de ani, costând viața unui tânăr locuitor.

¹³ R. Bedaux, *op.cit.*, p. 121.

Manta folosesc două degresante principale: cioburi vechi pisate (un vechi procedeu neolitic oriental¹⁴) și pleava sălbatică denumită local: "da da binin". Aminăm aici, că degresanții înglobează în Africa neagră (Tara Dogon) și restul lumii o gamă foarte largă de corpuri minerale și organice. De exemplu, în articolul său, D. Drastrou numește pe o hartă 116 cazuri de adjoncțiuni de degresanți: de origine minerală (20 cazuri pentru Africa de pădure), ceramică zdrobită (47 cazuri, repartizate în toată Africa neagră), ierburi și vegetale diverse (17 cazuri în aceleași sectoare septentrionale), cochilii zdrobite (2 cazuri în Senegal)¹⁵.

Pe de altă parte, M.C.Constantin, semnalează în lucrările celui de al IX-lea Congres Internațional de Preistorie, folosirea osului pisat ca degresant într-o ceramică chalcolitică din bazinul parizian.

Credem că atât în cazul ceramicii din Manta, cât și a celor de pe alte meridiane, alegerea degresantului relevă, așa cum pretinde și C.Denis, resursele pe care mediul pedo-geografic le oferă și nu din împrumuturi interzonale.

Cioburile pisate pe rășnițe sunt amestecate cu paiul, de asemenea, zdrobit cu un pișalog separat. Cantitatea de pastă scoasă pentru modelare este în funcție de îndemânarea meșterului, ea variind între 3—10 kg. Această pastă este asociată cu degresanți.

Pentru elaborarea unui vas se întrebuințează următoarele unelte și instrumente (fig. 3): o rogojină veche, un receptacol, un tipar, o greutate cu fileu și instrumentele pentru ornamentare, despre care vom vorbi mai târziu.

Operația propriu-zisă comportă cinci faze succesive:

— *Amestecarea degresanților (cioburi pisate și pleava) cu pasta.* (fig. 2). Este prima și cea mai importantă fază, de ea fiind legate rezistența vasului la ardere și durabilitatea lui în uz casnic. Meșterul stropește întreaga compoziție cu apă și procedează la a doua fază.

— *Malaxarea.* Cantitatea de pastă amestecată cu degresanții, și odată cu apă, este dispusă pe covorașul de rogojină denumit "bileli". Ea este bătută cu piciorul până la obținerea unei paste omogene și foarte rezistente. Meșterii denumesc această fază "dokili" ("bătutul pastei"), care durează în jur de o jumătate de oră, conferind vasului o bună textură.

— *Mulajul,* constituie a treia fază operațională, cu care începe și materializarea vasului. Ea este, cum o denumesc olarii, infrastructura vasului ("dagi").

După gustul său și dimensiunile vasului dorit, meșterul alege din vasela sa, un tipar, un vas de uz, pe care îl răstoarnă (fig. 2). Peste suprafața convexă a acestui vas, artizanul așterne o cantitate proporțională de pastă, — pe care o presează ferm, cu ajutorul greutății cu plasă ("cielu"). Acest instrument de mulaj își lasă amprente pe pasta proaspătă, constituind decorația fundului vaselor. După întărirea mulajului la aer (câteva minute) se scoate de pe tipar noul fund de vas ("dagi") și se dispune cu deschiderea în jos (fig. 2). În mai puțin de un sfert de oră fundul este întărit și se poate proceda la următoarea fază.

— *Montarea.* Ea constituie faza de modelare a corpului de vas, și a buzei sale (fig. 2).

În mâinile unui meșter dibaci montarea este destul de regulată și chiar ușoară. De ea depinde însă echilibrul părților vasului. Pentru durabilitatea vasului, peretele fundului este, în general, sensibil mai gros decât cel al corpului; există și cazuri când greutatea celor două părți sunt echilibrate. Știa însă, că masivitatea caracteristică a ceramicii Africii subsahariene, în toată evoluția istorică, explică această exigență ponderală¹⁶. Grosimea pereților vaselor este rar sub 2 cm, chiar

¹⁴ N.A. Marliac, *La préhistoire*, Ed. Larousse, Paris, 1979, p. 123.

¹⁵ J. Devisso, *op.cit.* (vezi, nota 33), iar în neoliticul românesc, Gh.Lazarovici, E.Lakó, *ActaMN*, XVIII, 1980, p. 16, La Zăuan, în proporția de 17% în faza IV A a culturii Starcevo-Criș.

¹⁶ Datorită calităților inferioare ale lutului brut, în raport cu argila fină pentru projelen și faianță, meșterii africani folosesc degresanți minerali și organici.

a celor mărunte. După întărirea fundului, el este plasat pe receptacol, un vechi fund de vas, așezat și umplut cu bălegar, constituind astfel "roata înceată". Amintim că olarii bamanani nu folosesc roata propriu-zisă a olarului, care, de altfel, nu este atestată în olăritul sudano-african, tradițional decât documentar¹⁷.

Modelând cu mâna și controlând simetria noului vas, olarul dispune, progresiv și succesiv, suluri proaspete de pastă, fasonate cu palmele sale. Asemănător cu un cârnat și cu dimensiuni medii, de 2—3 cm diametru și 15—20 cm lungime, meșterul pune primul strat de sul ("bua-muo") peste bordul fundului (infrastructura). După întărirea acestuia, el dispune sulurile următoare; operația poate fi asimilată ridicării unui zid de cărămidă când straturile de cărămizi sunt alternate cu cele de lut. Aici, diferitele straturi de suluri se succed, pe măsură ce se întăresc precedentele. Meșterul execută simultan sudarea straturilor. Este vorba de nivelarea și consolidarea straturilor de suluri, care se face din exterior cu umpluturi de lut aderate, iar în interior, prin lisarea și așternerea straturilor de suluri. Aceste operații se fac cu ajutorul unor instrumente (fig. 3), denumite astfel: "kaba kelo" ("os de porumb"), "dakan fara" ("coajă de dakah", copac), "só fura" ("frunză de șo", copac) ("flen kole" ("ciob de dovleac"). Montarea se termină cu fasonarea buzelor. Odată atinsă înălțimea vasului, olarul dispune două straturi opuse de suluri, pe care le unește între ele cu degetele și conferă vasului forma de buză pe care o alege; astfel buzele sunt drepte, profilate, sau invazate. Amintim că, în general, vasul se lasă la aer un timp înainte de punerea buzelor.

— *Decorarea și angobarea* (fig. 5), constituie a cincea și ultima fază de confecționare a vaselor. Prima, are loc simultan cu modelarea vasului. Cu ajutorul unei frunze (sus-menționată) meșterul udă, la timpul dorit, suprafața exterioară a vasului, netezind-o și pregătind-o pentru orice ornamentare. Interiorul vasului nefiind ornamentat el numai se netezește. Cele trei forme principale de ornamentare sunt practicate și de meșterii manteni: inciziile (în zig-zaguri, benzi etc.), impresiuni (cu degetul, brâuri, cordări) și plane (este vorba de pictură; monocromă roșie, bicromă, alb pe fond roșu, sau roșu de fond roșcat). Aceasta din urmă decorativă (plană) este de proveniență nordică și de exigență comercială în ceramica bamanan, care confecționează, de regulă, vasele negre și ornamentele cu incizii-impresiuni. Așa-zisa "ceramică roșie" ("da bleni") se deosebește de cea locală neagră prin pictură și prin faptul că nu intră în baia de esență, ce conferă ceramicii culoarea neagră (despre această problemă vom vorbi la arderea vaselor). Argebares, cu destinația de a asigura etanșeitatea și impermeabilitatea vasului, este foarte apreciată de meșterii olari. Ea se compune din diferite substanțe vegetale.

Astfel, se folosesc esența și seva a doi copaci, caracteristici savanei sudano-africane: angoba extrasă din frunze de baobab, științific denumită *Andasonia digitata*, "zira", în limba bamanan, și din seve de néré, științific denumită *parkia beglobasa*, "néré" fiind denumirea locală preluată de limba franceză. În primul caz, practicat în mod curent de bamanani, se întrebuintează un colier sumar făcut din sămburele de baobab (fructul).

După uscarea vaselor la soare (fig. 4), ele sunt unse sistematic cu această esență, destul de lipicioasă și vâscoasă, care, odată uscată, dă un aspect lucitor ceramicii respective.

Expunerea vaselor la soare poate dura câteva zile, vreme în care se vor ataca lemne uscate pentru ardere.

— *Arderea*, (fig. 4—5), această operație finală a procesului tehnologic ceramic este, alături de malaxare, de o importanță capitală pentru calitățile fizice ale vasului.

¹⁷ Locotenentul Louis Desplagnes, amintește în lucrarea sa, *Le plateau central Nigerien*, despre folosirea în Țara Dogon a unei "rotițe" a olarului, informație care trebuie luată însă cu prudență.

Dacă toate operațiile de confecționare ale vasului, inclusiv și de uscare, au loc în curtea meșterului, acasă, arderea acestuia se face în afara satului, către apusul soarelui, toate vasele arzându-se deodată. Pentru o producție medie de 100 de vase, este nevoie de circa 7 m³ de lemn. În fața scăderii relative a producției ceramice în ultimii 10 ani, datorită importului progresiv de veselă occidentală și de scădere a clientelei, nu se mai practică o asemenea producție, cândva de mare prosperitate. Producția medie, pe cap de meșter, în satul Manta este de 40 de vase, iar înaintarea deșertului pune probleme serioase pentru arderea cu lemne uscate.

Datorită contactului neplăcut cu focul și a temperaturii Sahelului (de peste 35 grade), arderea nu poate avea loc decât într-un moment crepuscular.

Tehnica arderii, deși continuă să pună probleme în cercetările etnologice și arheologice, este uniformă în Țara Bamanan. Ea este de suprafață și nu în gropi (așa cum se procedează în Țara Dogon). De asemenea, tehnica arderii în cuptoare și folosirea sa în Africa preistorică și istorică¹⁸, așa cum s-a susținut, impune încă rezervele de rigoare. Sistemul arderii în aer liber comportă următoarele faze: la început se confecționează un strat de lemn uscat, denumit local "nyeri", care este dispus pe o suprafață circulară, de 4—5 m², mărimea fiind în funcție de importanța producției. Constituira acestui strat este precedat, de regulă, de un ritual, magic executat de o bătrână *Numu*. Peste stratul de lemne, începând cu cele mari, vasele se depun pe rând, în general dispuse cu fața în jos (fig. 2). Se învelește, apoi, cu crengi de lemn uscat, vârful movelei, astfel construită, fiind aprovizionată cu lemne multe; ea nu depășește 1,80 m înălțime, în cazul producției medii de 40 vase. Aprinderea focului se face dintr-un singur punct cu ajutorul unei legături de paie aprinse. În timpul arderii, meșterii așteaptă cu nerăbdare pentru a vedea soarta vaselor la scoaterea lor din foc, deoarece arderea pun probleme de neocolit: pe de o parte, cea a retragerii pastei, a omogenității higrometrice și pe de altă parte, corpurile minerale (siliciul, hidratat, nisipul, tridimita și cristabalita) cu puncte critice la pragurile diferite de ardere. De aici, se poate sprijini sau respinge una dau alta din cele două sisteme de ardere, fiecare avându-și dezavantajele¹⁹.

În toată Africa subsahariană, pragul de ardere a vaselor oscilează între 500° C și 750° C. În primul caz, se caută evitarea spargerii dăunătoare a corpurilor minerale, dar se riscă o mai mare porozitate a vasului în timpul folosirii sale. În cel de al doilea caz, consecințele sunt invers egale cu primul caz.

Un pericol comun ce planează asupra tuturor vaselor, indiferent de tehnica arderii, este scăderea, în proporție de 10%, la uscarea vasului și de 5%, în timpul arderii; de aici rezultă, cunoștințele practice și tehnice ale meșterului la elaborarea pastei, și calitățile lutului, care, de multe ori, în regiunile de savană este destul de feruginos (toate împrejurimile nord-estice ale satului Manta conțin minereu de fier).

Din nefericire, nu sunt rezultate sigure privind arheologia experimentală, spre a calibra aporturile fizico-chimice conferite de arderea și gradul modificărilor asupra pastei în stare crudă și după ardere. Arderea efectivă se petrece în mai puțin de o jumătate de oră, vasele transformându-se, în acest interval, într-un adevărat jar. Urmează, apoi, scoaterea vaselor și scăldarea lor în "esența vegetală". Este vorba de operația anexă a arderii, având un rol important în perfecționarea calitativă și în configurația tipologică a vaselor. În opoziție cu părerile preistoricienilor și a etnografilor despre amprenta focului asupra vasului, colorarea în negru a vasului nu rezultă numai din arderea înăbușită²⁰, așa cum s-a crezut deseori, ci și dintr-un adaus extern chimic (este vorba de "esența vege-

¹⁸ Henri Lhote descoperea un cuptor neolitic de ars vase la Arlit (Niger), dar credem, mai degrabă, că este vorba de un sistem de ardere în groapă ca în Țara Dogon; totuși cunoașterea metalurgiei de către populațiile sudaneze nu exclude folosirea unui asemenea cuptor de ars vase.

¹⁹ J. Devisse, *op.cit.*, p. 188 (vezi, și D. Dugournier, într-o notă tehnică C.N.R.S. p. 2—3).

tală", "debasii", din copacul "parkia baglobosa" sau alții ca "suzun" sau "bua-na"). Situații similare s-ar fi putut petrece și în cazul unor alte situații neolitice din România (cazul cu ceramica neagră vinciiană).

Vasele scoase, pe rând, sunt scăldate în această soluție grasă, cu capacitate de "călire" a vasului și de metalizare a acestuia. Arderea se sfârșește odată cu transportarea acasă a vaselor, operație ce se execută doar noaptea. Ceramica este astfel gata de folosit sau de înstrăinat.

II. Tipologie și funcționalitate

Producția ceramică a decăzut în mod serios încă din anul independenței maliene (1960). Știm din tradițiile orale și din evidențele arheologice de la KAUM SALEH și TEGDA UST (Imperiul Ghana), că anumite tipuri de vase au dispărut și că altele continuă să nu mai fie confecționate în zilele noastre (amintim astfel, vasele monumentale pentru păstratul hainelor, cele în grija moașelor, așa-zisele "bano", de asemenea, cele cu butoni și urcioarele de câmp, fabricate nu în număr prea mare). Toate acestea, așa cum le-am semnalat, se datorează contactului cu urbanismul și comerțul produselor sintetice la scară industrială.

Procesul este lesne de înțeles, dacă ne închipuim că oamenii neoliticului au imitat recipientele din piele, lemn etc. în ceramică și că din evul mediu până astăzi, acestea din urmă sunt transpuse în ceramică fină și metal, cu aceleași tipare (amfora, castron), care nu s-au schimbat timp de 5.000 de ani. În prezent, putem distinge în toate producțiile Bananan, ca și în cele din Manta, principalele tipuri ceramice, stabilite după dimensiunile și configurația vasului și variantele relative ale acestora (fig.6): vasele globulare, vasele semisferice, vasele periforme, vasele-oale și ceea ce am denumit ceramica mărunță, compusă din ustensilele mărunte de vaselă și de obiecte din lut ars (greutăți de tors).

După cum este evidențiat în tabelul sinoptic, de la sfârșitul lucrării, polimorfismul funcțional este o componentă a ceramicii din Manta. Diferitele tipuri și variantele lor sunt întrebuințate deseori pentru aceleași nevoi: vasul periform cu buzele profilate este folosit la căratul și păstratul apei menajere, precum și vasele globulare și cele semisferice. Astfel, din cele 17 tipuri ceramice, cât comportă cele 30 de vase din producția unui meșter (cel din studiu), peste 50% sunt destinate transportului și păstratului apei, iar (23% la gătit și servirea mâncării).

Nu am semnalat diferențe tehnologice și tipologice deosebite între producțiile celor patru meșteri din sat, deși ceramica mărunță și oalele de la meșterul al doilea și al treilea erau de o calitate decorativă și tipologică superioară, iar un exemplar este din ceramică roșie, "da bleni", în inventarul olarului nr. 2. Cele patru producții au fost estimate la 165 vase din care oalele de gătit ocupă 58,50% din totalul lor. Această diferență numerică ne explică prin doi factori: unul economic, cererea masivă de către populație a oalelor, ele fiind mai ieftină la cost decât vasele mari, care, de altfel, sunt mai puțin folosite decât primele și celălalt, de ordin productiv, în care timpul și efortul redus la confecționarea oalelor nu necesită o mare cantitate de lut și nici o deosebită îndemânare și control, ca la vasele globulare și semisferice. Nu am semnalat nici o ceramică de uz ritual sau decorativă, deoarece întreaga producție din Manta este de uz casnic.

CONCLUZII

Studiul de față, departe de a rezolva problematica istorică și culturală a întregii ceramici din țara Bamanan și din Sudan²¹, permite precizarea unor observații:

Referindu-ne la contextul strict local este de remarcat proveniența lutului, din zăcămintele, spre deosebire de majoritatea centrelor tradiționale din bazinul central nigerian, care folosesc, în general, lutul de proveniență fluvială.

²⁰ K. Horedt, *Istoria comunei primitive*, București, 1970, p. 91.

²¹ După cum reiese din lucrarea lui J. Devise și a lui Drost, nu dispunem de o tipologie de scară continentală a ceramicii africane. Un asemenea pas ar ușura analogiile cu materialele arheologice.

Întregul proces de modelare al vaselor nu diferă la scară universală, cu mult de tehnica neolitică, cu precizarea că sistemul de ardere la aer liber este des folosit, aici în mediul Bamanan. În Africa de Nord (Maghreb), unde se folosesc cuptoarele și roata olarului, ceramica fină, confectionată de bărbați, este de o mai bună calitate tipologică și fizică. În Țara Dogon nu este vorba de cuptoare, așa cum s-ar părea, ci de gropi de ardere, asigurate cu un ziduleț la suprafață. Mai mult frapază uniformismul tipologic al ceramicii din Manta și de la toate populațiile Bamanan. Robustețea și inventarul decorativ sugerează câteva deducții: 1). caracterul funcțional, ordinar, casnic; 2). producția generalizată (de către fiecare familie Numu) a vaselor fără tendințe înnoitoare străine. Deci, putem afirma chiar imobilismul și caracterul închis al olăritului tradițional NUMU. În îngelundata lui evoluție el a rămas refractar influențelor străine, datorită producției de "castă" a ceramicii, producția fiind una de familie și nu de atelier ca în nordul continentului.

Tipologia și tehnica decorativă nu au suferit modificări pozitive, precum o atestă și evidențele medievale din secolul XI. Într-adevăr, cu ocazia săpăturilor lui J. Deviesae la Tegdaust și Kaumbi Saleh (Imperiul Ghama), s-a recoltat o ceramică globulară uriașă, ce servea la infrastructura clădirilor (vezi, Denisse, p. 90). Autorul găsește personal analogii tipologice și funcționale ale unui asemenea sistem tradițional de fabricare a infrastructurii zidurilor la populațiile SE-NUFO, din nordul Coastei de Fildes. Decorarea cu șnurul răscuit este, de asemenea, atestată în Ghana, acest procedeu fiind foarte răspândit și în cadrul societăților neolitice europene. În România această tehnică a fost introdusă încă din perioada de tranziție către epoca metalelor, în cultura Horodiștea-Foltești-Ceranavodă²².

Analogiile dintre întreaga producție subsahariană a Africii cu ceramica neoliticului timpuriu din Balcani și România sunt aproape inexistente, excepție făcând vasele semisferice din cultura Ceramicii liniare precum o atestă vasele de la Glăvăneștii Vechi. Dar aici semnalăm că fundul vaselor este plat pe când vasele din Țara Bamanan din Mali au un fund bombat rotund. De altfel, în afara regiunilor ecuatoriale (Zair și Africa Centrală) unde ceramica neolitică și populară prezintă un fund plat, întreaga Africa subsahariană și chiar Mauritania cunoaște similaritatea vaselor cu fund rotund.

Tehnica confectionării ceramicii nu au suferit, după cum am semnalat, mari inovații, mai ales, pe plan tipologic. Se poate confunda ușor un vas tip oală neolitic, cu cel etnografic al secolului al XIX-lea din Republica Central Africană. Același tip prezintă analogii pregnante în ceramica neolitică și populară din Republica Mali²³. Vasele de masă este foarte puțin reprezentată în ceramica sudano-africană, dar la Manta am evidențiat cinci farfurii. O comparare a ceramicii sudaneze cu cea medievală (secolele XI—XVI) permite constatarea regresiei ceramicii contemporane. Într-adevăr, tipurile uriașe, vasul globular, tipul butoi, vasele cu butoni și felinarele dispar astăzi din inventarul etnografic. Ceramica sudaneză are însă o vârstă destul de lungă. Dintr-un tabel sinoptic, al unei expediții olandeze, în cursul campaniei din 1983, s-a putut stabili o medie de la 1 an până la 99 ani de funcționare. De asemenea, cercetătorii olandezi compară ceramica Dogon cu cea din Mexic, Filipine și Peru, deducând o medie de vârstă mai lungă a unui vas dogon de același tip ca în aceste țări. Datorită însă relativei variabilități (tipologie, pastă, tehnică) a stabilirii vârstei, aplicarea sa în cronologia arheologică și preistorică cere rezervele de îngoare.

FACKO TRAORE

²² IstRom, I, p. 37—81.

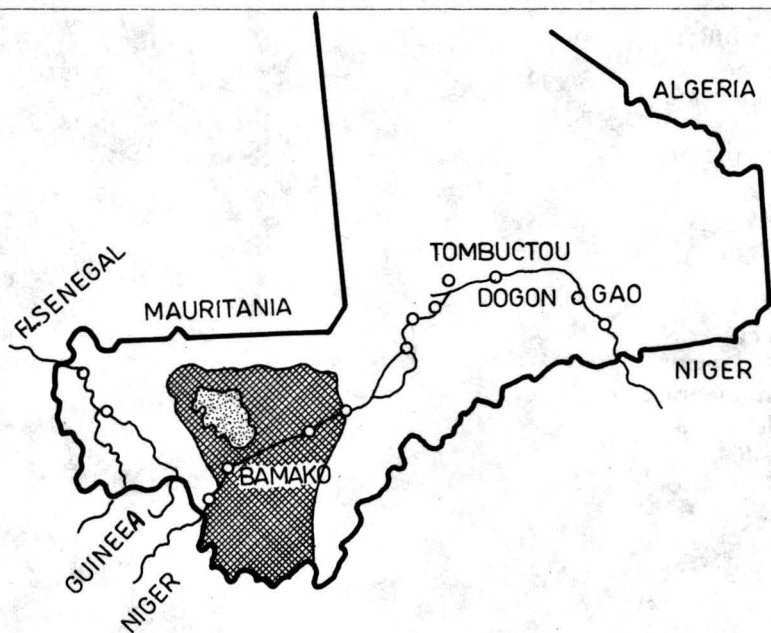
²³ Pentru analogii, vezi, *Histoire générale de l'Afrique*, I, 1986, p. 578, 634, 658.

**TABEL SINOPTIC AL TIPURILOR ȘI FUNCȚIILOR PRIMARE
ALE CERAMICII DIN TRIBUL MANTA DIN MALI**

[illegible]

1

2

Fig. 1. — 1. Africa cu localizarea zonei de studiu; 2. harta Republicii Mali cu indicarea zonei de studiu.

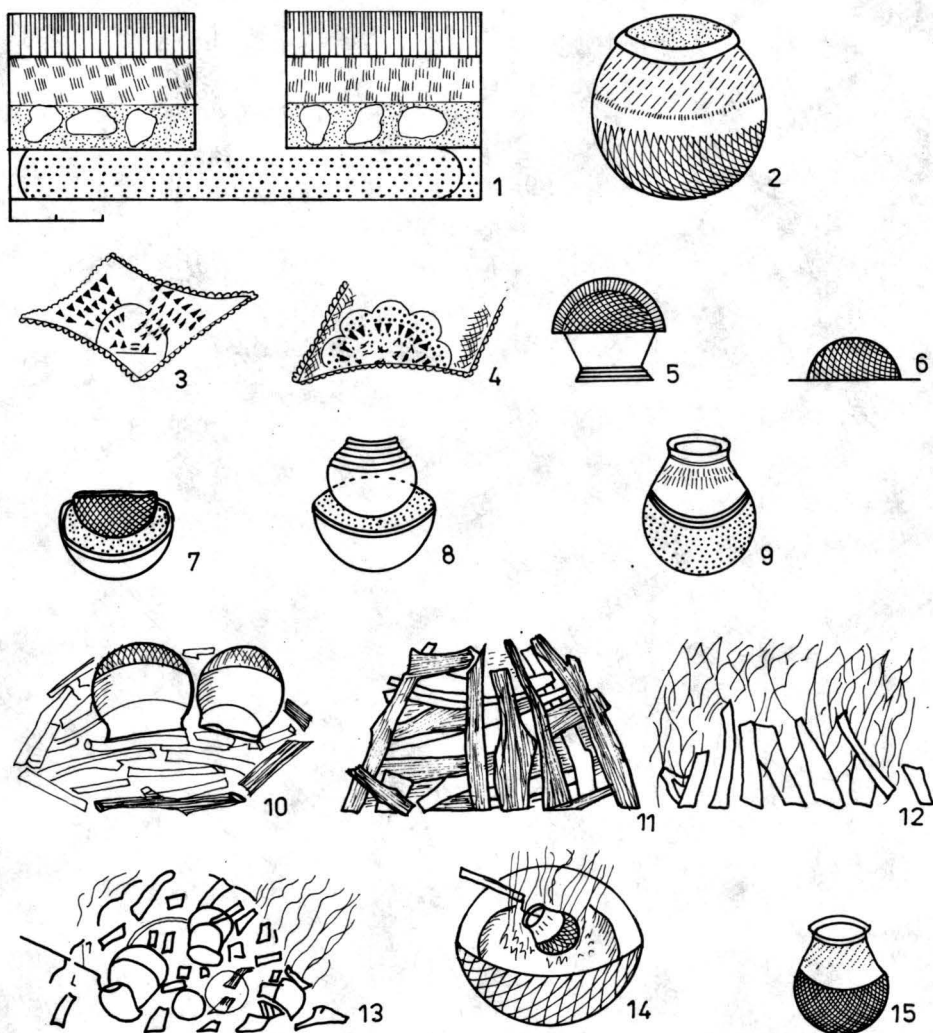

Fig. 2. — Etapele procesului de prelucrare a vaselor de lut din satul Manta (Mali): 1. schema sistemului de săpare pentru scoaterea lutului; 2. ținerea lutului în vas în vederea putrezirii; 3—4. amestecul cu degresanți; 5—6. mularia vasului pe tipar; 7—8. montarea părții superioare a vasului; 9. angobarea vasului; 10—11. așezarea vaselor pe rug; 12. arderea; 13. scoaterea vaselor din rug; 14. călirea vasului; 15. finisarea vasului.

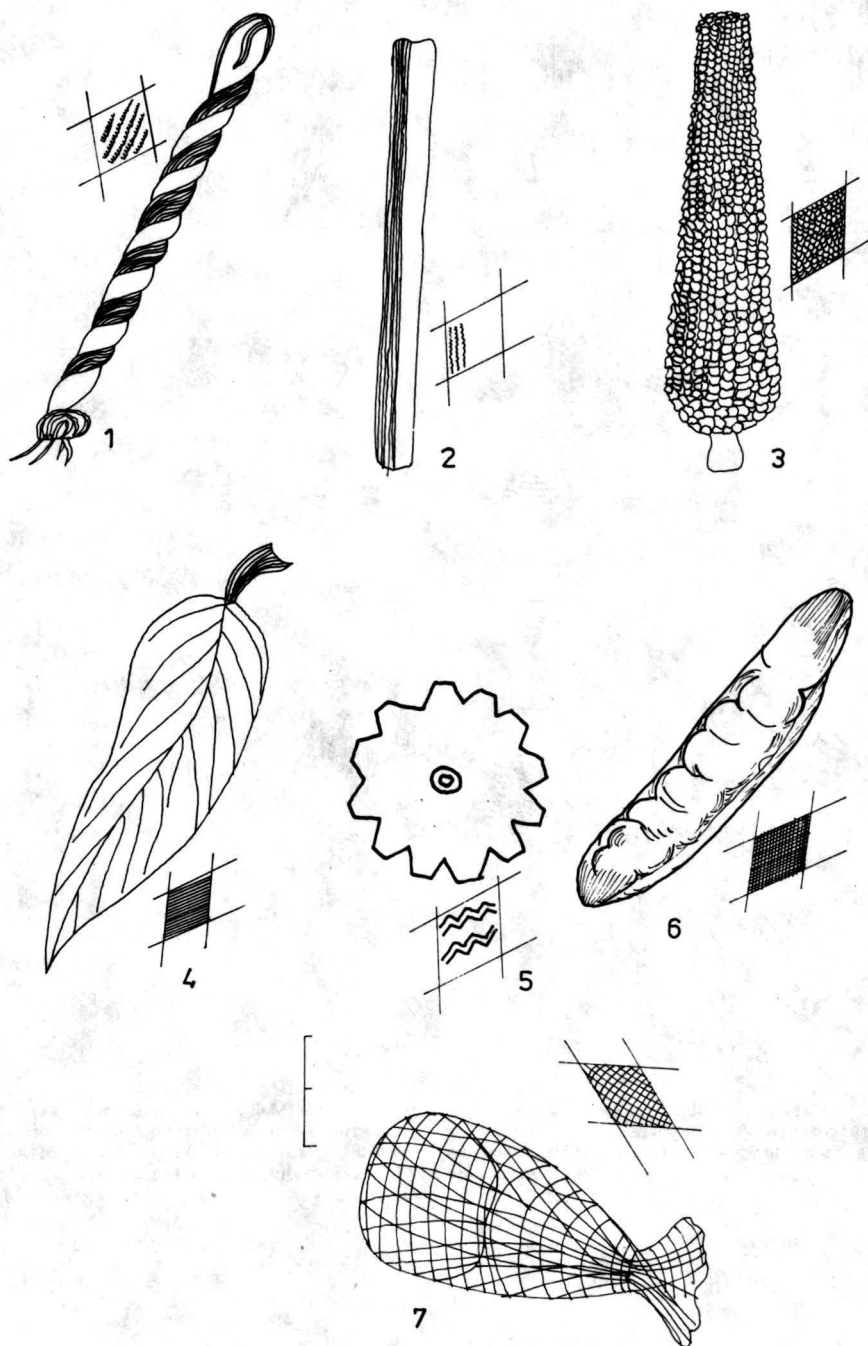

Fig. 3. — Instrumente folosite la ornamentarea vaselor.

Fig. 4. — Procesul tehnologic de prelucrare a vaselor: 1. uscarea; 2. montarea pe rug; 3. arderea; 4. scoaterea vaselor încinse din rug.

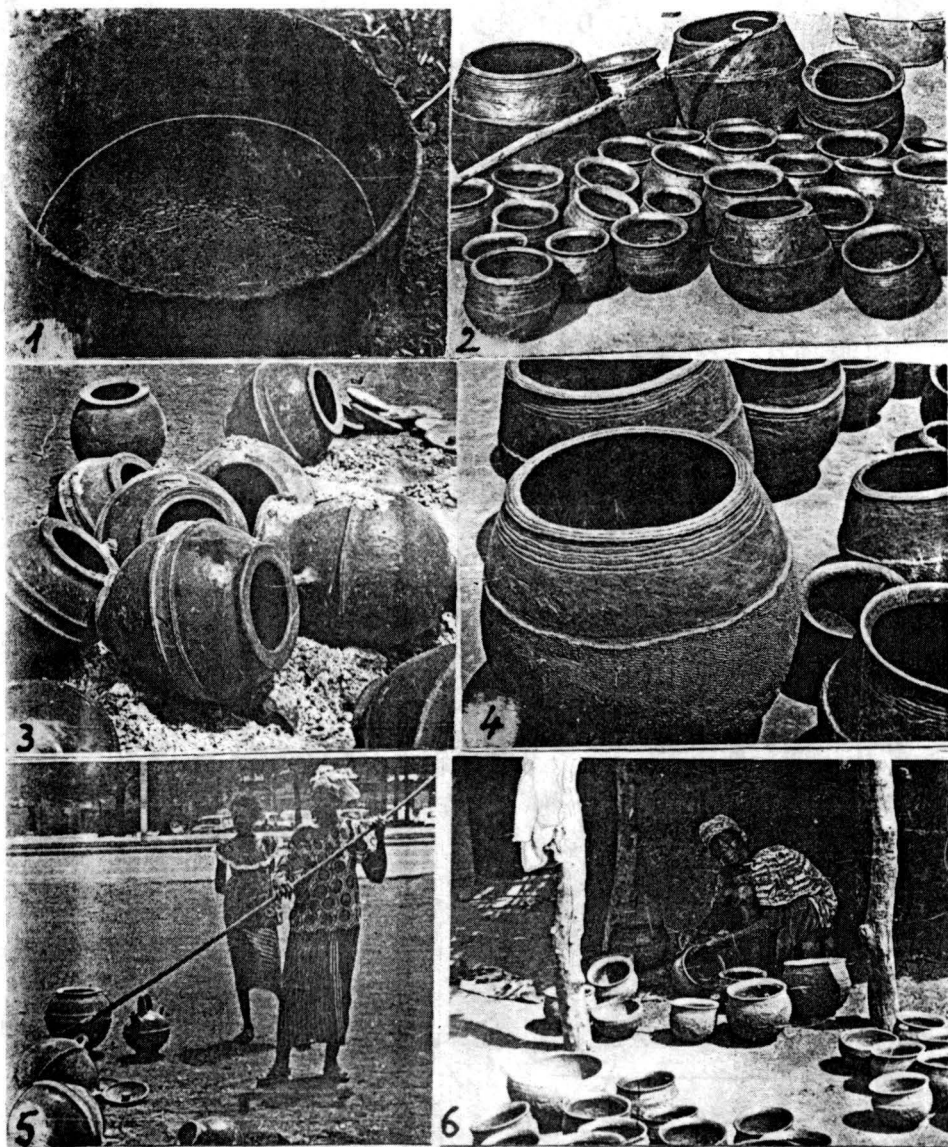

Fig. 5. — Procesul tehnologic de prelucrare a vaselor: 1. vasul pentru călire; 2,4—5. instrumentul de scos vasele din rug și vase călite; 3. vase în foc; 6. angobarea vaselor.

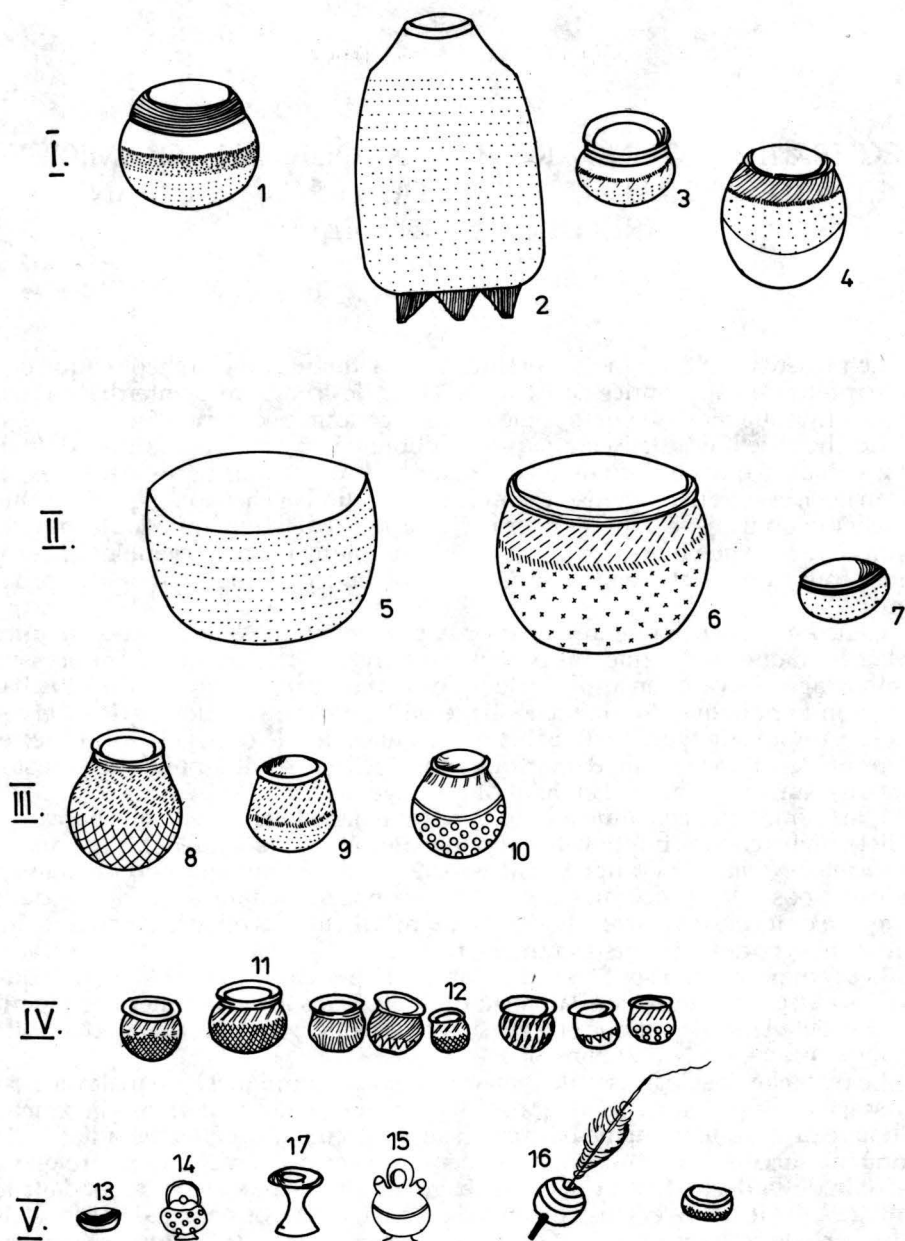

Fig. 6. — Tipologia principalelor categorii de vase cu variantele lor.

RECHERCHES ETHNOARCHÉOLOGIQUES AU CÉRAMIQUE ET POTERIE TRADITIONNELLE DU VILLAGE DE MANTA (RÉPUBLIQUE DU MALI) (Résumé)

Le présent article se vout un prelude à la methode ethno archéologique et à a son application appropriée en Afrique, à coté des programmes, interdisciplinaires que l'investigation du possé archéologique africain, requiert.

Ce choix de l'industrie céramique traditionnelle parmi tant d'autres domaines favorables, que études ethno-archéologiques (traditions agro-pastorales, et artisanales), est etraitement inspiré par le rôle culturel et chronologique que joue ce metier et qu'il a joué dans les âges préhistoriques de l'humanité toute entière. Notons à ce titre que toutes les civilisation néolithique proche orientales et européennes sont classées et identifiabiles surtout à leur ceramique (tipologie et ornement).

Cette étude, sans pretendre épuiser la problematique épineuse du chapitre sur la céramique en Afrique, propose une description dynamique du processus du modelage des vases en argile, et leur destination dans un village du Pays Bamanan on République du Mali. Le village de Manta, de vocation agricole et sedentaire, est un site typique du Sahel malien. Il est fondé depuis le XIII-e siècle, par les nobles d'une famille Bamanan Venus de Segau, centre politique et historique des Bamanane du Mali au haut Moyen-âge.

L'art céramique constitue à Manta, comme dans tous les villages Bamanan du Beledugu (circumscription traditionnelle et ethnique actuelle), l'appannage des sociétés *Numu*. Ce groupe social associé par les ethnologues occidentaux à une caste pose des problèmes socio-professionnels, incitant à prudence dans l'usage de ce terme de "caste". Le travail du métal, du bois et de la céramique lui est reservé avec des attributs sacramentaux.

Les femmes *Numu* sont les seules fabricatrices de poteries tant à Manta que dans les autres communattés Bamanan du Mali. Dans le Delta (interieur nigerian), la société Dogon pratique elle aussi le céramique a avec beaucoup d'affinité typologique avec les *Numu* Bamanan.

Le melange des degreissants (paille et tessons ceramiques). Le malaxage ou pétrissage de la pâte avec les degreissants le moulage qui materialise l'ébauche du nouveau vase, le montage ou modelage proprement dit effectué à l'aide de colombins successifs frais disposés forment le corps du vase. La derniere etape este celle de la decoration et de l'engobage. La première s'effectue pendant le montage à l'aide de divers instruments (batonnet, corde, os de maïs) l'autre s'effectue après le sechage du vase. C'est une essence vegetale (très souvent des feuilles de baobab) qui donne au vase un aspect vernissé.

La cuisson des vases est une operation decisive puisqu'il y va de la stabilité ulterieure du vase. Elle est effectuée à l'air libre (cuisson d'aucuns) à Manta et dans le tout Beledugu. Par contre au Pays Dogon elle s'effectue dans des trous larges et peu profonds. En Afrique du Nord où la productions céramique de luxe, effectuée par les hommes est de melleure qualite, la cuisson se fait au four.

Il est important de signaler ici l'importance et la cause de la coloration noire, caractéristique de toute la céramique indigène et menagère Bamanan. Contrairement à ce que d'aucuns chercheurs prétendaient, cette couleur est conférée par une solution végétale: "sang de vase". Comme son nom l'indique littéralement. C'est une essence dans laquelle on trempe les vases incandescents pour affermir leur solidité et leur aspect glazuré. La cuisson constitue le dernier élément dans l'opération céramique. Les souils de cuisson varient selon les centres de productions: en Pays Dogon il est de 750° C, tandis qu'en pays Bamanan c'est 500° C environ. Les principaux types de vases de Manta peuvent être regroupés en 5 catégories avec chacune ses nuances. Ainsi, des 17 types présents à Manta, les canaris sont les plus fabriqués, tandis que les vases globulaires, type tonneau à tripode sont rares. La céramique de Manta a une destination uniquement ménagère les fonctions primaires étant, la cuisson et le transport d'eau et de liquide (boisson, aliment).

Tout comme toute la zone soudanaise, la céramique Bamanan se caractérise par son uniformité décelable au poids et à la massivité des vases. Cependant cet aspect monotone est compensé largement par la grande durabilité des vases pouvant servir pendant plus d'un demi siècle. La céramique de Manta utilise des techniques néolithiques comme la paille dégraissant, le motif décoratif cordé attesté aussi dans les Balkans. Cependant rares sont les similarités typologiques avec l'Europe une constatation de régression typologique se profile à l'observation des céramiques soudanaises quand on sait qu'aux XIe et XVIe siècles une céramique plus fine et mieux élaborée était perceptible dans les types qui ont disparu de nos jours.

UN PROCEDEU TEHNOLOGIC DE ARDEREA CERAMICII ÎNTÂLNIT DIN PREISTORIE PÎNĂ ÎN ZILELE NOASTRE — UN STUDIU ETNOARHEOLOGIC

Reconstituirea vieții și ocupațiilor unor comunități preistorice dispărute, pe baza unor observații etnografice sau studii etnologice, implică anumite teoretizări și generalizarea unor date prin extindere, comparare și interpretare. De un asemenea demers se ocupă și etnoarheologia. Studiile etnoarheologice asupra unor meșteșuguri tradiționale pot oferi arheologului exemple de modele vii în locul unor imagini teoretice bazate, adesea, pe studiul individual incomplet ori pe o experiență limitată, determinată de mediul în care s-a născut sau a trăit arheologul.

Analogia în comparare este folosită de către arheolog pentru un obiect, complex sau o situație arheologică, pentru reconstituirea unei situații, folosinți sau asocieri. Adesea, ideea este folosită din experiența unei situații etnografice. Reconstituirea unor părți din sistemele preistorice (economice, sociale, ideologico-religioase) se bazează adesea pe cercetarea unor societăți tradiționale actuale din Africa, Asia, Oceania și America sau din istoria Europei, folosind situații analoage (HODDER 1982, cap. I).

Problema analogiei, limitele și posibilitățile sale de folosire, a fost o problemă discutată de mulți etnologi sau etnoarheologi (CLARK 1954; FREEMAN 1968, 262; UCKO 1969; BINFORD 1967; TRINGHĂM 1978, 175; HODDER 1978, p. 13—27). Aceasta a constituit și subiectul unor teoretizări privind posibilitățile și limitele ei (HODDER 1975).

O importantă sursă pentru analogii o poate oferi și studiul meșteșugurilor și ocupațiilor tradiționale în care industrializarea contemporană nu a distrus informația în întregime. De această problemă se ocupa "etnoarheologia". Termenul a fost folosit în anul 1900 de Fewkes, reluat de Gould (GOULD 1978), Stiles (STILES 1977) și Hodder (HODDER 1982, 28—46).

Preocupări directe în această direcție sunt numeroase în etnologia românească (BUCUR 1981; 1981a; FLORESCU 1981; RUSU I. 1981; RUSU, M. 1981; GRAUR 1981; DUNĂRE 1981; VULCĂNESCU 1987; ș.a.).

Cercetări recente de etnoarheologie (NANDRIȘ 1981; 1982; 1987; 1988), studii de caz în zone înalte din România, au fost întreprinse de către J. Nandriș de la Institutul de arheologie din Londra cu echipe din acea țară și din partea română, coordonate de Gheorghe Lazarovici, Zoia Kalmar-Maxim și Ioan Opreș. Cercetarea a fost extinsă și la alte teme, ca problema sării (Monah și M. Alexianu). Primele comunicări despre aceste cercetări au apărut în ultima perioadă (KALMAR — BAGOTSKI — LAZAROVICI 1987), altele sunt sub tipar (MAXIM 1993; ALAIBA 1993). Mai mult, au fost organizate, de către Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei și Ministerul Culturii — Comisia Muzeelor și Colecțiilor, după simpozioane de etnoarheologie (Iclod 1991), la care se mai adaugă colaborarea cu Muzeul Etnografic al Transilvaniei (la Ciucea 1992), fiind în pregătire primul *Buletin informativ de etnoarheologie*.

În România au existat preocupări în domeniul etnoarheologiei aplicate, mai ales, în cadrul unor proiecte arheologice mari (cazul cu expedițiile din zona Bicazului sau a hidrocentralei de la Porțile de Fier (ATLAS 1973). O temă speciali-

zată, axată pe această direcție, a început să prindă contur abia în ultimii ani, prin studiul unor meșteșuguri tradiționale (prelucratură cuprului artizanal, păstoritul și viața în zonele înalte), în cadrul unor expediții româno-engleze în regiunile înalte (din Munții Orăștiei, Cernei, Cornerevei, Cerna Vîr din Banat și Facău și alte zone din Maramureș, sau din zona Bicazului).

În cadrul acestor expediții, a participat în Munții Cernei, și Facko Traore, din Republica Mali, absolvent al Facultății de istorie-filosofie din Cluj, doctor în istorie, pe teme de cercetări etnoarheologice (TRAORE 1988; 1988a; 1989-1993). În cadrul studiilor sale, a abordat o primă problemă de studiu, și anume, procesul de neolitizare, cu aplicații specifice pentru Transilvania. O a doua temă etnoarheologică directă a lui s-a axat pe studiul meșteșugului de confecționare a ceramicii din satul Manta, în zona centrală a Țării Bambara din Mali.

Cercetînd cu ochiul arheologului de tip nou, făcînd însemnări, completînd chestionare, fotografiînd etape, procedee și tehnologii de prelucrare a ceramicii și a metalului, a sistemului de organizare, a concepțiilor, credințelor, chestionînd relațiile economice și culturale, studiînd atelierele părăsite, urmele lăsate, colegul Facko Traore a adus noi date despre o tehnologie întâlnită în situații arheologice din epoca neolitică. Obiectul unui asemenea studiu comparativ îl constituie așezarea neolitică timpurie de la Lunca - Poiana Slatinii (jud. Neamț).

Cunoscută și amintită în literatura de specialitate (DUMITROAIA 1985, 735; 1986, 319; 1987, 253—258), stațiunea s-a impus atenției arheologilor prin ceramica pictată, în număr mare, prin stratigrafia, groasă de peste 2 m, prin spațiul foarte restrîns al așezării, prin lipsa uneltelor sau raritatea lor, prin predominarea unor categorii ceramice. În privința funcționalității acestei stațiuni, ea a fost pusă în legătură cu exploatarea sării din izvorul din apropiere, folosit, după cât se pare, în neolitic în vremea culturii Cucuteni. Probabil, că aceasta sursă de apă era cunoscută și în epoca neolitică timpurie și folosită pentru extragerea sării.

Însă pentru aspectul stratigrafiei, formată dintr-un număr mare de straturi, cu grupări de cenușă și cărbune, aflate în număr mare, pe suprafețe întinse și niveluri succesive, cele mai bune analogii pentru interpretare credem că sunt situațiile unor "ateliere" pentru ars ceramica. De fapt, este vorba de un procedeu folosit și astăzi în satul Manta de ardere a ceramicii (vezi prezentul volum p.), nu în cuptoare sau gropi, ci direct pe sol fără pregătiri speciale (o ușoară nivelare, o îngîmădire de lemne bine uscate urmînd, apoi, clădirea vaselor cu grijă, în rînduri succesive de lemne bine uscate, acoperite în final cu alte lemne și înconjurate de lemne uscate).

Focul este aprins la asfințit, când arșita africană s-a mai potolit și umezeala nopții nu s-a lăsat, arderea ajungînd până la temperaturi de 750 C. De la tehnologiile de preparare sau prin distrugerea unor vase nearse rămân pete de pămînt galben, iar după ardere o mare cantitate de cărbune și cenușă.

La arderea a circa 100 vase se utilizează până la aproximativ 5—6 mc de lemn uscat. Ceramica poate rămîne roșie prin ardere oxidantă sau este scufundată în vase, cu lichide preparate, care dau culori negre, cenușii ș.a. Vasele sunt scoase din rug încă roșii, fiind fie scufundate în lichide pentru "călire" (cea care dă o anumită nuanță de culoare), fie lăsate să se răcească.

Credem ca exemplul etnoarheologic explică cel mai bine situația stratigrafică de la Lunca — Poiana Slatinii. Desigur, pentru a se putea aduce justificări pro și contra acestei argumentări trebuie făcute încă analize, studiată compoziția lutului din ceramică, tehnologia de ardere și uscarea, dacă sunt urme de folosirea ceramicii, dacă există depuneri pe ceramică (mai ales, în spărtura vaselor) sau ardere secundare, dacă spărturile vaselor poartă urme de rulaj (lucru firesc în multe situații), dacă sunt crăpături determinate de defecte de ardere, dacă vasele au ștrăbături provenite de la folosire etc.

Asemenea observații — credem că trebuie avute în vedere la viitoare săpături — precum și obținerea unor statistici privitoare la uneltele descoperite și la întrebuințarea lor împreună cu studierea oaselor de animale (pentru a se putea deduce ocupațiile locuitorilor), eșantioane care ar trebui să se păstreze într-un sol cu cenușă și cărbune (având astfel un caracter bazic) ce favorizează tocmai păstrarea lor.

Un asemenea procedeu de ardere a ceramicii este cunoscut și în analogii etnografice actuale din Anatolia (BINFORD 1967).

GHEORGHE LAZAROVICI — FACKO TRAORE

LISTA PRESCURTĂRILOR ȘI BIBLIOGRAFIA TEMEI

- ALAIBA, R. 1993 *Traco — Dacica*, XIV, sub. tipar.
- ATLAS 1973 *The Iron Gate Complex Atlas*, București.
- BINFORD, L.R. 1967 *Smudge pits smoking: the use of analogy in archaeological reasoning*, *American Antiquity*, 32, p. 1—12.
- BUCUR, C. 1981 *Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România*, 1, p. 23—28.
- BUCUR, C. 1981a *Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România*, 2, p. 75—78.
- CLARK, J.G.D. 1954 *Excavations at Star Carr*, Cambridge.
- DUMITROAIA, G. 1985 *Săpăturile arheologice din județul Neamț*, (1977—1983), *Memoria Antiquitatis*, IX—XI, p. 735.
- DUMITROAIA, G. 1986 *Săpăturile arheologice din județul Neamț* (1984—1985), *Memoria Antiquitatis*, XII—XIV, p. 319.
- DUMITROAIA, G. 1987 *La station archéologique de Lunca — Poiana Slatinii*, *BAJ*, p. 253—258.
- DUNĂRE, N. 1981 *Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România*, 1, p. 61—64.
- FLORESCU, R. 1981 *Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România*, 1, p. 29—32.
- FREEMAN, C.G. 1968 *A theoretical framework for interpreting archaeological materials, Man and hunter*, Aldine, Chicago.
- GOULD, R. 1978 *Beyond analogy in ethnoarchaeology*, *Exploitations in ethnoarchaeology*, Univ. New Mexico Press, Albuquerque.
- GRAUR, T. 1981 *Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România*, 1, p. 53—56.
- HODDER, I. 1978 *The spatial organization of culture*, London.
- HODDER, I. 1975 *The Spatial distribution of Roman-British small towns, Small towns of Roman Britain*, BAR, Oxford.
- HODDER, I. 1982 *The Present Past. An Introduction to Anthropology for Archaeologists*, London.
- KALMAR, Z. — BAGOTSKI, C. — LAZAROVICI, G. 1987 *Cercetări etnoarheologice și sondeaje în Munții Banatului*, *Banatica*, IX, p. 65—85.
- MAXIM, Z. 1993 *Traco-Dacica*, XIV, sub tipar.
- NANDRIS, J. 1981 *Aspects of Dacian Economy and Highland Zone Exploitation*, *Dacia*, N.S. XXV, p. 231—254.
- NANDRIS, J. 1982 *Tribal identity in Sinai*, *Illustrated London News*, 7003, 270, feb. p. 56—57.
- NANDRIS, J. 1987 *Romanian ethnoarchaeology and the emergence and development of Cucuteni in the European context, La civilisation de Cucuteni en contexte européen*, Iași, p. 201—222.

- RUSU, I. 1981 *Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România*, 1, p. 33—38.
- RUSU, M. 1981 *Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România*, 2, p. 7—12.
- STILES, D. 1977 *Ethnoarchaeology: a discution of methods and applications*, *Man*, 12, 86—99.
- TRAORE, F. 1988 *Contribuții la cercetarea ethnoarheologică*, teză de doctorat, conducător științific Șt. Pascu, Cluj-Napoca 1988.
- TRAORE, F. 1988a *Contribuții la cercetarea ethnoarheologică*, rezumatul tezei de doctorat, conducător științific Șt. Pascu, Cluj — Napoca.
- TRAORE, F. 1989-1993 *Acta MN.*, 26-30, 1989-1993, p. 535-551
- TRINGHAM, R. 1978 *Experimentation, etnoarcheology and the leapfrogs in archaeological methodology*, *Explorations in ethnoarchaeology*, Univ. New Mexico Press, Albuquerque.
- UCKO, P.J. 1969 *Ethnography and archaeological interpretations of funerary remains*, *World Archaeology*, I, p. 262—177.
- VULCĂNESCU, R. 1987 *Mitologia romană*, București.

UN PROCÉDÉ TECHNOLOGIQUE DU BRÛLEMENT DE LA CÉRAMIQUE DU PRÉHISTOIRE À NOS JOURS — UN ÉTUDE ETHNOARCHÉOLOGIQUE (Résumé)

Les études ethnoarchéologiques offrent la reconstitution de la vie et des occupations des communautés préhistoriques sur fois des analogies actuelles.

Facko Traore (République du Mali), licencié de la Faculté d'histoire et philosophie de Cluj, docteur en histoire, comme suite d'une expédition ethno-archéologique des Montagnes Cernei, a abordé un étude concernant le processus de néolithisation aux applications pour la Transylvanie, aussi que la problématique de confection de la céramique d'actuel village de Manta (Mali) dont le métier, sur des bases technologiques comparatives, on pourra appliquer aussi à l'habitat néolithique précoce de Lunca-Poiana Slatinii (dép. de Neamt).

BIBLIOGRAFIA DACIEI ROMANE (III)*.

1972—1976

I. Izvoare, lucrări generale, sinteze, enciclopedii, bibliografii

880. D.Alicu, *Integrarea monumentelor de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa în circuitul turistic și muzeistic*, ActaMN, XIII, 1976, p. 141—161.
881. I.Andrițoiu, L.Mărghitan, *Muzeul arheologic din Deva*, ghid, Buc., 1972, 48 p.; ediție și în limba germană.
882. D.Berciu, *Daco-Romania*, Geneva, 1976, 192 p. [non vid].
883. I.Berciu, C.C.Petolescu, *Les cultes orientaux dans la Dacie méridionale.*, Leiden Brill, 1976, 68 p.
884. A.Bodor, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa la umaniști și cronicari-istorici medievale*, Sargetia, XI—XIII, 1974—1975, p. 255—262.
885. Emil Cernea, *Statul și dreptul în Dacia provincie romană*, Istoria statului și dreptului roman, Buc., 1976, 343 p. (p. 23—50).
886. E.Chirilă, N.Gudea, V.Lucăcel, C.Pop, *Castrul roman de la Buciumi*, Cluj, 1972, 142 p., 142 planșe; variantă și în limba germană.
887. E.Condurachi, Vl.Dumitrescu, M.D.Matei, *Harta arheologică a României*, Ed. Meridiane, Buc., 80, p. 43 ilustrații (p. 38—45); ediție și în limba franceză.
888. *** *Chronological History of Romania*, Ed. Enciclopedică, Buc., 1972, 525 p. (p. 28—35).
889. E.Condurachi, C.Daicoviciu, *Romania (La Dacie romaine)*, Archaeologia Mundi, Geneva, 1972, 244 p. (p. 127—158).
890. C.Daicoviciu, *Sarmizegethusa*, RE, XIV, supliment, 1974, p. 599—655.
891. H.Daicoviciu, *Napoca romană*, Istoria Clujului, Cluj, 1974, p. 25—46.
892. M.Davidescu, *Drobeta romano-bizantină în istoriografia română și străină*, Drobeta, I, 1974, p. 187—199.
893. Luchian Deaconu, Radu Popovici, Gheorghe Popilian, *Muzeul Olteniei* [ghid], 60 p. (p. 28—39).
894. P.Diaconu, Al.Rădulescu, *Les revues romaines et d'histoire ancienne* (1966—1971), Dacia, N.S., XVI, 1972, p. 375—405.
895. Idem, *Les revues roumaines d'archéologie et d'histoire ancienne* (1966—1972), Dacia, N.S., XVII, 1973, p. 417—449.
896. *Dicționar de istorie veche a României*, îngrijit de D.Pipidi, Ed. Enciclopedică, Buc., 1976, 625 p.
897. I.Fischer, *Bibliografia clasică românească* (1971), StCl, XIV, 1972, p. 259—281; (1972) StCl, XV, 1973 p. 211—228.
898. D.Firoiu, *Istoria statului și dreptului românesc (Statul și dreptul în Dacia — provincie a Imperiului roman)*, Buc., 1973, 390 p. (p. 22—33).
899. Constantin C.Giurescu, *Formarea poporului roman*, Ed. Scrisul românesc, Craiova, 1973, 168 p. (p. 55—100).
900. C.C.Giurescu, Dinu C.Giurescu, *Istoria Românilor (Daco-romanii)*, Buc., 1974, 335 p. (p. 76—125).

* Vezi, S.Cociș—A.Paki, în ActaMN XXIV—XXV, 1987—1988, p. 567—588.

Sistemul de prezentare este același, numerotarea făcându-se în continuare. Autorii care apar pentru prima dată prezenți în bibliografie au fost trecuți cu prenumele întreg. Lista abrevierilor se găsește la sfârșitul volumului.

901. Idem, *Istoria Românilor din cele mai vechi timpuri și până astăzi* (Dacia romană), Buc., 1975, 1033 p. (p. 95—142).
902. N.Gudea, V.Lucăcel, *Inscripțiile și monumentele sculpturale în Muzeul de istorie și artă Zalău*, Zalău, 1975, 52 p.
903. N.Gudea, *Ausgrabungen, Buciumi, Fasti*, XXVI, 1973, p. 824.
904. Idem, *Pojefena, Ausgrabungen, Fasti*, XXVI, 1973, 835.
905. *** *Histoire chronologique de la Roumanie*, Buc., 1976, 520 p. (p. 420—436).
906. *** *Istoria României în date*, Buc., 1972, 525 p. (p. 33—41).
907. M.Jude, C.Pop, *Monumente sculpturale romane în Muzeul de istorie Turda*, 1973, 79 p., 36 pl.
908. Ion Nișulescu, *Baia de Fier*, Monografie, 1972, (Urme romane în Baia de Fier), 383 p. (p. 34—35).
909. Tudor Pavel, *Istoria economiei naționale a României* (Dezvoltarea economiei Daciei romane sec. II—III e.n.), Buc., 1973, 586 p. (p. 43—50).
910. V.Pârvan, *Dacia. Civilizațiile străvechi din regiunile Carpato-danubiene*, Buc., 1972, 292 p. [p. 129—157].
911. Mihail Popescu, *Contribuții ale cercetătorilor români la studiul cultelor religioase greco-romane de pe teritoriul patriei noastre*, Studii teologice, XXIV, 1—2, 1972, p. 123—134.
912. Gh.Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Ed. Scrisul românesc, Craiova, 1976, 246 p., 83 pl.
913. D.Protase, *Un cimitir dacic din epoca romană de la Sopor de Cîmpie*, Buc., 1976, 111 p., 51 pl.
914. M.Rusu, *Cetatea Moigrad și Porțile Meseșului, Sub semnul lui Clio*, Cluj, 1974, p. 265—279.
915. I.I.Rusu, *Inscripțiile Daciei romane*, I, București, 1975, 285 p., 1 pl.
916. Idem, *Elemente traco-getice în Imperiul roman și în Byzantium*, Buc., 1976, 185 p., (p. 23—41).
917. I.D.Suciu, *Contribuții la problema continuității: castrul Timiș*, RevIst, XXIX, 7, 1976, p. 1050—1058.
918. Alexandra Ștefan, I. Fischer, *Bibliografia clasică românească*, (1973), StCl, XVI, 1974, p. 281—302.
919. D.Tudor, *Meșteșugurile în Dacia romană*, Buc., 1972, 20 p.
920. Idem, *Sucidava*, Ed. Scrisul românesc, Craiova, 1974, 153 p.
921. Idem, *Les ponts romains du Bas-Danube*, Bibliotheca Historica Romaniae, Buc., 1974, 175 p., 2 pl.
922. Idem, *Arheologia Romană*, Buc., 1976, 282 p.
923. Idem, *Corpus monumentorum religionis Equitum danuviorum*, vol. I—II, Leiden, 1976, 309 p.
924. Lucia Teposu-Marinescu, Éva Lakó, *Catalogul colecției de geme romane*, Zalău, 1973, 32 p.
925. R.Vulpe, *Istoria poporului român* (cap. Dacia romană și Scythia Minor), Buc., 1972, 658 p. (p. 92—126).
926. I.Winkler, A.Hopârtean, *Moneda antică la Potaissa*, Cluj, 1973, 147 p., 22 fig.

II. Istorie

1. Viața economico-socială

927. D.Alicu, *Die Firmalampen von Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Dacia*, N.S., XX, 1976, p. 205—220.
928. D.Alicu, C.Pop, Victor Cătănaș, *Ateliere de piatrărie la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, ActaMN, XIII, 1976, p. 125—140.

929. D.Benea, *Officina militară de la Dierna (sec. III—IV e.n.)*, ActaMN, XIII, 1976, p. 205—214.
 930. N.Branga, *Unelte agricole și gospodărești dacice și romane din Muzeul Bruckenthal, Cibinium, Sibiu*, 1969—1973, p. 39—66.
 931. Georges Ciulei, *La mancipation dans les triptyques de Transilvanie*, Eirene, XIII, Cluj, 1975, p. 489—494.
 932. Sever Dumitrașcu, *A existat un drum de la Aquincum (în Panonia romană) la Porolissum (în Dacia Romană) pe Crișul Repede? Lucrări științifice*, Oradea, 1974, p. 4—8.
 933. István Ferenczi, *Opinii vechi și noi în legătură cu drumurile între Dacia, Pannonia și Moesia Superior prin Barbaricum, Tibiscus*, III, 1974, p. 111—127.
 934. V.Moga, *Contribuții în legătură cu officina și produsele tegulare ale legiunii XIII Gemina la Apulum*, ActaMN, XIII, 1976, p. 191—196.
 935. Liviu Mărghită, *Considerații referitoare la sistemul vamal din cadrul Banatului în epoca romană*, Tibiscus, III, 1974, p. 105—109.
 936. Idem, *Cîteva considerații referitoare la ceramica din termele de la Micia*, ActaMN, III, 1976, p. 133—142.
 937. I.Mitrofan, *Villae rustice în Dacia Superioară (I)*, ActaMN, X, 1973, p. 127—150.
 938. Idem, *Villae rusticae în provincia Dacia*, în IMCD, p. 245—257.
 939. Idem, *Villae rustice în Dacia Superioară (II)*, ActaMN, XI, 1974, p. 41—59.
 940. Idem, *Villae rusticae pe teritoriul Sarmizegetusei, Sargetia*, XI—XII, 1974—1975, p. 291—302.
 941. C.Pop, *Formele proprietății agrare în Dacia romană*, Terra Nostra, III, Buc., 1973, p. 397—402.
 942. Gheorghe Popilian, *La céramique sigillée d'importation decouverte en Olténie, Dacia, N.S.*, XVII, 1973, p. 179—216.
 943. Idem, *Contribution à la typologie des amphores romaines découvertes en Olténie (IIe—IIIe siècles de n.è.)*, Dacia, N.S., XVIII, 1974, p. 137—146.
 945. Aurel Sântimbreanu, V.Wollmann, *Aspecte tehnice ale exploatarei aurului în perioada romană la Alburnus Maior (Roșia Montană) Apulum*, XII, 1974, p. 240—279.
 946. D.Tudor, M.Davidescu, *Portul roman de la Drobeta, Drobeta*, II, 1976, p. 40—46.
 947. Andrei Zrinyi, *Die Rurale Römersiedlung von Cristești (Kreis Mureș) und ihre Beziehungen mit Gallien (rezumat)*, IXe Congrès International des Sciences Préhistoriques Nice, 1976, p. 611.
 948. I.Winkler, Gheorghe Păiuș, *Eine Ländliche Siedlung aus Dakischen und Römischen Zeit in Cicău*, Eirene, XIII, Cluj, 1975, p. 593—600.
 949. Volker Wollmann, *Cercetări privind carierele de piatră din Dacia romană, Sargetia*, X, 1973, p. 105—130.
 950. V.Wollmann, *Tăblițele cerate din Roșia Montană și datarea "galeriilor romane"*, AIIA, XIX, 1976, p. 237—258.
 951. V.Wollmann, *Römischer Goldbergbau in Alburnus Maior*, Der Anschnitt Zeitschrift für Kunst und Kultur in Bergbau, 28, nr. 6, 1976, p. 182—191.
- Vezi și nr. 909, 912, 919, 1098.

2. Viața politico-administrativă

a. Generale

952. Andrei Aricescu, *Despre o recentă interpretare a izvoarelor literare privind părăsirea Daciei*, SCIV, 24, 3, 1973, p. 485—493.
953. Mihăi Bărbulescu, *Marcus Aurelius Apollinarius Procurator Augusti Daciae Porolissensis*, ActaMN, X, 1973, p. 171—179.

954. Idem, *Un aspect des relations interprovinciales entre la Dacie, la Mésie et la Thrace, Pulpudeva*, I, Craiova, 1974, p. 218—219.
955. D.Benea, *Observații cu privire la topografia Diernei în epoca romană, Banatica*, III, 1975, p. 91—97.
956. D.Berciu, *Asupra unor elemente de civilizație geto-dace și daco-romane și semnificația lor istorică, Drobeta*, I, 1974, p. 26—33.
957. I.Berciu, Cloșca Băluță, *Apulum centru de iradiere a romanității în Dacia, Apulum*, XIII, 1975, p. 643—649.
958. Idem, *Împăratul Aurelian și părăsirea Daciei, Studia, Historia*, Cluj, XVII, 1972, p. 3—16.
959. Idem, *Emperor Aurelian and the Abandonment of Dacia, Daco-Romania*, I, 1973, p. 29—40.
960. A.Bodor, *Împăratul Caracalla în Dacia, IMCD*, p. 39—50.
961. Ioan Chifor, I.I.Russu, *Diploma militară romană din anul 123 e.n. din colecția Muzeului din Gherla, RevMuz*, 5, 1973, p. 465—467.
962. E.Condurachi, *La romanizzazione della Dacia e della Scizia Minore, Accademia Nazionale dei Lincei, CCCLXXI*, 1974, p. 63—78.
963. C.Daicoviciu, H.Daicoviciu, *Developpement urbain et romanisation dans la province de Dacie, Centenar Muzeal Orădean*, 1972, p. 153—160.
964. Idem, *Urbanisation et romanisation dans la Dacie Trajane, Vestigia*, XVII, München, 1972, p. 97—98.
965. Idem, *Daces-Romains, romanisation en Dacie Trajane, Actes de VIIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, vol. III, Beograd, 1973, p. 234—242.
966. H.Daicoviciu, *Probleme der Provinz Dakien beim Kongress für Epigraphik in München, Mitt. Südostern Ges.*, 3, 4, 1972, p. 62—64.
967. Idem, *Cassius Dio și Sarmizegetusa, IMCD*, p. 111—116.
968. Idem, *Numele Ulpiei Traiana, Tibiscus*, III, 1974, (rezumat în *StCl*, XVI, 1974, p. 397).
969. Idem, *Dio Cassius et Sarmizegetusa, Eirene*, Cluj, 1975, p. 453—454.
970. Idem, *Fenomenul urban antic în România, Apulum*, XIII, 1975, p. 85—94.
971. H.Daicoviciu, I.Piso, *Sarmizegetusa și războaiele marcomanice, ActaMN*, XII, 1975, p. 159—163.
972. H.Daicoviciu, *Din istoria Ulpiei Traiana, Pontica*, IX, Constanța, 1976, p. 57—64.
973. M.Davidescu, *Orașul Drobeta și teritoriul său (în sec. II—III e.n.)*, RMM, 4, 1975, p. 61—72.
974. E.Doruțiu-Boilă, *Incursiunea carpilor din anul 214 e.n.*, SCIV, 24, 3, 1973, p. 435—441.
975. R.Florescu, *Drobeta pe Columna lui Traian, Drobeta*, I, 1974, p. 315—322.
976. N.Gudea, *Cîteva aspecte și probleme în legătură cu procesul de romanizare în Dacia, Apulum*, XIII, 1975, p. 95—111.
977. K.Horedt, *Interpretări arheologice, V (Dacia Amissa)*, SCIV, 25, 4, 1974, p. 555—560.
978. Vl.Iliescu, *Evocatis exinde legionibus Zn Iord. Ran 217, StCl*, XIV, 1972, p. 149—160.
979. Vl.Iliescu, *Die Raumung Dakiens in Lichte der Schriftquellen, Daco-Romania*, I, 1973, p. 5—28.
980. N.Lascu, *Cu privire la Dacia Felix, Sargetia*, XI—XII, 1973—1975, p. 233—236.
981. N.Lupu, *O importantă descoperire la Caput Stenarum, IMCD*, p. 219—227.
982. L.Mărghitan, C.C.Petolescu, *Vota pro salute imperatorum in an inscription at Ulpia Traiana Sarmizegetusa, JRS*, 66, 1976, p. 84—86.

983. C.C.Petolescu, *Notes sur la carrière de P.Metilius Secundus, Dacia, N.S., XVI, 1972, p. 281—285.*
984. Idem, (Comentariu la articolul lui M.Moga, *Pagus Tibiscensis în legătură cu teritoriul rural al Ulpiei Traiana, Tibiscus, I, 1971, p. 41—50*), *SCIVA, 23, 3, 1972, p. 495—498.*
985. Idem, *Provincia Dacia Porolissensis într-o nouă diplomă militară, StCl, 15, 1973, p. 131—135.*
986. Idem, *Castra Nova (în legătură cu 2 ipoteze), Apulum, XI, 1973, p. 729—731.*
987. Maria D.Petrovsky, I.I.Russu, *O diplomă militară din Tibiscum, Banatica, III, 1975, p. 61—73, (în limba germană, FVL, XIX, 1, 1976, p. 39—45).*
988. I.Piso, *Publius Furius Saturninus, ActaMN, IX, 1972, p. 463—471.*
989. Idem, *Certains aspects de l'organisation de la Dacie romaine, RevRHist, XII, 6, 1973, p. 999—1015.*
990. Idem, *Războiul lui Philippus cu carpii, IMCD, p. 301—309.*
991. Idem, *Sur la vie municipale de Sarmizegetusa, StCl, XVI, 1974, p. 235—244.*
992. Idem, *Zur Laufbahn des Calpurnius Iulianus, Römisches Österreich, 3, 1975, p. 175—182.*
993. Idem, *P.Furius Saturninus legat de Dacia Superior, Eirene, XIII, Cluj, 1975, p. 679—685.*
994. Idem, *La carrière equestre de P.Aelius Hammonius, Dacia, N.S., XX, 1976, p. 251—257.*
995. Idem, *Carrières sénatoriales (I), RevRHist, 15, 3, 1976, p. 466—481.*
996. Al.Popa, Ioan Al.Aldea, *Colonia Aurelia Apulensis, Chrisopolis, Apulum, X, 1972, p. 211—220; aceeași lucrare în Vestigia, XVII, München, 1972, p. 490—492; StComSibiu, 18, 1974, p. 31—41.*
997. Al.Popa, *Orașul roman Apulum, Apulum, 2000 Alba Iulia, 1973, p. 36—108.*
998. Idem, *Evoluția istorică a celor două orașe de la Apulum, Apulum, XIV, 1976, p. 65—71.*
999. Aurel Popescu, *La Dacie et l'enigme Gaius, Studia et Documenta Historiae et Iuris, Roma, 1973, XXXIX, p. 496—511; idem în Eirene, XII, Cluj, 1974, p. 495—499.*
1000. D.Protase, *Problema colonizării de daci liberi și carpi în Dacia romană, SCIV, 23, 4, 1972, p. 593—607; idem, în limba franceză, Eirene, XIII, Cluj, 1975, p. 583—587.*
1001. I.I.Russu, *Începuturile orașului daco-roman Napoca, RevIst, XXVII, 10, 1974, p. 1473—1484.*
1002. Idem, *Dacia și Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din anul 123, Ed. Academiei RSR, Buc., 1973, 123 p.*
1003. Idem, *Das römische Militärdiplom von 123 für Dacia Porolissensis und Pannonia Inferior, Dacia, N.S., XVIII, 1974, p. 155—176.*
1004. D.Tudor, Cristian Vlădescu, *Dardanii la Romula-Malva, Apulum, X, 1972, p. 183—189.*
1005. D.Tudor, *Nouvelles données épigraphiques relatives à C. Arrius Antoninus consularis Daciae et Dalmatiae et à P.Helvius Pertinax Consularis Dacie, RE-SEE, XI, 3, 1973, p. 415—422.*
1006. Idem, *Romanizarea Munteniei, Apulum, XII, 1974, p. 110—117.*
1007. Idem, *Municipiul roman Drobeta, Drobeta, I, 1974, p. 323—324.*
1008. Idem, *Noutăți epigrafice despre C.Arrius Antoninus Consularis Daciae et Dalmatiae și despre P.Helvius Pertinax Consularis Dacie, Pontica, VII, Constanța, 1974, p. 39—48.*

1009. Idem, *În legătură cu războiul lui Filip Arabul împotriva carpilelor, Pontica, IX, Constanța, 1976, p. 89—97.*
 1010. R.Vulpe, *Considerations historiques autour de l'évacuation de la Dacie par Aurelian, Daco-Romania, I, 1973, p. 41—51.*
 1011. Idem, *Considerații istorice în jurul evacuării Daciei de către Aurelian, Studii și articole de istorie, XXI, București, 1973, p. 5—14 (rezumat în StCl, XV, 1973, p. 325—326.).*
 1012. I.Winkler, *Procesul romanizării în lumina monumentelor epigrafice și sculpturale din așezările rurale ale provinciei Dacia, SCIV, 25, 4, 1974, p. 497—515.*
- b. *Autohtoni*
1013. Florea Costea, *O nouă descoperire în Țara Birsei. Așezarea daco-romană de la Rîșnov-Blocuri, Cumidava, VI, 1973, p. 17—22.*
 1014. Idem, *Persistența elementului autohton în sud-estul Transilvaniei în timpul stăpînirii romane în Dacia, Cumidava, IX, 1, 1976, p. 15—24.*
 1015. H.Daicoviciu, *La civiltà dei daci prima e doppo la conquista romana, Accademia Nazionale dei Lincei, CCLXXI, 1974, p. 55—61.*
 1016. Idem, *Dacians and Romans in Trajan's Province. Relations between the Autochthons and the Migratory Population, Buc., 1975, p. 35—53.*
 1017. Idem, *Considerații asupra problemei continuității, MN, III, 1976, p. 39—44.*
 1018. I.Glodariu, *Așezarea dacică și daco-romană de la Slimnic, ActaMN, IX, 1972, p. 119—140.*
 1019. N.Gudea, *Ceramica dacică din castrul roman de la Rîșnov (Cumidava), Cumidava, VI, 1973, p. 23—38.*
 1020. I.Mitrofan, *Așezări ale populației autohtone în Dacia Superioară, ActaMN, IX, 1972, p. 141—162.*
 1021. D.Protase, *Zur Chronologie und Ethnisch-Kulturellen Deutung des Friedhofes von Soporul de Cîmpie (Siebenbürgen) ActMN, IX, 1972, p. 525—532.*
 1022. Idem, *L'établissement et le cimetière daco-romain d'Obreja (Transylvanie) et leur importance pour le problème de la continuité dans la Dacie romaine et post-romaine, Actes de VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, tom III, Beograd, 1973, p. 214—219.*
 1023. Idem, *La formation du peuple roumain à la lumière des anciennes et des nouvelles recherches, Cours d'été international, La Roumanie et la civilisation européenne, Cluj-Napoca, 1976, p. 5—19.*
 1024. Idem, *Les rapports entre Daces et Romains dans la province Dacie, Travaux du VIe Congrès International d'Etudes Classiques Madrid 1974, București-Paris, 1976, p. 493—500.*
 1025. Idem, *Stadiul actual al cercetărilor privind continuitatea autohtonilor în Dacia romană, RMM, 1, 1976, p. 7—19. Vezi și nr.: 913, 916, 965, 1000, 1116.*
3. *Viața militară*
1026. D.Alicu, *Turnuri de porți la castrele romane din Dacia, ActaMN, X, 1973, p. 107—125.*
 1027. Géza Bakó, *Numerus Illyricorum la Hoghiz, SCIVA, 26, 1, 1975, p. 141—146.*
 1028. V.Barbu, *Fortăreața romano-bizantină de la Sucidava în lumina cercetărilor din sectorul de sud-est, SCIV, 24, 1, 1973, p. 27—55.*
 1029. D.Benea, *O insignă militară romană de la Romula, Oltenia, I, Craiova, 1974, p. 69—74.*
 1030. Idem, *Cîteva precizări cu privire la monumentele epigrafice ale cohortei I Sagittariorum la Drobeta, SCIV, 27, 1, 1976, p. 77—84.*

1031. I. Bogdan—Cătănicu, *Cercetări în castelum de la Rucăr*, SCIV.
1032. Idem, *Limesul roman în sectorul de sud-est al Daciei*, IMCD, p. 51—58.
1033. Idem, *Nouvelles données sur le limes Transalutanus*, Actes de IXe Congr. Int. Front. Rom., Buc., 1974, p. 259—265.
1034. M. Cristodor, *Limes transalutanus*, Studii și Comunicări, IV, Pitești, 1972, p. 229—241.
1035. Géza Ferenczi, István Ferenczi, Aurel Baias, *Investigații noi pe limesul de nord și de nord-est al Daciei Porolissensis*, File de istorie, III, Bistrița, 1974, 181—189.
1036. Ștefan Ferenczi, *Contribuții la problema limesului de vest al Daciei (partea II/1)*, ActaMN, IX, 1972, p. 387—411.
1037. Idem, *Contribuții la cunoașterea limesului roman de la nordul Someșului Mare (partea I)*, Sargeția, X, 1973, p. 79—104.
1038. Idem, *Cercetări și rezultate noi pe limesul Daciei intracarpatică*, Apulum, XI, 1973, p. 191—222.
1039. Idem, *Contribuții la problema limesului de vest al Daciei*, ActaMN, X, 1973, p. 545—568.
1040. Idem, *Zur Verteidigung der Nordgrenze der Provinz Dazien*, Eighth International Congress of Limes, Cardiff, 1974, p. 204—211.
1041. Idem, *Neue Forschungsergebnisse über den Limes des innerkarpatischen Daziens*, Dacia, N.S., XVIII, 1974, p. 127—136.
1042. Idem, *Die nordstrecke des dakischen Limes von Crișul Repede bis zu den Ostkarpaten*, Actes IXe Congr. Int., Front. Rom., Buc., 1974, p. 201—206.
1043. Idem, *Contribuții la problema Limes-ului de vest al Daciei (partea a II-a/3)*, ActaMN, XI, 1974, p. 23—40.
1044. Idem, *Limesul Daciei Porolissensis între Valea Zagrei și Valea Mureșului*, Sargeția, XI—XII, 1974—1975, p. 285—289.
1045. Idem, *Contribuții la cunoașterea Limes-ului roman de la nordul Someșului Mare (II)*, File de istorie, IV, Bistrița, 1974, p. 107—133.
1046. I. Glodariu, *Numerus Germanicianorum en Dacie*, Vestigia, XVII, München, 1972, p. 543—545.
1047. N. Gostar, *Ein Numerus Germanicianorum Exploratorum in oberen Dacien*, Germania, 50, 1972, p. 241—247.
1048. N. Gudea, *Castrul roman de la Bologa*, Apulum, X, 1972, p. 121—150.
1049. N. Gudea, I. Uzum, *Castrul roman de la Pojejena*, Banatica, II, 1973, p. 85—96.
1050. N. Gudea, *Sistemul defensiv al Daciei romane. Stadiul actual al cercetărilor*, Apulum, XII, 1974, p. 182—192.
1051. Idem, *Der Verteidigungssystem des römischen Dacien*, Saalbuch, XXI, 1974, p. 41—50.
1052. Idem, *Sistemul defensiv al Daciei romane. Observații în legătură cu faza de pământ a castrului*, AIIA, XVIII, 1975, p. 71—87.
1053. Idem, *Observații cu privire la cohortele I Hispanorum din Dacia*, SCIVA, 26, 3, 1975, p. 381—386.
1054. Idem, *Date noi despre castrul roman de la Pojejena*, Banatica, III, 1975, p. 332—343.
1055. Idem, *Legio VII Gemina în Dacia*, SCIV, 27, 1, 1976, p. 109—114.
1056. Ana Hopârtean, *Topografia castrului Leg. V Macedonica de la Potaissa și a zonelor învecinate*, Marisia, VI, 1976, p. 101—116.
1057. Marius Moga, *Știri noi despre garnizoana militară de la Tibiscum*, Tibiscus, III, 1974, p. 129—132.
1058. V. Moga, *Detasamentele legiunii a XIII-a Gemina în Dacia*, Apulum, X, 1972, p. 151—164.

1059. Idem, *Prefecți ai castrului legiunii a XIII-a Gemina la Apulum, Apulum*, XIII, 1975, p. 651—657.
1060. Liviu Petculescu, *Garnituri de armură romană din Dacia*, SMMIM, 7—8, 1974—1975, p. 79—88.
1061. C.C.Petolescu, *Cohors II Hispanorum la Micia, Sargetia*, IX, 1972, p. 43—49.
1062. Idem, *Palmyreni sagittarii într-o nouă diplomă militară din Dacia Superioară*, SMMIM, 7—8, 1974—1975, p. 89—92.
1063. Idem, *Palmyreni sagittarii dans un nouveau diplome militaire de la Dacie Superieure*, Latomus, XXXIV, 4, 1975, p. 1020—1023.
1064. Gh.Poenaru—Bodea, Cristian M.Vlădescu, *Fortificația centrală de la Romula*, SMMIM, 9, 1976, p. 3—15.
1065. Ioan I.Pop, *Cohors Numidarum Antoniniana la Feldioara, Făgăraș, jud. Brașov*, SCIVA, 26, 1 1975, p. 289—292.
1066. D.Protase, *Troupes auxiliaires originaires des provinces germaniques dans l'armee de Dacie*, Dacia, N.S., XVII, 1973, p. 323—328; același studiu în *Vestigia*, München, 1972, p. 543—545.
1067. Idem, *Exercitus Daciae Porolissensis et la defense des frontieres septentrionales de la Dacie*, Actes IXe Congr. Int. Front. Rom., Buc., 1974, p. 227—233.
1068. D.Protase, Andrei Zrinyi, *Castrul roman de la Brîncovenеști, Marisia*, V, 1975, p. 57—69.
1069. D.Protase, L.Petculescu, *Coiful roman de la Berzovia, Banatica*, III, 1975, p. 85—89.
1070. D.Protase, *Castrul roman de la Surducul Mare (jud. Caraș-Severin), Banatica*, III, 1975, p. 345—348.
1071. I.I.Russu, *Die Hilfstruppen am Limes Daciae Superioris*, Actes IXe Congr. Int. Front. Rom., Buc., 1974, p. 227—233.
1072. D.Tudor, *Nouvelles recherches archéologiques sur les limes Alutanus et le limes Transalutanus*, Actes IXe Congr. Int. Front. Rom., Buc., 1974, p. 236—246.
1073. Idem, *Basilica castrensis de la Slăveni pe Olt, Drobeta*, I, 1974, p. 47—53.
1074. Idem, *Trupele din castrul roman de la Slăveni pe Olt*, SMMIM, 7—8, 1974—1975, p. 13—22.
1075. Cr.M.Vlădescu, Gh.Poenaru-Bordea, *Un segment din limes Alutanus. Fortificațiile romane din jurul masivului Cozia*, BML, 41, 3 1972, p. 27—32.
1076. Idem, *Castrele hadrianee din valea carpatică a Oltului, Oltenia*, I, 1974, p. 47—59.
1077. Idem, *Les fortifications romaines sur le limes Alutanus dans la zone du massif de Cozia*, Actes IXe Congr. Int. Front. Rom., Buc., 1974, p. 247—258.
1078. Cr.M.Vlădescu, *Observații asupra tipologiei armamentului roman din Dacia Inferioară*, SMMIM, 7—8, 1974—1975, p. 23—51.
1079. Mihail Zaharide, *Trupele de origine hispanică în Dacia*, SCIV, 27, 4, 1976, p. 477—498.
1080. V.Wollmann, *Ein Bataver in römischen Heers in Dacien*, Germania 50, 1972, p. 247—251.
1081. Idem, *Cohors I Cannanefatium in Dakien*, Germania, 52, 1974, p. 150—151.
1082. V.Wollmann, Gh.Bot, *Despre castrul și garnizoana romană de la Tihău*, IMCD, p. 429—440.
- Vezi și nr.: 886, 929, 932—934, 961, 971, 974, 978, 981, 987, 1002—1003, 1019, 1222—1225.

4. Viața spirituală

a. Lingvistică

1083. H.Mihăescu, *La diffusion de la langue latine dans le sud-est de l'Europe*, RESEE, X, 1, 1972, p. 83—94; XI, 1, 1973, p. 97—114; XI, 2, 1973, p. 227—240; XI, 3, 1973, p. 423—442; XI, 4, 1973, p. 677—688; XII, 1, 1974, p. 17—32.

1084. S.Sanie, *La transcription des quelques théonymes et anthroponymes orientaux dans les inscriptions latines et grecques de Dacie*, Vestigia, München, XVII, 1972, p. 399—400.
1085. Idem, *Transcrierea unor teonime și antroponime orientale în inscripțiile latine și grecești din Dacia*, IMCD, p. 361—366.
- Vezi și nr.: 1314—1315.
- b. Artă
1086. D.Alicu, Adriana Rusu, *Cîteva reprezentări ale Gorgonei Meduza în Dacia intracarpatică*, ActaMN, XI, 1974, p. 93—101.
1987. Cloșca L.Băluță, *Monumente sculpturale romane de la Apulum*, Apulum, XII, 1974, p. 117—133.
1088. Idem, *Pineae Apulensis*, Apulum, XIII, 1975, p. 133—139.
1089. M.Bărbulescu, *Reprezentarea uneltelor de pietrar pe un capitel din Napoca*, IMCD, p. 29—34.
1090. M.Bărbulescu, E.Nemeș, *Un relief cu muncile lui Hercules din Palatul Augustalilor, Sargetia*, XI—XII, 1974—1975, p. 317—322.
1091. Idem, *Un relief cu inscripție de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, Apulum, XII, 1974, p. 587—591.
1092. M.Bărbulescu, *Pilastrul cu divinități din Napoca și unele aspecte ale arhitecturii sepulcrale în Dacia*, AIIA, XIX, 1976, p. 267—274.
1093. Al.Barnea, Ion Petru Albu, *Piese de sculptură arhitectonică romană din colecția Muzeului Județean Hunedoara Deva*, Sargetia, X, 1973, p. 155—172.
1094. D.Benea, *O gemă gnostică din colecțiile Muzeului Regiunii Porților de Fier*, RevMuz, 4, 1972, p. 1346—347.
1095. I.Bogdan Cătănciu, *Iconografia zeului Pan pe teritoriul României*, Sargetia, XI—XII, 1973—1975, p. 321—331.
1096. St.Dănilă, *Un medalion funerar roman de la Ilișua*, ActaMN, X, 1973, p. 605—609.
1097. Oct.Floca, *Gladiator traco-dac în arena amfiteatrului de la Ulpia Traiana*, Sargetia, X, 1973, p. 131—137.
1098. Oct.Floca, Wanda Wolski, *Aedicula funerară în Dacia romană*, BMI, XLII, 3, 1973, p. 52—80.
1099. M.Gramatopol, *Artizanal și provincial în arta romană. Un alt mod de a pune problema*, SCIVA, 20, 2, 1973, p. 201—210.
1100. Idem, *Romula et la glyptique de Bas-Danube*, Apulum, XI, 1973, p. 177—183.
1101. Idem, *Les pierres gravées du Cabinet Numismatique de l'Academie Roumaine*, Latomus, 138, 1974 [non vidi].
1102. Idem, *Portrete romane imperiale descoperite la Apulum*, Apulum, XIII, 1975, p. 184—198.
1103. K.Horedt, *Bemerkungen zur Deutung des Cameo Orghidan*, Latomus, 33, 3, 1974, p. 673—675.
1104. Idem, *Interpretări arheologice și considerații arheologice asupra cameei Orghidan*, MN, I, 1974, p. 201—205.
1105. Grigore Ionescu, *L'architecture sur la territoire de la Dacie au temps de la domination romaine*, Histoire de l'architecture en Roumanie, Buc., 1972, p. 27—31.
1106. D.Isac, Ion Stratan, *Monumente de artă provincială romană în Muzeul din Lugoj*, Banatica, II, 1973, p. 117—130.
1107. D.Isac, V.Wollmann, Ion Petru Albu, *Monumente funerare reprezentînd lei descoperite în județul Hunedoara*, Sargetia, X, 1973, p. 137—154.
1108. D.Isac, *Cîteva bronzuri romane păstrate în Muzeul din Lugoj*, IMCD, p. 187—192.

1109. Idem, *Contribuții la iconografia religioasă a Daciei romane. Jupiter "Verospi"*, ActaMN, XI, 1974, p. 61—78.
1110. Maria Magdalena Jude, *Monumente funerare de la Potaissa*, ActaMN, IX, 1972, p. 497—301.
1111. Idem, *Cîteva monumente sculpturale de la Potaissa*, SCIVA, 24, 4, 1973, p. 659—662.
1112. Mircea Dan Lazăr, *Un nou relief reprezentînd pe Hercule descoperit la Sălaşul de Sus, Sargetia*, X, 1973, p. 409—410.
1113. Liviu Mărghitan, Ioan Andrițoiu, *Monumente sculpturale romane în Dacia Superioară*, SCIV, 27, 1, 1976, p. 45—54.
1114. Zaharia Milea, Mihai Bărbulescu, *Capiteluri romane din Potaissa*, ActaMN, IX, 1972, p. 477—495.
1115. Zaharia Milea, *Un coronament de altar funerar descoperit la Potaissa*, SCIV, 24, 3, 1973, p. 539—540.
1116. V.Moga, *Un perete de ediculă descoperit la Apulum*, Apulum, XI, 1973, p. 185—190.
1117. Idem, *Noi monumente sculpturale descoperite la Apulum*, Apulum, XII, 1974, p. 591—599.
1118. Idem, *Un nou monument de la Apulum reprezentînd pe Iuppiter Tronans*, ActaMN, XI, 1974, p. 81—83.
1119. Idem, *Monumente sculpturale de la Apulum*, Apulum, XIII, 1975, p. 121—131.
1120. C.C.Petolescu, *Încă un monument funerar din Dacia Superior cu chipul zeului Ammon*, Apulum, XI, 1973, p. 737—741.
1121. Idem, *O statuie a zeiței Venus descoperită la Romula*, Apulum, XI, 1973, p. 757—761.
1122. C.C.Petolescu, Ștefan Chițu, *Noi monumente de la Romula*, RMM, 3, 1974, p. 61—66.
1123. C.C.Petolescu, *Monumente votive din Oltenia*, Oltenia, I, Craiova, 1974, p. 61—67.
1124. C.C.Petolescu, Gh.Popa, *Două monumente votive de la Sucidava*, Apulum, XII, 1974, p. 614—617.
1125. C.C.Petolescu, *Un relief al Cavalerului trac de la Drobeta*, Drobeta, I, 1974, p. 249—252.
1126. C.C.Petolescu, Șt.Chițu, M.Ghigheanu, Ion Scuturici, *Monumente votive din Dacia Inferior*, Apulum, XIII, 1975, p. 687—695.
1127. C.C.Petolescu, *Templul mihtriac de la Slăveni*, Apulum, XIV, 1976, p. 455—464.
1128. Idem, *Relieful votiv în Oltenia romană, Cercetări arheologice*, II, București, 1976, p. 287—304.
1129. C.Pop, *Reprezentări din Dacia dedicate lui Liber Pater și acoliților săi*, Apulum, X, 1972, p. 173—182.
1130. Idem, *Cîteva reprezentări figurate romane din județul Hunedoara, Sargetia*, IX, 1972, p. 67—74.
1131. C.Pop, Vasile Moga, Ioan Al. Aldea, *Noi medalioane funerare lucrate din Dacia Superioară*, ActaMN, IX, 1972, p. 503—523.
1132. C.Pop, *Din nou despre reprezentările dionysiace în Dacia*, ActaMN, X, 1973, p. 595—603.
1133. Idem, *Un relief dionysiac descoperit la Turda*, Apulum, XI, 1973, p. 733—735.
1134. Idem, *Un lar în Muzeul de istorie al Transilvaniei*, Apulum, XII, 1974, p. 599—607.

1135. Idem, *O statueta dionysiacă în Muzeul Banatului, Tibiscus*, III, 1974, p. 137—139.
1136. C.Pop, Emil Nemeș, *Diana de la Ostrov, ActaMN*, XI, 1974, p. 85—91.
1137. C.Pop, *O stelă funerară din Dacia cu simbolul Romei, IMCD*, p. 311—314.
1138. C.Pop, E.Nemeș, *Ornamentul de la un car roman descoperit la Ulpia Traiana, ActaMN*, XII, 1975, p. 179—182.
1139. C.Pop, Tiberiu Albulescu, *Venus Ulpiana, Apulum*, XIV, 1976, p. 433—440.
1140. C.Pop, Adriana Rusu, *Un perete lateral de ediculă descoperit la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, MN*, III, 1976, p. 153—158.
1141. Adriana Rusu, E.Nemeș, C.Pop, *Bronzuri figurate romane în Muzeul de arheologie din Sarmizegetusa, Sargetia*, XI—XII, 1974—1975, p. 101—110.
1142. Adriana Rusu, *Monumente sculpturale romane de la Sarmizegetusa, Apulum*, XIII, 1975, p. 697—704.
1143. I.I.Russu, *Un relief roman din Potaissa, SCIV*, 27, 3, 1976, p. 405—412.
1144. Octavian Toropu, *Cîteva sculpturi romane descoperite în Oltenia, SCIVA*, 26, 1, 1975, p. 121—124.
1145. D.Tudor, Gh.Popilian, *Patru monumente inedite ale cavalerilor danubieni, SCIV*, 27, 2, 1976, p. 269—273.
1146. Lucia Teposu-Marinescu, *Statuile feminine drapate din Muzeul județean Hunedoara-Deva (I), Sargetia*, IX, 1972, p. 55—66.
1147. Idem, *Despre originea unor tipuri de monumente funerare din Dacia Superior, SCIV*, 23, 2, 1972, p. 215—222.
1148. Idem, *Probleme de artă provincială romană (I). Edicule funerare din Dacia, MN*, I, 1974, p. 13—22.
1149. Idem, *Despre edicula funerară în Dacia romană, SCIVA*, 25, 3, 1974, p. 417—425.
1150. Idem, *Ulpia Traiana metropola cultural-artistică a Daciei romane, Sargetia*, XI—XII, 1974—1975, p. 249—254.
1151. Idem, *Despre îmbrăcămintea populației din provincia Dacia, MN*, III, 1976, p. 125—132.
1152. V.Wollmann, *Romul Grecu, Monumente sculpturale romane de pe cuprinsul județului Alba, Apulum*, XIV, 1976, p. 99—118.
1153. V.Wollmann, *Monumente epigrafice și sculpturale romane din Ulpia Traiana, Apulum*, XIII, 1975, p. 199—225.
- Vezi și nr. 883, 902, 907, 923—924, 941, 975, 1012, 1162, 1164, 1167, 1174—1175, 1184, 1200.
- c. Religia
1154. I.Berciu, Cloșca Băluță, *O zeitate fluvială la Apulum, Apulum*, XII, 1974, p. 582—587.
1155. Idem, *Apollo Salutaris la Apulum, Apulum*, X, 1972, p. 165—171; aceeași prezentare în *Latomus*, 31, 4, 1972, p. 1047—1052; *Vestigia*, XVII, München, 1972, p. 1047—1052.
1156. D.Benea, *Cîteva fragmente de vase votive descoperite la Drobeta, Drobeta*, II, 1976, p. 55—61.
1157. M.Bărbulescu, *Der Dianekult in römischen Dazien, Dacia, N. S.*, XVI, 1972, p. 203—223.
1158. Cl.L.Băluță, *Plăci votive de la Apulum, Apulum*, XIV, 1976, p. 131—146.
1159. Ana Căținaș, *Considerații asupra cultului lui Liber și Libera la Sarmizegetusa, Sargetia*, XI—XII, 1974—1975, p. 343—351.
1160. E.Condurachi, *Le syncrétisme dans les religions de l'antiquité, Leiden*, 1975, p. 186—199 [non vidi].

1161. N.Gudea, *Un donarium roman descoperit la Gornea*, SCIV, 23, 4, 1972, p. 671—675.
1162. Idem, *Statuetă reprezentând pe Apis descoperită la Bologa*, SCIVA, 25, 3, 1974, p. 445—447.
1163. N.Gostar, *Sur Juppiter Heliopolitanus en Dacie*, AUI, 19, 1973, p. 253—260.
1164. I.Ionescu, *Les problemes des gemmes gnostiques découvertes sur le territoire de la Republique Socialiste de Roumanie*, Eirene, XII, Cluj, 1974, p. 539—540.
1165. D.Isac, M.Bărbulescu, *Atestări ale parcelor pe teritoriul Daciei romane*, ActaMN, XIII, 1976, p. 177—184.
1166. E.Lammert, *Die Magische Hand von Tibiscum*, Congr. Hist. Med., Buc., 1972, p. 297—298.
1167. M.Moga, *Noi tablete votive de la Tibiscum închinat Cavalerilor danubieni*, Tibiscus, II, 1972, p. 39—52.
1168. V.Moga, *O placă votivă dedicată lui Silvanus*, SCIVA, 25, 3, 1974, p. 449—451.
1169. Idem, *Un nou monument epigrafic dedicat lui I.O.M. Contribuții la problema răspîndirii cultului lui Jupiter la Apulum*, Apulum, XIX, 1976, p. 119—130.
1170. Gh.Mușu, *Din istoricul formelor de cultură arhaică*, Buc., 1973, 263 p. [zeiități romane, p. 11—40].
1171. Minerva Nistor, *Relief cu Diana, Cumidava*, IX, I, 1976, p. 199—210.
1172. C.C.Petolescu, *Știri noi privind cultele egiptene în Dacia Inferior*, SCIV, 23, 1, 1972, p. 79—82.
1173. Idem, *Un altar dedicat lui Jupiter Optimus Maximus*, BMI, XLII, 2, 1973, p. 27—32.
1174. Idem, *Un relief votiv dedicat triadei egiptene*, StCl, XV, 1973, p. 159—161.
1175. Idem, *Le mithraeum de Slăveni, Dacia Malvensis, Dacia, N.S.*, XX, 1976, p. 259—263.
1176. I.Piso, *Votorum nuncupatio de Sarmizegetusa*, RevRHist, 5, 6, 1974, p. 323—334.
1177. Al.Popa, I.Berciu, *Divinități galatine în Dacia romană*, IMCD, p. 315—324.
1178. Gh. Popilian, Gh.Poenaru-Bordea, *Date noi privind cultele de la Romula-Malva în lumina vaselor cu figuri în relief*, SCIV, 24, 2, 1973, p. 239—257.
1179. Adriana Rusu, *Considerații privind cultul lui Silvanus în Dacia, Sargetia*, X, 1973, p. 395—408.
1180. S.Sanie, *Dea Placida*, ActaMN, XI, 1974, p. 111—114.
1181. Idem, *Quelques considérations sur les cultes gréco-égyptiens dans la Dacie romaine*, Eirene, XIII, Cluj, 1975, p. 529—537.
1182. Idem, *Cultul lui Sol Invictus în Dacia, Sargetia*, XI—XII, 1974—1975, p. 331—341.
1183. Resceanu Ștefan, *Credințe daco-romane în Dacia Malvensis și pătrunderea creștinismului în aceste părți*, Mitropolia Olteniei, 28, 1—2, 1976, p. 50—55.
1184. N.Vlassa, *Două piese paleocreștine din Transilvania*, ActaMN, XIII, 1976, p. 215—230.
- Vezi și nr.: 883, 911, 923, 1086, 1090, 1092, 1094—1095, 1108—1109, 1113, 1118, 1120—1130, 1132—1136, 1139, 1141—1142, 1144—1145, 1302, 1305.
- d. Medicină, învățămînt
1185. Constantin Bart, *The Hygienic and Medical Conditions in Apulum during Roman Domination*, Congr.Hist.Med., Buc., 1972, p. 285.
1186. Idem, *Scurte observații cu privire la urmele medico-sanitare de la Apulum*, Apulum, X, 1972, p. 721—726.

1187. Valentin L. Bologa, I.H. Crișan, *Medicina în Dacia romană, Istoria Medicinii Românești*, 1972, p. 50—65.
 1188. Nicolae Branga, *Două instrumente medicale de la Apulum*, *StCom Sibiu*, 18, 1974, p. 131—134.
 1189. I.H. Crișan, *Caracteristiques de la médecine romaine en Dacie*, *Congr. Hist. Med.*, Buc., 1972, p. 287—288.
 1190. Idem, *Cele mai vechi spitale de pe teritoriul României: asclepioanele de la Apulum și Sarmizegetusa, Spitale vechi și noi*, Buc., 1976, p. 35—46.
 1191. Al. Culcer, *Der Kultus des Glycon in Tomis und Apulum*, *Congr. Hist. Med.*, Buc., 1972, p. 289—290.
 1192. I. Galffy, *Ad Aquas Herculi (?) - Ad Mediam*, *Congr. Hist. Med.*, Buc., 1972, p. 291—292.
 1193. A. Hutmänn, *Gutti der Römerzeit und der Hellenistischen Epoche aus Siebenbürgen und der Dobrodsch*, *Congr. Hist. Med.*, Buc., 1972, p. 295—296.
 1194. Vasile Manoliu, *Preoccupazione dei medico-storici romeni riguardanti la medicina nella Dacia*, *Congr. Hist. Med.*, Buc., 1972, p. 299—300.
 1195. Zoltán Szabó, *Einige auf der Trajanssaule auf die Militärmedizin der römischen Provinz Dacia sich beziehenden Hinweise*, *Congr. Hist. Med.*, Buc., 1972, p. 305—306.
 1196. Wanda Wolski et Dardu Nicolaescu-Plopșor, *Problèmes d'anthropologie historique concernant quelques aspects médico-sanitaire des populations de la province Dacie*, *Congr. Hist. Med.*, Buc., p. 112.
- Vezi și nr.: 1155, 1203, 1274.

e. Rit funerar

1197. D. Benea, Ana Schiopu, *Un mormînt gnostic de la Dierna*, *ActaMN*, XI, 1974, p. 115—125.
 1198. D. Benea, Corneliu Tătulea, *Morminte romane de incinerare de la Drobeta*, *Apulum*, XIII, 1975, p. 667—675.
 1199. C.C. Petolescu și Octavian Onea, *Cercetări în necropolele Sucidavei* (1968), *MCA*, X, 1973, p. 126—140.
 1200. Al. Popa—Viorica Pavel, *Ansamblul funerar al Iuliei Serena de la Apulum*, *Apulum*, XIII, 1975, p. 114—120.
 1201. D. Protase, *Necropola orașului Apulum. Săpăturile din anii 1970—1971*, *Apulum*, XII, 1974, p. 134—159.
 1202. Maria Virtopeanu, *Două morminte romane descoperite la Micia, Sargetia*, XI—XII, 1974—1975, p. 111—116.
 1203. Wanda Wolski, N. Hampartumian, *Deux tombeaux de méditerranéens découverts dans les nécropoles d'époque romaine en Dacie*, *Congr. Hist. Med.*, Buc., 1972, p. 309—310.
 1204. W. Wolski, I. Berciu, *Contribuție la problema mormintelor romane cu dispozitiv pentru libațiile funerare*, *Apulum*, X, 1972, p. 107—120.
 1205. Idem, *Contribution au problème des tombes romaines à dispositif pour les libations funéraires*, *Latomus*, 33, 2, 1973, p. 370—379.
- Vezi și nr.: 1021—1022, 1096—1097, 1107, 1110, 1115—1116, 1120, 1131, 1137, 1140, 1147, 1149, 1232, 1289.

III. Arheologie

1. Cercetări

1206. I. Andrițoiu, *Contribuții la repertoriul arheologic al județului Hunedoara*, *Sargetia*, XI—XII, 1974—1975, p. 15—34.
1207. M. Blăjan, *Descoperiri romane la Turdaș și împrejurimi*, *Apulum*, XI, 1973, p. 743—755.

1208. Expectatus Bujor, *Așezarea romană de la Bumbști*, MCA, X, 1973, p. 107—113.
1209. E.Bujor, *Probleme ridicate de cercetările arheologice de la Orșova-Dierna*, IMCD, 1974, p. 59—63.
1210. E.Chirilă, N.Gudean, *Șantierul arheologic Bologa*, MCA, X, 1973, p. 115—123.
1211. Florea Costea, *Prezențe romane în sud-estul Transilvaniei*, *Sargetia*, XI—XII, 1974—1975, p. 269—276.
1212. C.Daicoviciu, I.H.Crișan, Șt.Ferenczi, H.Daicoviciu, I.Glodariu, V.Vasiliev, *Șantierul arheologic din Munții Orăștiei, jud. Hunedoara (1960—1966)*, *Materiale*, X, 1973, p. 61—86, (p. 78—81).
1213. H.Daicoviciu, D.Alicu, E.Nemeș, I.Piso, C.Pop, Adriana Rusu, *Principalele rezultate ale săpăturilor din 1973—1974 la Ulpia Traiana Sarmizegetusa și semnificația lor*, *Sargetia*, XI—XIII, 1974—1975, p. 225—232.
1214. H.Daicoviciu, *Noi descoperiri arheologice în capitala Daciei romane, Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, *Științele sociale și politice din România*, *Sinteza informativă*, 1, 1976, p. 31—34.
1215. Ștefan Dănilă, *Cronica săpăturilor și sondajelor arheologice efectuate pe teritoriul județului Bistrița-Năsăud în perioada 1953—1973*, *File de istorie*, III, Bistrița, 1974, p. 454—472.
1216. Vladimir Dumitrescu, *Fouilles archéologiques en Roumanie (1970—1971)*, *Bulletin d'archéologie sud-est européenne*, 3, 1975, p. 93—130.
1217. Géza Ferenczi, Șt.Ferenczi, *Cercetări de topografie arheologică în bazinul superior al Tîrnavei Mari (partea I)*, MCA, X, 1973, p. 335—352 (p. 346—349).
1218. Oct.Floca, *Dovezi ale continuității locuirii a zonei cetății Deva în epoca dacică și romană*, *Sargetia*, XI—XII, 1974—1975, p. 407—410.
1219. I.Glodariu, *Cercetări arheologice la Dedrad (jud. Mureș)*, *Apulum*, XIII, 1975, p. 227—243.
1220. N.Gudea, *O locuință rustică din epoca romană la Gornea*, *ActaMN*, X, 1973, p. 569—593.
1221. Idem, *Sondajul arheologic de la Teregova (jud. Caraș-Severin)*, *Banatica*, II, 1973, p. 97—101.
1222. N.Gudea, Ioan I.Pop, *Castrul roman de la Rîșnov. Săpăturile din anul 1971*, *Cumidava*, VII, 1973, p. 13—47.
1223. N.Gudea, *Castrul roman de la Bologa. Cercetările arheologice din anul 1970*, *SMMIM*, 6, 1973, p. 25—57.
1224. Idem, *Castrul roman de la Bologa*, *Crisia*, III, 1973, p. 109—137.
1225. N.Gudea, I.Pop, *Cercetări arheologice recente în castrul roman de la Rîșnov*, *SMMIM*, 7—8, 1974—1975, p. 55—78.
1226. N.Gudea, *Săpăturile arheologice efectuate de M.Macrea și M.Moga la baia castrului roman de la Mehadia (jud. Caraș-Severin)*, *Tibiscum*, IV, 1975, p. 107—124.
1227. I.Hica-Cîmpeanu, *Das Grabfeld aus den 4.Jh., u.Z.von Pălatca (Kr.Cluj)*, *Dacia*, XX, N.S., 1976, p. 23—36.
1228. K.Horedt, *Archeologische Deutungen (I)*, *Apulum*, XI, 1973, p. 83—98.
1229. Idem, *Interpretări arheologice (II)*, *SCIV*, 24, 2, 1973, p. 299—310.
1230. Eugen Iaroslavschi, *O villa rustica la Caransebes*, *Banatica*, III, 1975, p. 355—363.
1231. Valeriu Lazăr, *Săpăturile arheologice de la Batoș-Reghin, jud. Mureș*, *Apulum*, XIII, 1975, p. 605—613.
1232. George Marinescu, *Cercetări și descoperiri arheologice în județul Bistrița-Năsăud (I)*, *Arhiva Someșană*, III, 1975, p. 302—334.

1233. L.Mărghitan, *Considerații referitoare la urmele romane de pe cursul inferior al râului Mureș, Ziridava*, III—IV, 1974, p. 87—92.
1234. Idem, *Urme romane pe cuprinsul județului Hunedoara, Sargetia*, XI—XII, 1974—1975, p. 37—42.
1235. Fl.Medeleş, Richard Petrovsky, *Cercetări arheologice în castrul roman de la Berzovia, Tibiscus*, III, 1974, p. 133—136.
1236. M.Moga, N.Gudea, *Contribuții la repertoriul arheologic al Banatului, Tibiscus*, IV, 1974, p. 129—143.
1237. V.Moga, I.Al.Aldea, *Harta arheologică a satului Țelna, Marisia*, V, 1975, p. 43—50.
1238. V.Moga, *Sondajul arheologic de la Blandiana (jud. Alba), Marisia*, VI, 1976, p. 95—100.
1239. Sebastian Morintz, *Les fouilles archéologiques en Roumanie* (1972), *Dacia*, N.S., XVII, 1972, p. 361—397.
1240. Marian Nica, *Cercetări arheologice de suprafață pe Valea Tesluiului, Contribuții istorice*, I, Craiova, 1972, p. 200—217.
1241. Radu Popa, *Săpături într-o villa rustica de lângă Hațeg, ActaMN*, IX, 1972, p. 439—462.
1242. Adriana Rusu, *Vestigii dacice și romane în zona Hunedoarei, Sargetia*, XI—XII, 1974—1975, p. 351—352.
1243. Gh.Poenaru-Bordea, Cr.M.Vlădescu, *Primele săpături arheologice în fortificația romană de la Rădăcinești, SCIV*, 23.
1244. Alexandru Popa, *Academia Română și descoperirile arheologice de pe valea superioară a Mureșului, Marisia*, VI, 1976, p. 9—25.
1245. D.Protase, *Villa rustica de la Dalboșet (jud. Caraș-Severin), Banatica*, III, 1975, p. 349—353.
1246. Sergiu Purice, *Informații arheologice în documentele de la Arhivele Statului Vâlcea, Revista Arhivelor*, 35, 2, 1973, p. 248—253.
1247. Sebastian Stanca, *Descoperiri arheologice și numismatice la Petroșeni, ActaMN*, IX, 1972, p. 385—386.
1248. Adriana Stoia, *Les fouilles archéologiques en Roumanie* (1973—1974), *Dacia*, N.S., XIX, 1975, p. 269—307.
1249. Idem, *Les fouilles archéologiques en Roumanie* (1975), *Dacia*, XX, N.S., 1976, p. 273—286.
1250. Székely Zoltán, *Săpăturile executate de Muzeul din Sf.Gheorghe, 1967—1970, MCA*, X, 1973, p. 219—224.
1251. Idem, *Noi descoperiri din epoca romană din sud-estul Transilvaniei, SCIVA*, 26, 3, 1975, p. 343—352.
1252. Octavian Toropu, V.Ciucă, C.Voicu, *Noi descoperiri arheologice în Oltenia, Drobeta*, II, 1976, p. 93—111.
1253. George Trohani, Anca Păunescu, Liviu Petculescu, *Săpăturile arheologice efectuate de Muzeul de Istorie al Republicii Socialiste România, MN*, I, 1974, p. 289—294 (p. 291—293).
1254. D.Tudor, *Cîteva probleme ale epocii romane în lumina cercetărilor arheologice de la Buridava, Buridava*, I, Rîmnicu Vâlcea, 1972, p. 29—36.
1255. D.Tudor, *Recentele săpături arheologice romane de pe valea Oltului inferior, Apulum*, XI, 1973, p. 115—127.
1256. D.Tudor, Cr.M.Vlădescu, Gh.Poenaru-Bordea, *Arutela IV, Observații asupra campaniei arheologice din 1969—1970, SMMIM*, 6, 1973, p. 12—26.
1257. D.Tudor, *Realizări din domeniul arheologiei romane pe teritoriul județului Olt în anii 1947—1972, Oltenia*, I, Craiova, 1974, p. 39—46.
1258. D.Tudor, P.Purcărescu, *Prima campanie de săpături arheologice la Buridava romană, Buridava*, 2, Rm. Vâlcea, 1976, p. 41—44.

1259. D.Tudor, M.Davidescu, *Săpăturile arheologice din castrul roman de la Cătușele, jud. Gorj, Drobeta, II*, 1976, p. 62—79.
1260. L.Marienescu, L.Mărghitan, C.C.Petolescu, *Thermele romane de la Micia. Raport asupra săpăturilor din anii 1971—1974, Cercetări arheologice, I*, București, 1975, p. 217—229.
1261. Ilie Uzum, Gh.Lazarovici, I.Dragomir, *Descoperiri arheologice în hotarul satelor Gornea și Șichevița, Banatica, II*, 1973, p. 403—416.
1262. I.Winkler, L.Chițu, A.Borda, *Noi descoperiri arheologice la Ciumbud, Apulum, X*, 1972, p. 684—702.
- Vezi și nr.: 886, 913, 1013, 1018, 1036, 1038, 1040, 1044, 1048, 1068, 1072, 1075.

2. Material

a. Ceramică

1263. D.Alicu, *Materialul ceramic de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (I), Sargetia, XI—XII*, 1974—1975, p. 43—51.
1264. Idem, *Un fragment de amforă cu stampilă de la Ulpia Traiana*, SCIVA, 26, 3, 1975, p. 409—410.
1265. Cloșca L.Băluță, *Lucernae singulares Apulensis, Arheoloski Vestnik, XXVI*, 1975, p. 111—114.
1266. N.Branga, *Tegulae private din Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Sargetia, XI—XII*, 1974—1975, p. 81—100.
1267. Marieta Gheorghită, *Opaițele romane de la Micia, Sargetia, XI—XII*, 1974—1975, p. 51—56.
1268. Liviu Groza, *Două interesante descoperiri arheologice din județul Caraș-Severin, ActaMN, XIII*, 1976, p. 1—6.
1269. Idem, *O pușculiță romană de bani găsită la Tibiscum, Crisia, VI*, 1976, p. 233—236.
1270. D.Isac, *Helenius și Saciro de la Westendorf. Considerații asupra unui vas terra sigillata de la Orșova, ActaMN, XIII*, 1976, p. 169—175.
1271. D.Isac, *Terra sigillata din castrul roman de la Buciumi, ActaMP, I*, 1977, p. 155—172.
1272. C.Pop, I.Chifor, *Un felinar (lampion) roman în Muzeul de istorie din Gherla, Apulum, XIII*, 1975, p. 683—685.
1273. Gh.Popilian, *Traditions autochtones dans la céramique provinciale romaine de la Dacie méridionale, Thraco-Dacica, Buc.*, 1976, p. 279—286.
- Vezi și nr.: 912, 927, 934, 936, 942—943, 1019, 1156, 1178, 1193, 1269, 1295.

b. Metale

1274. D.Benea, *Oglinzi romane din plumb descoperite la Drobeta, Drobeta, I*, 1974, p. 169—178.
1275. D.Tudor, *Obiecte de metal din Drobeta descoperite în săpăturile lui D.C.Buculescu 1883 și Gr.C.Tocilescu 1896—1899, Drobeta, II*, 1970, p. 117—137.
- Vezi și nr.: 930, 945, 951, 1029, 1078, 1086, 1188, 1219.

IV. Epigrafie

1276. M.Bărbulescu, Z.Milea, *O descoperire epigrafică în castrul de la Potaissa, SCIVA, XXVI, 4*, 1975, p. 571—576.
1277. D.Benea, *Un medic al legiunii a VII-a Claudia la Drobeta în timpul războaielor marcomanice, Sargetia, XI—XII*, 1974—1975, p. 303—306.
1278. A.Bodor, *Începuturile epigrafiei romane în Transilvania sec. XV—XVI, Sub semnul lui Clío, Cluj*, 1974, p. 443—450.

1279. H.Daicoviciu, I.Piso, *Inscripții din Sarmizegetusa*, ActaMN, XIII, 1976, p. 89—97.
1280. N.Gostar, *Studii epigrafice (III)*, ArhMold, VII, 1972, p. 259—266.
1281. Idem, *Un nouveau document épigraphique sur Numerus Palmyrenorum Tibiscensium*, AUI, XVIII, 2, 1972, p. 153—155.
1282. Idem, *À propos de deux inscriptions de Analecti de Zamosius*, AUI, XVIII, 1972, p. 53—59.
1283. Idem, *Inscripția latină (romană) din ruinele cetății medievale de la Suceava*, AUI, XX, 1974, 2, p. 63—71.
1284. Idem, *Les titres impériaux Dacicus Maximus et Carpicus Maximus*, Eirene, XIII, Cluj, 1975, p. 643—649.
1285. L.Groza, V.Wollmann, *Două inscripții romane din zona Caransebeș*, ActaMN, XIII, 1976, p. 163—168.
1286. N.Gudea, *CIL III 7648, Apulum*, X, 1972, p. 707—713.
1287. Idem, *Inscripții și ștampile tegulare din castrul roman de la Bologa*, ActaMN, IX, 1972, p. 413—437.
1288. Idem, *Observații în legătură cu unele "note epigrafice"*, SCIVA, 27, 4, 1976, p. 517—521.
1289. L.Mărghitan, C.C.Petolescu, *Vota pro salute principis*, StCl, XVI, 1974, p. 245—248.
1290. Idem, *O nouă inscripție descoperită la Micia*, SCIVA, 25, 1, 1974, p. 143—148.
1291. Z.Milea, M.M.Jude, *O nouă inscripție descoperită la Potaissa*, SCIV, 23, 4, 1972, p. 667—670.
1292. Z.Milea, *Un monument epigrafic la Potaissa*, StCom Sibiu, 18, 1974, p. 125—129.
1293. I.Mitrofan, *Vestigații din Napoca romană*, ActaMN, XIII, 1976, p. 199—204.
1294. M.Moga, I.I. Rusu, *Lapidarul Muzeului Banatului, Timișoara*, 1974, 103 p.
1295. C.C.Petolescu, L.Mărghitan, *Țigle și cărămizi ștampilate din termele de la Micia*, MN, I, 1974, p. 247—258.
1296. C.C.Petolescu, *Note epigrafice (II)*, SCIV, 25, 4, 1974, p. 595—604.
1297. C.C.Petolescu, *Note epigrafice (III)*, SCIVA, 27, 3, 1976, p. 393—398.
1298. I.Piso, Vasile Pepelea, *Două piese romane din Botorca (Tîrnăveni)*, ActaMN, IX, p. 473—476.
1299. I.Piso, *O inscripție funerară romană de la Beriu*, Apulum, XII, 1974, p. 580—582.
1300. Idem, *Epigraphica I, Sargetia*, XI—XII, 1974—1975, p. 57—80.
1301. Idem, *Epigraphica II, Apulum*, XIII, 1975, p. 677—682.
1302. Idem, *Epigraphica III, ActaMN*, XII, 1975, p. 165—178.
1303. Idem, *Epigraphica IV, Apulum*, XIV, 1976, p. 441—454.
1304. Idem, *Epigraphica V, AIIA*, 1976, p. 259—265.
1305. Al.Popa, Ioan Al.Aldea, *Une nouvelle inscription dédiée à Liber Pater*, Latomus, 32, 3, 1973; *ibidem*, în limba română, StComSibiu, 18, 1974, p. 109—114; *ibidem*, Eirene, XII, Cluj, 1975, p. 699—701.
1306. D.Protase, *Rectificări la o inscripție din Apulum*, Apulum, X, 1972, p. 703—705.
1307. I.I.Rusu, *Une épithe romaine en deux exemplaires*, Vestigia, XVII, München, 1972, p. 486—487.
1308. Idem, *Periegheza epigrafică a lui Theodor Mommsen în Transilvania*, SCIV, 23, 4, 1972, p. 647—650.
1309. Idem, *Arula Herculi Dicata (CIL, III, 14496, 1)*, SCIV, 23, 1, 1972, p. 121—124.

1310. Idem, *Eine römische Grabinschrift in doppelter Ausführung, Dacia*, XVII, 1973, p. 329—334.
 1311. Idem, *Inscripții romane din Praetorium (Mehadia), Banatica*, II, 1973, p. 203—215.
 1312. Idem, *Note epigrafice (XIV). Inscripții din Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, SCIVA, 25, 4, 1974, p. 585—593.
 1313. Idem, *Contribuții epigrafice la istoria Daciei romane, I—II*, AIIA, XVII, 1974, p. 36—59.
 1314. Idem, *Diploma militară romană din Covodin (RSFI), Banatica*, III, 1975, p. 75—84; *ibidem RevRHist*, XIV, 3, 1975, p. 539—548.
 1315. Idem, *Contribuții epigrafice la istoria Daciei romane (III)*, AIIA, XVIII, 1975, p. 47—70.
 1316. Idem, *Titius Ianuaris Centurio la Drobeta, Drobeta*, II, 1976, p. 47—54.
 1317. S.Sanie, *Onomastica orientală din Dacia romană (II)*, ActaMN, X, 1973, p. 151—170.
 1318. Idem, *Classica et Orientalia (I)*, SCIV, 27, 3, 1976, p. 399—404.
 1319. Mircea Stoia, *Theodor Mommsen — corespondență în legătură cu inscripțiile romane din Transilvania*, SCIV, 23, 1, 1972, p. 125—132.
 1320. D.Tudor, *Inscriptiones inédites de la Dacie inferieure, Vestigia*, XVIII, München, 1972, p. 486—490.
 1321. Idem, *Comunicări epigrafice (VII)*, SCIVA, 26, 1, 1975, p. 125—136.
 1322. N.Vlassa, *Interpretarea plăcuței de aur de la Dierna*, ActaMN, XI, 1974, p. 125—141.
 1323. V.Wollmann, *Monumente epigrafice "emigrate" din Ulpia Traiana, Sargetia*, XI—XII, 1974—1975, p. 307—315.
 1324. Idem, *Epigrafia și problema romanizării în provincia Dacia*, AIIA, XVIII, 1975, p. 281—289.
 1325. Idem, *Germanische Volks und Kulturelement in römischen Dakien, Germania*, 53, 1975, p. 166—174.
- Vezi și nr.: 883, 902, 915, 923, 931, 953—954, 961, 966, 971, 982, 985, 987—996, 1001—1006, 1011—1012, 1027, 1030, 1046—1047, 1053, 1055, 1057—1059, 1061—1063, 1065—1067, 1071, 1074, 1079—1082, 1088, 1091, 1154—1155, 1157, 1163, 1168, 1169, 1172—1173, 1176—1183.

V. Numismatică

1326. E.Chirilă, N.Gudea, Gheorghe Moldovan, *Tezaure și descoperiri monetare din Muzeul municipiului Sighișoara, Sighișoara*, 1972, 85 p. (p. 23—34); ediție și în limba germană.
1327. E.Chirilă, I.Piso, *Descoperiri monetare antice în Transilvania, Apulum*, X, 1972, p. 719—720.
1328. E.Chirilă, N.Gudea, *Descoperiri monetare antice în Banat, Apulum*, X, 1972, p. 713—717.
1329. E.Chirilă, Sever Dumitrașcu, Ioan Emödi, Gh. Lăzin, Zoltán Nanósz, Ioan Némethi, Vasile Pepelea, *Descoperiri monetare antice în Transilvania, StCom. Sibiu*, 18, 1974, p. 135—139.
1330. E.Chirilă, I. Chifor, *Descoperiri monetare antice în Transilvania (XI), StCom Sibiu*, XIX, 1975, p. 45—51.
1331. E.Chirilă, I. Stratan, *Descoperiri monetare antice și bizantine din Banat (I), StCom Sibiu*, XIX, 1975, p. 81—87.
1332. Maria Chitescu, Eugenia Popescu, *Tezaurul monetar imperial de la Sîmburești*, SCN, VI, 1975, p. 223—227.
1333. Șt.Dănilă, I.Winkler, *Un denar subaerat și hibrid descoperit în nord-estul provinciei Dacia, Arhiva Someșană*, III, 1975, 1976, p. 334—337.

1334. Octavian Dogariu, *Unele precizări privind monedele cu legenda PMSCOL VIM*, BSNR, 1973—1975, nr. 67—69.
1335. Mariana M. Grigorescu, *O nouă colecție în patrimoniul Muzeului județean Mureș, Marisia*, VI, 1976, p. 684—693.
1336. N.Gudea, *Monede din castrul roman de la Mehadia*, SCIVA, 26, 1, 1975, p. 147—152.
1337. Nubar Hampartumian, P.Purcărete, *Note pe marginea unui tezaur monetar din epoca romană descoperit la Rîureni, Buridava*, I, Rm. Vâlcea, 1972, p. 161—171.
1338. Valeriu Lazăr, *Descoperiri monetare imperiale romane în județul Mureș, Marisia*, V, 1975, p. 379—382.
1339. B.Mitrea, *Descoperiri de monede antice și bizantine în R.S.R.*, XV, SCIV, 23, 1, 1972, p. 133—147.
1340. Idem, *Découvertes de monnaies antiques et bizantines dans la République Socialiste de Roumanie* (XV), Dacia, N.S., XVI, 1972, p. 359—374 (p. 368—370).
1341. Idem, *Descoperiri de monede antice și bizantine în RSR*, SCIV, 1, 1973, p. 133—152 (p. 164—150).
1342. Idem, *Découvertes de monnaies antiques et bizantines dans la République Socialiste de Roumanie* (XVI), Dacia, N.S., XVII, 1973, p. 399—415 (p. 410—414).
1343. Idem, *Un tezaur de monede romane imperiale din vestul Olteniei, Drobeta*, I, 1974, p. 55—64.
1344. Idem, *Bibliografia numismaticii românești*, 1948—1972, BSNR, XLII—LXVI, 1974, p. 34—59.
1345. Idem, *Descoperiri de monede antice și bizantine* (XVII), BSNR, LXVII—LXIX, 1974—1975 p. 313—326.
1346. Idem, *Bibliografia numismaticii românești*, IV, (1970—1972), SCN, VI, 1975, p. 264—279, 269—273.
1347. Idem, *Découvertes de monnaies antiques et bizantines en Roumanie*, (XVII), Dacia, N.S., XIX, 1975, p. 309—317 (p. 313—316).
1348. Idem, *Découvertes monétaires en Roumanie* (XVIII), Dacia, N.S., XIX, 1975, p. 318—326 (p. 322—324).
1349. Idem, *Découvertes monétaires en Roumanie* (XIX), Dacia, N.S., XX, 1976, p. 287—293 (p. 289—290).
1350. V.Pavel, *Tezaurul de monede imperiale descoperit la Alba-Iulia în anul 1963*, Apulum, XIV, 1976, p. 73—97.
1351. C.C.Petolescu, *Probleme ale circulației monetare romane în Muntenia în secolele II—III e.n.*, Apulum, X, 1972, p. 191—207.
1352. Carmen Maria Petolescu, *Monede descoperite la Micia*, BSNR, LXVII—LXIX, 1974—1975, p. 91—94.
1353. Gh.Poenaru Bordea, *Monedele descoperite în necropola Sucidavei în campania a XX-a 1968*, MCA, X, 1973, 141—146.
1354. Idem, *Descoperiri monetare din cetățuia romano-bizantină de la Sucidava cu specială privire asupra perioadei 260—328 în campania 1966—1971*, SCN, VI, 1975, p. 69—106.
1355. Al.Popa, V.Pavel, I.Berciu, *Tezaurul de la Tibru (II)*, Apulum, XI, 1973, p. 99—113.
1356. Gh.Popilian, Zaharia Gărau, *Note asupra tezaurului de monede romane imperiale de la Pîrșani, comuna Pielești, jud. Dolj, Contribuții istorice I*, Craiova, 1972, p. 190—199.
1357. Gh.Popilian, *Aspecte ale circulației monetare în castrul și așezarea romană de la Slăveni, Oltenia*, I, Craiova, 1974, p. 75—82.

1358. Idem, *Tezaurul de monede romane imperiale descoperit la Leurda, orașul Motru, Drobeta*, I, 1974, p. 147—157.
1359. C.Preda, *Tezaurul monetar din epoca romană descoperit la Gîrla Mare (jud. Mehedinți)*, *Historica*, III, Craiova, 1974, p. 67—92.
1360. Onoriu Stoica, *Cîteva descoperiri monetare în Oltenia*, *Buletin Informativ*, Craiova, I, 1976, p. 18—24.
1361. Idem, *Monede imperiale romane descoperite la Bîrca*, *Buletin Informativ*, 2, Craiova, 1976, p. 43—45.
1362. I.Winkler, *Despre două tezaure de monede antice descoperite la Deva*, *Sargetia*, IX, 1972, p. 51—53.
1363. I.Winkler, Constantin Băloi, *Circulația monetară în așezările antice de pe teritoriul comunei Orlea*, *ActaMN*, X, 1973, p. 181—212.
1364. I.Winkler, A.Hopîrtean, Z.Milea, *Monede antice descoperite în Transilvania și Dobrogea*, *ActaMN*, IX, 1972, p. 383—384.
1365. I.Winkler, *Despre componența tezaurului monetar descoperit la Apoldul de Jos*, *IMCD*, p. 421—428.
1366. Idem, *Descoperiri monetare în Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, *Sargetia*, XI—XII, 1974—1975, p. 117—136.
1367. Idem, *Colecția monetară a Bibliotecii Batthyaneum (I)*, *Apulum*, XIII, 1975, p. 35—49.
- Vezi și nr.: 926, 1246—1247.

VI. Recenzii, prezentări de carte, adnotări

1368. M.Bărbulescu, *SCIV*, 25, 4, 1974, p. 605—610/ I.I.Russu, *Dacia și Pannonia Inferior în lumina diplomei din anul 123*, Buc., 123 p.
1369. Idem, *RevIst*, 6, 1976, p. 967—968/ *Inscripțiile Daciei romane*, vol. I, 1976.
1370. I.Berciu, *Apulum*, XV, 1977, p. 774—775/ D. Protase, *Un cimitir dacic din epoca romană la Sopor de Cîmpie*, Buc, 1976, 111 p.
1371. C.Daicoviciu, *Corrigenda*, *ActaMN*, X, 1973, p. 611—613.
1372. H.Daicoviciu, *ActaMN*, XIII, 1976/ *Inscripțiile Daciei romane*, vol. I, Buc., 1976.
1373. Gheorghe Geția, *MB*, 25, 4—6, 1974, p. 292—294/ M.Moga, I.I. Russu, *Lapidarul Muzeului Banatului*, 1974, 103 p.
1374. N.Gostar, *AlIAI*, I, XI, 1974, p. 301—305/ I.I.Russu, *La Dacie et la Pannonie Inferior d'apres le diplome militaire de l'anne 123*, Buc., 1973.
1375. V.Moga, *Apulum*, XII, 1974, p. 699—700/ I.I.Russu, *Dacia și Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din anul 123*, Buc, 1973.
1376. Thomas Nägler, *FVL*, XV, 1, 1972, p. 137/ D.Protase, *Riturile funerare la daci și daco-romani*.
1377. D.Protase, *SCIVA*, 26, 3 1975, p.427—428/ Oct. Floca, W. Wolski, *Aedificula funerară în Dacia romană*, *BMI*, 42, 1973, p. 427—428.
1378. Al.S.Stefan, *SCIV*, 23, 3, 1972, p. 493—495/ N. Gudea, I. I. Pop, *Castrul roman de la Rîșnov (Cumidava)* 1972, 66 p.
- Vezi și nr. 984.

SORIN COCIȘ-ADELA PAKI

RECENZII

Joachim Weisshaar, *Die deutschen Ausgrabungen auf der Pevkakia-Magula in Thessalien. I. Das späte Neolithikum und das Chalkolithikum, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Archaeologie des Mittelmeer-kultarraumes* (BAM) herausg. v.d. Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität Heidelberg, V. H. Hauptmann, Bd. 28 (1989). 236 S., 4 Farbtafeln und 151 Taf. planne. Ed. Dr. Rudolf Habelt GMBH, Bonn.

Lucrarea începe cu un cuvînt înainte din partea editorului, Harald Hauptmann în care sînt prezentate istoricul cercetărilor, principalele rezultate ale săpăturilor din Thessalia, rolul și locul săpăturilor din golful Pagassai, conduse de prof. V. Milojević. Introducerea, făcută de prof. H. Hauptmann, precizează problemele urmărite de cercetări, desfășurarea lor, campaniile, durata, perioada, colectivele de cercetare. În acest capitol se mai precizează planificarea valorificării rezultatelor cercetărilor. În acest sens, merită de reținut: *Pevkakia II. Die frühe Bronzezeit*, de E. Christmann; *Pevkakia III. Die mittlere Bronzezeit*, de J. Maram; *Pevkakia IV. Die Späte Bronzezeit*, de R. Avila. Cu deosebire bucurie aflăm că volumul *Pevkakia III* urmează să apară, *Pevkakia II* a fost deja susținut ca disertație de doctorat (1988), iar ultimul volum *Pevkakia IV* este în lucru. Mai semnalăm cititorului apariția volumelor lui B. Jordan despre resturile oaselor de animale descoperite (1985), noi materiale din Pevkakia ale lui G. Hinz și K.P. Amberger în lucru.

Lucrarea începe cu prezentarea listei prescurtărilor folosite de autor, ce cuprinde circa 60 titluri și o introducere, după care sînt descrise săpăturile, precum și nivelele neolitice și chalcolitice: Rachmani inferior, mijlociu și superior.

Capitolul următor prezintă ceramica și obiectele. Deosebit de interesantă este partea referitoare la evoluția ceramicii și a opiniilor despre caracterizarea acesteia. Analiza ceramicii începe cu prezentarea categoriei, facturii și culorii, precizîndu-se date statistice despre categorii, culoare sau tehnica de netezire și lustruire. În continuare, autorul prezintă categoriile ceramice cu decor (incizii, caneluri, pictură crusted (pastos), precum și categoriile de import (marfa Galepsos, pictată cu grafit, cu urfirnis). O bună parte din lucrare este acordată formelor ceramice (străchini, cupe, castroane, farfurii, pahare, boluri, oale, amfore, raze de provizii ș.a., însoțite, în anexă, de un tabel evolutiv al tipurilor, tipuri de buzz și variantele lor).

Din categoria obiectelor autorul analizează uneltele, podoabele, idolii antropomorfi și zoomorfi, idolii fără cap cu perforație (mai numiți în regiunea dunăreană "de tip Thessalic"), ancore, ș.a.

Complexele de locuit sunt prezentate pe straturi culturale, începînd cu nivelul Dimini, Rachmani inferior, mijlociu și superior.

Legăturile cronologice și culturale, sincronismele și stratigrafia, stratigrafia comparată sunt analizate într-un alt capitol. Analiza începe cu situația din Thessalia (autorul prezintă aici și două hărți cu descoperirile din Thessalia și Egeea), Grecia centrală și de vest, Peloponez, insulele cicladice, Macedonia, Tracia și cele din Balcanii de vest și Asia Anterioară.

Un loc aparte îl cuprind cele 10 date de radiocarbon din care 4 din nivel Rachmani și 6 din nivel Dimini. Un scurt rezumat sintetizează concluziile referitoare la ocupații, natura stațiunii, rolul și importanța cercetărilor.

Catalogul descoperirilor descrie obiectele ilustrate în volum cu date importante referitoare la factură, amestec, ardere, culoare, netezire/lustruire, tehnica sau culoarea picturii și fondului vasului.

Dintre anexe, deosebit de importante pentru cel care studiază statistic datele sunt cele referitoare la descrierea și răspîndirea tipurilor de vase în planșe, tabelele cu statistica absolută și relativă a decoriurilor, descrierea planșelor color și proveniența decorului sau a materialului ilustrat. În anexele lucrării urmează ilustrația, planșe color (A—D), planșe cu imagini despre principalele complexe sau obiecte (pl. I—XIX), planșe cu reconstituiri de forme (pl. 1—84), planșe cu materiale aparținînd culturii Rachmani din diferite stațiuni (84—96), tipurile de vase (97—136), date statistice (137—138), reconstituirea ideală a straturilor (140—142), decorul (143—144), stratigrafia comparată (145), principalele planuri (146—149) și profile (150—151) cu care se încheie lucrarea. Lucrarea este așteptată de multă vreme de un grup larg de specialiști din Balcani și regiunea carpată — dunăreană, datorită caracterului modern al săpăturilor (suprafețe mari, descrieri statistice, echipe de specialiști) și, mai ales, pentru observațiile stratigrafice de aici, deosebit de importante pentru evoluția, cronologia și legăturile culturii Rachmani cu civilizațiile învecinate.

Deosebit de importante ni se par observațiile privind reasezarea cronologiei relative și absolute a culturii Larissa (p. 14) și ceea ce decurge din aceasta, deosebit de importantă pentru cronologia regiunii carpată—dunărene este legătura cronologică și culturală dintre Vinca A și Larissa. Socotim deosebit de importantă observația, pentru a insista asupra problemei și a preciza semnificațiile acesteia pentru legăturile dintre regiunea dunăreană și zona thessalo—macedoniană.

Noua orientare (vezi opinii similare la GALIS 1987; HAUPTMANN 1986) permite, pe de o parte, o definire mai clară a felului cum își încheie evoluția cultura Dimini și, pe de altă parte, ce elemente se păstrează încă în conținutul primelor faze Rachmani, felul în care se petrece procesul de dezvoltare a "chalkoliticului" în regiunile thessalice. Aceste elemente pot fi sincronizate acum cu fazele tîrzii ale culturii Vinca și acest lucru trebuie făcut deoarece dezvoltarea civilizațiilor chalkolitice din regiunea dunăreană nu trebuie ruptă de cea din zonele thessalo—macedoniene.

În acest sens, un rol important îl joacă ornamentația incizată, decorul din pliseuri și o serie de forme de vase pe care apar aceste elemente. Ornamentele incizate apar atât în culturile Dimini, cât și în Rachmani. Cele din cultura Dimini, din fazele timpurii, Oztaki A (HAUPTMANN 1981, pl. X/1—6, XI/1, 91/13; C/1—5, D/1, 3—7; 18/8; B 1/E8), asociate cu pictura caracteristică sunt elemente frecvent întâlnite în culturile Banatului și Alföld—Szakálhát din regiunea dunăreană. Mai sunt numeroase incizii în Oztaki B (HAUPTMANN 1981, pl. 92/6, Beilage 3/15) și cele din acea fostă fază Dimini-Clasic (GRUNDMANN 1932, fig. 114f; HAUPTMANN 1981, pl. 7/7—13; Neolithic Greece, pl. VII/10, p. 286).

Weisshaar, în lucrarea sa (p. 55 și urm.; pl. 5/1—9), aduce noi precizări cu privire la decorul incizat, cunoscut din nivelele timpurii Dimini și, mai ales, apartenența unor materiale la fazele timpurii și mijlocii ale culturii Rachmani. În mod deosebit, acestea se dezvoltă în descoperirile de la Phthiotis Theba (p. 88—91). Încă Schachermeyer precizase legături în regiunea dunăreană pentru aceste materiale în culturile Boian, Gumelnița și Vădastra (p. 90).

Asupra acestor materiale insistăm în mod deosebit, dată fiind importanța pe care noi o acordăm acestor materiale, care permite precizarea unor legături cu regiunea dunăreană. În primul rând, încă din nivelul Dimini, reținem atenția celor cu buzele îngroșate cu decor canelat (pl. 5/13), din incizii (pl. 11/11) sau alveole (pl. 11/14, 16). Aceste buze se mențin în nivelul Rachmani I (Untere) (pl. 14/2, 18/730/8, 11, 31/14) și Rachmani mijlociu (pl. 45/14, 57/28, 58/8, 11, 59/7). Ele apar și în descoperirile de la Phthiotis Theba (pl. 89/20) și Pyrasos (pl. 86/10). Atât forma, cât și decorul, mergând uneori pînă la identitate, apar în regiunea dunăreană în nivele Vinca D sau Sopot Lengyel II ori III (DIMITRIJEVIC 1968, la Klokocevik orizont D pl. IV/7 sau E IV/14; Bapska orizont H, Gr. 305 ș.a., pl. 11/3—4, 17/4; Klokocevik pl. XVI/3).

Buzele canelate (pl. 5/8), în regiunea dunăreană, sunt cunoscute în cultura Precucuteni, în Moldova, chiar dacă nu au aceeași formă, dar apar asociate cu benzi incizate cu tăieturi scurte (DUMITRESCU, VL. 1954, 280 și urm., pl. LXVI; MARINESCU 1974, fig. 27—28), la Esterghim, în Transilvania (vezi SZEKELY 1967, 4/5, 5/4, 6; 7/7, 8/5, 10; 1970, fig. 1/2, 4/3/7). Acestea din urmă au o pastă canelată, care arată că ea este străină prin tehnică și decor de fondul anterior din zonă (Notenkopf în Moldova, Turdaș în Transilvania).

Legătura cu zonele thessalo-macedoniano-tracă este asigurată prin intermediul descoperirilor de la Dikili Tash II, prin cele de tip Galepsos și ceramică grafitată. La Dikili Tash o mare proporție din zisa ceramică Marica (DESHAYES 1970, fig. 9 1973, 493; SEFERIADIS 1970, fig. 9; 1983, fig. 26—36) are legături cu descoperirile Precucuteni I și II (MARINESCU 1974, 28/1, 29/2—3, 39/3, 7—8, ș.a.; SZEKELY 1967, 4/5, 5/6; 1970, fig. 2/3, 5, 3/). Descoperiri de tip Galepsos, asociate cu ceramică grafitată, în această vreme sunt la Dikili Tash (SEFERIADIS 1983, 657, fig. 37—40; WEISSHAAR 1979, fig. 1—3; 1989, 123—124; GARASANIN 1984), Pevkakia Magula (WEISSHAAR 1979, 126—127, fig. 1—3; 1989, pl. 35, 56/20, 63/2—5) și Pfitolivos III (RENFREW 1970; WEISSHAAR 1979, 127—129; LAZAROVICI 1979, 64, 129, pentru legăturile cu Vinca).

În regiunea dunăreană aceste elemente se succed, sincronisme sunt doar pentru fazele timpurii (Gumelnița Ib (A1) cu Precucuteni III la Tangiru; MARINESCU 1976, 349; la Măgurele (ROMAN 1963, 45—46) în timp ce în Tracia apar împreună (GARASANIN — DEHM 1963, 2, considera elemente Gumelnița în așezarea Boian—Marica). Elemente Gumelnița mai sunt semnalate la Kalliphytos, Milopotamo, Alistrati, Paradimi ș.a. (GARASANIN — DEHM 1963, p. 10, fig. 29—47). Elementele gumelnițene de la Dikili Tash sunt considerate că aparțin culturii Marica (GARASANIN—DEHM 1963; GARASANIN 1984, 10; DUMITRESCU 1970, 7), rezerve exprimate și anterior (FRENCH 1962, 44).

În zonele transilvane descoperirile de tip Precucuteni timpurii (I și II) apar mai nou asociate cu descoperiri Turdaș timpurii, Tăulaș (DUMITRESCU, H. 1966, 442; LAZAROVICI — DUMITRESCU 1985—1986, 19; PAUL 1969, 224—225; 1981, fig. 18), Petrești A suprapunând materiale sau nivele cu ceramică Vinca C, la Mintia (săpături DRAȘOVEAN—LUCA).

În toate descoperirile Turdaș timpurii din Transilvania de sud, cercetate sistematic, ceramica turdașană apare asociată cu ceramica Precucuteni (PAUL 1981 fig. 18). Tocmai în aceste orizonturi își găsesc analogii cele mai multe din ornamentele incizate de la Pevkakia Magula.

Pentru materialele din nivelele Dimini sunt analogii: WEISSHAAR pl. 5/1—4,9) la: Turdaș ROSKA 1941, LXX/14;

— Zorlențu Mare (LAZAROVICI 1971, IX/6; 1979, XXIV/H 32);

— Tăulaș (DUMITRESCU, H. 1984, 1985—1986, pl. III/1,3,6, 9—12, VIII/1, XIII/11, 14, XVI-II/4,7—8, XXI/5);

— Pentru materialele din nivele Rachmani I sunt analogii: (WEISSHAAR 12/8, 23/12—13, 28/19, 29/26) la:

— Turdaș (ROSKA 1941, XC/14; CVI/17; CXIX/22, CXX/6, CXXI/6);

— Tăulaș DUMITRESCU, H. 1984, 1905—1986, 2/15);

— Pentru materialele Petrești de la Turdaș sunt analogii la: WEISSHAAR (16/12, 11/9, 19/7, 10, 17, 33/6 93/3, 94/16); și în faza Rachmani mijlociu la Turdaș (ROSKA 1941, LXXXIII/11, CXII/10).

Pentru ornamentele pictate din nivele Dimini de la Pevkakia Magula, prezentate de Weisshaar, sunt numeroase legături între materialele din Transilvania aparținând culturii Petrești. Astfel, pentru:

figurile și planșele de la WEISSHARR — 1/1, 4/6, 2/4, 13/8, 14/11 sunt analogii în faza Petrești A la PAUL (1981, pl. 54/15 tip A III a),
— iar 1/2,4—5,8,10, 2/1 are analogii la PAUL (tip A IIb pl. 54/19) la Ocna Sibiului și Mihalț (fig. 18);

— iar 3/1 are analogii la PAUL (tip A—B IIIa pl. 55/1 și A—B IIIa2 pl. 55/4);

— iar 3/5 are analogii la PAUL (tip A—B IIlf pl. 55/15);

— iar 14/7 are analogii la PAUL (tip A—B IIe pl. 55/14), motiv ce se menține și în Rachmani I (WEISSHARR 1989 pl. 37/1).

Materiale din Nivel Petrești B au analogii atât în Dimini, cât și în Rachmani I, astfel la:

WEISSHARR (3/5—7) are la PAUL (tip B IIbi pl. 56/2—4, 8 de la Pian, Ocna Sibiului, Petrești, Seica Mică, tabel 18);

— iar 4/9b, 39/11 are la PAUL tip B IIbi pl. 56/2—3 și tip A—B IIIg pl. 55/22);

— iar 13/10 are la PAUL (tip B IIlf pl. 56/11; dar și tip A IIbi pl. 54/13, și tip A—B IIe pl. 55/14).

Nu întîmplător toatele tubulare canelate apar la Turdaș (ROSKA 1941, CXXI/1—4) pe o pastă Petrești, din păcate, nu pot fi încadrate cultural exact, ele însă se leagă de fenomenele bronzului timpuriu, sudic.

În orizonturi Petrești evoluat, de la Turdaș (ROSKA 1941, CIX/18) și din alte părți (PAUL, comunicare) sunt impresiuni semicirculare făcute cu roți, care permit stabilirea unor legături în descoperirile din zonele macedonice Bubanj Hun la — Bakarno Gumno — Suplevac (SANEV — SIMOSKA — KIZANOVSKI — CARZOSKI 1976, cat. 394, 434; GARASANTIN, M. — SIMOSKA, D. 1976 fig. 24—25, 30, 32—33; SIMOSKA — SANEV 1976 cat. 219—220; SIMOSKA — SANEV — KITANOVSKI 1976, III/1,4), și prin acestea cu Rachmani mijlociu (WEISSHARR pl. 175).

Prezențele gumelnițene sau sălcuțene (în special, pictura cu grafit) din Pevkacia Magula (WEISSHARR 1989, 63/5; 1979, 119, 3/6), destul de răspîndită în Grecia de nord: Dikili Tash, Paradimi str. 4—5, Photolivos III, Tzolmas Magula s.a. (DESHAYES 1970, p. 803, fig. 5, 9; 1970a, 27; 1973, 492 și urm.; RENFREW 1973, 475; GARASANTIN-DEHM 1963, 12; GARASANTIN 1984, p. 10, pl. Ie, IIIa, 30/31; WEISSHARR 1989, 123—125) apar și în mediu Petrești B, la Pianu de Jos (PAUL 1981, tab. 18 și pl. 56/15), aceasta marcînd momentul sincronismelor cu regiunea dunăreană.

În Banat ceramica pictată (numai ceramica pictată) de tip Petrești, sau cea înrudit, apare stratigrafiată sau nu cu descoperiri Vinca C evoluat, totuși înainte de ceea ce numea Vl. Milojević Vinca C2 (LAZAROVICI 1990). Materiale apar la Parța—ob. 2 (nestratigrafiate, peste 2 m de strat Vinca C; LAZAROVICI 1979, XXCI), Chișoda (săpături O. Radu) și Foeni (LAZAROVICI 1990, 166—167). Cele mai bune analogii în Macedonia sînt la Crnobucki (SIMOSKA — KITANOVSKI — TODOROVIC 1976, II). La Hodoni ceramica în tehnica pastoze apare în nivel Ib (de vreme Vinca C2) (în săpăturile lui DRAȘOVEAN), odată cu primele elemente Tisa.

Tot în Banat, cele mai timpurii materiale Vinca C (Vrsac-AT I, Sălbăgel), conțin vase patrulate, decor incizat cu analogii în descoperirile Tăulaș și Turdaș tîrziu (LAZAROVICI 1990). Nu trebuie uitate nici fragmentele pictate cu brun sau negru, similare ca motivistică celor de la Parța, de la Vinca (VASIC 1936 38, 277a—b, 278; și altele tot sudice: nr. 222; aflate între 6,2 și 4,9 m adîncime).

Decorul incizat, pictura cu negru pe roșu, bicromă sau tricromă, ornamente plastice și unele forme comune — care își găsesc deopotrivă analogii în regiunea dunăreană și în lumea traco-macedo-thessaliană, cum mai sus arătăm — nu sunt apariții izolate, ci rezultatul unor mișcări etno-culturale mai largi. Ele însă formează un orizont în timp în care începe să se impună metalurgia cuprului în Balcani. În regiunea dunăreană aceasta cunoaște o dezvoltare deosebită.

Analizele efectuate mai sus, pe marginea materialelor publicate și a observațiilor făcute de Weisshaar, ridică o serie de probleme și impune reanalizarea unor opinii mai vechi.

Problemele de geneză ale neoliticului tîrziu și eneoliticului, legăturile și stratigrafia comparată lasă încă de dorit în regiunile dunărene. O serie de teorii vechi, ce sînt de istoricul cercetărilor, au rămas în uz. Corelațiile cu lumea sudică sînt încă dominate de teorii vechi, între care am marca cîteva neconcordanțe:

— Dikili Tash I — Vinca A—C;

— Boian — Gumelnița — Precucuteni — Vinca B.

În locul lor, am propune următoarele sincronisme, care ar explica mai bine legăturile fenomenelor din zonele de nord ale Greciei și regiunea carpato-dunăreană:

— Vinca B2/C — Vrsac AT I — Turdaș III — Tăulaș II — Rast I — Dimini clasic — Dikili Tash I — Paradimi IIIa;

— Vinca C1 — pictura stil Petrești în Banat — Petrești A — Precucuteni I — Boian II — Oțzaki Gr. C — Paradimi IIIb;

— Vinca C2 — Petrești A—B — Gumelnița I (A) — Sălcuța I — Crnobucki I — Paradimi IV;

— Vinca D1 — Petrești B — Galepsos — Rachmani I.

Lucrarea lui Joachim Weisshaar, prin datele statistice pe care le conține, — din păcate, în acest stadiu al cercetărilor de la noi, — nu poate fi folosită cum se suvine, deoarece pentru zonele dunărene, lipsesc asemenea date statistice și reconstituiri de forme pentru acest orizont cronologic. Doar în viitor, la cercetarea unor noi civilizații sau stațiuni, dacă se vor prelucra toate materialele, se vor putea face precizări și comparații noi.

BIBLIOGRAFIE

- DESHAYES, J. 1970 — *BCH*, 44, 1970, p. 799—808.
 DESHAYES, J. 1970a — *ZborNMB*, 1970, p. 21—43.
 DESHAYES, J. 1973 — *Actes du VIII-e CISPP*, Belgrad, p. 492—496.
 DIMITRIJEVIC, S. 1968 — *Sopotsko Lendelska Kultura*, Zagreb, 1968.
 DUMITRESCU, H. 1966 — *SCIV*, XVII, 3, 1966, p. 433—442.
 DUMITRESCU, H. 1984 — *ActaMN*, XXI, 1984, p. 3—44.
 DUMITRESCU, H. 1985—1986 — *ActaMN*, XXII—XXIII, 1985—1986, p. 3—30.
 DUMITRESCU, H. — LAZAROVICI, G. 1985—1986 — *ActaMN*, XXII—XXIII, 1985—1986, p. 3—40.
 DUMITRESCU, VL. 1954 — & *Hăbășești*, București, 1954.
 DUMITRESCU, VL. 1970 *Quelques aspects des Synchronismes entre les cultures néo-énéolithiques et de la période de transition vers l'âge du bronze de l'Europe sud-orientale d'une part, et le monde Egé — Anatolien, d'autre part*, coraport, II-e CIESEE, Athena, 3—27.
 FRENCH, D. 1962 *Prehistoric pottery from Macedonia and Thrace*, PZ, 42, p. 30—48.
 GALIS, K.I. 1987 — PZ, 62, 1987, p. 147—163.
 GARASANIN, M. — DEHM, W. 1963 — *JbRGZM*, 10, 1963, p. 1—33, 176—280.
 GARASANIN, M. 1984 — PZ, 59, 1, 1984, p. 3—15.
 GARASANIN, M. — SIMOSKA, D. 1976 — *MacedAA*, 2, 1976, p. 9—41.
 GRUNDMANN, K. 1932 — *MittDAI*, 57, 1932, p. 103—123.
 HAUPTMANN, H. 1981 — *Otzaki Magula III*, B&M, 21, Bonn.
 HAUPTMANN, H. 1986 — *B&MúžEvk*, XIII, p. 19—30.
 LAZAROVICI, G. 1971 — *Banatica*, I, p. 17—32.
 LAZAROVICI, G. 1979 — *Neolithic Banatului*, Cluj-Napoca *Bibliotheca Musei Napocensis*, 5.
 LAZAROVICI, G. 1990 — *Die Vinca C "Schok" in Banat*, *SympVinca*, ms.
 LAZAROVICI, G. — DUMITRESCU, H. 1985—1986 — *ActaMN*, XXII—XXIII, 1985—1986, p. 15—40.
 MARINESCU, S. 1974 — *Cultura Precucuteni*, București.
 MARINESCU, S. 1976 — *SCIVA*, 27, 3, p. 345—353.
 PAUL, I. 1969 — *StComSibiu*, 14, p. 33—81.
 PAUL, I. 1981 — PZ, 56, 2, 1981, p. 197—234.
 RENFREW, C. 1970 — *ZborNMB*, VI, p. 45—57.
 RENFREW, C. 1973 — *Actes du VIII-e CISPP*, Belgrad, p. 473—481.
 ROSKA, M. 1941 — *Die Sammlung Zsófia von Torma*, Cluj.
 SANEV, V. — SIMOSKA, D. — KĬTANOVSKI, B. — CARZOSKI, S. 1976 — *Praistoria vo Make-donja*, Skoplie.
 SIMOSKA, D. — KĬTANOVSKI, B. — TODOROVIC, J. 1976 — *MacedAA*, II, p. 43—83.
 SEFERIADIS, M. 1983 — *BCH*, 107, p. 635—677.
 SEFERIADIS, M. 1983 — *NNU*, 52, p. 69—76.
 SEFERIADIS, M. 1986 — *B&MúžEvk*, XIII, p. 57—67.
 SIMOSKA, D. — SANEV, V. 1976 — *Praistorija vo Centralna Pelagonia*, Bitolja.
 SZEKELY, Z. 1967 — *Studii și Cercetări*, I, Brașov, p. 75—84.
 SZEKELY, Z. 1970 — *Memoria Antiquitatis*, II, p. 19—23.
 WEISSHAAR, H. J. 1979 — *JbRGZM*, 26, p. 114—130.
 WEISSHAAR, H. J. 1984 — *Zur Ägäischen Frühzeit*, *Schrift VSM*, 17, Marburg, p. 1—23.

Nicolae Gudea, *Porolissum Res Publica Municipii Septimii Porolissensium*, Editura Sport-Turism, colecția "Monumente și Muzeu", București, 1986.

Cuprinde 211 p. cu 43 de figuri alb-negru (obiecte, reconstituiri, hărți, planuri), 21 de fotografii alb-negru și 30 color, toate inserate în text, o hartă (după *Cuștint înaintea*) și un plan (la sfârșitul volumului), ambele nenumerotate.

Cuștint înaintea, p. 5—7; *Introducere*, p. 9—17; I. *Istoricul cercetărilor*, p. 18—24; II. *Porolissum înainte de venirea romanilor*, p. 25—34; III. *Romanii la Porolissum*, p. 35—151; IV. *Daco-romanii la Porolissum după retragerea administrației și armatei romane*, p. 152—163; *Încheiere*, p. 164—165; *Bibliografie selectivă*, p. 166—168; *Abrevieri*, p. 169; *Glosar*, p. 170—175; *Rezumat (în limba germană)*, p. 176—203; *Explicația ilustrațiilor (în limba germană)*, p. 204—209; *Cuprins*, p. 210—211.

Toamna anului 1986 avea să vestească apariția editorială a unui prim și prețios ghid al municipiului *Porolissum*, important centru militar și urban roman din Dacia nord-vestică, autorul fiind — plăcută coincidență — reputatul cercetător acum clujean Nicolae Gudea, originar de pe acele meleaguri. Cartea, deocamdată, constituie un îndreptar al "locului", afirmație ce nu trebuie să surprindă, deoarece se așteaptă ca "datele și faptele istorice prezentate oarecum sumar în acest ghid" să fie "înfățișate pe larg și amănunțit" (*încheiere*)... "în seria de monografii în legătură cu *Porolissum*, care vor vedea, sperăm, lumina tiparului, în anii ce urmează" (I. *Istoricul cercetărilor*). Și Nicolae Gudea și-a ți-

nut cuvîntul! Un prim tom despre această importantă așezare a și apărut în librării (*Porolissum. Un complex arheologic daco-roman la marginea de nord a Imperiului Roman*), volumul I (*Cercetări și descoperiri arheologice pînă în anul 1977*), tipărit în colecția Anuarului Muzeului de istorie și artă din Zalău, *Acta Musei Porolissensis*, XIII, 1989, volum ce însumează un total de 1178 de pagini!).

Dar de fapt, se vor întreba, pe bună dreptate, cititorii, ce semnifică numele acestui oraș? Și cercetătorul explică foarte concis: "Este încă dificil de explicat etimologia cuvîntului *Porolissum*. Numele orașului apare uneori (în inscripții) scris *Paralissum*, *Paralissensium*. Prima parte a cuvîntului, *poro* — *para*, scria cunoscutul specialist în limba traco-dacilor, profesorul I. I. Russu, reprezintă cel de al doilea element în multe toponime din Tracia și din cele două Moesii; Anthypara, Benipara, Gelupara etc. Acest *para* ar însemna căprior de acoperiș, prăjină, lance. Un alt specialist în limbile tracice, W. Thomaschek, credea că *para* ar însemna vîd, trecere, trecătoare, ceea ce ar fi mai aproape de realitatea geografică de aici, dar explicațiile rămîn, deocamdată, la stadiul de ipoteze, ca și pentru cea de a doua parte a cuvîntului, *lissum*, încă neclarificată" (II. *Porolissum înainte de venirea romanilor*).

Dar de ce n-a avut acest oraș pînă acum un ghid, atît de folositor iubitorilor de drumeție? Și iarăși autorul mărturisește cu toată sinceritatea: "... pentru că nu era nimic de văzut la fața locului. Pădurea acoperea o bună parte din complex daco-roman. Tufșurile și lăstășurile ascundeau principalele obiective arheologice... Situația s-a schimbat însă în ultima vreme... Începînd din anul 1977, pe teritoriul marelui complex daco-roman au început săpături arheologice sistematice, planificate să dureze mai mulți ani. Din 1979, lucrările de cercetare arheologică propriu-zisă au fost complementate cu lucrări de conservare, de amenajare muzeografică și chiar cu încercări de restaurare. Aceste lucrări și altele, care sînt în curs, au făcut ca *Porolissum* să nu fie numai un simplu șantier de cercetări arheologice, ci au transformat o parte din teritoriul așezării antice într-un muzeu în aer liber, unic de acest fel în toată partea nordică a țării, unde vizitatorul se află într-un permanent dialog cu trecutul" (*Cuvînt înainte*).

Lucrarea este divizată în patru mari secțiuni, fiecare împărțită în capitole ce poartă titluri sugestive.

Introducerea expune motivele autorului clujean care l-au determinat să conceapă acest volum: "Multă lume a auzit și știe cîte ceva în legătură cu *Porolissum*, cu valoarea istorică a așezării și cu deosebita importanță a unora dintre descoperirile făcute aici. Dar, în chip cu totul paradoxal, sînt foarte puțini aceia care au ajuns la *Porolissum* și care pot spune: "Am văzut *Porolissum*!" Datele prezentului ghid reprezintă doar o introducere în cunoașterea acestui mare și important centru al antichității noastre, precedînd viitoarele lucrări științifice ce-i vor fi consacrate" (și dintre care unele au apărut — completate eu).

Apoi, tot în partea introductivă, se vorbește de mediul geografic al regiunii, cu localizarea exactă a așezării daco-romane (hotarele satelor Jac și Moigrad, din vecinătatea Zalăului, avînd părți din orașul antic, probabil suburbii, ce se întind pe teritoriul localităților Ortelec, Brebi, Viile Jacului și Sfîna, iar urme de construcții înfrîundu-se de-a lungul văii Pomătului, pînă la Romita), sugerînd, totodată, excursionsiștilor posibilități de acces spre obiectiv sau îndrumarea lui în cadrul complexului arheologic din aer liber.

Interesantă, mi se pare, interpretarea datorată lui Nicolae Gudea privitoare la identificarea vestigiilor acestui mare centru urban: "Pentru că, în ultimul secol accesul spre centrul orașului antic s-a făcut și se face mai ușor prin satul Moigrad, s-a încetățenit tradiția de a se identifica teritoriul anticului *Porolissum* cu cel al satului Moigrad. Acest lucru nu este într-un totu corect, pentru că cele mai multe și, în același timp, cele mai caracteristice vestigii se află pe teritoriul satului Jac. Faptul însă că trecătoarea principală, "Porțile Meseșului", ca și cele secundare, de la nord și de la sud de ea (Valea Sărmașului, Valea Frumuselei), se află pe teritoriul satului Moigrad sau mai aproape de acesta explică și el identificarea tradițională a așezării antice cu Moigradul".

Tot Nicolae Gudea reamintește că "Istoria locurilor acestora nu a început și nu s-a sfîrșit cu epoca romană, deși aceasta reprezintă etapa cea mai importantă a vremurilor trecute. Viața omenescă este atestată aici ... din timpuri imemorabile și — la propriu vorbind — este și astăzi în plină desfășurare, prin satele care s-au născut din fosta așezare romană. Caracteristica principală a acestei lungi istorii este continuitatea de locuire pe loc, o continuitate adevărată, palpabilă, demonstrabilă pas cu pas, de-a lungul secolelor uneori insuficient cunoscute ale istoriei noastre vechi, atît prin mijloacele arheologice, cît și prin topografie. Succesiunea istoriei vechi este aici aproape perfectă". Și întreb eu (cel care recenzează acest volum) pe cititor: "nu sînt oare admirabile aceste cuvinte ale lui Nicolae Gudea, zălăuan de origine și clujean prin adopțiune" (în prezent, cercetătorul lucrează la Institutul de arheologie și artă din Cluj)?

Motivarea alegerii amplasamentului așezării își găsește, de asemenea, rezonanță în paginile cărții: "... aici, alături de condiții naturale favorabile, se află trecătoarea care făcea și face legătură între Podișul Transilvan și Cîmpia Tisei, asigurînd accesul spre și dinspre Europa Centrală... Cel ce stăpînea trecătoarea controla deci o arteră de vitală importanță comercială și strategică, asigurîndu-și atît avantaje economice, cît și militare". Or, romanii practici cum erau și-au ales un loc potrivit scopurilor lor!

Partea înțîia a ghidului se ocupă cu *istoricul cercetărilor*. Astfel, aflăm că, "în comparație cu celelalte orașe ale Daciei romane, *Porolissum* a fost descoperit cel mai tîrziu și identificat cu oarecare greutate. Au contribuit la această situație faptul că terenul a fost acoperit cu păduri pînă tîrziu, la sfîrșitul secolului al XIX-lea, distanța mare față de centrele mai importante de cultură și, poate, și alți

factori". Nume ca Andrei Cosma, profesor de limba română la Școala Normală din Zalău, Carol Torma și Arpád Buday, arheologi ai sfârșitului de veac trecut și începutului celui de-al nostru, Constantin Daicoviciu și Mihail Macrea, profesori universitari dujeni (în perioada inter și postbelică) și mai recent, — prin completările mele de bun simț —, Nicolae Gudea, Eugen Chirilă, Mircea Rusu, Ioan Mitrofan, Alexandru Matei (actualul director al Muzeului din Zalău), István Bajus sau Dan Tamba (ambii tot de la instituția zăläuană amintită) sînt definitiv legate de activitatea de cercetare a locului. Săpăturile de specialitate, reîncepute în anul 1977 (după o stagnare datorită vicisitudinilor celui de-al doilea război mondial) și coordonate de Academia României, Filiala din Cluj și Muzeul de istorie și artă din Zalău, scot, an de an, la lumină valoroase vestigii, oferind ochilor uimiți a celor ce poposesc pe aceste meleaguri, "bijuteria" complexului arheologic în aer liber sălăjan (foarte interesante și evocatoare, în această ordine de idei, mi se par încercările reușite de reconstituire a unor monumente arhitectonice majore, printre care o deosebită impresie face *porta praetoria* a castrului mare).

Secțiunea a doua a lucrării (*Porolissum înainte de venirea romanilor*) expune date istorice privind descoperiri din epoca neolitică (culturile Criș, Tisa), cea eneolitică (cultura Bodrogkeresztur și un celebru tezaur cu piese din aur, provenit de la Moigrad), epoca bronzului (culturile Căpofeni, Otomani), apoi prima vîrstă a fierului (cu numeroase vestigii hallstattiene) și, în sfîrșit, civilizația dacică (Lătene, secolele III î. Ch. — I d. Ch.), cu nu mai puțin cunoscuta "dăvă", situată pe "Măgura Moigradului" (aici a fost depistat și un mare cimitir de incinerare), civilizație caracterizată prin bogată și ilustrativă cultură materială și spirituală.

Partea cea mai cuprinzătoare a volumului (și este normal să fie așa), partea a treia (*Romanii la Porolissum*), demonstrează clar că romanii "s-au instalat într-o zonă strategică ocupată înainte de daci, au preluat fără nici o schimbare controlul trecătoarei, au păstrat nealterat numele locului. Or, toate acestea înseamnă continuitate, o continuitate ce a implicat, în chip hotărît, nu numai cadrul natural, ci, mai ales, pe cel etnic, populația dacică". Capitolele acestei secțiuni poartă următoarele titlaturi: 1. *Porolissum — cheie de boltă a apărării provinciei Dacia*, divizat în probleme privitoare la complexul defensiv (care, în antichitate, într-adevăr reprezenta o "cheie de boltă"; să nu uităm că aici se aflau fruntariile nord-vestice ale Imperiului), unitățile militare, armamentul și echipamentul ostășesc; apoi, 2. *Porolissum — puternic centru de producție roman*, avînd pagini de referință despre confecționarea ceramicii, exploatarea și prelucrarea pietrei, procurarea și turnarea metalelor, producerea sticlei, prelucrarea osului, relațiile comerciale, circulația monetară; 3. *Porolissum — centrul spiritual al provinciei Dacia Porolissensis*, cu date referitoare la scrierea în limba latină, religie, arta romană și preocupările zilnice ale oamenilor; 4. *Dezvoltarea urbană*, explică fie istoric (evoluția așezării de la faza de *canabae* — locuințe particulare în jurul castrului — la metropolă, cu rang de *municipium*, atestat epigrafic în vremea împăratului Filip Arabul, — anii 244—248 —, dar cu epitetul legat de numele lui Septimius Severus, — domnia între 193—211 —, apoi organizarea municipală), fie arheologico-arhitectural diferitele sectoare de săpături arheologice și vestigii descoperite (sectorul de nord, nord-est, sud-est, sud-vest, amfiteatrul, cimitirele, rețeaua de drumuri și trama strădală); în sfîrșit, 5. *Populația orașului* și 6. *Romanizarea* se înscriu în problematica largă a explicării demografiei antice și a simbiozei dacoromane.

Partea a patra, ultima a lucrării (*Daco-romanii la Porolissum după retragerea administrației și armatei romane*) expune argumentat și fondat păreri în conexiune cu viața economică a orașului după așazia "părăsire aureliană" (anul 275 d. Ch.), noile forme de viață socială și spirituală, contactele localnicilor cu migratorii, situația din secolele V—VI, adică perioada începuturilor și a dezvoltării iminente a importantului proces istoric, care va genera, nu peste multe veacuri, formarea poporului român și a limbii sale.

Materialul ilustrativ adecvat (despre care am amintit), bibliografia selectivă, abrevierile, glosarul (necesar pentru înțelegerea denumirilor antice, a elementelor artistice și arhitectonice etc.), cuprinzătorul rezumat cu explicația ilustrației (ambele în limba germană, în vederea utilității ghidului pentru vizitatorii străini) completează în mod fericit volumul cu așa-numitul "aparatură critică", deosebit de necesar.

Prin toate datele puse cu generozitate la îndemîna unui larg cerc de cititori, prin informațiile valoroase ce răzbat, datorită panei măiestre a autorului, prin stilul curgător cu care a fost scris, consider că acest "îndrumar" depășește cu mult pretențiile unui simplu ghid, deși modest, Nicolae Gudea crede că rostul lui este doar "de a înlesni comunicarea dintre vizitatori și vestigiile trecutului, atît cele vizibile cît și cele ascunse încă privirilor, contactul unui trecut a cărui cunoaștere reprezintă o componentă esențială a conștiinței umane" (*Cuvînt înainte*).

La rîndu-mi, nu pot încheia această recenzie fără a-mi exprima satisfacția citirii volumului de față (mai ales că am fost de numeroase ori prin acele locuri, descrise în carte) și de a face aceeași sinceră urare, pe care Nicolae Gudea o adresează tuturor, mai întîi în limba latină și, apoi, în traducere liberă: "Fii binevenit, călătorule, oprește-te, privește; sub acest pămînt stă acoperit Porolissum, oraș vestit al strămoșilor noștri; cugetă și apoi umblă sănătos!"

CONSTANTIN POP

SEIA, Quaderni dell'Istituto di Storia Antica, editată de Università degli Studi di Palermo, 1, Palermo, 1984, 194, p.

Continuând linia de cercetare deschisă de revista KOKALOS, concepută și condusă de Eugenio Manni, care a avut drept câmp de investigație istoria Siciliei antice, noua revistă a Institutului de istorie antică din Palermo își propune în primul său număr să abordeze nu numai teme specifice privind istoria siciliană, ci și subiecte de interes general ale antichității, fiind astfel deschisă tuturor cercetătorilor cu contribuții în acest domeniu.

Numărul inaugural al revistei SEIA cuprinde studii științifice diverse ca tematică și modalitate de investigare, acoperind în timp întreaga istorie antică. Un loc important îl dețin în cadrul revistei studiile mitologice — adevărate cercetări foarte bine documentate, aflate în ceea ce privește literatura clasică, cât și lucrările de specialitate cele mai recente — dintre care menționăm: P. Anello, *Polifemo e Galatea*; A. M. Melia, *Lessico mitografico narrativo dai Fasti di Ovidio*, ca și studiul Nicolei Cusumano consacrat istoricului maghiar Károly Kerényi, foarte cunoscut datorită lucrărilor sale în domeniul istoriei religiilor — *Mito, mitologema e mitologia in K. Kerényi*. Deosebit de interesant este studiul Rosaliei Marino, *La provincializzazione della Gallia Cisalpina*, care încearcă să stabilească, pe baza cercetării atente și competente a izvoarelor literare și epigrafice, momentul în care *Gallia Cisalpina* este provincia în Italia în înțelesul juridic al termenului.

Giuseppe Martorana ne oferă în articolul *L'ambivalenza di sacer*, bazat pe analiza unui text al lui Festus, o imagine inedită a sacralității și anume componenta sa malefică, care are efect negativ asupra lui *homo sacer*, determinând pierderea de către acesta a dreptului de a aparține lui *populus Romanus*, devenind astfel un *nihil*, o simplă prezență fizică. Același autor, analizând în plan religios momentul de criză reprezentat de anul 217 î.e.n. la Roma, surprinde în studiul *Tempo di Annibale e tempo di Saturno* semnificația Saturnaliilor organizate în acest an: ele au marcat un timp nou, timpul lui Saturn, care a apărut prin îndepărtarea vechiului și a primejdiei reprezentate de timpul lui Hannibal, ducând la renașterea Romei ("sărăcită chiar și de mituri" în acest moment de criză) în plan religios, politic și militar.

Giuseppe Martorana, în aceeași manieră deosebită, face o incursiune în mitologia greacă, romană și creștină pentru a evidenția rolul pe care l-a avut apariția femeii asupra istoriei umanității (studiul *Nascita della Donna e storia umana*). Concluzia la care ajunge autorul este că nașterea femeii a reprezentat separarea vieții oamenilor de cea a zeilor.

Revista mai cuprinde și alte articole atractive, desigur, însă că alegerea celor prezentate este pur subiectivă.

Prin tematică, prin orizontul problematicei îmbrățișate, prin sursele documentare folosite, SEIA reflectă un înalt nivel științific al semnatarilor studiilor din cuprinsul ei. Această revistă, aflată sub patronajul zeiței germinăției, SEIA, în mod sigur va da în viitor multe roade pe tărîmul istoriei antice.

VIORICA BOLINDET

Beneficiarii. Kolloquium über eine römische Heerescharge (3—5 decembrie 1990, Osterburken)

Orășelul german Osterburken se află situat în nord-estul landului Baden-Württemberg, chiar pe traseul vechii frontiere romane (*limes*) a provinciei Germania Superior. Încă din secolul trecut se cunoșteau aici vestigii romane, iar diferite cercetări arheologice scosese la lumină ruinele unor fortificații. În ultimii ani ai deceniului nouă al acestui secol, construcția unui pod a prilejuit o descoperire excepțională: un sanctuar cu peste 20 de inscripții, toate înălțate de gradați din armata romană numiți *beneficiarii*. Cercetarea vestigiilor descoperite a fost corelată așadar cu studierea completă a acestei funcții în armata romană. Tocmai în acest scop a fost organizat, sub titlul de mai sus, un colochiu internațional.

Participarea nu a fost numeroasă: cam 40 specialiști, dintre care doar 12 au prezentat comunicări. Tocmai acest lucru a permis discuții foarte detaliate, aprofundarea maximă a tuturor subiectelor — ceea ce a constituit de fapt principalul câștig al reuniunii. Alături de arheologii germani au fost de față invitați din Anglia, Franța, Elveția, Iugoslavia și România.

Colocviul a beneficiat de condiții excelente, asigurate atât de serviciul arheologic al landului cât și de primăria orașului Osterburken. Un rol important a revenit Societății locale de istorie, care numără membri mulți și entuziaști din toate categoriile sociale. Interesul cetățenilor pentru istoria localității lor, eforturile depuse pentru conservarea vestigiilor descoperite și căldura cu care au întâmpinat această manifestare științifică au fost impresionante.

Prima parte a lucrărilor a constat din prezentarea exhaustivă a recentelor descoperiri arheologice. Trebuie spus că cercetările de salvare au fost făcute și profund exemplar, sub conducerea unui arheolog reputat, dr. Egon Schallmayer, de către o echipă amplă de colaboratori — unui plătiș, alții voluntari. Cercetările au avut un pronunțat caracter interdisciplinar. Alături de migăloase săpături arheologice și studierea completă a descoperirilor s-au mai făcut și investigații biologice ori de istorie

a climei, au fost cercetare atent resturile construcțiilor de lemn și s-a procedat la reconstituirea lor detaliată. Rezultatele acestei munci au fost prezentate de E. Schallmayer, respectiv de arhitectul S. Huther. Ei au conturat o imagine detaliată a unui templu de lemn cu numeroase faze și refaceri, în curtea căruia s-au ridicat vreme de peste un secol importante inscripții de piatră¹. Pentru studierea completă a acestui material epigrafic s-a realizat și o colecție a tuturor inscripțiilor din lumea romană referitoare la *beneficarii*, editată în foarte bune condiții grafice și care a fost pusă la dispoziția participanților²; de fapt, el constituie primul volum din seria completă a descoperirilor de la Osterburken.

O a doua parte a lucrărilor colocoluiului a cuprins studii asupra altor centre din lumea romană unde s-au descoperit numeroase inscripții puse de *beneficarii*. M. Mirkovic a expus descoperirile de la *Sirmium*: un templu cu peste 80 de asemenea inscripții — studiate cu multă finețe de către autoare. Acest bogat material epigrafic permite multe precizări asupra duratei și modalității exercitării serviciului de *beneficarii*. Iar D. Isac a înfățișat noile cercetări de la *Amaseiu*, unde a existat cu siguranță o *statio de beneficarii*; dacă aici materialul epigrafic era în general cunoscut, atenția a fost reținută mai ales de corelarea datelor din inscripții cu cele mai recente rezultate ale săpăturilor arheologice. Rămâne deschisă problema identificării pe teren a unei *statio*. Din păcate, descoperirile recente de la *Alburnus Maior* n-au mai putut fi prezentate în acest cadru.

În sfârșit, o a treia categorie de materiale au reprezentat-o studiile asupra acestei categorii de militari romani. Au fost audiate contribuții referitoare la: prezența lor pe limesul Germaniei Superior (E. Schallmayer), izvoarele literare și papirologice despre *beneficarii* (N. B. Rankov), locul lor în ierarhia militară (J. Ott), originea și statutul lor social (G. Preuss), rolul lor în viața municipală (R. Ardevan), orizontul lor religios (J. Nélis-Clement). K. Eibl a studiat amănunțit reprezentările plastice de *beneficarii*, precum și lăncile specifice lor (obiecte reale și simple imitații miniaturale, cu altă funcționalitate). S-au putut desprinde câteva constatări majore: 1) *beneficarii* este o funcție importantă, dar care de obicei nu duce la promovări ulterioare; 2) foștii *beneficarii* pătrund în rîndul elitei provinciale, au o stare materială bună și joacă un rol însemnat în societate; 3) dedicațiile lor către zei au un pronunțat caracter oficial, fiind îndeosebi "obligații de serviciu"; ei n-au jucat un rol însemnat în răspîndirea cultelor orientale; 4) cunoscîndu-se în general atribuțiile lor (gradații detașați pentru supravegherea podurilor, punctelor importante de frontieră și de circulație rutieră, ca și a zonelor miniere), se poate face o veritabilă "hartă" cu locurile unde este de așteptat să se găsească *stationes* conduse de *beneficarii* — ceea ce deschide perspective neașteptate arheologiei romane provinciale.

Se poate conchide că acest colocoliu reprezintă un incontestabilă cîștig pentru știința antichității romane. El aduce nu doar studierea exhaustivă a unei categorii precise de militari romani, ci — tocmai prin aceasta — suscită noi direcții de cercetare și contribuie la o înțelegere mai nuanțată a societății din provincii. În seria de publicații ale descoperirilor de la Osterburken își vor găsi locul și toate materialele prezentate în cadrul colocoluiului.

Prin amabilitatea gazdelor, participanții au putut vizita vestigiile antice din localitate și excelența muzeu arheologic roman — muzeu susținut exclusiv prin inițiativa și efortul material al Societății de istorie din localitate. Alături de monumente impresionante și reconstituiri riguroase ale unor porțiuni dintr-o instalație termală, există acum în muzeu o adevărată "sală a beneficariilor", care cuprinde descoperirile din incinta sacră recent cercetată (piesele de lemn, aflate încă la restaurare, vor fi expuse ulterior în același cadru). O mențiune aparte se cuvine conferinței festive de la încheierea lucrărilor, în cadrul căreia conducătorul colectivului de cercetare de la Osterburken a prezentat (cu toată rigoarea științifică necesară) rezultatele obținute, în fața a sute de cetățeni ai orașului. Este greu de imaginat un auditoriu atît de eteroclit, și totuși atît de interesat, disciplinat și chiar competent — cum reieșea din întrebările puse. S-a dovedit cu această ocazie atît posibilul rol cultural al arheologiei "de vîrf", cît și o apetență reală a mediului social pentru forme mai elaborate de cultură istorică.

Putem spune așadar că atît cercetarea de la Osterburken cît și colocoliul ce i-a fost consacrat constituie adevărate modele ale genului. Sunt exemple de urmat și subiecte de meditație pentru toți specialiștii domeniului, ca și pentru forurile diriguitoare ale cercetării arheologice.

RADU ARDEVAN

¹ S-au întocmit chiar machete ale diferitelor faze ale monumentului; apoi, cu ajutorul unor camere TV miniaturale (de felul celor folosite în chirurgie), s-au obținut imagini de interior, așa cum vor fi fost vizibile acum două milenii.

² Egon Schallmayer, Kordula Eibl, Joachim Ott, Gerhard Preuss, Esther Wittkopf, *Der römische Weihebezirk von Osterburken I. Corpus der griechischen und lateinischen Beneficarien-Inscripfen des Römischen Reiches (= Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg, Band 40)*, Stuttgart, 1990, 870 p.

³ V. Wollmann, *AIA*, XXVII, 1985—1986, p. 253—295. Reținut de alte obligații, autorul nu a mai putut participa la colocoliu de la Osterburken.

Al XI-lea Congres internațional de numismatică

Anul 1991 a însemnat pentru Belgia aniversarea a 160 de ani de la cucerirea independenței de stat. Pentru prestigioasa Societate Regală de Numismatică a Belgiei, acest an a marcat însă o triplă aniversare: un secol și jumătate de la înființare (1841), tot atât timp de la apariția propriei publicații (*Revue Belge de Numismatique et de Sigillographie* — o prezență majoră a domeniului) și un secol de la primul congres internațional de numismatică (1891), congres găzduit chiar la Bruxelles de aceeași instituție academică. Fără îndoială, toate acestea au cântărit greu când s-a decis ca cel de-al XI-lea Congres internațional de numismatică să aibă loc în zilele de 8—14 septembrie 1991 tot în capitala belgiană.

Organizarea acestei manifestări științifice de incontestabilă anvergură mondială s-a aflat sub înaltul patronaj al forurilor politice supreme ale țării (în primul rând Coroana și Guvernul), dar și al Comisiei Comunității Europene. Din lista impresionant de lungă a susținătorilor s-au remarcat principalele instituții științifice și culturale, alături de cele financiare și de mari agenți economici. Un aport serios și-au adus Comisia Internațională de Numismatică și Asociația Internațională a Numismaților Profesioniști¹. Desigur, primăria orașului Bruxelles a făcut eforturi deosebite, izbutind să asigure condiții excelente de desfășurare. Greul muncii a revenit însă unui Comitet de organizare compus din membri de seamă ai S.R.B.N., între care rolul decisiv a revenit reprezentanților celebrei școli numismatice de la Louvain-la-Neuve (președinte: prof. dr. Tony Hackens; secretar: Ghislaine Moucharte). Se poate spune că organizatorii și-au făcut cu prisosință datoria.

O idee despre eforturile lor o oferă înseși dimensiunile congresului. Au fost de față invitați de pe toate continentele, practic nici o mare zonă etno-culturală și nici o epocă nu au rămas nereprezentate. Desigur, în primul rând trebuiesc amintiți oamenii de știință, cercetătorii fenomenului monetar și ai istoriei economice: peste 750 de participanți cu comunicări înscrise în program (la care s-au mai adăugat și contribuții neanunțate; numărul celor neprezentate a rămas înfim). Dar au fost de față și o mare mulțime de auditori, colecționari ori simpli iubitori ai numismaticei. În sfârșit, un loc relativ mare l-au ocupat specialiști ai băncilor și finanțelor, ai forurilor de politică economică și financiară, ai unor mari firme și societăți interesate în comerțul cu valori numismatice, sau de posibilitățile de a investi rentabil în acest domeniu. Nu au lipsit reprezentanții unor sfere la care numismatica apelează tot mai mult (electronica de vîrf și calculatoarele moderne, informatica, științele exacte implicate în cercetările interdisciplinare) și, nu în ultimul rând, cei ai marilor edituri — unele cu solide tradiții în publicațiile de specialitate. Credem că numărul total al participanților va fi oscilat în jurul cifrei de 2000 de persoane. Numărul și diversitatea de preocupări profesionale a participanților exprimă destul de bine largul interes de care se bucură azi știința numismaticei în lume, și — în egală măsură — natura foarte diferită a acestuia. Trebuie subliniat însă faptul că această stare de lucruri este și rămîne absolut benefică pentru cercetarea științifică în domeniu.

La efortul de cazare, întreținere și organizare s-a adăugat generozitatea gazdelor pentru numeroși cercetători din țări aflate în grave dificultăți economice. Astfel, au putut fi de față și susține lucrări valoroase specialiști atât din Europa de Est (între care și România²), cit și din diverse zone ale "lunii a treia". Limbile de lucru au fost, alături de franceză și flamandă (limbi oficiale ale țării gazdă), engleza, germana, italiana, spaniola. Lipsa unor mijloace de traducere simultană nu a creat nici un fel de dificultăți comunicării. Cu foarte puține excepții, ședințele și colocviile care au compus congresul s-au desfășurat în amplele spații, minunate utilitate, ale Palatului Congreselor din centrul capitalei belgiene.

Este evident că o reuniune științifică de asemenea proporții rămînea foarte greu de organizat și condus, iar pentru oricare participant simpla urmărire a tuturor lucrărilor se dovedea absolut imposibilă. Au avut loc doar patru reuniuni, în plen, unde s-au prezentat mari rapoarte ce vizau, fiecare, un domeniu major al științei monetelor³. Majoritatea lucrărilor au fost susținute în reuniunile pe secții, care funcționau permanent pe toată durata congresului. Au fost numeroase asemenea secții: greacă (delimitată pe mari zone geografice, plus două subdiviziuni cronologice: elenistică și imperială); romană; celtică (nume sub care se grupa numismatica antică a lumii barbare europene); bizantină; medievală (cu

¹ Termenii se cer explicați. Comisia Internațională de Numismatică este forul reprezentativ al instituțiilor și reuniunilor academice care se ocupă cu studierea monetelor. Dimpotrivă, Asociația Internațională a Numismaților Profesioniști reunește organizațiile, firmele și persoanele care au ca principală preocupare colecționarea și comerțul de valori numismatice (în accepțiune occidentală, "numismat profesionist" este negustorul de monete vechi, nu cercetătorul lor).

² Țara noastră a fost prezentă cu 14 cercetători, toți cu lucrări înscrise în program; un adevărat "record" în materie, dar care corespunde nivelului înalt și amplitudinii cercetărilor numismatice în România. Alte țări est-europene, cu bune tradiții în domeniu, au avut participări remarcabile, deși mai puțin numeroase (Iugoslavia, Bulgaria, Cehoslovacia, Ungaria, Polonia). Foarte îmbucurătoare și de bun augur au fost prezențele mai puțin obișnuite pînă acum (Albania, Rusia, țările baltice).

³ R.G. Doty, *The Industrialization of Money: Crisis and Response*; D.M. Metcalf, *A New Catalogue of Crusader Coins: Problems and Strategies*; Iordanka Youroukova, *Originalité iconographique des monnaies municipales dans les provinces romaines orientales*; M. Amandry, *Manipulations, innovations et techniques monétaires dans les cités grecques*; W. Fiedler, *Art Robbery and the Protection of Cultural Property in Public International Law*.

mari subdiviziuni geografice); indiană; islamică; otomană; central-asiatică; chineză; sud-asiatică; modernă; americană; contemporană; medalii și jetoane. Durata lor de funcționare nu a fost însă aceeași; cum era de așteptat, perioadele mai vechi ale istoriei europene au rămas cel mai bine reprezentate. Deși numeroase contribuții au apărut doar ca *poster*, dezbaterile pe secții au rămas foarte încărcate, iar opțiunea auditorilor a fost pusă la grea încercare. Din fericire, alături de programul detaliat al manifestărilor s-a editat și un volum cu rezumatele celor mai multe comunicări.

Alături de secțiile propriu-zise au funcționat "mese rotunde speciale", consacrate unor teme deosebite. Cea deschisă pentru "Informatică și numismatică" a funcționat mai multe zile, însoțită de o expoziție tehnică ("atelier") unde se făceau și demonstrații practice. Mai amintim câteva, de o importanță imposibil de neglijat: analiza și conservarea monetelor; muzeologie numismatică; numismatica vikingă; mărci de control și organizarea atelierelor monetare la sfârșitul Evului Mediu; monete neconvenționale (sau "primitive"); hîrtia-monetă; tehnica monetară. Deosebit de interesantă a fost cea consacrată bibliotecilor și bibliografiei de specialitate. Un loc aparte a revenit discuțiilor restrînse, pe colective de lucru ale Comisiei Internaționale, pe tema redactării volumelor noi din seria *Survey of Numismatic Research* și a anuarului *Numismatic Literature*.

Expoziția de carte de specialitate, deschisă pe toată durata congresului, a putut da și ea o idee despre amploarea și calitatea cercetărilor numismatice în lumea contemporană. S-au impus atenției numeroase apariții, de pe toate meridianele⁴. Menționăm aici doar câteva: primul volum al noii serii monumentale *Roman Provincial Coinage*; catalogul ultramodern al emisiunilor lui Alexandru cel Mare și Filip III Arrhidaios (realizat de M.J. Price); publicarea exemplară a monetelor antice din colecția Gulbenkian; volumele *Scripta nummaria* de Paul Naster; romanul *Les Numismates*, semnat de marele specialist care este Pierre Bastien. Între seriile de publicații care continuă să apară și al căror rol de instrumente de lucru crește mereu rămîn pe prim plan *Sylloge Numorum Graecorum*, *Fundmünzen der römischen Zeit in Deutschland*⁵, *Trésors monétaires de France*, *Moneta Imperii Byzantini*; cercetătorii britanici lucrează la următorul volum din seria *RIC*. Și lista ar putea continua.

Congresul a prilejuit și alte manifestări culturale. S-au emis medalii ale congresului; s-au organizat vizite în oraș și chiar două excursii facultative în ultima zi: una la Anvers, alta la Mariemont-Waterloo. Participanții au vizitat încă din prima zi o expoziție remarcabil organizată și intitulată semnificativ "Une monnaie pour l'Europe?". De fapt, viitoarea monedă comună europeană (ECU) a fost experimentată chiar în cadrul congresului: participanții au primit primele asemenea piese bătute efectiv, pe care le-au putut folosi doar în incinta Palatului Congreselor. A fost desigur o modalitate inspirată de a marca legătura studiilor numismatice cu problemele societății contemporane și — mai ales — posibilele valențe novatoare ale tradiției.

Cum era firesc, acest mare forum științific a ocazionat și reuniuni de lucru ale CIN și ale comisiilor ei, perfectarea unor acorduri și programe. Dar s-a realizat îndeosebi o excelentă comunicare științifică și umană între specialiștii de pretutindeni, într-o atmosferă optimă. Căldura și amabilitatea organizatorilor au imprimat de la început un spirit autentic academic.

Lucrările congresului vor vedea lumina tiparului sub formă de "Acte", dar numai într-o formă rezumativă. Organizatorii și-au asumat și această sarcină.

Fără îndoială, cel de-al XI-lea Congres internațional de numismatică marchează un bilanț foarte bun. A prilejuit o trecere în revistă completă, diversificată și necesară a stadiului cercetărilor de specialitate. A facilitat, într-o lume ce pare a se redeschide promițător, contactele necesare între cercetători și școli savante. Noile metode interdisciplinare lasă să se întrevadă o nouă etapă în știința numismatică, stilul de muncă al specialistului va fi, inevitabil și poate chiar salutar, profund modificat. Însă tocmai abundența cercetărilor, volumul informației și, nu în ultimă instanță, costul exagerat al publicațiilor pun semne de întrebare pentru evoluția viitoare. Cum vor rezolva numismații, și mai ales cei care nu dispun de mari mijloace materiale, problema accesului la informație sau a publicării? O posibilă speranță o oferă chiar informatizarea și corolarul ei necesar — colaborarea științifică internațională cit mai largă. Una din lecțiile congresului este și importanța reală a aportului pe care îl poate aduce fiecare specialist, fiecare centru de lucrări (mare sau mic) la progresele cercetării. Este drumul pe care cercetarea numismatică românească începe deja să se angajeze, cu bune rezultate. O altă lecție o constituie interesul major pentru știință pe care îl pot prezenta domenii uneori neglijate — ca numismatica timpurilor mai noi sau unele sfere colaterale — dacă sunt corespunzător tratate. Este un subiect de meditație și pentru cercetătorii români.

Totuși, marile reuniuni științifice de acest fel sunt greu de urmărit și asimilat. Asemenea congrese internaționale sunt, indiscutabil, necesare la anumite intervale. Rolul major va reveni însă, progresiv, manifestărilor mai restrînse, cu tematica foarte sever circumscrisă; frecvența lor în viața științifică promise să crească, iar cercetările numismatice românești vor trebui să fie mai prezente în viitor și la acest nivel.

RADU ARDEVAN

⁴ Inclusiv mari lucrări indiene și chineze, în excelente condiții grafice. Remarcăm și publicarea tuturor bancnotelor și monetelor emise și folosite pe teritoriul statului Oman (lucrare bilingvă, în arabă și engleză, finanțată de Banca Centrală a Regatului Oman).

⁵ Urmată de seria analoagă pentru Austria și, mai recent, pentru Ungaria. Un volum similar, de curînd apărut, pentru Slovenia.

SIMPOZIONUL AL V-LEA DE ARHEOMETRIE

La Cluj-Napoca, în perioada 27—28 martie 1992, au avut loc lucrările Simpozionului Național de Arheometrie, organizat de Muzeul Național de Istorie al Transilvaniei cu sprijinul Ministerului Culturii, Direcția Muzeelor și Colecțiilor.

Simpozionul a dezbătut lucrările unor colective din Seminarul de Arheometrie, coordonat de Comisia Națională de Arheometrie, inițiată de Direcția Muzeelor și Colecțiilor și Institutul de Tehnologie Izotopică și Moleculară din Cluj și Institutul de Fizică din București.

Seminarul de Arheometrie cuprinde specialiști, fizicieni, chimiști, matematicieni, informaticieni, astronomi, arheologi și muzeografi de la Cluj, București, Iași și Sibiu. Minați de pasiunea pentru arheologie și interesul științific de aplicarea celor mai noi cuceriri ale științelor în arheologie, specialiști cercetează și aplică rezultatele activităților și cercetărilor interdisciplinare.

Remarcăm în primul rând o participare permanentă cu teme de cercetare fundamentală în domeniul Arheometriei a unor colective de la: Catedra de Fizică nucleară din București, coordonați de prof. Calin Beșliu și V. Grecu; a colectivelor de la Institutul de Arheologie din Iași, coordonate de prof. Mircea Petrescu-Dimbovița și Magda Mantu-Istrati; a unor colective de fizicieni și informaticieni de la IFA — București, coordonați de cercetătorii Petre Frangopol și Valeriu Zoran; a unor colective de matematicieni de la Facultatea de Matematică și Laboratorul de Cercetări Interdisciplinare al Universității din Cluj, coordonate de prof. Elena Popoviciu; a unor colective de la Timișoara (Facultatea de Construcții și Muzeul Banatului).

Seminarul analizează rezultatele și dezbate activitatea pe câteva teme: prospectări, analize, date, prelucrări matematice și informatice, arheoastronomie, paleozoologie metrică.

Lucrările Seminarului și simpozionelor au apărut în limba engleză, în 2 volume, editate de P. T. Frangopol (IFA) și V.V. Morariu (ITIM) prin Societatea Română de Fizică și Institutul de Fizică Atomică din București, în anii 1988 (I Simpozion) și 1990 (II Simpozion), precum și rezumate în *Acta Musei Napocensis* (XXIV—XXV, 1987—1988, p. 909—945, capitol Arheometrie).

Simpozionul al V-lea (din 27—28 martie 1992) continuă activitatea desfășurată la Cluj: primul din 1988; al doilea la 17—18 februarie 1989; cel de-al treilea în 1990; al patrulea la 17—18 septembrie 1991. Temele de cercetare se desfășoară pe o perioadă de mai mulți ani încât lucrările au cuprins sinteze sau rezultate analitice.

Tema 1: Prospectări. În cadrul prospectărilor două teme s-au impus, ambele continuă activitatea din anii precedenți: una cuprindea activitatea de verificare prin săpături a unor măsurători magnetometrice de la Capidava (1988—1991) și înțelegerea rezultatelor măsurătorilor în vederea modelării lor cu calculatorul, comunicare susținută de R. Florescu, C. Matei, V. V. Morariu și Irina Cios; cealaltă temă viza prospectarea arheologică cu ajutorul analizelor pedologice (Tiberiu Piciu — CCB Cluj și Gh. Lazarovici), lucrare ce prezenta posibilitatea folosirii analizelor pedologice pentru identificarea sau delimitarea unei zone arheologice, verificarea sau precizarea unei stratigrafii mai fine, atunci când săpăturile nu surprind în suprafață cercetată observații clare de stratigrafie verticală.

Tema 2: Datări. A cuprins o singură comunicare, a lui I. Chereji și S. Dreve despre stadiul "Instalației destinate analizei C14 natural: aspecte legate de prelucrarea probelor de lemn", a precizat principiile, stadiul, necesitățile și preocupările colectivelor.

Tema 3: Analize. Aceasta a fost tema cea mai bogat reprezentată la acest simpozion. Lucrarea "Analiza surselor și obiectelor de cupru preistoric" (Calin Beșliu, Agatha Olariu, Dana Pop și Gh. Lazarovici) continuă un proiect, început în 1989, cu analizarea unui lot de 41 piese din colecția Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei. Prezentarea geologică și arheologică a problemei, limitele și domeniul lor de încredere, o prelucrare matematică și clasificări fine, realizate cu un aparat matematic riguros, au stîmuit un interes deosebit participanților și editorilor volumului al III-lea de Arheometrie.

Trei lucrări de analiză vizează o problemă nouă, privind proveniența, calitatea, atelierele, sursele unor obiecte din perioada istorice: "Analize XRF asupra unor monede de argint și bronz emise de Isaccea în secolul al XIII-lea (Ernest Oberlender-Tîrnoveanu), "Analize prin activare cu neutroni ale unor obiecte de la Primăria Veche din Sibiu" (Agatha Olariu) și "Problema analizelor fizico-chimice pentru obiectele arheologice" (Al. Valentin).

Lucrarea "Contribuții la cunoașterea ceramicii de la Gura Baciului" (Lucreția Ghergariu, Gh. Lazarovici și Al. Hossu), constituie un subiect ce a adus interes și rezultate deosebite în cunoașterea tehnologiilor folosite de străvechile comunități neolitice (mileniul VI î. Ch.). Prin studiul macroscopic, al texturii lutului, a temperaturilor de ardere, a tehnologiilor folosite la modelarea ceramicii, a netezirii ei, lucrarea a adus informații asupra provenienței materiilor prime, tehnologii ș.a.

Două lucrări au vizat studiul osteologic (calitativ și metric) al unor resturi de paleofaună din stațiuni preistorice: una din lucrări avea caracterul unei largi sinteze: "Determinări osteologice a păsărilor din situri neolitice" (E. Kessler) și "Determinări osteologice din gropile rituale de la Tureni" (Diana Rus).

Trei subiecte — cu rezultate deosebite, pe care le cunoaștem din îndrumarea lucrărilor, cu o temă deosebit de interesantă prin aplicațiile ei, legate de proveniența unor materii prime — nu au fost susținute, ele vizând următoarea problemă: "Analize petrografice pe unelte de la Ildod (Florentina Oltean), "Studiu petrografic asupra gresilor de la Baci" (Adrian Moldovan) și "Analiza petrografică

asupra eșantioanelor de pe șantierul roman din Cluj-Piața Muzeului" (Victor Cătănaș și Dorin Ursuțiu).

O problemă nouă a preocupărilor din cadrul Seminarului de Arheometrie a fost marcată de lucrarea "Analize de artă parietală" (Mărza Ioan și Gh. Lazarovici), lucrare care a prezentat o serie de blocuri cu semne rupestre inedite din Munții Maramureșului, analizate în context european prin prelucrări și clasificări cu calculatorul.

Lucrarea lui V. V. Morariu, "Analiza proporțiilor Sanctuarului de la Parța", a stîrnit interes deosebit în rândul specialiștilor prin constatarea existenței "numărului de aur" în proporțiile Sanctuarului de la Parța sau din diviziunile armonice ale acestuia. Studiul a dezvăluit prin intermediul numărului de aur existența unor tradiții, a personalității umane, a unui sistem de măsurare abstract și a unor riguroase reguli privind proiectarea și realizarea unor construcții neolitice de mari dimensiuni (Sanctuarele de la Parța, locuințele cu etaj etc.). Tema continuă preocupări mai vechi privind numărul de aur ("Dimensional Analysis of Ancient Pottery" de Morariu — Salvan — Frangopol Simp. II).

De același subiect se leagă și lucrarea "Estetica vaselor dacice lucrate cu roata" de Viorica Crișan, realizată sub îndrumarea lui V. V. Morariu.

Tema 4: Prelucrări matematice și informatice. După analize, aceasta a fost tema cea mai bogat reprezentată la Simpozion. Preocupările colectivului Secției de preistorie de la Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj, bogat prezentate la fiecare simpozion, au fost de astă dată sintetizate într-o lucrare complexă, "Programul Zeus", realizat de către Lucian Tarcea, sub îndrumarea lui Gh. Lazarovici. Programul cuprinde un sistem de baze de date și sistemul de gestionare a lor, programe de prelucrări, clasificări statistice sau ierarhice divizive Fuzzy ș.a. Programul realizat profesional oferă arheologilor, în special, preistoricilor interesați de prelucrarea datelor sau informațiilor arheologice cu calculatorul, posibilități complexe de analiză.

În cadrul temei au fost prezentate alte subiecte: o lucrare "Folosirea programului Graph pentru modelarea prospectărilor magnetometrice", de către V. V. Morariu; lucrarea "Studiu metric asupra topoarelor șlefuite de la Iclod", de Zoia Kalmar. Cele două lucrări folosesc în mod curent prelucrări matematice și informatice de înaltă performanță, ceea ce reprezintă modele de studiu și referințe prin concluzii și metodologie.

Deși nu au fost prezentate drept comunicări noi, două lucrări, "Metode de clasificare și seriare" (Frențiu — Lazarovici) și "Clasificări nuanțate calitative" (Dumitrescu — Lazarovici) au stat la baza multora dintre comunicările prezentate, fiind totuși realizări noi față de cele publicate anterior (Arheometrie I—1988 și II—1990).

Tema 5: Paleoastroonomie. Tema, permanent reprezentă la fiecare Simpozion prin contribuțiile lui Florin Stănescu de la Sibiu, a cuprins două comunicări, "Mișcarea soarelui în unele din astronomiile antichității. Soluții cvasiidentice" (Fl. Stănescu) și "Determinarea hramului și apartenenței unei biserici cu ajutorul măsurătorilor arheometrice" (P. Munteanu. P. Beșliu. Fl. Stănescu).

În cadrul Simpozionului a avut loc o masă rotundă, "Perspective și orientări", unde au fost prezentate:

— Detalii ale unor programe de prelucrări matematice și informatice cu ajutorul calculatorului preluate din literatură, din programe profesionale, tipuri de baze de date, posibilități și limite, structuri de baze de date sau pentru cunoștințe ce permit un dialog între specialiști — matematicieni, informaticieni și arheologi, în vederea elaborării unui sistem expert pentru preistorie.

— A fost prezentat programul pe anul în curs și de perspectivă al Comisiei Naționale de Arheometrie, ce unește prin consimțămîntul și preocupările lor specialiști din diferite domenii. A fost semnalată slaba susținere a acestui program în ultima perioadă de către Comisia Muzeelor și Colecțiilor ce nu a mai manifestat interes deosebit ca în perioada anilor 1990—1991. Biroul Comisiei a subliniat susținerea temelor (din 1991 și 1992) de cercetare de către Catedra de Fizică Nucleară a Universității din București (proiectele cupru, aur și termoluminescență), proiectul "Zeus" (susținut de Muzeul Național de Istorie al Transilvaniei), proiectul "surse de cupru" (susținut de Institutul Român de Tracologie), proiectul "Radiocarbon" (susținut de ITIM Cluj), proiectul "sistem expert preistorie" (susținut de Facultatea de matematică, Laboratorul de Cercetări Interdisciplinare și Gruparea pentru Convorbiri Științifice, Muzeul Național de Istorie al Transilvaniei).

La masa rotundă au participat specialiști, cercetători și studenți de la centre universitare din Sibiu și Alba Iulia, mai intens decît de cei la facultățile din Cluj, propunînd teme, informîndu-se, solicitînd programe, algoritmi, dezbătînd rezultatele.

GHEORGHE LAZAROVICI
Comisia Națională de Arheometrie

*Cel de-al X-lea Congres Internațional de Epigrafie Greacă și Latină.
(Nîmes, 4—10 octombrie 1992)*

Asociația Internațională de Epigrafie Greacă și Latină (AIEGL) a organizat, cu ajutorul municipalității orașului Nîmes din sudul Franței, cel de-al X-lea Congres Internațional al asociației, cu participarea unui număr foarte mare de invitați (247 de comunicări înscrise în program).

Congresul a debutat în ziua de duminică, 4 octombrie, când congresiștii, care ajunseseră până la acea oră, au beneficiat de o vizită ghidată a orașului Nîmes, gazda manifestării. Cei care au participat la această vizită au putut admira orașul Nîmes în toată strălucirea sa datorită îmbinării monumentelor arhitectonice romane complet prezervate (amfiteatru, celebra "maison carrée", templul Dianei, *Porta Augusta* (ieșirea din Nemausus spre Roma) cu arhitectura medievală și modernă, precum și datorită unor tradiții hispanice ce se perpetuează în câteva orașe din sudul Franței, printre ele și Nîmes: corrida, practică în "arene" (amfiteatrul roman).

Lucrările Congresului au debutat în după-amiaza aceleiași zile, deschiderea oficială fiind făcută de dl. Fr. Chamoux, președintele Congresului; au ținut alocuțiuni primarul-deputat al orașului Nîmes, președinta Academiei din Nîmes, doamna Christiane Lassalle și directorul Școlii Franceze din Roma, dl. Claude Nicolet. A fost adus un pios omagiu marilor dispăruți G. Mihailov — președintele asociației — M. Le Clay și Pietri.

Începând de luni, 5 octombrie, lucrările Congresului s-au desfășurat pe secțiuni și anume: I. Gallia de sud și Epigrafia; II. Evergetism și epigrafie; III. Bilanțuri regionale, noutăți, informații; IV. Epigrafie creștină; V. Epigrafie juridică greacă și latină (secțiune ce s-a ținut sub forma unei mese rotunde); VI. Epigrafie și informatică (de asemenea, masă rotundă). În cadrul secțiunilor s-au făcut, împărțiri pe subteme. Astfel, tema a treia a fost divizată pe criterii geografice: Illyricum, Grecia, Delphi și lumea greacă, Asia Mică, Rhin și Dunăre, deși uneori nu s-a păstrat un sistem unic de subdivizare (de exemplu, la comunicările despre Gallia și Italia s-au adăugat și cele privind armata romană, în general). Fiecare secțiune avea 1—3 rapoarte (circa o jumătate de oră) și mai multe comunicări. Dintre rapoartele prezentate, menționăm pe cele ale lui: A. Chastagnol, *Les cités de la Gaule Narbonnaise* (sinteză a statutului municipal și a societății din orașele studiate); J. Gascou, *Magistrature et Sacerdotes municipaux dans les cités de la Gaule Narbonnaise* (sinteză a magistraturilor și sacerdoțiilor municipale pe tipuri de orașe: colonii latine, colonii romane, alte tipuri); G. Alföldy, *Evergetismus und Epigraphik in der augusteischen Zeit* (legătura dintre evergetism pe de o parte și *honos* și *dignitas* pe de altă parte) și W. Eck, *Kaiserzeitliche Städte und Evergetismus* (nuanțarea evergetismului în funcție de statutul social). Au fost prezentate câteva contribuții asupra unor noi *corpora* regionale (inscripțiile din Paphos, Cyrenaica, Delphi, Thessalia, Camarinar, Syria și Iordania, zona pontică, sau tematice (inscripțiile pe mozaic din Hispania), reeditarea unor *corpora* deja publicate (*Inscriptiones Latinae Galliae Belgicae*) sau a unor *supplementa* la cele existente (inscripțiile latine din Numidia de sud), precum și unele proiecte (ca, de pildă, proiectul de epigrafie greacă a Universității Cornell din SUA).

Masa rotundă "Epigrafie și informatică" a conținut atât noutăți — stadiul avansării băncii de date PETRAE, etc. — cât și o sinteză a proiectelor actuale care utilizează informatica pentru cercetare și publicare.

Delegația română a prezentat următoarele lucrări: Dorin Alicu, *L'activité éditiltaire urbaine sous le patronage impérial en Dacie Supérieure*; Radu Ardevan, *Les collèges dans la Dacie romaine*; Maria Bărbulescu, *Supplementum à Inscriptiones Scythiae Minoris Graecae et Latinae*, vol. II: *Tomis et territorium*; Adela Paki, *La population de la Dacie Porolissensis*; Ioan Piso, *Les inscriptions du Sanctuaire de Pfaffenberg (Carunum)*. De asemenea, dl. Ioan Piso a citit comunicarea d-lui Cloșca Băluță care nu a putut participa personal, *Les inscriptions sur briques de la légion XIII Gemina en Dacie*.

Cu excepția vizitei la Lyon, care s-a efectuat în ultima zi a Congresului, acesta a mai inclus și Adunarea Generală a Asociației care a avut pe ordinea de zi, printre altele, alegerea unui nou Birou și a unui nou Comitet Internațional, președinte al Comitetului fiind ales dl. Silvio Panciera.

Următorul Congres va avea loc la Roma în 1997.

ADELA PAKI

NICOLAE LASCU (1908—1988)

Ne-a părăsit pentru totdeauna, la 24 iunie 1988, și profesorul Nicolae Lascu, eminent clasicist și prezentă marcantă a vieții universitare clujene. S-a stins din viață, cu stoică seninătate și cu conștiința datoriei scrupulos împlinite, în locuința sa din Cluj. Găzduire eternă i-a oferit înămă cimitirul Blajului, orașul de care l-au legat nu doar relațiile familiale, ci mai ales constanta prețuire a literelor latine.

Disparația lui lasă în urmă mai mult decât un gol dureros; ea simbolizează sfârșitul unei frumoase tradiții ce făcuse cinste capitalei transilvane, aceea a cultivării erudiției filologice antice. Magistrul Nicolae Lascu a fost poate ultimul mare reprezentant al acestei specialități cunoscut și apreciat în țară și peste hotare, onorat — și împovărat deopotrivă — cu răspunderi majore în cîrmuirea Universității clujene.

Destinul profesorului N. Lascu este întrucîtva exemplar, ilustrativ pentru devenirea primei generații de cărturari români transilvăni formați după marea Unire. Născut la Benic (jud. Alba) în 20 aprilie 1908, era al șaselea copil al unei familii de țărani nevoiași. Va păstra de altfel toată viața firea serioasă și rezervată, puterea de muncă și perseverența caracteristice acestor oameni ai gliei. Avea doar zece ani cînd a trăit, emoționat momentul mării Uniri. Studiile le-a urmat la școala primară din satul natal și la școala secundară din Alba Iulia, unde susține bacalaureatul în 1927, reușind primul din serie. Remarcat încă din liceu ca elev eminent, se va înscrie imediat la Facultatea de Litere și Filosofie din Cluj, secția filologie clasică. Trebuie spus că, lipsit fiind de mijloace materiale, a obținut prin concurs o bursă de studii și a izbutit să-și completeze veniturile dînd mereu lecții particulare.

La facultate tînărul N. Lascu s-a impus repede printre cei mai buni studenți. Încă de atunci a fost reținut preparator și a lucrat ca bibliotecar la Institutul de Studii Clasice. Și-a luat licența *magna cum laude* în 1931 cu o lucrare despre traducerele românești din Vergiliu (lucrare premiată imediat). Se contura încă de atunci o preocupare majoră, căreia îi va rămîne mereu fidel: destinul literaturii antice în cultura română.

În anii 1932—1934 Nicolae Lascu a fost bursier al Academiei Române de la Roma. În acest timp călătorește prin Italia, vizitînd și Sulmona, orașul lui Ovidiu. De opera marelui clasic și de această localitate îl va lega o afecțiune statornică de o viață. În 1935 întreprinde o călătorie de studii în Grecia. În același an va susține strălucit examenul de doctorat, cu lucrarea *Riflessi d'arte figurata nelle Metamorfosi di Ovidio* (imediat tipărită în „Ephemeris Daco-Romana”). Apoi, în anii 1938—1939, a fost bursier la „Ecole Pratique de Hautes Etudes” de la Paris și, în 1939, la cursurile de vară pentru filologie clasică din Anglia. În toți acești ani și-a continuat cu tenacitate perfecționarea profesională și adunarea documentației pentru vastele teme de studii care îl preocupau: viața și opera lui Ovidiu, receptarea creației ovidiene în cultura universală, clasicii antici în România.

Profesorul Nicolae Lascu și-a legat existența de viața Universității clujene, pe care a slujit-o cu credință întotdeauna, chiar și în anii grei ai refugului. Asistent universitar din 1934, devine în 1940 conferențiar de limbă și literatură latină. În anul 1948, la desființarea învățămîntului clasic, este trecut ca profesor la catedra de istorie antică, de unde s-a pensionat în 1973, dar a rămas activ pe tărîm științific pînă în 1986. Între anii 1962—1968 a fost prorector al Universității. Ulterior a devenit doctor decent, primind și conducerea de teze de doctorat, și membru corespondent al Academiei.

În amintirea celor care l-au cunoscut, N. Lascu rămîne ca un desăvîrșit dascăl și pedagog. Împunea auditoriului prin erudiție, ținută academică și rigoare. A apărut și promovat cu curaj aceste valori, educîndu-și studenții în acest spirit, chiar în vremurile grele ale prostiei agresive instituționalizate. A trebuit să facă și concesii „conjuncturii politice”, dar ele au afectat totdeauna doar forma, niciodată fondul problemelor. Și tot aici ar trebui amintită o altă mare calitate a magistrului: deși sever, îngăduia tinerilor (îndeosebi doctoranzilor) să aibă propriile lor păreri, propria lor personalitate — ba chiar îi impulsiona decisiv în acest sens. Numeroși specialiști ai studiilor clasice românești s-au format sub îndrumarea lui exigentă și discretă. Iar tabloul ar fi incomplet dacă n-am aminti grija părintească cu care, adeseori, se străduia să-i învețe pe cei tineri nu doar carte, ci omenie și comportare civilizată.

A lăsat în urmă peste 250 de scrieri publicate. O bună parte din opera sa scrisă se leagă de munca didactică. Și, ca o prelungire a ei, putem enumera aici activitățile de mai largă rezonanță ale omului de cultură: traduceri literare, cărți de popularizare, luări publice de atitudine, recenzii și comentarii. Alte scrieri, mai puține dar incomparabil mai profunde, constituie contribuțiile proprii ale

cercetătorului la cunoașterea unor anumite domenii. Și unele și celelalte privesc filologia și istoria. Ar fi greu, ba chiar iluzoriu să le separăm. Filolog clasic, smuls de evenimente de la preocupările specialității și obligat să se apropie de istoria antică, profesorul Nicolae Lascu a rămas mereu — mai mult decât alți colegi puși în situații similare — devotat vocației filologice. Întotdeauna a fost un erudit de cabinet; n-a făcut săpături, n-a abordat studiul materialelor arheologice, al epigrafiei ori numismatice. Atenția sa a rămas concentrată asupra izvoarelor literare — incontestabil, cele mai bogate surse asupra trecutului. În schimb, opera lui filologică trădează viziune și înțelegere de istoric. Deși a scris excelente cărți de gramatică, deși s-a impus ca un exeget temut al acestui domeniu, N. Lascu n-a rămas prizonierul morfologiei și sintaxei. Dimpotrivă, a slujit filologia în cea mai înaltă accepțiune a ei, aceea de cunoaștere și reflectare a unui întreg fenomen cultural și totodată de cale principală pentru o formație mai armonioasă a personalității umane.

Refinăm din opera sa științifică *Manualul de limbă latină* din 1957, rămas în uz pînă astăzi. Alte contribuții, deși realizate cu mijloacele filologiei, vădesc intenții de istoric. Așa este amintita sa teză de doctorat și, mai ales, cartea *Clasicii antici în România* (1974), lucrare model, al genului, premiată de Academie. Alte cercetări s-au grupat în jurul destinului literar a numeroși autori antici, dar mai cu seamă asupra personalității și operei lui Ovidiu: *Ovidiu în România* (1974), *Ovidiu, omul și poetul* (1976) și numeroase cercetări parțiale asupra unor teme ovidiene, publicate în țară ori peste hotare. Putem afirma că Nicolae Lascu a fost cel mai remarcabil specialist ovidian al epocii contemporane. Trebuie subliniat că toate acestea traduc în fapt teme și preocupări de-o viață, începute odată cu studiile și urmate cu remarcabilă perseverență și erudiție.

O altă latură o reprezintă opera didactică. Nu vom aminti decât contribuțiile cele mai însemnate, care au marcat formația a două generații de specialiști: *Cursul de istorie a lumii antice* (1955, reeditat în 1961), culegerile și crestomațiile de texte antice, volumul de prelegeri de istorie universală veche. Putem adăuga și *Manualul de istorie antică* pentru clasele a VIII-a și a IX-a, (1959 și 1960). Alături de ele, cu remarcabilă priză la public, stau operele de popularizare (cele mai cunoscute sunt *Cum trăiau romanii* — 1965 și *Călători și exploratori din antichitate* — 1986).

Nicolae Lascu a produs și numeroase traduceri din literatura antică, îndeosebi latină: Horațiu, Sallustiu, Tibul, Tacit, dar mai cu seamă Ovidiu, autorul lui preferat. Multe texte de valoare istorică au fost traduse pentru crestomațiile și culegerile destinate studenților. A tradus însă și texte moderne referitoare la istoria și cultura antichității; așa de pildă — monografia *Traian* a lui R. Paribeni. În sfârșit, trebuie să-i amintim publicistica, totdeauna profundă și axată pe aceleași probleme ale culturii și școlii. S-a ocupat de chestiunile învățămîntului, de calitatea manualelor și de teoriile științifice care le-au fundamentat; în egală măsură a urmărit destinul și receptarea culturii antice în lumea modernă, incluzînd aici și mesajul valoric lăsat nouă de clasiști români de renume (începînd chiar cu Nicolaus Olahus). Și nu o dată și-a depășit propriul domeniu, pătrunzînd temporar în istoria modernă ori în probleme de istorie culturală recentă.

Un capitol distinct și foarte important l-au constituit relațiile sale deosebit de strînse cu Italia, leagănul romanității noastre și, pentru el, o a doua patrie. Numeroase studii și articole i s-au tipărit în această țară, scrise direct în limba lui Dante — pe care o stăpînea perfect. A făcut mult pentru cunoașterea culturii clasice românești în Italia, pentru apropierea și conlucrarea spirituală a celor două popoare surori. În Italia a fost cunoscut și prețuit, poate chiar mai mult decât în România. Îndeosebi preocupările ovidiene l-au legat tracic de orașul Sulmona, al cărui cetățean de onoare devenea în 1980. În 1957 a fost membru al Comitetului Tehnic de Organizare pentru sărbătorirea bimilenarului nașterii lui Ovidiu, iar în 1967 la Sulmona, în dezbaterile sugestiv intitulate "Procesul lui Ovidiu", lui N. Lascu i-a revenit rolul dificil al acuzării, pe care l-a îndeplinit ireproșabil.

Munca severă, susținută, i-a permis rezultate strălucite care i-au adus o largă recunoaștere în lumea academică din țară și de peste hotare. Încă din 1938 devenise membru efectiv al prestigioasei "Société des Etudes Latines". În 1967, cînd era primit în Academia de Științe Sociale și Politice, a fost cooptat și ca membru corespondent în "Deputazione Abruzzese di Storia Patria". Era un invitat obișnuit al congreselor internaționale de lingvistică romanică ori de studii clasice, precum și un oaspete frecvent al cercurilor culturale italiene. În țară a mai fost membru de seamă al Societății de Studii Clasice și, mulți ani, președinte al filialei ei clujene (1957—1978). Toate aceste onoruri, împovărate, nu l-au amețit cîtuși de puțin; își desfășura mereu activitatea fără pic de ostentație ori infatuare, cu aceeași seriozitate și seninătate înalegătoare dar tenace.

Să nu uităm acum, în clipa marilor despărțiri, că regretatul magistrul ne lasă o dublă moștenire: opera științifică și didactică pe de-o parte — pe de alta însă mesajul de înută academică și urbanitate. Păstrarea și cultivarea tuturor acestor valori, atît de necesare culturii noastre umaniste, continuarea efortului veșnic necesar de dialog creator între antichitatea clasică și prezent sunt cele mai potrivite forme de a-i onora cum se cuvine amintirea.

Vivit in memoria vivorum!

RADU ARDEVAN

Dr. HEINZ MENZEL (1914—1989)

Heinz Menzel, s-a născut în 1914 la Berlin-Charlottenburg. A studiat teologia la Berlin și arheologia la Berlin, Budapesta și Mainz, unde a promovat în 1948 ca Dr. phil.

După încheierea studiilor a lucrat la römisch-germanisches Zentralmuseum (Muzeul Central Romano-Germanic) de la Mainz. Lângă alte diverse lucrări muzeale, în sarcina lui cădea redactarea și îngrijirea monografiilor, revistelor și a anuarului muzeului. Executarea acestor lucrări dovedește simțul său estetic fin; în cei peste douăzeci de ani ale activității sale redacționale, a imprimat publicațiilor muzeului o înaltă ținută și un loc de vază în lumea publicațiilor științifice, ele aducând muzeului multe considerații.

Lucrări științifice proprii mai importante:

În 1954 publică colecția de lămpi antice ale muzeului romano-germanic. Avantajul acestei colecții constă în aceea că reprezintă cu o complexitate rară istoria dezvoltării și tipologia acestor piese antice, fapt prin care catalogul lui Menzel devine o adevărată carte de referință, de determinare, pentru cercetători și colecționari.

Începînd din 1957 Menzel se ocupă cu lucrări despre bronzurile romane. Ca artă plastică mică, acestea oglindesc nu numai dezvoltarea plasticii monumentale, ci ele au, dincolo de aceasta, valoarea lor proprie și însemnătatea lor proprie în privința istoriei artelor, a culturii și a religiei. Menzel se preocupă de editarea exhaustivă a bronzurilor romane din Germania și țările vecine.

În Europa și America Menzel a luat parte activă la manifestări științifice, expoziții și colocvii care se consacrau cercetării critice a unor probleme deschise și importante ale acestui domeniu complex, din anii 60 ai secolului nostru. Erau continuate în mod regulat și "Congresele de bronzuri" la care doi ani.

Moartea fulgerătoare, la 2 ianuarie 1989, a pus capăt pentru Dr. Heinz Menzel la toate planurile și lucrările legate de această operă științifică.

DORIN ALICU

Bibliografie selectivă din lucrările Dr. Heinz Menzel:

"Zur Entstehung der C-Brakteaten", *Mainzer Zeitschrift*, 44/45 (1949/50), 63—66.

"Elfenbeinrelief mit Tensa-Darstellung in römisch-germanischen Zentralmuseum", *Mainzer Zeitschrift*, 44/45 (1949/50), 58—62.

"Lampen in römischen Totenkult", *Festschrift des römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz*, 3, 1952, 131—138.

Antike Lampen in römisch-germanischen Zentralmuseum zu Mainz (Mainz, Verlag des römisch-germanischen Zentralmuseum, 1954); second revised and enlarged edition: Mainz, Verlag P. von Zabern, 1969.

"Römische Bustengewichte im historisches Museum der Pfalz", *Mitteilungen des Historisches Vereins der Pfalz* 58, 1960, 56—64.

"Etruskische Bronzekopfgefäße I. Zwei etruskische Kopfgefäße im römisch-germanischen Zentralmuseum", *Jahrbuch des römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz* 6, 1959 (1960), 110—114.

"Eine römische Bronzestatue des Mars aus Spahn", *Jahrbuch des Emsländischen Heimatvereins* 7, 1960, 46—52.

Römische Bronzen in Speyer. Mainz, Verlag Philipp von Zabern, 1960; with J. Elgavish, "Lucerna" *EAA* 4, 1961, 707—718.

Römische Bronzen. Hannover: Kestner-Museum 1964, (*Bildkataloge des Kestner-Museums Hannover*, 6).

"Zwei Bronzestatuetten eines sitzenden Jupiters", *Jahrbuch des römisch germanischen Zentralmuseums Mainz* 10, 1963, (1965), 192—196.

"Bemerkungen zum Mars von Blicquy", *Latomus* 26, 1967, 92—95.

"Roman Bronzes", in *Master Bronzes from the Classical World* (Mainz, Verlag P. von Zabern, 1967), 227—233.

Römische Bronzen aus Bayern (with a contribution by A. Radnóti). (Augsburg, Römisches Museum, 1969).

Rheinisches Landesmuseum Bonn. Römische Bronzen, Eine Auswahl. (with a contribution by E. Künzl). (Düsseldorf, Rheinland-Verlag, 1969).

(*Kunst und Altertum am Rhein*, 20).

"Observations on Selected Roman Bronzes in the Master Bronzes Exhibition", in S. Doeringer, D.G. Mitten, A. Steinberg, ed., *Art and Technology. A Symposium on Classical Bronzes*. (Cambridge, Mass., MIT Press, 1970), 221—234.

"Bericht über die Tagung 'Römische Toreutik' vom 23. bis 26. Mai 1972 in Mainz", *Jahrbuch des römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz* 20, 1973, (1975), 258—282.

"Drei Statuetten des thronenden Jupiters aus Pompeji", *Festoen. Opgedragen aan A.N. Zadoks-Josephus Jitta*, 1976, 431—435.

"Les ateliers des artisans bronziers", *Les dossiers de l'archéologie* (Paris), 1978, no. 28, 58—71.

"Römische Bronzen des Martin-von-Wagner-Museums in Würzburg", *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 22, 1975, 96—105.

"Problèmes de la datation des bronzes romains", *Actes du 4. Colloque internationale sur les bronzes antiques* (Lyon, 1976), 121—125.

"Bronzen des ersten Jahrhunderts im Rheinischen Landesmuseum Bonn", *Bronzes romains figurés et appliqués et leurs problèmes techniques*. (Székesszéhrvá 1984), 49—52.

"Die Jupiterstatuetten von Bree, Evreux und Dalheim und verwandte Bronzen", *Toreutik und figürliche Bronzen römischer Zeit* (Berlin, 1984), 186—196.

"Römische Bronzestatuetten und verwandte Geräte. Ein Beitrag zur Stand der Forschung", *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* II, 12, 3 (Festschrift Vogt) (Berlin, 1985), 127—169.

Die römischen Bronzen aus Deutschland. I. Speyer, Historische Museum der Pfalz. (Mainz, Verlag P. von Zabern, 1960).

Die römischen Bronzen aus Deutschland. II. Trier. (Mainz, Verlag P. von Zabern, 1966).

Die römischen Bronzen aus Deutschland. III. Bonn, Rheinisches Landesmuseum. (Mainz, Verlag P. von Zabern, 1986).

EUGEN CHIRILĂ (1921—1991)

În data de 5 aprilie 1991 cercetarea științifică clujeană a mai pierdut pe unul din cei mai iluștri reprezentanți ai săi: arheologul Eugen Chirilă, personalitate de prim plan a studiilor numismatice din cultura română.

Născut la 15 septembrie 1921, în familia unui învățător din Hațeg, viitorul cărturar a crescut într-o atmosferă dominată de gustul pentru cultură, seriozitate și prețuire a valorilor reale. A urmat școala la Hațeg și liceul la Orăștie, unde s-a remarcat deja prin cultura vastă și temeinică, dorință de învățătură și capacitate de efort. De atunci stăpînea deja, alături de greacă și latină, limbile franceză, germană și maghiară (ulterior va mai învăța, singur, și altele: engleză, spaniolă, italiană, latină medievală). Între anii 1940—1944 a studiat filologia clasică în cadrul Universității cluje (refugiată la Sibiu). Tot în acest interval a participat la război pe frontul de est, ca ofițer aviator. Studiile universitare le-a absolvit strălucit și viața părea să-i ofere perspective îmbietoare: în 1945 devine bibliotecar la Institutul de Studii Clasice din Cluj, în 1946 ajunge preparator la catedra de limbă greacă a Universității (profesor Ștefan Bezdechi), iar în 1948 este promovat asistent. Dar curînd după aceea s-a produs reforma comunistă a învățămîntului, aducînd și li-

chidarea brutală — pentru multă vreme — a învățămîntului clasic. Ca și majoritatea colegilor săi, Eugen Chirilă a trebuit să renunțe aproape complet la preocupările filologice.

În 1949 a fost angajat ca cercetător la nou înființatul Institut de Istorie al Academiei din Cluj. În cadrul acestei instituții a funcționat pînă la pensionare (1983); dar și în anii care au urmat a continuat să lucreze în același ritm, atît pe teren cît și la birou, pînă cînd o boală necrutătoare l-a răpus.

În cele peste patru decenii de activitate științifică, profesorul Eugen Chirilă a făurit o operă remarcabilă, ce cuprinde peste 200 de lucrări tipărite (cele mai multe în colaborare). Dintre acestea, 20 sunt cărți, iar 35 — mari articole de sinteză. Dar numai puține din contribuțiile sale privesc filologia clasică. Obligat de împrejurări să se orienteze spre arheologie, el s-a implicat cu toată seriozitatea în acest cîmp nou de cercetare: în deceniul al șaselea a participat la mari șantieri — școală din Transilvania (Grădiștea Muncelului, Morești, Someșeni, Moigrad etc.), însușindu-și tainele meseriei. Mai tirziu a făcut parte din colectivele de cercetare de la Buciumi, Bologa, Romita, Marca și Moigrad, pe care începînd din 1968 le-a condus cu mare competență. A izbutit să imprime acestor cercetări un spirit sistematic și serios, iar rezultatele s-au concretizat în rapoarte și monografii de tinută.

Însă principalul domeniu care l-a consacrat a fost numismatica. Începînd din 1949 a fost, împreună cu Iudita Winkler, responsabilul Cabinetului numismatic din cadrul Institutului (transferat în 1981 Muzeului de istorie al Transilvaniei). Au depus alături mari eforturi, sub îndrumarea competentă a profesorului Mihail Macrea, pentru reorganizarea acestei colecții, ce fusese răvășită în anii ocupației și războiului. Repede pasionat de numismatica antichității, Eugen Chirilă a început să publice studii temeinice încă din 1960. A studiat și prelucrat numeroase tezaure monetare, dar mai ales a efectuat cercetări novatoare asupra unor materiale mai puțin cunoscute: monetele preromane și cele romane tîrzii. Această activitate l-a impus decisiv atenției lumii academice. În 1970 a fost chiar coop-

tat membru al prestigioasei Societăți Numismatice Americane. Tot el a inițiat publicarea sistematică a noilor descoperiri de monete antice în Transilvania, ca și prelucrarea modernă a unor vechi colecții de descoperiri "uite".

Începînd din 1964 atenția i s-a îndreptat, în egală măsură, și spre numismatica medievală. A studiat și publicat un număr impresionant de tezaure feudale, operă împlinită la nivel competitiv modern. De asemenea, pe baza acestui material, a inaugurat cercetări fertile de istorie economică și socială. Putem spune că Eugen Chirilă a conceput și în bună parte a îndeplinit un întreg program de valorificare științifică a acestor izvoare neglijate. Pe acest teren a impus chiar o metodă nouă de lucru, ce și-a găsit numeroși adepți.

Dar numismatica Transilvaniei îi datorează și altceva profesorului Eugen Chirilă. Mai întîi, un efort remarcabil de a antrena și de a forma specialiști, prin numeroasele colaborări pe care le-a inițiat și le-a împlinit; respectul arătat tuturor colaboratorilor, onestitatea și spiritul academic i-au adus numismaticii noi slujitori, iar magistrului — recunoștință eternă și prețuire. S-a schițat o emulație între muzeografi, un efort de valorificare a colecțiilor monetare, încă prea puțin cercetate. Apoi, pe această bază, profesorul dujean a întreprins o vastă acțiune de publicare integrală a unor colecții monetare muzeale (Baia Mare, Zalău, Sighișoara, Tîrgu Mureș). În sfîrșit, trebuie spus că Eugen Chirilă nu a rămas nicidecum un "prizonier" al numismaticii; dimpotrivă, a utilizat-o plenar, la nivelul științei universale, pentru înțelegerea și explicarea istoriei, avînd mereu asupra ei viziunea largă și cuprinzătoare a omului de înaltă cultură.

Modest și singuratic, indiferent la onoruri sau măririi ispititoare, Eugen Chirilă s-a dedicat plener muncii sale, cu aprigă disciplină și maximă competență. Învăța permanent, se străduia mereu să-și perfecționeze capacitatea profesională, manifestînd mereu multă autoexigență și răspundere față de propria-i activitate. Tot atît de intransigent și pe plan social sau moral, n-a acceptat nici un compromis; a refuzat să fie membru al partidului comunist ori apologet al dictaturii, nu s-a supus ingerințelor și comandamentelor ideologiei în știință, s-a opus interpretărilor istorice politizante ori conjuncturiste. Consecințele n-au întîrziat. Deși cunoscut și apreciat în lumea academică de pretutindeni, acasă a rămas mereu un marginalizat: n-a putut ocupa nici un post în învățămîntul superior, i s-au refuzat călătorii și participări științifice în străinătate, avansările și gradațiile meritate i s-au acordat tîrziu și greu — sau deloc. Erudiția și activitatea sa n-au găsit nici prețuirea cuvenită, nici putința de-a influența tineretul studios.

Dar opera lui rămîne și a pătruns de multă vreme în circuit universal. Ea și-a exercitat și își exercită mai departe rolul științific, ca și cel cultural-formativ. Acum, cînd ființa lui Eugen Chirilă ne-a părăsit, spiritul magistrului rămîne o prezență majoră și eternă în arheologia românească, în numismatica antichității și cea feudală, în istoria economică și socială. Îi suntem veșnic îndatorați cu toții, cei prezenți și cei viitori deopotrivă.

RADU ARDEVAN

PRESCURTĂRI BIBLIOGRAFICE — ABRÉVIATIONS BIBLIOGRAPHIQUES

ACMIT	= Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția pentru Transilvania. Cluj, I (1926—1928), II (1929), III (1930—1931), IV (1932—1938).
ActaAnt	= Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest, I (1951) și urm. (=AAASH).
ActaArchBp	= Acta Archaeologica. Budapest, I (1951) și urm.
ActaArchHung	= Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest, I (1951) și urm.
ActaMN	= Acta Musei Napocensis. Cluj-Napoca, I (1964) și urm.
ActaMP	= Acta Musei Porolissensis. Zalău, I (1977) și urm.
ActaOrientHung	= Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest.
AIIA	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca (continuare a publicației AIIC).
AIIAI	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Iași. Iași, I (1964) și urm.
AIIC	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj. Cluj, I (1958) și urm.
AISC	= Anuarul Institutului de Studii Clasice. Cluj, I (1928)—V (1949).
AIU	= Arheologiceskie Issledovanija Ukrainî. Kiev.
AJA	= American Journal of Archaeology. New York, I (1885) și urm.
Aluta	= Aluta. Studii și comunicări. Sfîntu Gheorghe, I (1969) și urm.
AnB	= Analele Banatului. Studii și cercetări din istoria și arta Banatului. Timișoara, I (1928) — IV (1931).
ANRW	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung. Hrsg. von Hildegard Temporini und Wolfgang Hase. Walter de Gruyter, Berlin — New York.
AnnÉp	= L'Année épigraphique. Revue des publications épigraphiques relatives à l'antiquité romaine. Supplément annuel à la Revue archéologique. Paris.
Apulum	= Apulum. Buletinul Muzeului Regional Alba Iulia. Alba Iulia, I (1939—1942), II (1943—1945), III (1947—1949), IV (= Studii și comunicări, Acta Musei Regionalis Apulensis, 1961), V (1965) și urm.
ArchAnz	= Archäologischer Anzeiger. Berlin, I (1889) și urm.

- ArchÉrt = *Archaeologiai Értesítő*. Budapest, I (1869) și urm.
- ArchHung = *Archaeologia Hungarica*. Budapest, I (1926) și urm.
- Archlug = *Archaeologia Jugoslavica*. Beograd, I (1954) și urm.
- ArchKözl = *Archaeologiai Közlemények*. Pest, I (1859) — Budapest, XXII (1899).
- ArhMold = *Arheologia Moldovei*. București, I (1961) și urm.
- ARMSI = *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*. București, 1923—1948.
- AUI = *Analele Științifice ale Universității "Al. I. Cuza" din Iași*. Iași, I (1955) și urm.
- AVSL = *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*. Hermannstadt (Sibiu).
- BAM = *Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Archaeologie des Mittelmeer — kulturraumes*. Heidelberg — Bonn.
- BÁMúzévk = *A Balogh Ádám Múzeum Évkönyve*. Szekszárd.
- Banatica = *Banatica. Muzeul Județean Caraș-Severin. Reșița*, I (1971) și urm.
- BAR = *British Archaeological Reports*. Oxford.
- BCH = *Bulletin de Correspondance Hellénique. École Française d'Athènes*. Paris, I (1877) și urm.
- BRGK = *Bericht der römisch — germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts*. Frankfurt a. M., I (1904) și urm.
- Berkészi = *I. Berkészi, Délmagyarország Éremleletei, Történeti és Régészeti Értesítő, a Délmagyarországi Történeti és Régészeti Múzeum társulata. Temesvár (Timișoara)*, XXIII, 1907, p 1—57.
- BMI = *Buletinul Monumentelor Istorice*. București, I (1971) și urm.
- BSNR = *Buletinul Societății Numismatice Române*. București, I (1904) — XXXVI (1942).
- BVb = *Bayerische Vorgeschichtsblätter*. München.
- Carpica = *Carpica. Muzeul de Istorie și Artă Bacău*. Bacău, I (1968) și urm.
- CH = *Coin Hoards*. London.
- CIÉSEE = *Congrès International des Études Sud-Est Européennes*.
- CIG = *Corpus Inscriptionum Graecarum*.
- CIL = *Corpus Inscriptionum Latinarum*. Berlin.
- CISPP = *Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*.
- Crisia = *Crisia. Culegere de materiale și studii. Muzeul Țării Crișurilor*. Oradea, I (1971) și urm.
- Cumidava = *Cumidava. Culegere de studii și cercetări. Muzeul Județean Brașov*. Brașov.
- Dacia = *Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*. București, I (1924) — XII (1948); *N. S. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne*. București, I (1957) și urm.

DACL	= Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie (Cabrol — Leclercq). Paris.
Danubius	= Danubius. Istorie — etnografie. Muzeul Județean Galați. Galați, I (1967) și urm.
DissPann	= Dissertationes Pannonicae. Budapest.
Drobeta	= Drobeta. Muzeul Regiunii Porților de Fier. Tur-nu Severin, I (1974) și urm.
EDR	= Ephemeris Daco-Romana. Annuario della Scuola Romana di Roma. Roma, I (1923) — X (1943).
EphemNap	= Ephemeris Napocensis. Institutul de Arheologie și Istoria Artei. Cluj-Napoca, I (1991) și urm.
ErdRep	= Erdély Régészeti Repertórium. I. Öskor (Thesaurus antiquitatum Transsilvanicarum. Tom I. Praehistorica; Roska Márton). Kolozsvár (Cluj), 1942.
Fasti	= Fasti Archaeologici. Annual Bulletin of Classical Archaeology. Firenze, I (1946) și urm.
FolArch	= Folia Archeologica. Budapest, I (1939) și urm.
FVL	= Forschungen zur Volks- und Landeskunde. Hermannstadt (Sibiu), I (1958) — XIX (1976).
Gallia	= Gallia. Fouilles et Monuments Archéologiques en France Métropolitaine. Paris, I (1943) și urm.
Germania	= Germania. Anzeiger der römisch-germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Frankfurt am Main, I (1917) și urm.
GlasMKiM	= Glasnik Muzeja Kosova i Metohije. Prština.
Godišnjak	= Godišnjak Grada beograda (= Godišnjak Muzeja Grada Beograda). Beograd.
HTRTE	= A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társaság Évkönyvei. Budapest — Déva, I (1880) — XXIII (1913).
IAK	= Izvestija Imperatorskoj Arheologiceskoj Komissii. Petersburg, I (1901) — LXVI (1918).
IDR	= Inscriptiile Daciei romane. București, I (1975), II (1977), III, 1 (1977), III 2 (1980), III 3 (1984), III, 4 (1988).
IGLS	= Les inscriptions grecques et latines de la Syrie. Paris.
ILS	= Inscriptiones Latinae Selectae, ed. H. Dessau. Berlin, I—III (1892—1916).
IMCD	= In memoriam Constantini Daicovicu. Cluj, 1974.
IMS	= Les inscriptions de la Mésie Supérieure. Beograd.
IstRom	= Istoria României. București, I (1960), II (1962), III (1964), IV (1964).
IzvArhInst	= Izvestija na Arheologiceskija Institut. Sofia, I (1910) — VII (1920); N.S., I (1921) și urm.
JahrMDV	= Jahresschrift für die Mitteldeutsche Vorgeschichte der sächsisch — thüringischen Länder. Halle / Salle, 1902—1939.
JahrbRGZM	= Jahrbuch des römisch — germanischen Zentralmuseums zu Mainz. Mainz, I (1954) și urm. (= JbRGZM).

- JánPannMúzÉvk
JCC = A János Pannonius Múzeum Évkönyve. Pécs.
= Jahrbuch der k.k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. Wien, 1856—1916.
- JÖAI = Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien. Wien, I (1898) și urm.
- JNG = Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte. München, I (1949) și urm.
- JPEK = Jahrbuch für Prähistorische und Ethnographische Kunst. Leipzig, I (1925) — 20 (1960—1963).
- JRS = The Journal of Roman Studies. London, I (1911) și urm.
- Klio = Klio. Beiträge zur alten Geschichte. Leipzig — Berlin—Wiesbaden, I (1901) — XXXVI (1943).
- Latomus = Latomus. Revue d'études latines. Bruxelles, 1 (1937) și urm.
- LexMyth = Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie (W. H. Roscher). Leipzig, I (1884) — VI (1937).
- LP = B.E. Thomasson, Laterculi Praesidium. Göteborg.
- MacedAA = Macedoniae Actae Archaeologicae. Prilep, I (1974) și urm.
- Marisia = Marisia. Studii și materiale. Arheologie, istorie, etnografie. Muzeul Județean Țirgu Mureș. Țirgu Mureș, I (1971) și urm.
- Materiale = Materiale și cercetări arheologice. București, I (1953) și urm. (= MCA, începînd cu Sesiunile anuale de rapoarte arheologice, XIII, Oradea, 1979).
- MB = Mitropolia Banatului. Revista oficială a Arhiepiscopiei Timișoarei și Caransebeșului și a Episcopiei Aradului. Timișoara.
- Militärgrenzen Roms = Studien zu Militärgrenzen Roms. Köln, I (1967), Köln, II (1977), Aalen, III (1986).
- Milleker = B. Milleker, Délmagyarország Régiségleletei. Temesvár (Timișoara), I (1897—III (1906).
- MittDAI = Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. München-Berlin, 1 (1948) și urm.
- MN = Muzeul Național. București, I (1974) și urm.
- MNIT = Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei (= MAC, MIC, MIT, MITr, MuzIstCluj, MuzIstT-rans).
- MűvLexikon = Művészeti Lexikon. Budapest.
- NÉH = Nouvelles études d'histoire. București, I (1955) și urm.
- NNU = Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte. Leipzig — Hildesheim, I (1927) și urm.
- OTS = D. Tudor, Orașe, țiguri și sate în Dacia romană. București, 1968.
- PBF = Prähistorische Bronzefunde. Hrsg. von Hermann Müller — Karpe. Frankfurt a. Main, 1 (1964) și urm.

PIR	= Ed. Groag, A. Stein, <i>Prosopographia Imperii Romani saec. I—III</i> . Berlin, 1933.
Pontica	= Pontica. Studii și materiale de istorie, arheologie și muzeografie. Muzeul de Istorie Națională și Arheologie. Constanța, I—III (= Pontice, 1968—1970), IV (1971) și urm.
Potaissa	= Potaissa. Studii și comunicări. Turda, I (1978), II (1980), III (1982).
ProblMuz	= Probleme de muzeografie. Cluj (1960), (1964).
PZ	= <i>Præhistorische Zeitschrift</i> . Berlin — Leipzig, I (1909) și urm.
RE	= <i>Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft</i> (Pauly-Wissowa-Kroll). Stuttgart, I (1893) și urm.
RepCluj	= Repertoriul arheologic al județului Cluj. <i>Bibliotheca Acta Musei Napocensis</i> , V. Cluj-Napoca, 1992.
RÉSEE	= <i>Revue des études sud-est européennes</i> . București, I (1963—1964) și urm.
RevIst	= Revista istorică (= Revista de istorie). București, I (1915) — XXIX (1943).
RevMuz	= Revista Muzeelor. București, I (1964) și urm.
RevRHist	= <i>Revue Roumaine d'Histoire</i> . București, I (1962) și urm. (= RRH).
RIC	= H. Mattingly — E. A. Sydenham, <i>The Roman Imperial Coinage</i> . London.
RMD	= M. M. Roxan, <i>Roman Military Diplomas</i> . London, 1978.
RMM	= Revista Muzeelor și Monumentelor. București.
RCC	= M. H. Crawford, <i>Roman Republican Coinage</i> . Cambridge, 1974.
SAI	= Studii și articole de istorie. București, I (1956) și urm.
SaalbJahrb	= <i>Saalburg Jahrbuch</i> . Bericht des Saalburgmuseums. Frankfurt am Main — Bad Hamburg, I (1910) și urm.
Sargetia	= Sargetia. Buletinul Muzeului Regional Hunedoara. Deva, I (1937), II (1941), III (= Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara, 1956), IV (1966) și urm.
SCA	= Studii și cercetări de antropologie. București.
SchriftVSM	= <i>Kleine Schriften aus dem Vorgeschichtlichen Seminar</i> . Hrsg. von Otto Hermann Frey und Helmut Roth. Marburg.
SCIV	= Studii și cercetări de istorie veche. București, I (1950) — 24 (1973). Vezi și SCIVA.
SCIVA	= Studii și cercetări de istorie veche și arheologie. București, 25 (1974) și urm. Continuă publicația SCIV.
SCN	= Studii și cercetări de numismatică. București, I (1957) și urm.
SesComȘt	= Sesiunea de comunicări științifice Caransebeș.

SlovArh	= Slovenská Archeológia. Casopis Slovenskej Akadémie Vied. Bratislava, I (1953) și urm.
SMMIM	= Studii și materiale de muzeografie și istorie militară. București, I (1968) și urm.
Starinar	= Starinar. Organ Srpskog Arheoloskog Drustva. Beograd, ser. 1, 1884 sqq.; ser. 2, 1906 sqq.; ser. 3, 1992 sqq.; ser. 4, 1950 sqq.
StCl	= Studii Clasice. București, I (1959) și urm.
StComC	= Studii și comunicări de etnografie-istorie, Caransebeș. Caransebeș, I (1977) și urm. (= Tibiscum. Studii și comunicări de etnografie-istorie).
StComSibiu	= Muzeul Brukenthal. Studii și comunicări. Arheologie-Istorie. Sibiu, I (1956) și urm.
StIstB	= Studii de istoria Banatului. Timișoara.
StudAnt	= Studia Antiqua. Budapest.
ŠtudZ	= Študijné Zvesti Archeologicky Ústavu Slovenskej Akadémie Vied. Nitra, I (1952) și urm.
Sydenham	= E.A. Sydenham, The Coinage of the Roman Republic. London.
Syll	= Sylloge Inscriptionum Graecarum.
Tibiscus	= Tibiscus. Muzeul Banatului. Timișoara, I (1971) și urm.
TIR	= Tabula Imperii Romani. L 34, Budapest, 1968; L 35, București, 1969 (= T. I. R.).
TRÉT	= Történelmi és Régészeti Értesítő. A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat Közlönye. Temesvár (Timișoara), I (1885) — XXXIII (1917).
Vestigia	= Vestigia. Beiträge zur alten Geschichte. München.
ZborNMB	= Zbornik Radova Narodnog Muzeja. Beograd, I (1956—1957) și urm.
Ziridava	= Ziridava. Studii și cercetări. Muzeul regional (apoi Județean) Arad. Arad, I (1967) și urm.
ZPE	= Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik. Bonn.

Aduce la cunoștința agenților economici că va emite și pune în vânzare acțiuni CREDIT BANK în valoare de 10.000 lei o acțiune.

Pentru a deveni acționar, limitele minime sunt 1.000 acțiuni în valoare de 10.000.000 lei.

Cererile de subscripție se vor difuza solicitanților la Sucursala CREDIT BANK din Cluj-Napoca, str. Emile Zola nr. 1 precum și la agențiile din Aghireș și Mociu.

Se oferă posibilitatea depunerii contravalorii acțiunilor astfel:

a) integral la data subscrierii;

b) odată cu completarea cererii de subscripție se efectuează depunerea de 75% din suma subscrisă iar diferența pînă la data de 12 martie 1994.

De la data încasării sumelor subscrise, depunătorii devin acționari la CREDIT BANK beneficiind anual de dividende proporțional cu cota de participare la capitalul social.

Agenții economici vor anexa la cererea de subscripție certificatul de înmatriculare la Registrul Comerțului.

Relații suplimentare la telefoanele: 11.76.75, 11.13.78 și 11.16.42 de la CREDIT BANK Sucursala Cluj.

Credit Bank

"FARMEC" Cluj-Napoca

Str. H. Barbuse nr. 16

ROMANIA

Tel. 095/13.2066

Fax: 095/13.27.00

Telex: 31310 farm.r.

— este cel mai mare producător de produse cosmetice din țară

— are cea mai diversă gamă de preparate cosmetice și chimico-casnice

— dispune de laboratoare de cercetare și testare proprii și de specialiști cu o înaltă pregătire profesională și experiență în domeniu

— marca "Farmec" este unanim apreciată în țară, cu ocazia târgurilor și expozițiilor organizate

— cremele din gamele GEROVITAL și RO cuceresc noi și noi piețe externe (Japonia, Mexic, Columbia, Italia, Spania, America Latină)

— produce 95% din totalul producției de spray-uri din țară, cunoscută prin gamele: "Farmec", "Favorit", "Styl", "Athos", "Dac", "Step"

— diplomele câștigate la expozițiile și târgurile din țară și trofee acordate la cele internaționale (Madrid - în ultimii 3 ani consecutivi) sunt o dovadă a firmei.

Satisfăcând cele mai exigente gusturi, produsele cu marca "Farmec" se adresează tuturor celor care vor să-și întregască farmecul personal.

STRĂLUCIRE, RAFINAMENT, PROSPETIME, ELEGANȚĂ — obținute toate prin folosirea produselor cu marca "FARMEC"

Lucrarea executată la

Casa de Editură și Tipografia GLORIA Cluj

NOTE

NOTE

ISSN 0578-5391